

Рекреаційно-туристичні ресурси України

З ОСНОВАМИ ТУРИСТИЧНОГО РЕСУРСОЗНАВСТВА

Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**РЕКРЕАЦІЙНО-
ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ
УКРАЇНИ**

**З ОСНОВАМИ ТУРИСТИЧНОГО
РЕСУРСОЗНАВСТВА**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ДРУГЕ ВИДАННЯ, ДОПОВНЕНЕ ТА ПЕРЕРОБЛЕНЕ

ЧЕРНІГІВ - 2015

УДК 338.483.1 (075.8): 911.3.30 (477)

ББК 75.81 (4 Укр)я73

А 45

*Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського
національного технологічного університету*

Протокол №6 від 30 червня 2015 р.

Рецензенти:

Безуглий І.В., кандидат економічних наук, доцент (Чернігівський національний технологічний університет);

Гладкий О.В., доктор географічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

Яценко Б.П., доктор географічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

A45 Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства: навчальний посібник / Н.О. Алешугіна, О.В. Барановська, М.О. Барановський, О.О. Зеленська, І.В. Смаль, І.М. Філоненко. – Чернігів: Вид-во ЧНТУ. – 492 с.

ISBN 978-966-2185-56-0

У навчальному посібнику розглядаються теоретичні засади дослідження та раціонального використання туристичних ресурсів, подано загальну характеристику природних, природно-антропогенних та антропогенних туристичних ресурсів України. Охарактеризовано туристичні ресурси туристичних районів та адміністративних областей України.

Рекомендується викладачам і студентам туристичних спеціальностей географічних, історичних, економічних факультетів вищих навчальних закладів, фахівцям сфери туризму.

УДК 338.483.1 (075.8): 911.3.30 (477)

ББК ББК 75.81 (4 Укр)я73

ISBN 978-966-2185-56-0

© **Алешугіна Н.О., Барановська О.В.,
Барановський М.О., Зеленська О.О.,
Смаль І.В., Філоненко І.М.**

© **Клименко С. Ю., фото**

ЗМІСТ

Передмова.....	6
Розділ 1. Рекреаційно-туристичні ресурси: сутність поняття та класифікація.....	10
1.1. Поняття про рекреаційно-туристичний потенціал території та рекреаційно-туристичні ресурси як його складову	10
1.2. Класифікації рекреаційно-туристичних ресурсів.....	14
Розділ 2. Сутність об'єктів природного середовища як рекреаційно-туристичних ресурсів.....	23
2.1. Рельєф як рекреаційно-туристичний ресурс і чинник формування особливостей рекреаційно-ресурсного потенціалу території.....	23
2.2. Клімат як умова розвитку туризму та рекреаційно-туристичний ресурс.....	32
2.3. Рекреаційно-ресурсний потенціал об'єктів гідромережі.....	43
2.4. Гідромінеральні рекреаційні ресурси.....	52
2.5. Роль біотичних ресурсів у формуванні рекреаційно-туристичного ресурсного потенціалу території.....	63
Розділ 3. Рекреаційно-ресурсна сутність об'єктів природно-антропогенного походження.....	74
3.1. Характеристика об'єктів природно-заповідного фонду як ресурсів розвитку рекреації та туризму.....	74
3.1.1. Поняття про об'єкти природно-заповідного фонду України та їх рекреаційне використання.....	74
3.1.2. Природні та біосферні заповідники.....	79
3.1.3. Національні природні та регіональні ландшафтні парки.....	81
3.1.4. Інші об'єкти природно-заповідного фонду.....	84
3.2. Особливості та призначення гідропарків, лісо- та лукопарків.....	87
3.3. Підземні порожнини антропогенного походження.....	88
3.4. Штучні водойми як об'єкти рекреації і туризму.....	91
Розділ 4. Залучення об'єктів антропогенного походження до рекреаційно-туристичного ресурсокористування.....	95
4.1. Археологічні та архітектурно-історичні пам'ятки як об'єкти туристичного інтересу.....	95
4.2. Сутність біосоціальних і подійних рекреаційно-туристичних ресурсів	121
4.3. Вплив етнокультурних особливостей на розвиток туризму.....	127
4.4. Дозвіллєві заклади як ресурс розвитку туризму та рекреації	133
4.5. Інформаційні рекреаційно-туристичні ресурси.....	141
Розділ 5. Поняття про рекреаційно-туристичне ресурсокористування.....	148
5.1. Роль рекреаційно-туристичного ресурсокористування у сучасному житті.....	148
5.2. Основні суб'єкти, цілі та функції рекреаційно-туристичного	

ресурсокористування.....	153
5.3. Поняття про основні етапи циклу рекреаційно-туристичного ресурсокористування.....	157
5.4. Особливості використання рекреаційних територій.....	161
Розділ 6. Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів.....	167
6.1. Проблеми проведення оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів та її значення.....	167
6.2. Концепції та види оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів.....	168
6.3. Підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, процедура оцінювання.....	172
6.4. Особливості оцінки окремих видів рекреаційно-туристичних ресурсів.....	175
Розділ 7. Загальна характеристика природних рекреаційно-туристичних ресурсів України.....	191
7.1. Рельєф як умова та ресурс розвитку туризму та рекреації в Україні.....	191
7.2. Кліматичні рекреаційно-туристичні ресурси України.....	198
7.3. Водні рекреаційно-туристичні ресурси.....	202
7.4. Гідромінеральні рекреаційно-туристичні ресурси.....	209
7.5. Біотичні ресурси.....	210
Розділ 8. Загальна характеристика природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України.....	219
8.1. Національні природні парки України.....	223
8.2. Визначні регіональні ландшафтні парки України.....	225
8.3. Інші об'єкти природно-антропогенного походження.....	227
8.4. Географія підземних порожнин антропогенного походження.....	231
Розділ 9. Загальна характеристика антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України.....	235
9.1. Археологічні ресурси України: особливості, поширення, характеристика основних об'єктів.....	235
9.2. Географія та специфіка архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів.....	244
9.3. Біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси України.....	262
9.4. Подійні туристичні ресурси України.....	269
9.5. Етнокультурні туристичні ресурси.....	276
9.6. Дозвіллеві заклади України.....	283
Розділ 10. Рекреаційно-туристичні ресурси півдня України.....	297
10.1. Кримський рекреаційно-туристичний район.....	297
10.2. Причорноморський рекреаційно-туристичний район.....	314
10.3. Приазовський рекреаційно-туристичний район.....	326
Розділ 11. Рекреаційно-туристичні ресурси заходу України.....	336
11.1. Карпатський рекреаційно-туристичний район.....	336
11.2. Подільський рекреаційно-туристичний район.....	358
Розділ 12. Рекреаційно-туристичні ресурси півночі	

України	379
12.1. Волинський рекреаційно-туристичний район.....	379
12.2. Столичний рекреаційно-туристичний район.....	391
Розділ 13. Рекреаційно-туристичні ресурси сходу	
України	417
13.1. Наддніпрянсько-Слобожанський рекреаційно-туристичний район.....	417
13.2. Придніпровський рекреаційно-туристичний район.....	432
13.3. Донецький рекреаційно-туристичний район.....	442
Предметний покажчик	455
Додатки	461
Додаток А. Паспорт туристичного об'єкту. Форма 1-Тур.....	461
Додаток Б. Список історичних населених міст України.....	467
Додаток В. Сакральні споруди-пам'ятки архітектури за регіонами України.....	477
Додаток Д. Монастирі за регіонами України.....	478
Додаток Е. Список соціально-культурних заповідників України.....	479
Додаток К. Рекреаційно-туристичні райони України.....	482

ПЕРЕДМОВА

У наш час туризм, безсумнівно, є однією з тих сфер суспільної діяльності, що переживають справжній бум. Якщо у 1950 році у світі було зареєстровано близько 25 млн. туристичних прибуттів, то у 2012 р - 1035 млн. Серед чинників, що роблять можливими близькі та далекі подорожі, дослідники називають і розвиток різноманітних видів транспорту, і збільшення доходів та вільного часу споживачів, і підвищення культурного рівня населення та зростання його духовних потреб. Але для того, щоб змусити людей витратити свій час і кошти та долати, почасти, величезні відстані, місця, куди вони прагнуть потрапити, повинні володіти відповідними рекреаційно-туристичними ресурсами, здатними задовольнити потреби населення у відпочинку, реабілітації, набутті нового досвіду і вражень. Відтак, ресурсна орієнтація туризму є яскраво вираженою.

Наразі його масовий розвиток пов'язується або з наявністю морських узбереж із комфортними погодно-кліматичними умовами, або гірських чи приозерних ландшафтів, або мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей, або пам'яток історії та культури. Проте, з появою нових видів туризму до числа туристичних ресурсів включають все нові й нові об'єкти природного та соціально-культурного середовища: мангрові зарості, прірви, ущелини, водоспади, колишні військові об'єкти, підземелля, сільські території, мисливські угіддя, болота тощо.

Ресурсна база рекреаційно-туристичної діяльності й надалі розширюється за рахунок залучення нових територій і нових об'єктів. Проте, обсяги рекреаційно-туристичних потреб подекуди перевищують існуючі ресурсні можливості їх задоволення, внаслідок чого рекреаційно-туристичні ресурси швидко виснажуються. До того ж, природні та антропогенні об'єкти або території, на яких вони розташовані, незважаючи на їх рекреаційно-туристичну цінність, можуть використовуватися в інших галузях і сферах економіки, які не пов'язані з відпочинком і проведенням дозвілля. Деградація та зникнення рекреаційно-туристичних ресурсів ставить під загрозу існування тих видів діяльності, які базуються на їх використанні.

Серед низки різноманітних наукових галузей і навчальних дисциплін, які займаються вивченням проблем туризму та

рекреації, чільне місце належить навчальним курсам, які досліджують основу їх розвитку – рекреаційно-туристичні ресурси¹.

Потреба у вивченні рекреаційно-туристичних ресурсів України та її регіонів зумовлюється кількома чинниками: проголошенням туризму одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури (Закон України “Про туризм”); необґрунтованими територіальними диспропорціями в умовах і рівнях рекреаційно-туристичного обслуговування населення; невикористаними в окремих регіонах країни можливостями щодо забезпечення пропорційного розвитку рекреаційно-туристичного господарства; неефективним використанням рекреаційних ресурсів; зростанням рекреаційних потреб населення; необхідністю збереження та відновлення ресурсної бази розвитку туризму та рекреації в країні тощо.

Об’єктом вивчення даної навчальної дисципліни є рекреаційно-туристичне середовище України, яке формується в результаті взаємодії природи та суспільства внаслідок рекреаційно-туристичного освоєння простору.

Предметом є специфічні властивості основних компонентів природного та соціально-культурного середовища України, на основі яких формується сукупність її природних, природно-антропогенних та антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів.

Рекреаційно-туристичними властивостями володіють різноманітні компоненти як природного, так і соціально-культурного середовища, які, у свою чергу, характеризуються неоднорідністю просторового поширення. Відтак “Рекреаційно-туристичні ресурси України” є комплексною географічною навчальною дисципліною, яка поєднує в собі елементи туризмознавства, рекреалогії, курортології, ресурсознавства, історії, краєзнавства, культурології, фізичної та суспільної географії, екології тощо.

Мета курсу – оволодіння теоретико-методологічними

¹ Автори дотримуються точки зору, що “рекреація” і “туризм” – споріднені, але не тотожні поняття, що перетинаються. Зокрема, вони включають подібні види занять, але туризм пов’язується з необхідністю виїзду за межі місця постійного проживання. Ресурсами ж, на яких базуються дані види занять, можуть користуватися як приїжджі (туристи), так і місцеве населення (рекреанти), тому розділення їх сукупності на суто туристичні та суто рекреаційні недоцільне.

основами дослідження рекреаційного потенціалу територій як передумови розвитку рекреаційної діяльності; опанування знаннями з основ рекреаційного природокористування; ознайомлення з рекреаційно-ресурсним потенціалом регіонів України; формування умінь і практичних навичок застосування різноманітних методів оцінки рекреаційно-ресурсного потенціалу країни та її регіонів.

Основними **функціями** дисципліни є:

- навчальна – опанування студентами сукупності теоретичних знань і практичних навичок, які є необхідною частиною підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери;
- виробнича – використання отриманих знань у професійній діяльності в процесі створення нового турпродукту та надання туристичних послуг;
- економічна – обґрунтування доцільності залучення рекреаційно-туристичних ресурсів до процесу подальшого освоєння рекреаційно-туристичного простору України та розвитку туристичної індустрії;
- світоглядна – формування системи поглядів і переконань щодо проблем використання, відновлення та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів, розширення кругозору студентів;
- виховна – виховання патріотизму, почуття гордості за власну Батьківщину та народ, бережливого ставлення до його природної та історичної спадщини;
- екологічна – формування відповідального ставлення до природних рекреаційно-туристичних ресурсів як невід'ємної частини екосистем, порушення якої може призвести до незворотних наслідків;
- ресурсоохоронна – усвідомлення високого рівня залежності розвитку туризму та рекреації від наявності та стану рекреаційно-туристичних ресурсів, їх крихкості та вразливості, а також необхідності раціонального ресурсокористування.

Пропонований посібник вміщує теоретичні відомості про рекреаційно-туристичний потенціал, рекреаційно-туристичні ресурси, їх класифікацію, рекреаційно-туристичне ресурсокористування та напрямки його раціоналізації, сутність оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів та основні критерії, за

якими оцінюються різні їх види, загальну характеристику різноманітності, багатства, розповсюдження та стану природних, природно-антропогенних та антропогенних видів рекреаційно-туристичних ресурсів України, їх докладний аналіз у розрізі рекреаційно-туристичних районів та адміністративних областей.

Окремі розділи навчального посібника підготували: Н. Алешугіна (передмова, розділи 2; 4; 10; 12, 13), М. Барановський (розділи 5, 9, 11), О. Барановська (розділи 5, 7, 11), О. Зеленська (розділи 3; 12, 13), І. Смаль (розділи 1, 6, 10), І. Філоненко (розділи 3, 6, 8, 12, 13). Фотографії для ілюстрації посібника надані Клименком С.Ю. (<http://klymenko.in.ua/>)

Зауваження і пропозиції щодо удосконалення структури та змістовного наповнення навчального посібника прохання надсилати за адресою: aleshugina@ukr.net.

Розділ 1. Рекреаційно-туристичні ресурси: сутність поняття та класифікація

1.1. Поняття про рекреаційно-туристичний потенціал території та рекреаційно-туристичні ресурси як його складову

Розглядаючи можливості розвитку туризму та рекреації на певній території, ми оперуємо поняттям “рекреаційно-туристичний потенціал”, яке є дещо ширшим, ніж поняття “рекреаційно-туристичні ресурси”. Це пов’язано з тим, що для розвитку рекреації та туризму недостатньо мати у своєму розпорядженні морські узбережжя з комфортними погоднокліматичними умовами, гори, ліси чи озера, родовища мінеральних та термальних вод і лікувальних грязей, міста та села з пам’ятками історії та культури. Хоча наявність ресурсів і є основоположним чинником, можливості розвитку туризму та рекреації ними не обмежуються.

Рекреаційно-туристичний потенціал території – це сукупність її природних та суспільно-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, її іміджу, які слугують чи можуть слугувати передумовами розвитку певних видів туризму.

Рекреаційно-туристичний потенціал території визначають:

- по-перше, за природними складовими, що становлять природно-екологічний базис його розвитку. Вони розглядаються за особливостями рельєфу, ступенем насиченості геологічними ресурсами, що мають рекреаційне значення, комфортністю погоднокліматичних умов, наявністю гідрологічних рекреаційних ресурсів, різноманітністю біологічних ресурсів території, привабливістю ландшафтів, екологічним станом;

- по-друге, за соціально-історичною значимістю, сформованою багатьма поколіннями людей, які залишили на конкретній території сліди своєї діяльності у вигляді різних типів поселень, пам’яток матеріальної та духовної культури;

- по-третє, за трудовим потенціалом, який характеризується чисельністю, структурою та якістю робочої сили відповідно до рівня кваліфікації та освіти працівників;

- по-четверте, за виробничим потенціалом, який визначає господарське середовище функціонування рекреаційного господарства, характеризує кількісну та якісну забезпеченість об'єктами інфраструктури загального користування, а також матеріально-технічну забезпеченість самої галузі.

- за іміджем території.

Таким чином, із п'ятих елементів, за якими визначається придатність або непридатність території для розвитку туризму, чотири мають ресурсний характер, а п'ятий (імідж) є образом туристично-рекреаційної привабливості території, який сформований у свідомості потенційних туристів. Значна частина цього образу формується за рахунок рекреаційно-туристичних ресурсів, якими володіє територія.

Під **рекреаційно-туристичними ресурсами** розуміються об'єкти, явища чи процеси природного, антропогенного або змішаного походження, властивості яких можуть безпосередньо задовольнити потреби людей у відпочинку та змістовному проведенні дозвілля. Особливою рисою рекреаційно-туристичних ресурсів є здатність змушувати людей, які хочуть залучитися до їх використання з метою відпочинку, долати певні відстані. Довжина цієї відстані прямо пропорційно залежить від цінності самих ресурсів, стану інфраструктури туристичного та загального користування та іміджу місця призначення.

Не всі природні об'єкти та об'єкти антропогенного походження можуть використовуватись як ресурси для розвитку рекреації і туризму. Для того, щоб примусити людей долати певні відстані з метою залучення до їх користування, вони повинні мати такі **властивості**:

- **лікувально-оздоровчу значущість** (джерела мінеральних вод, лікувальних грязей, сприятливий клімат);
- **унікальність** (зона відчуження ЧАЕС, музей писанки у Коломиї);
- **історичну, духовну та художню цінність** (Золоті ворота у Києві, будинки архітектора Городецького, Спаський собор у Чернігові);
- **оригінальність** (фестиваль "Країна мрій у Києві", музей архітектури та побуту під відкритим небом у Пирогово та Переяслав-Хмельницькому);
- **естетичну привабливість** (будинки центральних частин

великих міст, дендропарки, ботанічні сади) [1].

Дуже часто один і той же ресурс має декілька або всі із зазначених властивостей (Софійський собор у Києві, біосферний заповідник "Асканія -Нова"...). Чим більше вираженою є та чи інша властивість об'єкта, тим вищим є його статус, і тим більше туристів він приваблює. При цьому, вищевказані властивості доповнюються:

- **багаторазовістю використання** при дотриманні норм раціонального природокористування і проведення заходів із рекультивациі та благоустрою;
- **універсальністю**, оскільки один і той же ресурс можна використовувати для організації різних видів туризму;
- **масовістю, інформативністю і доступністю**, які впливають на обсяги туристичних потоків і зосередження туристичної інфраструктури.

Самі по собі території, що мають цікаві природні та антропогенні об'єкти не стають автоматично рекреаційними. Це відбувається лише за наявності відповідних потреб та можливостей освоєння їх рекреаційним господарством. Найбільші труднощі виникають при освоєнні природних рекреаційних ресурсів, тому необхідно мати на увазі **три види їх комфортності [2]:**

- **функціональну** – ступінь сприятливості властивостей природних геосистем для проведення рекреації. Так з г. Еверест можна побачити унікальний пейзаж, але цей ресурс не має функціональної комфортності, оскільки небагатьом вдається підкорити цю найвищу вершину світу;

- **часову** – максимальний за тривалістю період із комфортними рекреаційними умовами; часова комфортність подовжує термін експлуатації ресурсів. Найбільш інтенсивно використовуються природні рекреаційні ресурси теплих кліматичних поясів. Зміна пір року або сезонів зменшує часову комфортність;

- **територіальну** – оптимальну за розмірами ділянку земної поверхні зі сприятливими для рекреаційної діяльності властивостями природних геосистем; на маленькій за розмірами території, які б унікальні ресурси вона не мала, не можливо

повноцінно задовольнити потреби у відпочинку. Чим більша територія з рекреаційними ресурсами, тим краще.

Деякі дослідники до рекреаційно-туристичних ресурсів відносять також матеріально-технічну базу, трудові, управлінські ресурси, транспорт, комунікації, фінансові, інформаційні, інноваційні та інші ресурси. Але поки що вищеперераховані об'єкти не володіють (або дуже рідко володіють) вищеперерахованими властивостями, тож дуже рідко самі по собі можуть приваблювати туристів.

Ведучи мову про організацію туризму, ми усвідомлюємо, що для цього необхідні певні умови та ресурси. Ці поняття не є тотожними.

Під рекреаційно-туристичними **умовами** розуміються тіла і сили природи, суспільні об'єкти, процеси, явища, які за певного рівня розвитку продуктивних сил є істотними для розвитку рекреаційної діяльності.

Рекреаційно-туристичні **ресурси** - тіла і сили природи, суспільні об'єкти, процеси, явища, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення рекреаційно-туристичних потреб людини.

Виходячи з вищезазначених визначень, робимо висновок, що принципова відмінність між рекреаційно-туристичними умовами та ресурсами полягає у тому, що перші розглядаються як сукупність властивостей, які полегшують або ускладнюють (роблять неможливим) розвиток рекреаційної діяльності, а другі беруть участь у процесі задоволення рекреаційних потреб [6].

Разом з тим, чіткої межі між умовами і ресурсами немає. Наприклад, кліматичні особливості території можуть розглядатись як умова і як ресурс для розвитку різних видів туризму. Для оздоровчо-лікувального – це, безперечно, ресурс, який задіюється в рекреаційний процес при організації кліматичних курортів. Для культурно-пізнавального туризму клімат тієї чи іншої території не є об'єктом туристичного інтересу, а лише робить комфортним або ускладнює перебування в місці призначення, зумовлюючи масовість або сезонність попиту, а також впливає на особливості облаштування внутрішнього простору рекреаційних закладів (опалення, кондиціонування тощо), створює додаткові труднощі або полегшує роботу менеджерів туристичної індустрії, екскурсоводів, гідів, аніматорів та іншого персоналу.

1.2. Класифікація рекреаційно-туристичних ресурсів

Теплий клімат, цікаві події, традиційні промисли і ремесла, об'єкти ПЗФ, моря, палацово-паркові комплекси – це все об'єкти, що викликають інтерес туристів і використовуються для задоволення їх рекреаційних потреб. Їх різноманітність викликає необхідність їх класифікації. До класифікації туристичних ресурсів застосовують наступні підходи [3]:

1) **діяльнісний** (за характером використання у туризмі):

- туристичні ресурси, наявність яких об'єктивна і не залежить від людської діяльності (моря, природні печери, гори, клімат, річки, озера і т.д.);
- туристичні ресурси, створені людською працею (водосховища, штучні печери, ботанічні сади, зоопарки, архітектурні пам'ятки, культурно-етнографічні ресурси і т.ін.);
- туристична інфраструктура (готелі, транспорт, ресторани, екскурсійні бюро).

2) **атрактивний** (за мірою та формою залучення до туристичної діяльності):

- першорядні об'єкти показу (у Києві – Софійський собор, Михайлівський золотoverхий монастир, Майдан Незалежності, Маріїнський палац; у Чернігові – Дитинець з Преображенським та Борисо-Глібським соборами, Колегіумом, Катерининська церква);
- другорядні об'єкти показу (у Києві – Покровський монастир, гідропарк, у Чернігові - палац урочистих подій, Червона площа).

3) **ціннісний підхід**:

- турсресурси світового значення (історичний центр Львова, Софійський собор та Києво-Печерська лавра у Києві, Хотинська фортеця);
- турсресурси національного значення (г. Говерла, Чернеча гора, садиба Тарновських у Качанівці, о. Хортиця);
- туристичні ресурси регіонального значення (Голубі озера поблизу Чернігова, луна-парк у Чернігові);
- рекреаційні ресурси місцевого значення (невеликі сільські ставки, озера, місцеві краєзнавчі музеї).

4) **еколого-економічний підхід**:

- блага, споживання яких не залежить від людської діяльності

(сонячне проміння, клімат);

- туристичні блага, споживання яких залежить від екологічного стану територій та природоохоронної діяльності (стан води, повітря, рослинного покриву);
- турсресурси постійного моніторингу і вкладання праці та капіталу на їх відновлення (ті, що потребують відновлення, реставрації: архітектурні, інфраструктура);
- турсресурси цільового призначення, створені задля поживлення туристичної діяльності (аквапарки).

5) сутнісний (за предметною сутністю ресурсу), згідно якого рекреаційно-туристичні ресурси поділяються на:

- природні;
- природно-антропогенні;
- антропогенні (рис.1.1).

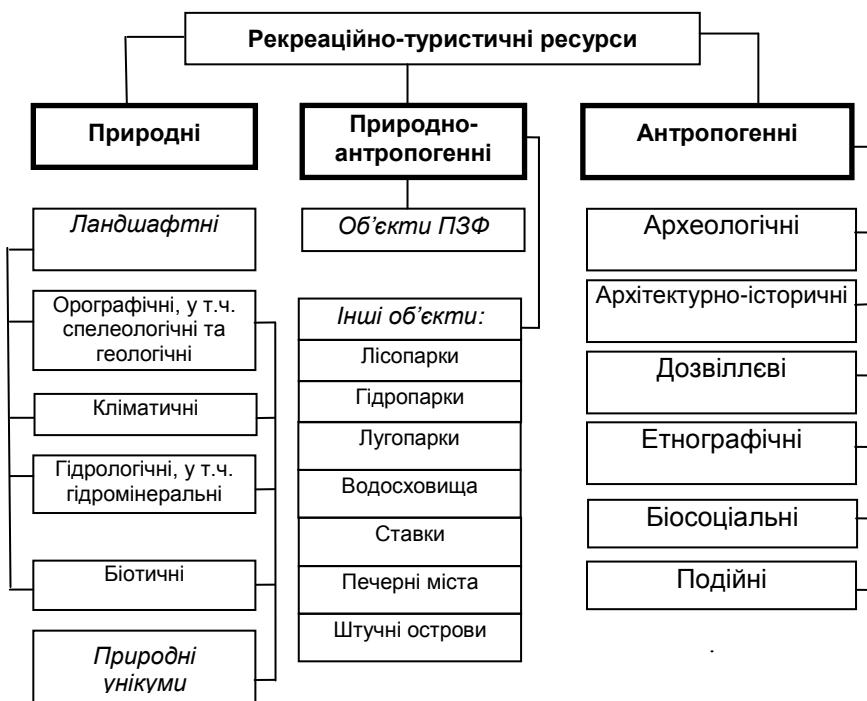

Рис. 1.1. Структура рекреаційно-туристичних ресурсів

Природні рекреаційно-туристичні ресурси - об'єкти та явища натурального походження, які залучені у сферу рекреації та туризму.

До природно-географічних відносяться: орографічні (рельєф), спелеоресурси, кліматичні, гідрологічні (річки, водоспади, озера; моря, океани), бальнеологічні (мінеральні джерела, лікувальні грязі), ландшафтні ресурси, фауністичні, рослинні ресурси, природні уніками.

Рельєф, як сукупність нерівностей земної поверхні, що виникають на межі літосфери, атмосфери та гідросфери, може прямо чи опосередковано залучатись до рекреаційно-туристичної діяльності: виступати необхідним ресурсом для організації активних видів відпочинку, додавати привабливості доквіллю, окремі об'єкти можуть мати екскурсійне значення (цікаві форми рельєфу: валуни, карстові прояви, кратери вулканів, геологічні відслонення).

Клімат може виступати в якості необхідної умови організації рекреаційної діяльності, а також безпосередньо використовуватись як ресурс для лікування деяких захворювань.

Гідроресурси (моря, річки, озера, водоспади, гідромінеральні ресурси) є ресурсами для організації пляжного туризму, активних видів відпочинку, вони додають привабливості ландшафту, можуть використовуватись як екскурсійні об'єкти та лікувальні засоби.

Біотичні ресурси (рослинний і тваринний світ) мають велике значення для організації відпочинку. Разом із рельєфом, гідроресурсами, кліматом формують образ території та додають привабливості ландшафтам, створюють особливий мікроклімат, використовуються для організації промисельних видів туризму та завдяки наявності фітонцидів (летких речовин, що мають бактерицидні властивості) і лікарських властивостей окремих видів рослин та тварин – як лікувального ресурсу.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси – об'єкти, що формуються на стику природних та антропогенних комплексів і залучаються до організації рекреаційно-туристичної діяльності.

Найбільш поширеним прикладом природно-антропогенних ресурсів є об'єкти природо-заповідного фонду: окремі функціональні зони природних і біосферних заповідників,

національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи загальнодержавного та місцевого значення, а також ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Окрім цього, прикладами природно-антропогенних рекреаційних ресурсів можуть слугувати штучні форми рельєфу, штучні печери, штучні острови, водосховища, канали, ставки, лісопарки, гідропарки, лугопарки та інші об'єкти природно-антропогенного походження.

Антропогенні (суспільно-історичні) рекреаційно-туристичні ресурси - об'єкти та явища, що виникли внаслідок діяльності людини і залучені у сферу рекреації та туризму.

На відміну від природних ресурсів у більшості випадків об'єктивно мають значно менший життєвий цикл. Статус суспільно-історичних ресурсів та їх життєздатність суттєво залежать від соціально-політичної ситуації [4]. Наприклад, за часів СРСР досить широкою була пропозиція екскурсій місцями, де проходили ті чи інші події громадянської або Великої Вітчизняної воєн. З розпадом держави ресурси, на яких базувалося проведення екскурсій, частково, а то й повністю втратили минуле значення. Натомість, з'явилися туристичні дестинації іншого ідеологічного спрямування: меморіал пам'яті героїв Крут, меморіали пам'яті жертв Голодомору, музеї-кріівки УПА тощо.

До складу суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів входять:

- **археологічні** (городища та руїни давніх поселень, кургани, могильники, капища і т.ін.);
- **архітектурно-історичні** (пам'ятки громадської архітектури, пам'ятки військової архітектури, пам'ятки садово-паркового мистецтва, пам'ятки сакральної архітектури, архітектурні монументи та скульптурні пам'ятки);
- **дозвіллєві** (краєзнавчі, історичні, літературні, меморіальні, етнографічні, художні, кінематографічні, науково-технічні та інші музеї*, тематичні парки, театри, концертні зали,

* окремі музеї та предмети музейних зібрань можуть входити в інші групи суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів. Але їх різноманітність та значення в організації туристично-екскурсійної діяльності спонукає розглядати їх як окрему групу ресурсів.

- дельфінарії, казино тощо);**
- **етнокультурні** (народна архітектура, ремесла, традиційні заняття, предмети декоративно-ужиткового мистецтва, одяг, кухня, фольклор, мова, традиції, вірування, обряди);
 - **біосоціальні** (пов'язані з життєвими циклами, знаковими подіями з життя видатних людей: перебуванням, народженням, смертю, діяльністю, загибеллю);
 - **подійні** (політичні, культурні, екологічні, військові, економічні події, що відбувалися, відбуваються або будуть відбуватися на певній території) ресурси.

При цьому останні три групи можуть мати матеріальне підтвердження у вигляді архітектурних пам'яток, назв площ та вулиць міст і сіл, музейних зібрань, руїн, надгробків і т.п., або відомості про них зберігаються лише в усній народній творчості, історіографічних джерелах, краєзнавчих матеріалах тощо.

Деякі дослідники у цій групі виділяють **інфраструктурні ресурси**, до яких відноситься географічне положення, екологічний стан, населення, соціальна інфраструктура та транспорт (рис.1.2).

О.О. Бейдик виділяє ще 2 специфічні групи рекреаційних ресурсів (рис. 1.3). Це наскрізні або трансресурсні об'єкти, до яких відносяться гомогенні та парарекреаційні ресурси, та об'єкти рангу суперточка-тур [4].

Гомогенні рекреаційно-туристичні ресурси - соціальні та природні об'єкти, явища, події, походження яких тісно пов'язане як з територією України (де вони розташовані або відбувались), так і з територією тієї зарубіжної країни, в межах якої даний об'єкт, явище, подія первісно виникла [4].

У певному розумінні слова гомогенні ресурси це ресурси «подвійного громадянства». Наприклад, церква, де вінчався О.де Бальзак, місця перебування в Україні О.Пушкіна, А.Чехова, А.Міцкевича та ін.

** дані об'єкти можуть претендувати на роль туристично-рекреаційних ресурсів, оскільки безпосередньо задіяні в процесі задоволення потреб у організації дозвілля та виступають причиною вибору туристами того чи іншого пункту призначення.

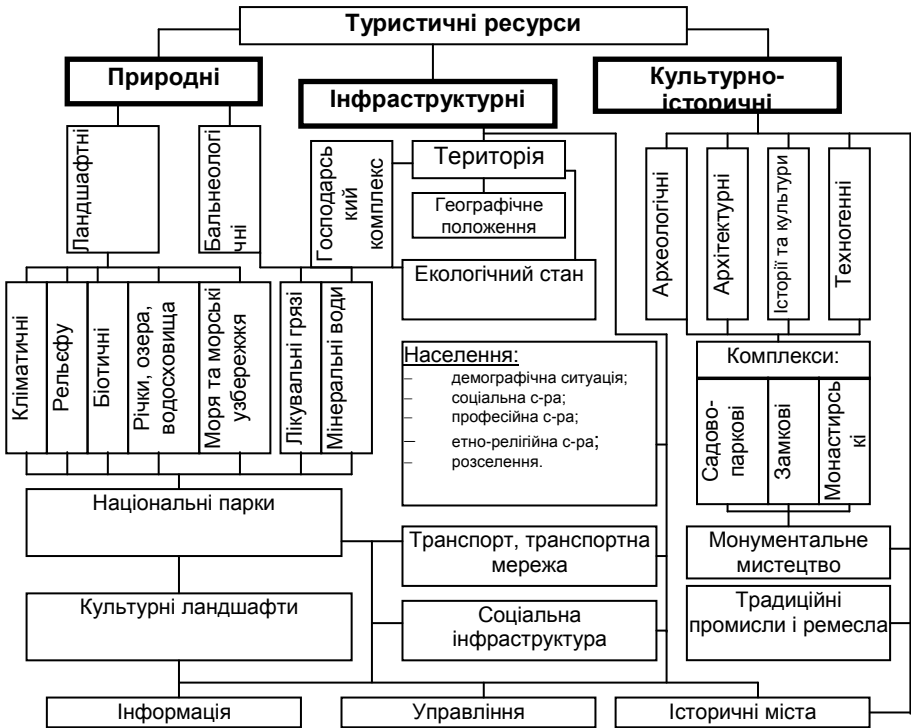

Рис.1.2 Структура туристичних ресурсів (за О.О. Любіцевою)

Парарекреаційні ресурси - об'єкти, явища природного, природно-антропогенного, суспільно-історичного, біосоціального, подійного походження, які ні юридично, ні фактично не залучені до туристичної індустрії, але характеризуються певним пізнавально-туристським потенціалом [4] (зруйновані або перепрофільовані сакральні споруди, історичні кладовища або окремі поховання, цікаві об'єкти природи, історичні комунікації, окремі інженерні споруди або їх елементи, суспільні події тощо).

Наприклад, до числа найцінніших парарекреаційних об'єктів, що збереглися в Україні, слід віднести маєток в с. Печера Тульчинського району Вінницької області, пов'язаний з іменем В.В. Городецького, залишки обсерваторії імені Пілсудського на

г. Піп-Іван в Івано-Франківській області).

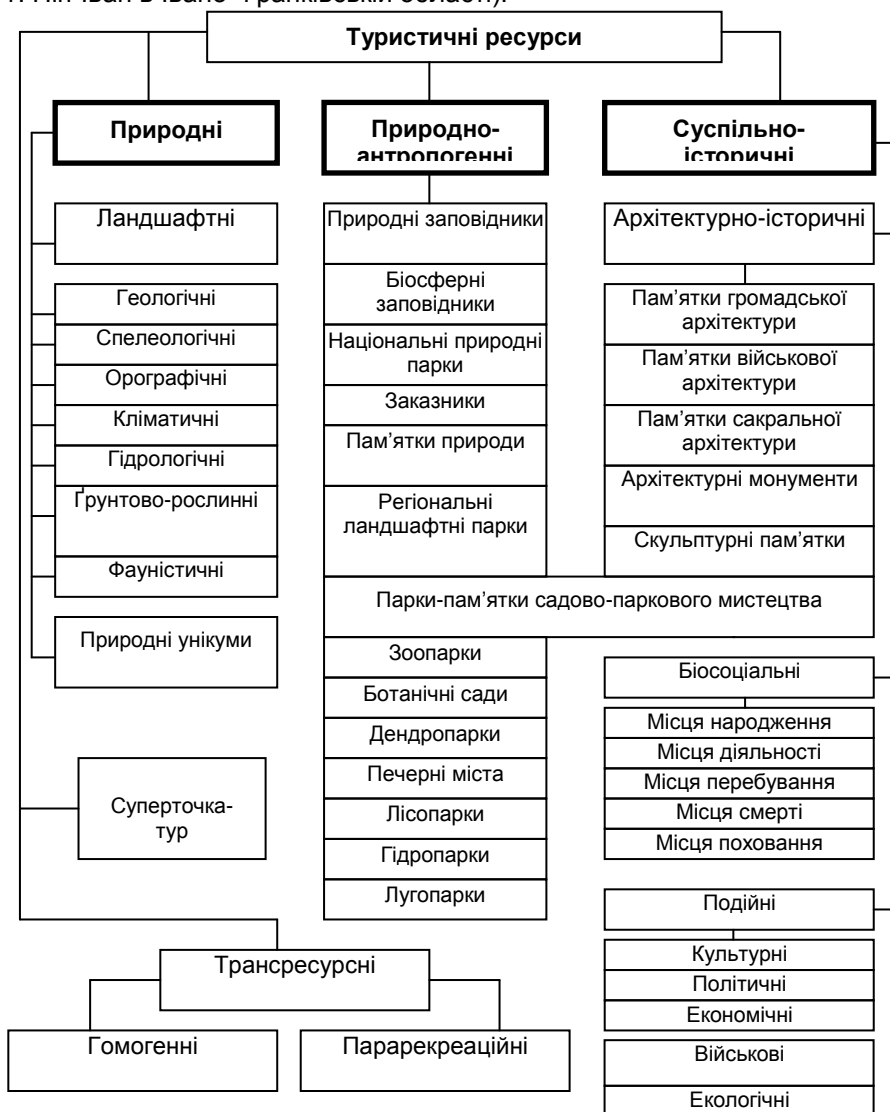

Рис.1.3 Структура туристичних ресурсів (за О.О. Бейдиком)

Специфічною складовою парарекреаційних ресурсів є об'єкти, зібрання, колекції, які мають надзвичайно велику цінність для світової культури, але місцезнаходження яких невідоме (наприклад, Бурштинова кімната; бібліотека Ярослава Мудрого; коштовності, викрадені Наполеоном, але не вивезені з Росії; золото гетьмана Павла Полуботка та інші; цілком ймовірно, що деякі з цих скарбів знаходяться на території України) [4].

Суперточка-тур - точкова територія, що поєднує унікальні природні та суспільні ресурси, займає домінуючу висоту і характеризується суттєвою соціально-історичною значимістю подій, що відбувалися. Для неї характерне високе пейзажне різноманіття та сполучення природних компонентів, атрактивність ландшафту. Відмінність суперточки-тур від традиційного оглядового майданчика полягає у наявності потужного суспільно-історичного та природного актуалу - квінтесенції рекреаційно-туристських ресурсів, які є знаковими для даної країни, її народу [4]. Об'єкти рангу суперточка-тур характеризуються не тільки унікальною історико-культурною цінністю (що наближає їх до об'єктів всесвітнього надбання, якщо вони не відносяться до останнього), а й домінуючим положенням у межах навколишнього простору, тобто видатними формами рельєфу, які самі можуть виступати як орографічні рекреаційні ресурси. На території України 5 об'єктів рангу суперточка-тур: **дзвіниця Успенського собору Києво-Печерської лаври, Маріїнський парк з панорамою Дніпра, Національний історико-культурний заповідник "Кам'янець", Чернеча гора у Каневі, а також г. Говерла.**

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Що розуміють під поняттям "рекреаційно-туристичний потенціал території"? Які його складові?
2. Що таке рекреаційно-туристичні ресурси?
3. Якими властивостями необхідно володіти об'єктам природного, антропогенного та змішаного походження, щоб стати рекреаційно-туристичними ресурсами?
4. Чим рекреаційно-туристичні ресурси відрізняються від рекреаційно-туристичних умов?

5. Які підходи застосовують до класифікації рекреаційно-туристичних ресурсів?
6. У чому полягає сутнісний підхід до класифікації рекреаційно-туристичних ресурсів?

Використані та рекомендовані джерела:

1. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. [Монографія] / Н.С. Мироненко, И.Т.Твердохлебов. – М.: Изд. МГУ, 1981. – 208 с.
2. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: [Навч. посіб.] / І.В. Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
3. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України [Навч. посіб.] / О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
5. Стафійчук В.І. Рекреалогія: [Навч. посіб.] / В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
6. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія [Навч. посіб.] / Н.В. Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 311 с.
7. Масляк П.О. Рекреаційна географія: [Навч. посіб.] / П.О.Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
8. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму: [Навч. посіб.] / І.В. Смаль. – Ніжин: Видавництво НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.
9. Безруков Ю. Рекреаційні ресурси і курортологія [Навч.посіб.]. / Ю.Безруков. – Симферополь, 1998. – 110 с.
10. Ігнатенко Н.Г. Природно-ресурсний потенціал території. Географічний аналіз і синтез. [Монографія] / Н.Г.Ігнатенко, В.П.Руденко – Л.: Вища школа, 1986. – 164 с.
11. Драпушко Р.Г. Туристичний потенціал України: стан, проблеми та перспективи розвитку: [монографія] / Р.Г.Драпушко. — К. : Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. – 152с.
12. Тімець О.В. Основи рекреаційної географії. Природа, ресурсний потенціал регіонів [Навч. посіб.] / О.В. Тімець, С.В. Совгіра. — К. : Науковий світ, 2005. – 254 с.

Розділ 2.

Сутність об'єктів природного середовища як рекреаційно-туристичних ресурсів

2.1. Рельєф як рекреаційно-туристичний ресурс і чинник формування особливостей рекреаційно-ресурсного потенціалу території

Рельєф як сукупність нерівностей земної поверхні є базовим компонентом природи будь-якої країни і неминуче залучається до рекреаційної діяльності або як умова, або як безпосередній ресурс. Особливості гірських порід і ґрунтів та специфічна дія на них атмосфери, гідросфери та біосфери, що значно відрізняються залежно від географічної широти та висоти над рівнем моря, зумовлюють появу великої різноманітності форм рельєфу. Їх сукупність на території кожної конкретної країни формує її первинний образ. З іншого боку, рельєф впливає на особливості клімату, гідромережі, рослинного і тваринного світу. Їх взаємодія сприяє формуванню великої кількості різноманітних ландшафтів. Чим різноманітніший рельєф, тим більше різноманітності в інших компонентах, тим багатша природа в цілому.

Отже, рельєф як умова прямо або опосередковано визначає можливості розвитку багатьох видів туризму. Наприклад, розвиток яхтингу, серфінгу, дайвінгу можливий при певних особливостях рельєфу дна моря. Характер рельєфу кожної окремої місцевості впливає на застосування певних інженерних рішень при зведенні архітектурних споруд, певних способів ведення господарства тощо і, відтак, визначає особливості місцевих архітектурно-історичних, археологічних, етнографічних ресурсів. Рельєф є одним із факторів, що визначають поширення окремих видів рослин та тварин, таким чином, опосередковано впливаючи на розвиток промисельного туризму і т.д.

Розглянемо рельєф як рекреаційний ресурс та умову через призму його класифікацій за величиною форм, висотою над рівнем моря та походженням.

Залежно від величини форм розрізняють рельєф декількох

порядків [16]:

- планетарні форми рельєфу (материкові виступи та ложа океанів);
- мегарельєф (гірські системи, рівнинні країни);
- макрорельєф (гірські хребти, міжгірські западини);
- мезорельєф (горби, яри, підводні каньйони);
- мікрорельєф (карстові воронки, лунковий або барханний рельєф);
- нанорельєф (термітники, мурашники).

Окрім форм нанорельєфу, але й тут можуть бути виключення, усі інші вивчаються в якості ресурсів та умов розвитку туризму. Причому закономірним є те, що чим меншою за величиною є форма рельєфу, тим частіше вона розглядається в якості екскурсійного об'єкту, і має менший вплив на організацію туризму як умова, і навпаки.

З планетарних нерівностей рельєфу як умови для розвитку туризму більше значення мають материкові виступи. За рухливістю земної кори вони поділяються на платформи, області відроджених гір та орогенні геосинклінальні області.

Платформи характеризуються спокійним тектонічним режимом і слабким проявом магматизму та сейсмічності. Тому з точки зору безпеки вони є найкращою формою рельєфу для організації рекреаційно-туристичної діяльності. Давні платформи, здебільшого, мають вигляд знижених або припіднятих рівнин.

В орогенних геосинклінальних областях та поясах відроджених гір тривають процеси горотворення, відбуваються інтенсивні тектонічні процеси, що супроводжуються проявами магматизму і сейсмічності. Туристична діяльність у країнах, що розташовані в таких областях, більшою мірою зазнає небезпеки від ймовірних природних катаклізмів, викликаних цими явищами: вивержень вулканів, землетрусів, цунамі. В рельєфі такі області мають вигляд високих гір, нагір'їв, міжгірних і передгірних западин. Тож, з іншого боку, це - мальовничі краєвиди, захоплюючі враження, мозаїчні ландшафти, екстрим, можливість спостерігати за виверженням гейзерів або навіть вулканів.

З підводного рельєфу дослідників туристичних ресурсів більше цікавить шельф – прибережна мілководна (приблизно до 200 м) частина дна морів і океанів, що є продовженням суходолу

під рівнем моря [16]. Значні ділянки шельфу дозволяють приморським країнам розвивати за сприятливих умов пляжний та спортивний (дайвінг, яхтинг) види туризму. Різка зміна глибин сприяє виникненню хвиль і розвитку серфінгу. Острови, розташовані вздовж узбереж, збільшують берегову лінію країни та створюють додаткові можливості для відпочинку біля моря.

За ступенем підняття поверхні суходолу над поверхнею океану рельєф поділяється на низовинний (від 0 до 200 м) і височинний. Залежно від характеру розчленування та висоти над рівнем моря височинний рельєф може бути представлений високими рівнинами, височинами, плоскогір'ями та горами. Гори, висотою до 1000 м над рівнем моря прийнято вважати низькими, від 1000 до 2000 м – середніми та понад 2000 – високими.

Для організації відпочинку і оздоровлення найбільш сприятливою є пересічена місцевість із незначною глибиною розчленування. У даному випадку найбільш сприятливим є рівнинний, передгірський (200-400 м над рівнем моря), або низькогірний рельєф (400-1000 м) [5, 18].

Для організації спортивного туризму можливе освоєння більш високих гір, але слід мати на увазі, що з висоти приблизно 2000 м над рівнем моря внаслідок зниження парціального тиску кисню у туристів можуть розвинути ознаки висотної гіпоксії. Погане самопочуття може посилюватися внаслідок інших факторів, що мають місце високо в горах: сильних вітрів, низької вологості, різких перепадів температури впродовж доби, зростання ультрафіолетового випромінювання. Не останню роль у розвитку кисневого голодування в горах відіграють суб'єктивні фактори (фізична підготовка, вік, стан туриста, швидкість підйому) та ін. Вважається, що підготована й акліматизована людина не може постійно знаходитись на висоті більше 6000 м (в умовах морського вологого клімату ця відмітка знижується), а на висоті понад 8000 м може провести без загрози для здоров'я не більше декількох годин.

І навпаки, у западинах із висотою нижче нульової позначки парціальний тиск кисню є більшим, тому одне вдихання повітря приносить людині більше кисню, ніж у звичайних умовах. Окрім того, знижене ультрафіолетове випромінювання збільшує години прийняття сонячних ванн і робить більш безпечним тривале перебування на сонці.

Щодо можливостей задіювання рельєфу як ресурсу в

різноманітних видах рекреаційної діяльності, а також впливу його як умови на формування інших рекреаційно-туристичних ресурсів, то особливу позицію займають гори. По-перше, зі зміною висоти та експозиції схилів змінюються температура повітря, вологість, атмосферний тиск, сила вітру та інші показники, які характеризують стан атмосфери. Таким чином, на порівняно невеликій за площею території поєднуються комфортні, сприятливі та екстремальні кліматичні умови. По-друге, ця ж причина є передумовою для формування мозаїчних природних ландшафтів. По-третє, майже виключно в горах є ресурси для повноцінних занять такими специфічними видами туризму як гірськолижний, альпінізм та ін. По-четверте, менший рівень господарського освоєння гір, пов'язаний із труднощами промислового будівництва, землеробства, сприяв збереженню природного середовища. По-п'яте, гори віддавна обиралися у якості природного укриття населення від ворогів. Розвиваючись в умовах ізоляції чи напівізоляції від зовнішніх впливів, гірське населення менше піддалось асиміляції з іншими народами або етнічними групами, ніж жителі рівнин. Ці фактори роблять можливим розвиток широкого спектру рекреаційно-туристичних занять: від санаторно-курортної справи, пізнавального, екологічного, сільського до спортивного, екстремального, етнографічного та інших.

Згідно генетичної класифікації розрізняють ендегенний (утворений під дією ендегенних чинників – вулканізму та магматизму) та екзогенний (утворений під дією зовнішніх чинників) рельєф.

Рельєф, утворений під дією ендегенних процесів, представлений мега- та макроформами. У якості умови вони впливають на розвиток багатьох видів туризму. У якості ресурсу можуть мати значення для спортивного (пішохідного, гірськолижного, альпінізму, велотуризму), лікувально-оздоровчого, пізнавального, екологічного та наукового туризму. З ендегенних форм рельєфу особливий інтерес туристів викликають вулкани.

Екзогенні процеси впливають на формування мезо-, мікро- та нанорельєфу, які використовуються у якості ресурсів для розвитку туризму в конкретній місцевості (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Екзогенні форми рельєфу як туристичний ресурс

Генетичні типи рельєфу	Діюча сила	Форми рельєфу	Види туризму
Елювіальний (вивітрювання)	Вода (замерзання та розмерзання, випаровування), повітря (окислення та гідратація), діяльність тварин та рослин.	Ніші, заглиблення, карнизи, виступи (тори), стовпи, гребні	Пізнавальний, фототуризм
Флювіальний	Текуча вода	Яри, балки, річкові долини, тераси, каньйони, меандри, стариці, острови в дельтах річок, коси, лимани, естуарії, конуси виносу	Пішохідний, велотуризм, пізнавальний, водний промисельний (умова), екстремальний, фототуризм, пляжний, лікувально-оздоровчий, екологічний, науковий
Гляціальний	Давні та сучасні гірсько-долинні та покривні льодовики	Кари (амфітеатри, де відбувається нагромадження снігу і льоду), цирки (злиття сусідніх карів), карлінги (скелясті піки або гребені, утворені сусідніми карами або цирками при зближенні), трого (льодовикові долини), ригелі (різкі переходи поздовжніх трогів), баранячі лоби (обточені льодом виходи скельних порід), кучеряві скелі (виходи щільних порід, вкриті подряпинами), моренні пасма (нагромаджений уламковий матеріал вздовж льодовикового язика), ози (довгі звивисті пасма піщаних відкладень за напрямом талих вод льодовика), ками (пагорби зі спадистими схилами), зандри (плоскі піщані рівнини, сформовані перед фронтом льодовика)	Гірськолижний, пішохідний, велотуризм, фототуризм, науковий, пізнавальний

Еоловий	Вітер	Котловини видування, чарункові піски, кам'яні стовпи, піщані гряди, бархани, дюни	Пішохідний, пізнавальний, екологічний, фототуризм, екстремальний, пляжний
Рельєф схилів	Гравітація	Обвали, уступи, стінки зриву, ніші зриву, карнизи, схили осипу, конуси осипу, лавини, зсуви, кам'яні ріки	Пішохідний, альпінізм, екстремальний, пізнавальний, екологічний, науковий
Карстово-суфозійний	Хімічне вилугування гірських порід	Карри (борозни), понори (природні отвори на дні карстових воронок, що поглинають поверхневі води), шахти, колодязі, лійки, блюдця, печери	Спелеотуризм, пізнавальний, екстремальний, екологічний, науковий
Рельєф морських, озерних узбереж та шельфу	Абразивна дія хвиль	Пляжі, бенчі (аккумулятивні тераси на прибережній частині морського дна), підводні вали, хвилеприбірні ніші, лагуни, гроти, кліфи (відвісні абразійні обриви), мости	Пляжний, водний, дайвінг, лікувально-оздоровчий
Біогенний	Життєдіяльність живих організмів	Черепашкові пляжі, коралові острови і рифи, болотяні купини та гряди, термітники, нори, мурашники, горбки, ямки, сліди пересування	Пляжний, водний, дайвінг, екологічний, пізнавальний, науковий
Антропогенний (розглядається в групі природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів)	Діяльність людини	Тераси на схилах для вирощування с/г культур, кар'єри, відвали пустої породи, підземні виробки (шахти, штольні, каменоломні), просадки ґрунту над підземними виробками, насипи, тунелі, траншеї, рови, землянки, доти, вали, кургани	Пізнавальний, оздоровчолікувальний, екологічний, екстремальний, спелеотуризм.

Розглянемо конкретні приклади використання окремих форм рельєфу як ресурсу для організації певних видів туризму. *Оздоровчо-лікувальний туризм* – рельєф використовується як ресурс для лікування серцево-судинної, дихальної систем та опорно-рухового апарату. З цією метою прокладають і

обладнують спеціальні пішохідні маршрути (теренкури) різних категорій складності, розраховані на людей із різним станом здоров'я (табл. 2.2). Таким чином, найбільш сприятливим для організації оздоровчо-лікувального туризму є пагорбовий та грядовий рельєф.

Деякі захворювання органів дихання, гіпертонію та хвороби суглобів лікують за допомогою тривалого перебування в печерах, які характеризуються чистим повітрям, низькими температурами, високою вологістю та стабільним тиском. Природні карстові печери як додаткові лікувальні фактори мають підвищені вміст вуглекислого газу у повітрі та радіоактивність.

Таблиця 2.2

Характеристика маршрутів теренкурів

Категорія маршруту за навантаженням на організм	Протяжність маршруту, км	Протяжність горизонтальної ділянки, %	Ухил, °		Висота підйому від початку теренкури, м
			Максимальний	Середній	
I	2,5-4	80-85	3	1-2	20-25
II	3-5	25-30	6	2-4	100-200
III	6-8	20-25	12	4-6	400-600

Примітка. Джерело [5]

Піщані пляжі, що утворюються на берегах водойм внаслідок дії текучої води та абразії хвиль, можна використовувати для проведення псаммотерапії – лікування нагрітим піском. В основі терапевтичної дії лежить властивість піску зберігати тепло та повільно віддавати його поверхні людського тіла. Окрім того, пісок здійснює м'який масаж шкіри. Нагрітий пісок поліпшує кровопостачання тканин та органів, посилює метаболічні процеси, має болезаспокійливу та протинабрякову дію. До псаммотерапії вдаються при лікуванні хвороб опорно-рухового апарату, нервової системи, гінекологічних захворювань, алергії.

Гладеньке каміння пляжів, обкатане та відполіроване хвилями, нагріте або охолоджене, застосовують для проведення стоун-масажу, популярного у SPA-лікуванні. Такі процедури позитивно впливають на нервову систему, психічний стан, місцевий кровообіг, обмін речовин, зменшують м'язовий біль.

Спортивні види туризму. Форми рельєфу, що використовуються як ресурс для організації спортивного туризму, залежать від його виду (пішохідний, гірський, лижний, гірськолижний, велосипедний та ін.). *Пішохідний і велосипедний* види туризму можуть відбуватися як на рівнинній території, так і в горах. Для занять *гірським, гірськолижним* туризмом та *альпінізмом* необхідні гори, чи, в останньому випадку, хоча б скелі, які трапляються й на рівнинній території.

Для тих, хто займається спортивним туризмом, значення має категорія (в дитячо-юнацькому туризмі – ступінь складності) походу, яка залежить від протяжності маршруту, його тривалості, крутизни схилів, наявності протяжних та локальних перешкод на шляху. Види перешкод для кожного виду туризму визначаються його специфікою. Так, для *пішохідного* та *велосипедного* маршрутів протяжними перешкодами з боку рельєфу є осипи, морени, піски, круті схили. Локальними – перевали, вершини, каньйони. Перешкодами в *лижному* поході є схили пагорбів, ярів, гір, хребтів. При організації категорійного маршруту у *водному* туризмі необхідно передбачити наявність мілин, перекатів, порогів, каньйонів.

Для занять *спелеотуризмом* необхідна наявність печер – підземних порожнин, що утворюються внаслідок корозійних, ерозійних, гравітаційних, тектонічних, вулканічних та інших процесів. Найбільш розповсюдженими є карстові печери, які виникають внаслідок розчинення підземними водами деяких гірських порід осадового походження (вапняків, гіпсу, доломітів, крейди, кам'яної солі). Легкодоступні горизонтальні печери, які мають широкий вихід на поверхню, після відповідних робіт із освітлення, забезпечення безпеки можна використовувати як екскурсійні об'єкти для широкого загалу. Для здійснення спортивних проходжень використовуються більш важкодоступні та важкопрохідні печери, із перешкодами, які можна подолати лише за допомогою спеціального спорядження. До перешкод із боку рельєфу, які визначають категорію печери, відносяться її глибина, протяжність, наявність колодязів, завалів, вузьких щілин, лабіринтів.

Печери характеризуються своєрідним рельєфом, наявністю специфічних мінеральних утворень – сталактитів, сталагмітів та сталагнатів, кристалів, іноді можуть зустрічатися підземні озера та водоспади. Усе це, а також своєрідна флора та

фауна, сліди перебування доісторичних людей забезпечують печерам постійну увагу не лише з боку спелеотуристів, але й екскурсантів.

Особливе значення рельєф має при організації *гірськолижного туризму*. При прокладанні гірськолижних трас значення мають протяжність схилу, його крутизна, наявність обривів, канав, горбів, скель, дерев, лавинонебезпечність, особливості снігового покриву. Чим більша протяжність і різноманітність трас на схилі, тим привабливішим є гірськолижний комплекс, що використовує його як ресурс. Гірськолижні траси можуть прокладатися на заліснених та безлісних схилах. Кожен із них має свої переваги та недоліки. На безлісних схилах підготовчі роботи зводяться до мінімуму, але сильні вітри, характерні для таких схилів, можуть знижувати якість снігового покриву і бути причиною дискомфорту для лижників [11]. Траси на заліснених схилах розчищаються від дерев, причому при цьому необхідно провести дослідження стійкості схилу після проведення такої процедури. Це вимагає певних затрат коштів, зусиль та часу. З іншого боку, сніговий покрив та лижники будуть захищені від дії вітру [5].

Гірськолижні траси можуть бути представлені навчальними, туристськими та спортивними. Якщо наявність навчальних і туристських трас на гірськолижному курорті є обов'язковою, то можливість прокладання спортивних трас надає йому більшої атрактивності та впливає на можливість розвитку подійного туризму (спортивні тренування, змагання). Навчальні траси розташовують на відкритих широких схилах із злегка опуклим профілем та спокійним рельєфом. Середня крутизна схилів повинна становити 8-12°, допускається ухил у 15-20°, але не більше, як на $\frac{1}{4}$ довжини траси. Згідно системи міжнародного маркування, такі траси позначаються зеленим (дитячі) та синім кольорами.

Туристичні траси розраховані на підготованих лижників. Вони крутіші (середня крутизна – 12-18° із ухілами 20-25°). У рельєфі схилу можуть бути горби. Для новачків такі траси не зовсім безпечні, тому позначаються червоним кольором.

Рельєф спортивних трас характеризується чергуванням пологих та крутих, рівних та горбистих ділянок, значною крутизною (від 16° до 30° в залежності від виду спорту), наявністю контрухилів. Такі траси є небезпечними для

непрофесійних лижників, тому позначаються чорним кольором [5].

Пізнавальний туризм, фототуризм. У якості ресурсу для його розвитку використовуються об'єкти, що представляють макро-, мезо- та мікрорельєф: окремі пагорби, вершини, долини, каньйони, скелі, найвищі та найнижчі точки, місця відслонення гірських порід, гори-останці, гроти, печери і т.ін. Привабливості їм надають довколишні ландшафти, їх унікальність і особливість, які можуть підтверджуватися як кількісними показниками (найвищий, найнижчий, найкрутіший, найбільший і т.п.), так і наявністю легенд та переказів про них.

Пляжний туризм. Разом із високою температурою повітря та води, розвиток пляжного туризму зумовлює наявність відносно рівних поверхонь берегів водойм, що утворилися внаслідок їх ерозії під дією вітру та води. Характер пляжних відкладів, їх колір залежать від вихідних порід, які руйнуються хвилями. Залежно від поверхневого шару пляжі бувають піщаними, піщано-черепашковими та галечниковими. Колір може варіювати від білого до зеленого, червоного та чорного. Залежно від вітру, хвиль, штормів, течій, людської діяльності пляжі можуть змінювати форму та розмір.

2.2. Клімат як умова розвитку туризму та рекреаційно-туристичний ресурс

Клімат – багаторічний режим погоди, властивий для даної місцевості, що визначається її географічним положенням. Він формується внаслідок широтних та меридіональних особливостей теплообміну та вологообороту в системі “атмосфера – літосфера – гідросфера” під впливом процесів загальної циркуляції атмосфери. На противагу поняттю “погода”, яким означають поточний стан атмосфери у певній точці простору, клімат характеризує середній стан атмосфери в даній місцевості за тривалий період часу, а також типові межі мінливості основних кліматичних параметрів. Формування клімату відбувається під впливом таких факторів:

- відстань від Землі до Сонця;
- нахил земної осі;
- швидкість обертання Землі;
- цикли сонячної активності;

- форма земної кулі;
- географічна широта;
- висота над рівнем моря;
- розподіл моря і суходолу, конфігурація материків, океанічні течії;
- циркуляція атмосфери;
- рельєф;
- характер підстильної поверхні (рефлекторна здатність, рослинний, сніговий, льодовий покрив);
- склад повітря.

Найбільш яскраво вплив клімату на розвиток рекреації і туризму проявляється у такому явищі, як сезонність. Сезонна зміна погодно-кліматичних характеристик навіть при збереженні усіх інших умов і ресурсів, як, наприклад, у культурно-пізнавальному туризмі, впливає на рішення більшості туристів здійснити або відмовитись від поїздки у несприятливий період. Пов'язано це з обов'язковою та неминучою дією кліматичних факторів, по-перше, на стан і особливості інших природних, природно-антропогенних та антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів, визначаючи ступінь їх придатності для використання в організації того чи іншого виду туризму (рис. 2.1); по-друге, на організм людини, що відпочиває, сприятливо або несприятливо впливаючи на її самопочуття та відчуття.

НАЙВИЩИЙ

- біотичні ресурси;
- більшість природно-антропогенних ресурсів;
- гідромережа;
- орографічні ресурси.

ВИСОКИЙ

- археологічні;
- архітектурно-історичні;
- етнографічні;
- розважальні;
- подійні.

СЕРЕДНІЙ

- музейні;
- біосоціальні;
- спелеологічні;
- гідромінеральні.

Рис. 2.1. Вплив клімату на стан та використання інших видів рекреаційних ресурсів

Середнім за вираженістю є вплив клімату на біосоціальні, музейні, спелеологічні та гідромінеральні ресурси.

Мінеральні води видобуваються цілорічно, а сезонність

майже не впливає на лікувальний туризм. А ось оздоровчі поїздки на води більше приурочені до сезону масових відпусток.

Температурний режим печер незначно змінюється за порами року, але рівень підземних вод зазнає сезонних коливань, пов'язаних із таненням снігу, що може бути перешкодою для відвідування печер. Окрім того, спелеопохід поділяється на підземний та наземний етапи. Якщо до печери добираються пішки або на велосипедах, вплив кліматичних особливостей на дану подорож є очевидним.

Музейні зібрання, як правило, знаходяться в захищених від впливу зовнішніх факторів приміщеннях. Але й у цьому випадку музейні співробітники строго слідкують за дотриманням температурного режиму й вологості для збереження експонатів. Сезонність здійснює вплив і на відвідування музеїв, хоча, можливо, і дещо менший, ніж інших дестинацій. У “високий сезон” зростає масовість туристичних потоків, що долучаються до потоків місцевих рекреантів, котрі відвідують музеї.

Біосоціальні ресурси теж, на перший погляд, мало пов'язані з кліматичними особливостями території, проте, можна навести численні приклади, коли вони впливали на самопочуття та стан здоров'я видатних людей, змушуючи їх здійснювати поїздки на лікування або змінювати місце проживання. Тим самим кількість біосоціальних ресурсів, пов'язаних з однією особою, зростала, а їх географія розширювалась. Прибічники теорій географічного детермінізму та посибілізму з різним ступенем категоричності стверджують, що розвиток суспільства і народів залежить від географічного положення країни, а, значить, у тому числі, й від клімату, що зумовлюється ним. Це твердження є дискусійним, але кількість людей, які отримали міжнародне визнання в різних сферах життя суспільства і проживали в помірних широтах, дійсно більша за таку в північних або південних широтах.

Клімат значно впливає на особливості стану та використання археологічних, архітектурних, етнографічних, розважальних і подійних рекреаційно-туристичних ресурсів.

Особливості клімату значною мірою впливають на збереженість пам'яток археології та будівництва, визначають специфіку архітектурного вирішення їх конструкції.

Впливаючи на життєдіяльність суспільства, клімат накладає певні відбитки на формування його культури, традицій,

річного циклу обрядів, визначає загальні особливості одягу, житла, способів приготування їжі, традиційну кухню в різних регіонах.

Характер розважальних ресурсів залежить від кліматичних особливостей тієї чи іншої місцевості, а відвідуваність тих із них, що розташовані чи діють просто неба, прямо залежить від сезонності. Є й такі, на які сезонність не впливає. В основному, це розважальні ресурси великих міст, що знаходяться у приміщеннях.

Події, особливо, воєнні, що мали місце в минулому, здебільшого прив'язувались до теплого періоду року. Сучасні події, що мають значення для розвитку туризму, теж плануються на відповідний сезон.

Значний вплив клімату на орографічні, гідрологічні, біотичні та більшість природно-антропогенних (окрім штучних печер) є очевидним і доведення не потребує.

Щодо впливу кліматичних умов на організм людини, то він є настільки значущим для нашого комфорту та самопочуття, що у зв'язку з цим О.В. Колотова наполягає на необхідності характеристики для потреб рекреації та туризму не просто клімату, а біоклімату, пояснюючи це тим, що біокліматичні параметри відрізняються від звичайних метеорологічних характеристик, так як пов'язані з їх комплексною дією на організм людини [5]. Розглянемо основні кліматичні фактори, що впливають на самопочуття людини.

Температура повітря – один із основних кліматичних факторів, що впливає на комфортне самопочуття людини. Цей стан виникає тоді, коли кількість тепла, що утворюється в організмі людини внаслідок окислювальних реакцій, дорівнює кількості тепла, що віддається у довколишній простір. Легко вдягнута людина не відчуває дискомфорту при температурі +19 +20°C, роздягнута - +28 +31°C. При цьому має значення не лише наявність одягу, але й склад тканини, рухова активність, комплекція, вік, стать, психічний стан та стан здоров'я, при яких рівень теплоутворення та тепловіддачі може змінюватись. Специфічні реакції організму, що забезпечують пристосування до зміни температури довкілля, називаються терморегуляцією. Такі реакції проявляються у звуженні або розширенні судин, прискоренні або сповільненні дихання та обміну речовин, потовиділенні, підвищенні потреби у аскорбіновій кислоті, жирах і

білках або вуглеводах.

Відносна вологість повітря значною мірою впливає на тепловідчуття людини, для якої комфортний діапазон відносної вологості повітря коливається в межах 30-60%. Перешкоджаючи поту інтенсивно випаровуватись із поверхні шкіри і тим охолоджувати організм у жаркий день, значна вологість повітря змушує людину відчувати більшу спеку, ніж при тій самій температурі повітря, але меншій вологості. Цей стан є не просто дискомфортом, але й небезпечним, оскільки відбувається інтенсивне потовиділення, а з ним порушується водно-сольовий баланс організму, що може спричинити судоми, втрату свідомості, теплове виснаження та тепловий удар. Так само значна вологість повітря збільшує відчуття холоду взимку. Тим, хто постійно знаходиться в умовах підвищеної вологості, загрожує ослаблення імунітету, виникнення захворювань нирок, органів дихання, суглобів та серця.

Змішування теплого вологого повітря з холодним вологим повітрям може призвести до появи туману. В умовах чистого атмосферного повітря він полегшує дихання людям, хворим на бронхіальну астму, круп, але, здебільшого, це явище розцінюється як несприятливе для розвитку туризму: наприклад, погіршує видимість на дорогах, здатен поглинати токсичні гази з атмосфери, вступаючи з ними в реакцію. Вдихаючи таке повітря, жителі великих промислових районів зазнають небезпеки отруєння.

Низька відносна вологість повітря теж є небезпечною для людини. В таких умовах швидше висушується шкіра, слизові оболонки та зневоднюється організм. Він робиться легкодоступним для проникнення хвороботворних бактерій та вірусів. Сухе повітря може спричинити ряд реакцій в організмі, які несприятливо впливають на нервову систему, і внаслідок яких з'являються головний біль, депресія, перевтома, роздратованість. Але, разом із тим, тепле сухе повітря показане людям із хворими нирками, оскільки полегшує навантаження на цей орган, стимулюючи видільну функцію шкіри.

Атмосферний тиск, а особливо його зміна, теж значним чином впливають на самопочуття. Людина відчуває себе комфортно при величині атмосферного тиску 750 мм рт.ст. При неперіодичній швидкій зміні атмосферного тиску зміна тиску всередині організму відбувається не одразу. За цей час навіть

здорова людина може відчути дискомфорт. При зниженні атмосферного тиску парціальний тиск кисню в повітрі зменшується, людина починає дихати глибше та частіше, збільшується частота серцебиття. Може з'явитися загальна слабкість, відчуття нестачі повітря. У людей з підвищеним внутрішньочерепним тиском можуть бути напади мігрені. При зниженні атмосферного тиску підвищується вологість, можливі опади, які теж можуть посилювати хворобливі стани.

Якщо атмосферний тиск різко підвищується, в першу чергу страждають особи, хворі на гіпертонію, бронхіальну астму, алергію, цукровий діабет. Метеозалежні люди відчувають серцевий та головний біль, зниження працездатності, загальну слабкість. У гіпертоніків може розвинутих тахікардія, запаморочення, нудота.

Нерівномірне прогрівання земної поверхні призводить до появи різниці тиску в різних місцевостях. Це, у свою чергу, є причиною виникнення *вітру*. Швидкість переміщення повітряних мас здатна впливати на центральну нервову систему. Помірний (до 4 м/с) вітер здатний чинити тонізуючу дію на організм. Посилення вітру може викликати головний біль, відчуття тривоги та страху. Так, при силі вітру більше 5 м/с біля земної поверхні рекреаційно-оздоровчі заняття не проводяться [5]. Сильний вітер здатний спричинити різкі перепади температури, вологості, тиску, електричного потенціалу з усіма відповідними наслідками.

Дія вітру на організм людини залежить від того, яке повітря він приносить. При жаркій погоді помірний вітер може підвищити тепловіддачу та сприяти охолодженню організму. В умовах низьких температур вітер посилює відчуття холоду, відганяючи нагріте тілом повітря та поставляючи охолоджене. Жаркий сухий вітер може викликати безсоння, запаморочення, спазми судин та бронхів, порушення з боку шлунково-кишкового тракту, депресію. Холодні та вологі вітри сприяють появі катарів верхніх дихальних шляхів. Теплий вологий вітер може бути причиною головного болю.

Через шкіру та легені здійснюється електричний обмін між організмом та довколишнім середовищем. Тож, *атмосферна електрика* здатна вносити свої корективи в комплексну дію на людський організм інших кліматичних факторів. Залежно від концентрації аероіонів, їх полярності, рухливості вона може бути як позитивною, так і негативною. В нормальних умовах кількість

позитивних іонів дорівнює кількості негативних іонів. Їх концентрація коливається від 100 до 1000 і більше на 1 см³ повітря. У гірському та лісовому повітрі, після дощу, а надто, грози, поблизу водоспадів, під час морського прибою у повітрі переважають негативно заряджені іони. Вони здатні чинити позитивний вплив на організм, нормалізуючи основний обмін речовин, артеріальний тиск, склад крові, тканинне дихання, затримуючи старіння та утворення злоякісних пухлин.

У забрудненому повітрі переважають позитивні іони. Впливаючи на гормональний фон організму, вони здатні спричинити схильність до депресії, втоми, безсоння, роздратованості, головного болю, а також може викликати підвищення артеріального тиску, спазми бронхів, розлади з боку шлунково-кишкового тракту, алергічні реакції.

У самопочутті людини та процесі її рекреаційної діяльності значну роль відіграють не лише комплексна дія біокліматичних параметрів, але і їх зміна, а надто, *швидкість такої зміни*, що відіграє роль у адаптації організму до мінливих умов зовнішнього середовища. Різкі неперіодичні зміни атмосферного тиску та температури, а також інших біокліматичних параметрів можуть спричинити небажані реакції з боку організму. Слабкою зміною атмосферного тиску вважається зміна його середньодобової величини до 3 мм рт. ст., помірною від 4 до 6, різкою – більше 6 мм рт. ст. Так само, зміна температури на 1-2 °С – вважається слабкою, 3-4°С – помірною, більше 4°С – різкою. Про небезпечну дію на організм різкого коливання біокліматичних параметрів у зв'язку зі зміною географічної широти перебування завжди необхідно пам'ятати, особливо, організовуючи відпочинок дітей та літніх людей.

Як рекреаційний ресурс клімат безпосередньо використовується для організації небагатьох видів туризму. В основному, це стосується лікувально-оздоровчого, пляжного, лижного та екстремального туризму. Проте, як умова він впливає на проведення практично усіх видів рекреаційних занять.

Позитивна дія біокліматичних факторів на організм людини сприяла появі в медицині особливого напрямку лікування – кліматотерапії. Необхідність забезпечення тривалої їх дії для появи терапевтичного ефекту сприяла розвитку санаторно-курортної справи та *лікувально-оздоровчого туризму*. Саме для них особливості клімату виступають як один з основних ресурсів,

які використовуються. Залежно від діючого фактору розрізняють аеротерапію (ресурс – свіже повітря в умовах, практично, будь-якого клімату); геліотерапію (сонячне випромінювання); таласотерапію (морський та приморський клімат, морська вода); спелеотерапію (мікроклімат печер та соляних копалень),

З медичної точки зору можна виділити декілька видів клімату, що спроможні здійснювати на людину певний фізіологічний вплив [9] та використовуються в аеротерапії:

- морський клімат, характеризується зволоженням, насиченням негативними іонами та випарами солоної води повітрям; відсутністю різких коливань (як річних, так і добових) температури; свіжістю повітря, зумовленою бризом. Це зумовлює сприятливу дію на органи дихання, нервову систему, нормалізує обмінні процеси, тренує адаптаційні можливості організму;

- клімат морських берегів поєднує лікувальну дію морського клімату та клімату тієї місцевості, яка межує з морем. Його особливості залежать від географічного положення, рельєфу берегів, порізаності берегової лінії, переважаючих вітрів;

- гірський клімат, для якого характерними є низький тиск, значні добові амплітуди температур, чисте повітря, насичене негативними іонами, значне ультрафіолетове випромінювання, здатний збуджувати нервову систему, підвищувати обмін речовин, посилювати кровотворення та стимулювати захисні функції організму. У тропосфері з підйомом у висоту температура повітря знижується на 6,5°C на кожні 1000 м. З висотою зменшується й атмосферний тиск: на 1 мм рт. ст. на кожні 11 метрів. Також зростають сила вітру, інтенсивність ультрафіолетового випромінювання та кількість негативно заряджених іонів, а парціальний тиск кисню та вологість зменшуються. Тож терапевтична дія гірського клімату та показання для використання у лікуванні та оздоровленні мають свою специфіку на різних висотах, залежно від чого розрізняють передгірські курорти (100-500 м над рівнем моря), низькогірні (500-1000 м), середньогірні нижнього поясу (1000-1500 м), середньогірні верхнього поясу (1500-2000), високогірні (вище 2000 м над рівнем моря);

- степовий клімат, якому в літній час притаманні високі температури, інтенсивне сонячне випромінювання, повітря,

насичене випарами степових трав, здатен здійснювати гіпотензивний, нейрорегуляторний, секреторний та мікоцидний ефекти та використовується в лікуванні хвороб органів дихання, нервової системи, шлунково-кишкового тракту, а також високого тиску;

- клімат лісів. Специфіку його дії на організм визначають кліматичні пояси та області, в яких знаходяться ліси (помірного поясу, вологих субтропиків, мусонного клімату помірних широт), наближеність до моря (приморські та континентальні), склад порід (хвойні, листяні). Загальна ознака клімату лісів – мала сила вітру, насиченість повітря фітонцидами та негативними іонами. Так, ліси помірного поясу з прохолодним, насиченим негативними іонами та фітонцидами повітрям, середніми показниками відносної вологості та невисокою швидкістю вітру заспокоює, зміцнює нервову систему, стимулює працездатність, знижує тиск, нормалізує обмін речовин, чинить бактерицидну дію. Клімат тайгових лісів з високим ступенем насичення повітря фітонцидами особливо показаний для тих, хто має захворювання органів дихання;

- пустельний клімат із жарким сухим повітрям показаний для людей із хворими нирками;

- клімат субтропиків і тропіків – відрізняється високими температурою та вологістю, слабкими вітрами, повітрям, насиченим фітонцидами та негативними іонами, чинить заспокійливу, секреторну, гіпотензивну дію, сприятливо впливає на органи дихання та обмін речовин;

- клімат північних широт здійснює загартовуючий вплив на організм. Посилення теплоутворення підвищує обмін речовин, активність регуляторних механізмів нервової, серцево-судинної та дихальної систем.

Особливості двох перших видів клімату використовуються для проведення таласотерапії, в якій лікувальне значення має й прогріта до +21+24°C морська вода, водорості та лікувальні гразі.

Для проведення геліотерапії у якості ресурсу використовується сонячне проміння. Під час процедури на організм людини діє інфрачервоне та ультрафіолетове проміння. Перше дає зігріваючий ефект, чим знижує артеріальний тиск, підсилює потовиділення і впливає на обмінні процеси, а друге може зміцнювати кісткову тканину, стимулювати синтез ряду

гормонів, обмінні процеси. Величина ультрафіолетового випромінення залежить від географічної широти місцевості: жителі, що живуть поблизу північного полярного кола, відчувають активний дискомфорт від його дефіциту, а вже широтам північної півкулі, розташованим південніше 42 паралелі, притаманний активний дискомфорт від його надлишку. Однаково небезпечними є як нестача, так і надлишок ультрафіолету.

Лікувальними факторами для спелеотерапії є постійна температура, вологість і тиск, чисте повітря, високий ступінь його іонізації, а також, у випадку використання соляних печер, насиченість аерозолями солей, а у випадку карстових – високий ступінь концентрації вуглекислого газу та радіоактивність повітря. Вони позитивно впливають на органи дихання, нервову, серцево-судинну та імунну системи.

Клімат разом із водними об'єктами є ресурсом для організації *пляжного відпочинку*. У цьому випадку з-поміж біокліматичних параметрів значення мають режим сонячної радіації та його прояв - температурний режим. Він впливає на прогрівання повітря і води. Купальний сезон основної маси відпочиваючих починається, коли вода прогрівається до температури 17-19°C, масове купання - з досягненням 20°C відмітки. Усі інші параметри клімату (вологість, сила вітру, опади) виступають у якості умов, здатних поліпшити чи погіршити комфортність відпочинку.

Кількість опадів (снігу) є визначальним ресурсом для організації *лижних походів, гірськолижного туризму* та інших зимових видів туризму. Для заняття даними видами туризму має значення не лише висота снігового покриву, але і його вид. Так, наприклад, пухнастий сніг, що випадає в морозяну безвітряну погоду і складається з шестигранних сніжинок, легкий, збільшує ковзання, але швидко осідає і не пом'якшує поштовхів при русі по нерівній поверхні; порошкоподібний сніг випадає при температурі, трохи нижчій за нульову, складається з дрібних часточок і утворює щільніший шар, забезпечує легке ковзання, але при підвищенні температури до 0°C та вище липне до лиж; фірн – сніг, що під дією сонця набув зернистої структури, може змінювати консистенцію впродовж доби від твердої до рихлої, перенасичений водою, він створює небезпеку утворення лавин. Сприяє виникненню лавин і старий сухий сніг, коли сніжинки під

тиском верхніх шарів втрачають свою структуру, або вода між зернами фірну вимерзає [7]. Водночас, інші кліматичні параметри можуть виступати як умова розвитку зимових видів туризму. Часом, сприятливим для зимових рекреаційних занять, вважається період із середньодобовою температурою повітря від -5°C до -25°C . Часті відлиги, або навпаки, сильні морози, вітри можуть перешкоджати цій діяльності.

Окрім того, в якості кліматичного ресурсу для розвитку деяких *водних та екстремальних видів туризму* використовується вітер: він є необхідним для здійснення водних прогулянок під вітрилами, для занять парапланеризмом, дельтапланеризмом, серфінгом, віндсерфінгом.

Умовами, здатними впливати на перебіг інших циклів рекреаційних занять, окрім вищеперерахованих біокліматичних факторів (температура повітря, відносна вологість, атмосферний тиск, сила вітру, іонізація повітря), є і прояви їх комплексної дії:

- мінливість погоди;
- кількість, частота та періодичність опадів;
- інтенсивна грозова діяльність;
- град;
- хуртовини та заметілі;
- тривалі тумани;
- сезонні вітри (хамсин, містраль та ін.) і пилові бурі;
- бурі, шторми та урагани.

Ці явища перешкоджають проведенню практично усіх видів рекреаційних занять, навіть тих, що відбуваються в закритих приміщеннях (критих аквапарках, музеях, виставкових центрах, культурних закладах), зменшуючи кількість відвідувачів, які не ризикнули в поганих погодних умовах дістатися до місця призначення. Разом з тим, деякі з них створюють потенційну небезпеку для нормального функціонування рекреаційних закладів, у зв'язку з вірогідними перебоями електро-, тепло- та водопостачання.

Таким чином, без перебільшення можна сказати, що клімат є найголовнішим компонентом природного середовища, що визначає можливості розвитку туризму в країні.

2.3 Рекреаційно-ресурсний потенціал об'єктів гідромережі

Роль природних водних об'єктів в організації рекреаційної діяльності важко переоцінити. Океани, моря, річки або озера є незмінним атрибутом рекреаційного ландшафту, без якого останній значно втрачає у своїй привабливості. За даними В. Стафійчука, відпочинок на березі водойм є пріоритетним для двох третин ним опитаних [15]. Це дає підстави розглядати водні об'єкти одними з основних рекреаційних ресурсів.

Про значущість водних об'єктів говорить і той факт, що майже для кожного виду туризму вони виступають у якості або ресурсу, або умови розвитку (рис.2.2).

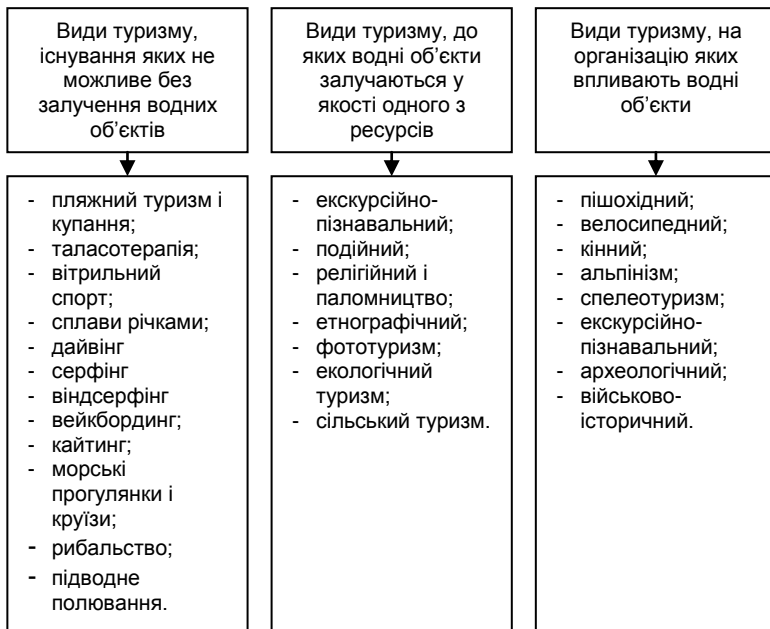

Рис. 2.2 Класифікація видів туризму та рекреаційних занять за ступенем використання водних об'єктів в організації туризму

Безпосередньо водні об'єкти залучаються для організації наступних видів туристично-рекреаційної діяльності:

- пляжного туризму і купання;

- лікувально-оздоровчого туризму (таласотерапії, загартовування);
- спортивного туризму (водного та підводного);
- екстремального (серфінгу, віндсерфінгу, водних лиж, вейкбордингу, кайтінгу та ін.)
- круїзного туризму (морського, річкового);
- промисельного (рибальства, підводного полювання, полювання на водоплавну здобич);
- екологічного.

Найбільш масовими та популярними видами туризму та рекреаційних занять є ті, що пов'язані з купанням та плаванням. Включені чи то в програму відпочинку (як у пляжному туризмі), чи то у програму оздоровлення (як у лікувально-оздоровчому), ці види занять, пов'язані з активним перебуванням у воді, здійснюють помітний рекреаційно-оздоровчий ефект на організм людини.

Як вид фізичних вправ плавання здатне залучати до роботи усі основні групи м'язів. Здійснювана не у повітряному, а у водному середовищі, така активність стає взагалі унікальною, що пов'язано з такими властивостями води як щільність, в'язкість, тиск, температура та теплоємність, а відтак, механічною, термічною та хімічною дією на організм.

Щільність повітря при 22°C становить 1,197 кг/см³, прісної води при тій же температурі – 997,8, тобто вища у 800 разів. В'язкість води теж вища. У таких умовах збільшується спротив, утруднюються рухи, уповільнюється швидкість, активність вимагає більших затрат енергії, ніж у повітряному середовищі. В умовах вищого, ніж у повітряному середовищі, тиску підвищується навантаження на дихальну мускулатуру, яка скорочується частіше. При знаходженні у воді, теплопровідність якої у 24 рази більша, ніж у повітрі, збільшується обмін речовин, оскільки для того, щоб підтримати тепловий баланс, організм повинен виробляти більше тепла. Завдяки такій реакції організму на вищеназвані властивості води, її вплив позначається на стані багатьох систем та органів людського тіла. Його можна оцінити як позитивний, якщо плавання відбувається у чистій, достатньо прогрійтій воді (17-19°C, а краще – 20-26°C [5]). При проведенні таласотерапії використовується морська вода, підігріта до температури людського тіла, при якій підвищується рівень проникнення корисних речовин, розчинених у воді, у організм.

Вплив води на організм починається зі шкіри: під її дією вона очищається та масажується, завдяки чому поліпшується її дихання та живлення. Шкіра стає більш доступною для проникнення через неї в організм мікроелементів, що є у воді. На цьому побудований лікувальний ефект морської та озерної води. Але це може бути й небезпечним, якщо вода є недостатньо чистою.

Значно покращується функція дихальної системи: укріплюється дихальна мускулатура, добре вентилюються легені. Це призводить до позитивного впливу на нервову та серцево-судинну системи. Людина, що займається плаванням, швидше позбувається втоми, що виникла внаслідок розумових та психічних навантажень. Фізичну втому, що виникає внаслідок постійних гравітаційних навантажень на хребет, теж можна зняти у воді. Напруження м'язів спини, живота, шиї сприяє формуванню гарної постави. При підвищеному обміні речовин спалюються зайві калорії, що позначається на струнності фігури. Окрім того, організм загартовується, звикаючи до дії низьких температур. До того ж певний психоемоційний ефект здійснюють мальовничі краєвиди, привабливість яких збільшують водні об'єкти.

Пляжний туризм може організовуватися на будь-яких природних водоймах при дотриманні декількох умов: наявності чистої, достатньо прогрітої води, оптимальних глибини (від 0,5 до 4 м) та швидкості течії (до 0,5 м/с), чистих, незарослих берегів та дна, зручних підходів до води, пляжів з піску, гальки або порослих травою, а також відсутності перешкод з боку рельєфу, що можуть чинити небезпеку для відпочивальників: берегових скель, обривів, карнизів, порогів, водоспадів, ям, бистрин, заболочених низовин тощо. Значне хвилювання теж може бути перешкодою купальній активності. Великі за площею водні об'єкти можуть використовуватися для організації пляжних розваг: катання на водних лижах, надувних бананах, гідроциклах, водних прогулянок на різних видах водного транспорту, парасайлінгу, що вносить у спокійний відпочинок елементи екстриму або активних розваг. Акваеробікою та катанням з водних гірок можна займатися й у невеликих водоймах. Здебільшого, для цього використовуються басейни.

У *лікувально-оздоровчому туризмі* використовуються усі вищезазнані особливості дії активного перебування у водному

середовищі на організм. Гідроресурси морів та океанів активно використовуються в організації одного з різновидів кліматотерапії – таласотерапії. Таласотерапія – один із методів кліматолікування, що включає використання усіх кліматичних, бальнеологічних та гідротерапевтичних факторів, пов'язаних із перебуванням біля моря [2].

У морській воді містяться такі важливі елементи як хлор, натрій, сірка, магній, кальцій, калій, йод, бром, кремній, бор, фтор, фосфор та інші. Кожен із цих елементів, розчинених у морській воді, здатен чинити лікувальну дію на організм: наприклад, магній зміцнює нервову систему, знімає набряки, сірка нормалізує роботу жирових залоз та очищає шкіру, йод необхідний для роботи щитовидної залози, яка впливає на роботу багатьох систем та органів, хлор - для утворення плазми крові та шлункового соку, кремній – для укріплення тканин та еластичності судин і т.ін. Окрім того, морська вода насичена фітонцидами, що виділяють підводні рослини, а отже, має антибактеріальні властивості. Завдяки особливому хімічному складу її безпосередньо використовують у рідкому стані для профілактики та лікування захворювань верхніх дихальних шляхів, алергічних захворювань, зміцнення зубів та ясен, прискорення загоєння невеликих пошкоджень шкіри, зміцнення ендокринної системи людини. Перебування у такій воді здатне зменшити м'язовий біль і біль у суглобах, покращити кровообіг, підвищити імунітет, зміцнити нервову систему та покращити психічний стан. Морська вода має чудові косметологічні властивості, завдяки чому на морських узбережжях функціонують численні SPA-курорти.

Наявність великої кількості морської води з цілющими властивостями визначає наявність лікувальних факторів, притаманних іншим компонентам природних комплексів морів, що теж використовуються в таласотерапії:

- повітря, насиченого випарами солоної морської води, що містить іони натрію, калію, магнію, йоду, негативними іонами кисню, озонном, і зовсім без пилу, що здатне чинити антибактеріальну, антиалергенну, загальнозміцнюючу, заспокійливу, омолоджуючу, протинабрякову дію, збагачувати організм мінеральними речовинами, покращувати легеневу вентиляцію, активізувати розумову та фізичну активність, нормалізувати сон та апетит, підвищувати імунітет, лікувати

захворювання органів дихання, нервової та серцево-судинної систем;

- інтенсивної сонячної радіації, яка біля моря збільшується за рахунок чистого повітря та відбитого водою ультрафіолетового випромінювання, що застосовується в геліотерапії. Завдяки даному методу лікування можна подолати сезонні депресивні стани, безсоння, покращити стан шкіри, подолати дефіцит вітаміну D. Але слід завжди пам'ятати про негативні наслідки надлишкового сонячного опромінення (опіки та рак шкіри, психічні розлади, головний біль, нудота) та розумно його дозувати: не приймати сонячні ванни у період часу, коли інтенсивність ультрафіолетового опромінення є максимальною (на Чорному і Азовському морях – з 11 до 17 год.), користуватись парасолями та навісами, спеціальними косметичними засобами (див. розділ 2.2);

- особливого клімату, що формується на стику двох територіальних природних комплексів: азонального морського та зонального – природної зони тієї місцевості, яка межує з морем, завдяки чому їх лікувальний ефект поєднується та створюються різноманітні поєднання, основними з яких є теплий та сухий, теплий та вологий, прохолодний та вологий та перехідний типи. Але у будь-якому випадку для такого клімату характерна мала добова амплітуда температур, помірна або висока вологість, постійний рух повітря (див. розділ 2.2);

- пляжів, нагрітими каменями та піском яких можна проводити псаммотерапію та стоун-масаж (див. розділ 2.1);

- лікувальних грязей, що осідають на дні лиманів, як і морська вода, містять велику кількість мінералів, здатних чинити лікувальний ефект. Хімічний склад грязей не завжди є збалансованим на відміну від морської води, яка за складом нагадує плазму крові, тому у застосуванні лікувальних грязей є свої протипоказання (більш докладно – у розділі 2.4);

- цілющих водоростей та інших дарів моря (див. розділ 2.5).

З-поміж видів *спортивного та екстремального* туризму, в яких гідрологічні об'єкти використовуються як ресурс, можна виділити такі: вітрильний спорт, сплави річками, підводний туризм, віндсерфінг, серфінг, водні лижі. Деякі з цих занять є видами спорту, проте, у пошуках ресурсів, найбільш придатних для їх організації, та в процесі використання цих ресурсів, професійні спортсмени та любителі долають під час значні

відстані та певний відрізок часу проводять у місці призначення, користуючись його туристичною інфраструктурою. Через це серфінг, дайвінг, водні лижі, водний кайтинг, вейкбординг та інші види спортивних розваг можна вважати видами туризму.

Вітрильний спорт може розвиватися на великих водоймах: морських затоках, озерах, а також водосховищах. Причому, кожен із цих об'єктів повинен відповідати ряду вимог, які диктуються специфікою вітрильних суден та особливостями пересування на них. Для забезпечення можливості здійснення маневрів на одне судно повинно припадати не менше 1 га акваторії. Для вільного проходження судна глибина водойми повинна бути не меншою 3 м. Щоб подорож під вітрилами була цікавою, площа водойми повинна бути більше 400 га [5]. При здійсненні, наприклад, походу п'ятої категорії складності туристи повинні пройти під вітрилами не менше 500 км [10], а під час значних поривів вітру зручні глибокі бухти повинні давати сховок. Вітрильний спорт часто ототожнюється з яхтингом, хоч ці типи суден можуть бути оснащені мотором.

Сплави річками – вочевидь один із найбільш популярних видів спортивного водного туризму. Для подолання водних маршрутів різної складності використовуються наступні плавзасоби: човни, катамарани, байдарки, плоти, рафти, каяки, каное, бублики. Нескладні маршрути рівнинними річками під силу подолати навіть новачкам. Такі походи часто стають одним з популярних видів сімейного дозвілля, що дозволяє добре відпочити в оточенні природи, помилуватися спокійним плином води та чудовими краєвидами, що змінюють один одного, і внести у відпочинок елементи пригоди. Проходження значних за протяжністю маршрутів (150 км та більше) зі швидкою течією, подолання різних перешкод: заболочених ділянок, бродів, порогів, тіснин, ущелин, каньйонів, водоспадів, мілин, перекатів, шивер* вимагає володіння спеціальними навичками та досвіду проходження категорійних водних походів. Від кількості та характеру перешкод на річці, які є необхідною умовою для розвитку спортивних сплавів, залежить категорія складності маршруту.

* Шивера – мілководна ділянка річки з безладно розташованими підводними та виступаючими каменями та швидкою течією. На відміну від порогів не мають потужних струменів.

Для організації *підводного туризму* значення має глибина та чиста прозора вода. Занурення з метою отримання задоволення відбувається на глибину до 40 м. Занурення саме до цієї позначки є безпечним та загальнодоступним. Для новачків достатньою буде глибина усього 2-3 м. Для різних видів дайвінгу потрібна наявність певних ресурсів: для спелеодайвінгу – наявність підводних печер, пізнавального та фотодайвінгу – екзотичних чи просто цікавих представників підводної флори та фауни, які у великій кількості водяться в тропічних морях, а також затоплених містах, кораблях тощо. Останні об'єкти є цінними в очах дайверів, які займаються пошуками артефактів та скарбів. Заняття дріфт-дайвінгом* можливі в місцях із сильними підводними течіями, дроп-оф-дайвінгом – за наявності величезної коралової стіни. Для туристів, які віддають перевагу підводним та надводним човнам із прозорими стінами та дном, важливими є наявність атракцій у вигляді підводних тварин та рослин, а також затонулих об'єктів.

Для занять *серфінгом* значення мають наступні умови: тип хвилі (свелу), нахил та особливості дна, напрямок вітру. Розрізняють два типи хвиль: штормові та вітрові. Перші утворюються під час штормів далеко в океані. Досягаючи пляжу, вони стають більш чистими та стабільними, утворюючи рівні лінії. Такі хвилі є найбільш сприятливими для заняття серфінгом. Вітрові хвилі більш безладні. Досягаючи берега, хвилі починають взаємодіяти з дном океану. Швидкість руху підшови хвилі уповільнюється і відстає від швидкості руху її гребеня. Якщо ухил дна рівномірний, утворюються не дуже сильні та довгі хвилі, при наявності значного перепаду висот, нерівностей дна або рифів, різниця між швидкістю гребеня та нижньої частини хвилі є значною, при цьому в середині можуть утворюватись пусті труби або тунелі. Вітер з берега затримує момент розбивання хвилі, вітер протилежного напрямку здійснює зворотний ефект, що вимагає від серфера великої вправності.

Катання на дошці під парусом (*віндсерфінг*) можливе за наявності достатньо великої за площею відкритої водойми та сильного вітру (4-7 м/с). Наявність великих за площею відкритих водойм із гладкою водою необхідна і для занять *водними*

* Дріфт-дайвінг - занурення у течії

лижами, вейкбордингом, кайтингом та парасайлінгом.

У *круїзному туризмі*, як такому, що поєднує у собі розважальний, пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний та інші види туризму, значення має сполучення водних, кліматичних і суспільно-історичних ресурсів. Оскільки подорож здійснюється водними видами транспорту, водні об'єкти (річки, озера) повинні мати відповідні умови або бути пристосованими для судноплавства. Судноплавними річками та озерами вважаються такі, що мають достатню ширину й глибину, зручний фарватер, відсутність природних чи штучних перешкод у вигляді гребель та інших гідротехнічних споруд або пристосованість останніх для забезпечення проходження суден. Для поліпшення навігації проводяться спеціальні роботи по поглибленню дна, очистці та випрямленню русла, регулюванню стоку річок, будівництву споруд та ін. Для організації морських круїзів необхідна наявність зручних бухт, гаваней, пристаней, що забезпечуватимуть безпечний підхід судна до суходолу та висадку пасажирів. Оскільки моря, річки й озера як джерело водних і біотичних ресурсів та транспортні артерії здавна приваблювали до себе людину, на їх берегах розташовано чимало стародавніх поселень зі значними археологічними, архітектурними, біосоціальними, подійними, музейними, розважальними та етнографічними ресурсами, що роблять кожен круїз особливим.

Промисельний туризм розвивається біля будь-яких водойм, де водиться риба або водоплавні тварини, якщо рибна ловля або полювання в них не заборонені.

Отже, було вказано чимало видів та різновидів туризму, розвиток яких напряму залежить від наявності водних об'єктів і без них не може відбуватися. Але поряд з тим, можна вказати ще декілька видів туризму, які можуть використовувати водні об'єкти в якості одного з ресурсів, що значно покращує якість і різноманітність програми відпочинку. Серед них екскурсійно-пізнавальний, подійний, релігійний та паломництво, фототуризм, а також етнографічний, екологічний та сільський туризм. У цьому випадку до рекреаційно-туристичного користування залучаються, здебільшого, більш дрібні водні об'єкти. Йдеться, насамперед, про джерела, водоспади, криниці (природно-антропогенний ресурс). Річки теж використовуються в процесі організації вищеназаних видів туризму. З даними дестинаціями

можуть бути пов'язані якісь події, обряди, свята, вірування, легенди, вони можуть мати цілющі властивості. Цікаві у гідрологічному, географічному, біологічному або екологічному відношенні водні об'єкти стають ресурсом для розвитку екологічного туризму. Популярні водні розваги використовуються в організації дозвілля тих, хто віддає перевагу сільському туризму. А самі агрооселі та агроготелі значно виграють в очах потенційних відпочивальників, якщо розташовані поблизу річки, ставка чи озера. Окрім того, водні об'єкти, що не зазнали згубного антропогенного впливу, є окрасою ландшафтів.

Наявність/відсутність водних об'єктів, їх вид, стан, якість води є важливою умовою розвитку багатьох інших видів туризму: пішохідного, велосипедного, кінного, альпінізму, спелеотуризму (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Водні об'єкти як умова розвитку окремих видів туризму

Види туризму	Характер дії	
	позитивний	негативний
Пішохідний	Джерела питної води на маршруті; Можливість зняти втому після денного переходу; Екскурсійні об'єкти; Збільшення мальовничості ландшафтів	Перешкоди на шляху, необхідність наведення переправи, витрат додаткового часу та спорядження на їх подолання, що є підставою для присвоєння маршруту категорії чи ступеня складності
Велосипедний		
Кінний		
Альпінізм		
Спелеотуризм	Утворення печер пов'язане з дією підземних вод; Утворення натічних форм та кристалів під дією води; Краса підземних озер	
Екскурсійно-пізнавальний	Залежність розміщення давніх поселень від гідрооб'єктів, потужний рекреаційно-ресурсний потенціал, що формувався віками	-
Археологічний		Втрата деяких археологічних ресурсів внаслідок зміни русел, підтоплення та ін. процесів, що відбуваються під дією води
Військово-історичний	Стратегічне значення водних об'єктів та пов'язані з ними військові події	-

2.4. Гідромінеральні рекреаційні ресурси

До групи гідромінеральних рекреаційних ресурсів на даному етапі розвитку продуктивних сил відносяться мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит, нафта, бішофіт і сіль (рис. 2.3).

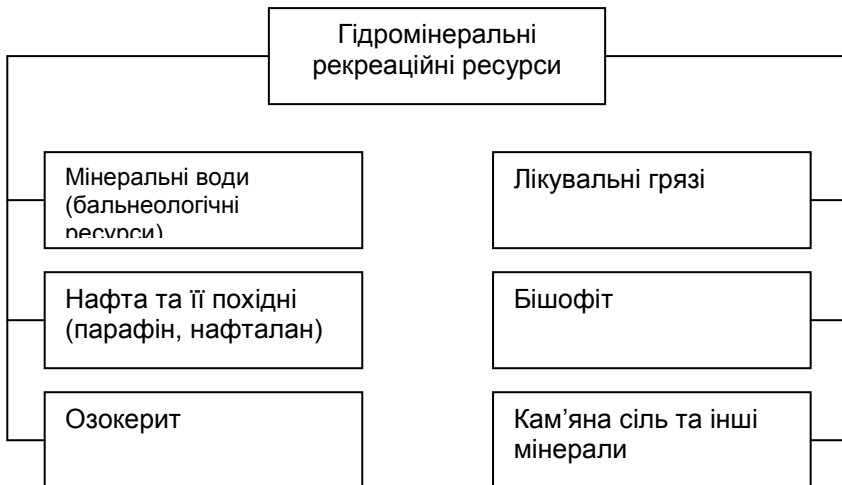

Рис. 2.3 Види гідромінеральних рекреаційних ресурсів

Ці речовини мають яскраво виражену лікувальну дію на організм. Це визначає особливості їх використання як ресурсу для розвитку лікувально-оздоровчого туризму та його різновидів (wellness-туризм, SPA та інших). Застосування даних речовин з метою оздоровлення вимагає спеціальних знань про їх склад та особливості лікувальної дії, а також про стан організму, протипоказання, тому більшою мірою практикується в санаторно-курортних закладах. Самолікування гідромінеральними речовинами може не дати бажаного ефекту і навіть погіршити самопочуття. Це виступає обмежуючим чинником їх використання у якості ресурсів для розвитку інших видів туристичної діяльності.

Розміщення родовищ та тривале активне використання гідромінеральних ресурсів у санаторно-курортному лікуванні впливає на розвиток рекреаційної інфраструктури, інфраструктури загального користування та концентрацію в

таких місцях рекреаційних ресурсів антропогенного походження (археологічних, архітектурно-історичних, подійних, біосоціальних та ін.).

Гідромінеральні рекреаційні ресурси – категорія історична. У процесі розвитку хімії, геології, медицини виявляються лікувальні властивості природних мінералів, які знаходять своє застосування в санаторно-курортній справі. Першими з метою лікування почали застосовуватись природні мінеральні води. Так, Гіпократ (5-4 ст. до н.е.) згадував про лікувальні властивості річкової, солоної та морської води, а Геродотом (5 ст. до н.е.) були розроблені способи застосування мінеральних вод при різноманітних захворюваннях. У 1 ст. н.е. римським лікарем Архігеном було запропоновано першу класифікацію мінеральних вод [3]. У процесі застосування природних мінеральних вод було помічено, що вони втрачають свої лікувальні властивості при транспортуванні. У зв'язку з цим поширення родовищ природних мінеральних вод стало одним із найдавніших факторів, які визначили розміщення європейських курортів [14]. У місцях виходу цілющих джерел будувались вілли, терми, храми, розважальні заклади, дороги.

З накопиченням знань про природні мінеральні води сформувався спеціальний напрямок медицини – бальнеологія (від лат. *Valneum* - ванна, баня, купання). Розвиваючись на стику фізики, хімії, біології, метеорології, гідрогеології, фізіології, фізіотерапії та інших наук, вона продовжила вивчати походження, фізико-хімічні властивості мінеральних вод, методи їх зовнішнього та внутрішнього використання з лікувально-профілактичною метою, показання та протипоказання до застосування тощо. Поступово у даному розділі медичної науки почали вирізнятись інші наукові напрямки: бальнеохімія (дослідження складу мінеральних вод), бальнеотерапія (лікування мінеральними водами), бальнеотехніка (створення пристроїв та споруд, які дозволяють використовувати мінеральні води у незміненому стані для внутрішнього та зовнішнього використання, охорона джерел мінеральних вод від виснаження, забруднення та псування), бальнеографія (опис курортів). Мінеральні води почали називати бальнеологічними ресурсами.

Інтерес до лікувальних властивостей грязей, що накопичувались на дні озер та лиманів, відродився наприкінці 18 – поч. 19 ст. А у стародавніх Єгипті, Індії, Греції та Римі це був

досить популярний лікувальний засіб. Найкоротшу історію використання з лікувальною метою з-поміж гідромінеральних ресурсів мають озокерит і бішофіт.

Деякі дослідники відносять ці ресурси до категорії бальнеологічних [8, 15]. Проте, більшість підтримує думку, що це неправильно [2, 3, 5, 6, та ін.]. Погоджуємося з О. Колотовою, що більш коректно називати дану групу лікувальних ресурсів гідромінеральними. Розглянемо кожен із них більш докладно.

Мінеральні води – підземні, а іноді й поверхневі води, що мають підвищений вміст окремих хімічних елементів і сполук, а також газів, певні фізико-хімічні властивості (температура, радіоактивність та ін.), та здатні в силу цього справляти вплив на організм людини. Будь яка природна вода, навіть дощова, містить у собі розчинені гази та солі. Лише дистильована відповідає хімічній формулі H_2O . На відміну від звичайної прісної води, мінеральні води містять *більшу* кількість різних солей, особливі активні іони, деякі - мають підвищену температуру. Межею прісних і мінеральних вод вважають солоність в 1 г/л.

Інша відмінна риса мінеральних вод – процес їх генезису, який характеризується значною складністю, а тому до кінця не досліджений. Сама вода, розчинені у ній газ та хімічні речовини мають різне походження. У спрощеному вигляді цей процес можна описати таким чином. Підземна вода може мати екзогенне (зовнішнє) або ендегенне (внутрішнє) походження. У першому випадку вона просочується через породи, що складають дно річок, озер, морів, або виявляється похованою внаслідок процесів накопичення осаду на морському дні. У другому – конденсується з пари, що міститься у магмі. Якщо підземні води залягають у місцях, де поширені або мали місце у минулому метаморфічні або вулканічні процеси, вони насичуються газами. Якщо генезис мінеральної води відбувся у верхній зоні земної кори, у ній переважають гази, що є у повітрі: азот, кисень та у незначній кількості вуглекислота. Насиченість води сірководнем і вуглеводнями свідчить про більш глибоке її походження, а велика кількість вуглекислоти – про генезис в умовах перебігу метаморфічних процесів. Контактуючи з різноманітними гірськими породами, під час, в умовах високих температур, підземні води збагачуються солями та іонами хімічних елементів. Цей процес тим інтенсивніший, чим більше підземні води насичені газами.

На поверхні Землі мінеральні води з'являються у вигляді природних джерел, або штучно виводяться на поверхню за допомогою свердловин, глибина яких може сягати декількох кілометрів.

Для більш повного задоволення потреби у бальнеологічних ресурсах люди навчилися виготовляти їх промисловими методами, змінюючи склад очищеної питної води шляхом додавання хімічно чистих солей та мікроелементів за аналогією з природними мінеральними водами. Зовнішньо застосовують вуглекислі, сірководневі та азотні штучні води. Широко застосовуються методики імітації й питних вод. Проте, повної відповідності з природними аналогами вони не досягають, що підкреслює цінність природних мінеральних вод і необхідність їх охорони та ощадливого використання.

У складі кожного окремого виду мінеральної води наявність і співвідношення хімічних речовин досить різноманітні. Від цього залежить лікувальна дія бальнеологічних ресурсів. Одним із результатів дослідження усієї різноманітності мінеральних вод стала поява різноманітних їх класифікацій, зроблених за різними ознаками [3,5,6].

Так, за ступенем мінералізації розрізняють:

- слабомінералізовані (1-2‰);
- води малої мінералізації (2-5‰);
- води середньої мінералізації (5-15‰);
- води високої мінералізації (15-30‰);
- розсольні води (35-150‰);
- міцнорозсольні води (150‰ і вище).

Із концентрацією солей пов'язана інтенсивність впливу мінеральних вод на людський організм. Вживання вод, кількість сухого залишку після випарювання яких становить більше 10 г/л, впродовж тривалого періоду може зашкодити здоров'ю, а тому вимагає лікарського призначення. Залежно від дії на організм мінеральні води поділяються на:

- столові (мінералізація менша 1‰), які можна вживати як освіжаючі напої;
- лікувально-столові (1-10 ‰), що використовуються в харчових і лікувальних цілях;
- лікувальні води (мінералізація 10-20‰ або підвищений вміст активних мікроелементів). Вони вживаються за

призначенням лікаря. Води із вмістом солей більше 20‰ призначені для зовнішнього використання.

За температурою мінеральні води бувають:

- холодними – до 20°C;
- теплими – 20-37°C;
- гарячими – 37-42°C;
- дуже гарячими – від 42 і вище.

Специфіка лікувальної дії бальнеологічних ресурсів на організм залежить від їх хімічного складу. Класифікація мінеральних вод за хімічним складом представлена на рис.2.4:

Рис. 2.4. Класифікація мінеральних вод за хімічним складом

Кожен із вищевказаних хімічних елементів і сполук та фізичні властивості мінеральної води одночасно служить і основним критерієм оцінки характеру її лікувального впливу на організм (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Лікувальний вплив мінеральних вод

Тип води	Дія на організм
Хлоридні	Стимулюють обмінні процеси в організмі, покращують секрецію шлунка, підшлункової залози, тонкого кишечника, затримують в організмі воду. Мають протизапальну дію. Нормалізують діяльність центральної нервової системи.

Натрієві	Мають бактерицидні властивості, сприяють секреції шлунка, стимулюють рухливість шлунково-кишкового тракту, забезпечують лужні резерви плазми крові, беруть участь у регуляції кров'яного тиску, водного обміну, активізації травних ферментів, функціонуванні нервової і м'язової тканини.
Сульфатні	Знижують шлункову секрецію, майже не всмоктуються в кишечнику, виводять надлишкову рідину з тканин, покращують панкреатичну секрецію, мають жовчогінну, сечогінну та послаблюючу дію, оптимізують обмін речовин, усувають метеоризм.
Гідрокарбонатні	Регулюють кислотність і секрецію шлункового соку, а також мають сечогінну дію.
Кальцієві	Беруть участь у відновленні кісткової тканини, активізують діяльність найважливіших ферментів, беруть участь у підтриманні іонної рівноваги в організмі, впливають на згортваність крові та процеси, що проходять у нервово-м'язовій та серцево-судинній системах. Мають протизапальну дію.
Магнієві	Беруть участь у формуванні кісток, регуляції роботи нервової системи, обміні речовин, покращують кровопостачання серцевого м'язу.
Вуглекислі	Посилляють перистальтику шлунка і кишечника, що сприяє посиленню їх секреції і підвищенню всмоктування. Сприяють покращенню тканинного дихання в цих органах. Нормалізують роботу серцево-судинної системи.
Сірководневі	Сприяють посиленню моторики шлунково-кишкового тракту.
Азотні	Нормалізують діяльність центральної нервової системи, мають протизапальну, знеболювальну та протиалергічну дію.
Йодисті	Впливають на роботу щитовидної залози, судин. Здатні активувати окислювально-відновні процеси.
Залізисті	Впливають на процеси кровотворення.
Арсенисті	Впливають на процеси кровотворення, стан печінки.
Кремнієві	Чинять антитоксичну та антисептичну дію на шлунок, здатні покращувати стан слизової оболонки, виводити сечову кислоту, сприяти підвищенню пружності шкіри. Допомагають при шкірних, шлунково-кишкових захворюваннях, хворобах жовчного міхура та печінки.
Радонові	Стимулюють утворення гормонів гіпофізом та наднирковиками. Мають протизапальну дію на травну систему і сечовивідні шляхи, а також активізують тканинне дихання печінки.
Бромні	Надають седативну дію, сприяють збільшенню процесів гальмування в центральній нервовій системі.
Фтористі	Впливають на процеси обміну фосфатів, а також

	сприяють утворенню кісткової тканини. Активно діють на формування і ріст тканин зубів, нігтів, кісток. Присутність фтору надає стабілізуючу дію на сечову кислоту, перешкоджає утворенню піску та каменів.
--	--

Такий широкий спектр дії мінеральних вод на організм дозволяє застосовувати їх для лікування і профілактики різноманітних захворювань, і, разом із тим, робить небезпечним самолікування.

У бальнеотерапевтичній практиці мінеральні води застосовуються як внутрішньо (пиття, інгаляції, полоскання, зрошування), так і зовнішньо (місцеві та загальні ванни, душі, обливання). Спосіб застосування залежить від типу води. Так, сульфатні, гідрокарбонатні, хлоридно-натрієві води вживають внутрішньо, радонові, сірководневі – зовнішньо. При внутрішньому застосуванні лікувальна дія води починається із впливу на слизові оболонки, при зовнішньому – на нервові закінчення та кровоносні судини шкіри.

Лікувальні грязі (пелоїди) – речовини, які утворюються в природних умовах під впливом геологічних процесів і у тонко дисперсному стані, змішані з водою, застосовуються з лікувальною метою [1]. Вони є однорідною, пластичною масою густої консистенції, що має велику теплоємність, малу теплопровідність та значну адсорбційну здатність. Від глин, які теж мають такі характеристики, відрізняються високою масовою часткою вологи.

Утворюються пелоїди у різноманітних водоймах, болотах, районах прояву вулканізму та ділянках земної кори, де в силу тектонічних причин виникають зони виносу на поверхню подрібнених глинистих порід, змішаних із підземними водами та газами. Матеріалом для утворення грязей є мінеральні та органічні речовини, колоїдні частинки, вода. Незважаючи на різноманітність лікувальних грязей, вони мають однакову загальну структуру:

- грязьовий розчин – вода з розчиненими у ній мінеральними та органічними речовинами, газами. Грязьовий розчин є похідним ропи, яка вкриває донні відклади. Він складає від 25 до 97% маси пелоїдів;
- грубодисперсну частину, що включає глинисті та піщані частинки різної величини, слабборозчинні солі та великі

органічні залишки. Для використання у лікувальних цілях засміченість частками діаметром більш ніж 0,25 мм не повинна перевищувати 3% [1];

- колоїдний комплекс, що складається із колоїдних частинок органічного та мінерального складу величиною не більше 0,001 мм, органомінеральних сполук.

Терапевтична дія пелоїдів залежить від їх іонного складу, ступеня мінералізації та наявності мікроорганізмів, які у результаті біохімічних процесів збагачують пелоїди біогенними компонентами (сполуками вуглецю, азоту, сірки, заліза і т.ін.).

За походженням та властивостями лікувальні грязі класифікуються на (рис.2.5):

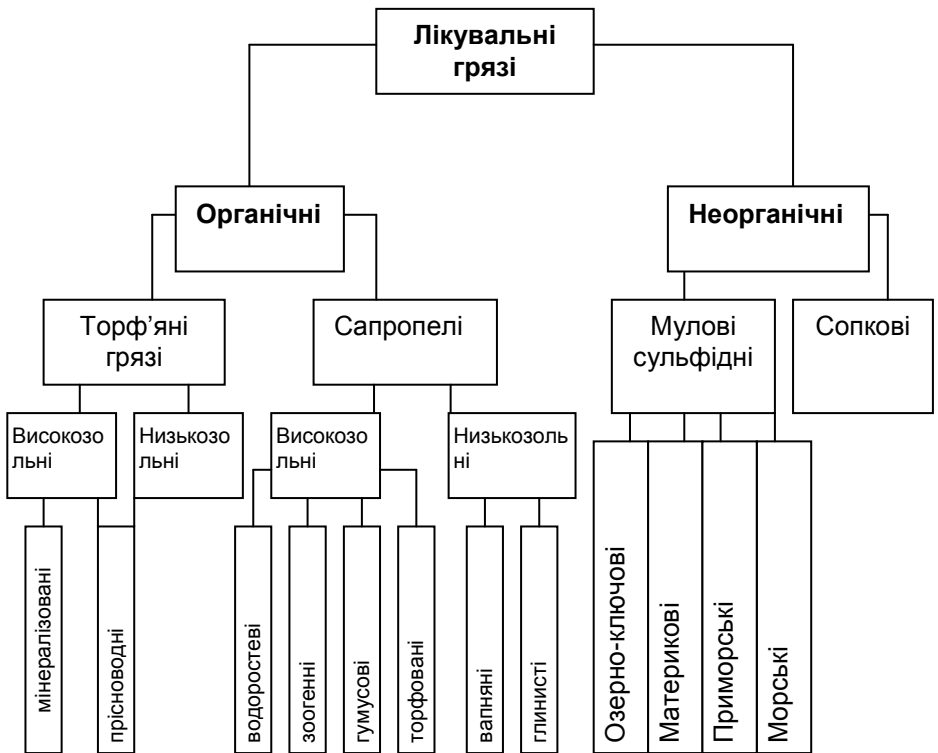

Рис.2.5 Класифікація лікувальних грязей

1) переважно органічні:

- торфи – утворюються в болотах за рахунок накопичення відмерлих рослин та неповного їх розкладання в умовах надмірного зволоження та нестачі кисню. Відтак, родовища торфових грязей найбільше поширені у природних зонах хвойних та мішаних лісів. Для використання в лікувально-оздоровчій практиці ступінь розкладання торфу повинен бути не нижчим, ніж 40%. Чим більший ступінь розкладання торфу, тим він пластичніший. Торф'яні грязі поділяють на мінералізовані та прісноводні. Останні, у свою чергу, - на високо- та низькозольні [3]. Торфові грязі мають високий ступінь теплоємності та виражену здатність утримувати тепло впродовж тривалого часу. Разом із тим, їх використання у лікувальних цілях вимагає спеціальної підготовки: просушування, очищення від великих часток, подрібнення. Пелоїди даного типу використовуються для лікування органів травлення, опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, нормалізації обміну речовин.

- сапропелі – відклади мулів на дні прісноводних або слабосолоних озер, що утворилися внаслідок розкладу водоростей та інших рослинних і тваринних залишків. Вони є желеподібною масою коричневого або чорного кольору з високим вмістом вологи та низькою мінералізацією.

2) переважно неорганічні:

- мулові сульфідні грязі – мулові відклади солоних водойм (приморських лиманів і заток морів, солоних материкових озер, джерел мінеральних вод), у які потрапляє велика кількість розчинених мінеральних речовин і твердих часток. Такі грязі є пластичною масою чорного або сірого кольору з вологістю 40-70%, багатою на сульфіди заліза та водорозчинні солі. Вміст органічних речовин у них незначний (до 10%);

- сопкові – продукт діяльності грязьових вулканів, сопок, що формуються в молодих тектонічних областях на ділянках тектонічних порушень, складених товщами глинистих порід. Вони є напіввідкритими глинистими утвореннями світло-сірого кольору, що виштовхуються на поверхню під тиском газів та води. У них мало органічних речовин, під час значна мінералізація та підвищений вміст деяких хімічних елементів (бром, йод, бор). Сопкові грязі значно засмічені уламковим матеріалом, що утруднює використання з лікувальною метою.

У процесі лікування пелоїди застосовують у вигляді

аплікацій, розведених ванн, газо-грязьових ванн, розтирань, обгортань, компресів, тампонів, а також у поєднанні з лікуванням електричним струмом, магнітним полем та ультразвуком.

Лікувальна дія грязей на організм пов'язана із впливом температурних, механічних та хімічних подразників. Теплова дія пелоїдів на організм можлива завдяки їх високій теплоємності та низькій теплопровідності. Перед використанням грязі нагрівають до температури 44-48°C, залежно від виду. Під впливом тепла розширюються судини, посилюється кровообіг, прискорюються обмінні процеси. Дія механічних подразників пов'язана із тиском грязьової маси на рецептори шкіри та слизових оболонок при прийомі пелоїдних ванн та накладання аплікацій. Вважається, що цей процес посилює теплову дію грязей та сприяє розповсюдженню тепла на глибоко лежачі тканини. Хімічна дія пелоїдів на організм подібна до впливу мінеральних вод. Окрім того, в грязях містяться біологічно активні речовини, яких немає в мінеральних водах: ферменти, вітаміни, гормоноподібні речовини, які проникають в організм і впливають на функціонування різноманітних органів та систем.

Під впливом грязей у пацієнтів підвищується пульс, частота дихання, прискорюється циркуляція крові та обмін речовин. Пелоїди здатні чинити протизапальну, нейрогуморальну, розсмоктуючу, імуномодулюючу, в'язучу та протимікробну дію. Їх призначають при захворюваннях опорно-рухового апарату, центральної та периферійної нервової системи, органів травлення, шкіри, периферійних судин та інших.

Озокерит (гірський віск) – густа воскоподібна маса чорного кольору, що являє собою суміш твердих вуглеводнів: парафіну, церезину; газоподібних вуглеводнів: метану, етану, пропілену, етилену; мінеральних олів, смол, вуглекислого газу та сірководню. До складу озокериту входять специфічні бактерії, відомі під назвою озокеритова паличка, які здатні чинити антибіотичну дію. У санаторно-курортній практиці застосовується очищений озокерит, який виготовляється з природної гірської породи. При використанні він нагрівається до температури 100°C, а потім при температурі 50°C наноситься на шкіру у вигляді аплікацій або методом занурення, після чого ділянка тіла з нанесеним озокеритом додатково утеплюється.

Лікувальний ефект озокериту також пов'язаний із дією термічних, механічних та хімічних подразників. Внаслідок їх дії

зникають застійні явища, прискорюється обмін речовин, підвищується тонус вегетативної нервової системи, активізуються захисні сили організму. Озокерит здатен чинити також протизапальну, спазмолітичну, судинорозширюючу дію. Його призначають при хронічних запаленнях поверхневих тканин та внутрішніх органів, наслідках захворювань і травм опорно-рухової та периферійної нервової систем, захворюваннях шкіри, очей, верхніх дихальних шляхів. Озокеритотерапія вдало поєднується з іншими методами санаторно-курортного лікування.

Бішофіт – хлоридно-магнієво-калієвий, йодо-бромний природний розсіл, мінералізація якого сягає 340-400 ‰. До його складу входить значна кількість мікроелементів. Він є густою прозорою рідиною з жовтуватим або зеленуватим відтінком. Може також утворювати білі зернисті або волокнисті агрегати. Розчиняється у воді та спирті, легко всотує вологу, тому на повітрі швидко переходить з твердого у рідкий стан. У санаторно-курортній практиці застосовується у вигляді примочок, компресів, місцевих і загальних ванн, поєднується з іншими методами фізіотерапії. Здійснює протизапальну, регенераційну, розсмоктуючу, антисептичну, метаболічну дію. Використовується для лікування хвороб опорно-рухового апарату, нервової системи, серцево-судинної системи, органів травлення, нормалізації обміну речовин.

Кам'яна сіль – як рекреаційний гідромінеральний ресурс застосовується в комплексі зі спелеотерапією. Лікування сіллю (галотерапія) відбувається у соляних шахтах (спелеоресурс антропогенного походження), основним діючим фактором повітря яких є дрібнодисперсний аерозоль солей натрію, калію, кальцію та магнію. Дихання такими аерозолями призводить до розрідження мокротиння та виведення його із дихальних шляхів, покращує вентиляцію легенів, засвоєння кисню організмом. Такі властивості соляних аерозолів печер наряду з іншими особливостями, притаманними спелеоресурсам, використовують для лікування дихальної, нервової, ендокринної, травної, імунної та серцево-судинної систем. Деякі санаторії використовують лікувальні властивості кам'яної солі, обладнуючи сольові кімнати. Проте терапевтичний ефект від їх використання нижчий, ніж при лікуванні у соляних печерах.

Нафта та її похідні. Найбільш широко з-поміж похідних і

різновидів нафти для лікування використовуються парафін та нафталан. Ними лікують захворювання опорно-рухової системи, шкіри, периферійної нервової системи. При транспортуванні дані ресурси не втрачають своїх властивостей, тому на розвиток туристичної діяльності впливають мало.

Так само свої властивості при транспортуванні зберігають дорогоцінні та напівдорогоцінні камені, інтерес до лікувальних властивостей яких знову відроджується. У SPA-салонах для сеансів стоун-терапії вони можуть використовуватись повсюдно.

2.5. Роль біотичних ресурсів у формуванні рекреаційно-туристичного ресурсного потенціалу території

Біотою називають історично сформовану на певній території сукупність видів живих організмів: рослин, тварин, грибів, бактерій, а також вірусів. Із погляду участі у формуванні рекреаційно-ресурсного потенціалу певної території найбільшу цінність представляють перші два царства живої природи, оскільки найпомітніше впливають на створення її образу та виступають у якості умов та ресурсів розвитку туризму. Однак і деякі представники царства грибів є одним із ресурсів розвитку промисельного туризму, а наявність природних осередків поширення бактерій та вірусів, які викликають інфекційні захворювання, є однією з умов, що впливають на безпеку туристичних подорожей.

Як ніякі інші природні ресурси, біотичні є найбільш вразливими до впливу людини і потребують особливого до себе ставлення. З цієї ж причини вони сприяють вихованню відповідальності за стан природного середовища, бережливого ставлення до багатств природи, екологічної культури. Вони ж найбільш чутливо реагують на сезонні зміни клімату і погоди та спричиняють різкі зміни пейзажів у помірних широтах.

Історично сформовану на певній території сукупність видів рослин називають флорою, а сукупність видів тварин – фауною. Проте, в процесі дослідження живої природи для потреб туризму важливою виявляється не лише видова різноманітність рослин та тварин, але і їх чисельність, поєднання на певній території. Тож більш коректним буде використання термінів “рослинний

світ” / “рослинність” та “тваринний світ”, які вживаються на позначення сукупності рослинних/тваринних угруповань, системи фіто-/зооценозів даної ділянки земної поверхні, що характеризуються видовим складом, масовістю видів, певним їх поєднанням, екологічними зв'язками [12].

Розглянемо докладніше роль рослинності та тваринного світу у формуванні рекреаційно-туристичного потенціалу території.

Особливості рослинного покриву та тваринного світу є ресурсами для розвитку екологічного, навчального, промисельного, агрорекреаційного, фототуризму та оздоровчолікувального туризму.

Оскільки *екологічний* туризм передбачає “...відвідування відносно непорушених природних площ із метою насолоди та цінування природи...” [21], то об'єктами туристичного інтересу стає місцева флора та фауна, яка репрезентує природні особливості країни, а серед неї, особливо, ендемічні², реліктові³ та зникаючі види. Так як природне середовище європейських країн, у тому числі й України, є значно зміненим господарською діяльністю людини, то такі ресурси на території Європи, здебільшого, є доступними лише у великих лісових або болотних масивах або на територіях об'єктів природо-заповідного фонду, що належать до групи природно-антропогенних ресурсів. Тож особливості використання біотичних ресурсів для потреб екологічного туризму із врахуванням вимоги мінімального втручання в життєдіяльність рослин та тварин будуть описані в наступних розділах.

Туристів, які здійснюють *навчальні поїздки* до природних територій, представляють, в основному, студенти профільних вузів та школярі. Головна мета таких поїздок – закріплення теоретичних знань на практиці, дослідження природної біорізноманітності та впливу на її формування місцевих умов, пізнання поведінки живих організмів у природних умовах, вивчення взаємозв'язків у біоценозах та впливу господарської

² Ендеміки – види, роди, родини або й вищі таксони, представники яких мають обмежений ареал поширення.

³ Релікти – пережитки флори та фауни минулих геологічних епох, що існують в сучасних умовах, знаходячись з ними у деякій невідповідності.

діяльності людини на стан довкілля. Тому локалізація біотичних ресурсів може бути різноманітною: від міських парків до лісів, полів, лук і, зрештою, об'єктів природо-заповідного фонду. Так само різноманітними є об'єкти інтересу: від водоростей і молюсків до покритонасінних рослин і ссавців.

Наявність лікарських трав, ягідних та грибоносних площ, мисливсько-промисельних тварин, зариблених водойм є ресурсом для організації *промисельного* туризму. Територіально він здебільшого прив'язується до місць їх найбільшого поширення: лісових масивів та водних об'єктів. Ресурсний потенціал розвитку різноманітних видів занять, що входять до складу промисельного туризму, тим потужніший, чим більший кількісний та кращий якісний склад даної частини рослинного та тваринного світу. Екологічний стан територій, на яких поширена дана група ресурсів, є важливою умовою організації промисельного туризму. Від часу появи (наприклад грибів), циклів життєдіяльності (шлюбний сезон у тварин) або найсприятливішого періоду заготівлі (ягоди, лікарські трави) певного ресурсу залежить сезонність даного виду діяльності, яка є яскраво вираженою, а, під час, і законодавчо встановленою. Заняття окремими видами промисельного туризму у міжсезоння внаслідок цих причин є недоцільним, або і взагалі протизаконним чи неможливим.

Культурні, свійські та домашні тварини залучаються до організації *агрорекреаційного* туризму. Особливості технології їх відгодівлі та переробки сільськогосподарської сировини, а також особиста участь у цьому процесі цікавлять городян, що втратили зв'язки із селом. В агротуризмі привабливим чинником є можливість пройти курс зоотерапії. Цей напрямок нетрадиційної медицини нині є досить популярним, оскільки наукою узагальнено багато фактів позитивного впливу домашніх і свійських тварин на хворих, та робляться спроби пояснити таку дію на людський організм. Спеціалізованих клінік та санаторіїв, які б використовували дані методи лікування, в країні одиниці. Тож даний напрям нетрадиційної медицини розвивається поки що більше в рамках агрорекреаційного, а не оздоровчо-лікувального туризму. З цієї ж причини дельфінотерапія розвивається в Україні здебільшого в дельфінаріях, що представляють розважальний сектор туриндустрії.

Найбільш розповсюдженими видами подорожей, що

здійснюються задля спілкування з тваринами, є апітуризм та іпотуризм. Причиною їх розвитку є неможливість організації апі- та іпотерапії в домашніх умовах, тоді як для занять каністерапією⁴ або фелінотерапією⁵ немає потреби залишати постійне місце проживання.

Апітуризм - новий напрямок розвитку агрорекреаційного туризму, що розвивається на базі сільських садиб із пасіками. Тут є можливість взяти участь у догляді за бджолами, поласувати медом та пройти курс апітерапії. Лікувальний вплив меду, бджолоїної отрути, перги, маточного молочка, підмору, прополісу та воску на організм людини науково доведений.

За своєю медико-біологічною сутністю бджола - це одноразовий шприц з унікальними ліками. За своїм лікувальним потенціалом вона не має аналогів. Бджолина отрута позитивно впливає на нервову, серцево-судинну, дихальну, ендокринну та травну системи, має протизапальну, протинабрякову, імуностимулюючу, радіопротекторну, бактерицидну дію, каталізує практично всі фізіологічні процеси, що відбуваються в нашому організмі. Наукові засади застосування бджолоїної отрути для лікування окремих захворювань розробляються з початку 20 ст., тоді як сама апітерапія має багатовікову історію. За цей час були розроблені спеціальні схеми і таблиці лікування бджоловжаленням. Для кожного захворювання показані певні зони укусів. Фахівець для кожного пацієнта повинен індивідуально підібрати оптимальну дозу отрути. Ця доза залежить від стану здоров'я людини. Попередньо необхідно проводити біологічну пробу, щоб дізнатися, чи переносить отруту організм пацієнта. Зазвичай, лікувальний курс апітерапії триває 2-4 тижні. Лікування бджолоїною отрутою може спровокувати під час тяжкі алергічні реакції, тому повинно проводитися кваліфікованим лікарем. Це треба пам'ятати апітуристам, які здійснюють поїздки на приватні пасіки.

Лікування іншими продуктами бджільництва є менш небезпечним, хоча завжди слід пам'ятати про їх підвищену алергенність. Мед має меншу калорійність, ніж цукор, швидко засвоюється і тонізує травний апарат. Він регулює серцеву

⁴ Каністерапія – лікування за допомогою спілкування з собаками.

⁵ Фелінотерапія – методи лікування та профілактики деяких захворювань за допомогою контактів із кішками.

функцію і відновлює нервову систему, допомагає при екземі, варикозному розширенні вен і стоматиті. У меді містяться вітаміни А, Е, С, група В, Н, РР та К.

Дуже корисним продуктом є і маточкове молочко. Воно є біоактивною речовиною, що володіє антибактеріальним і протівірусним ефектом. Молочко благотворно впливає на ендокринну і нервову системи, нормалізує склад крові й артеріальний тиск. Воно регулює виділення адреналіну, будучи прекрасним засобом від стресу, безсоння. Маточкове молочко також уповільнює старіння органів і шкіри - ці його властивості використовуються в косметології. Молочко втрачає велику частину своїх властивостей через 1,5 години після того, як його дістануть з вулика. Це обумовлює доцільність поїздки на пасіку.

Корисний і прополіс - клей, що виробляється старішими бджолами з деревної смоли, бруньок, кори і листя деяких дерев. Він використовується для герметизації вулика, оздоровлення його мікроклімату і захисту бджолиного рою від зовнішніх впливів. Прополіс бореться зі всіма захворюваннями верхніх дихальних шляхів: ангінами, алергічними запаленнями слизової оболонки носа, хронічними синуситами, катарами. Він вельми ефективний при лікуванні запалення ясен і порожнини рота, герпесу на губах. Шкідливі мікроби і бактерії спокійно пристосовуються до антибіотиків найостанніших поколінь, але не можуть виробити імунітет проти цього бджолиного антисептика. Прополіс впливає на серцево-судинну систему, знижує артеріальний тиск і зменшує вміст холестерину.

Перга - це квітковий пилок, який бджоли збирають і спресовують в грудочки, а потім «консервують» медово-ферментним розчином і поміщають у щільники. У результаті бродіння пилок перетворюється на пергу і використовується як «дитяче харчування» для всіх личинок, окрім майбутніх маток. У пилку міститься більше білку, ніж у м'ясі, рибі, яйцях або сирі. Його амінокислоти допомагають зняти фізичну і розумову втому, а селен - уповільнює старіння кліток. Перга сприяє травленню, розвиває мускулатуру, підвищує кількість білків і червоних кров'яних тілець, покращує систему кровообігу [19].

Окрім лікування бджолопродуктами господарі пасік практикують так звану вуликотерапію, коли лікування відбувається на вуликах-лежанках. Впливовими чинниками на організм у цьому випадку є мікровібрація, запах меду та інших

бджолопродуктів, температура та біополе комах. Вважається, що вони здатні позитивно впливати на опорно-руховий апарат, нервову, ендокринну, репродуктивну, серцево-судинну та дихальну системи.

Іпотуризм – подорожі на конеферми та кінні господарства з метою здійснення кінних прогулянок, кінно-спортивних вправ, спілкування з конями та догляду за ними. Дана діяльність здатна чинити благотворний вплив на здоров'я та самопочуття людини. Їзда на коні вимагає високої концентрації уваги, відповідальності, подолання власних страхів і фобій, покращує настрій, звільняє від стресів. Кінний спорт вселяє впевненість у собі, позбавляє від комплексу неповноцінності, допомагає при синдромі дефіциту уваги і гіперактивності, допомагає навчитися концентруватися на поставлених завданнях і вирішувати їх.

Важко переоцінити значення верхової їзди як фізичного навантаження. Утримання рівноваги на коні вимагає напруження всіх м'язів, підтримання ідеально рівної постави і при цьому не викликає задишки або почастишання пульсу, які дуже часто стають причиною нелюбові до фізичних вправ. Особливо активно верхова їзда задіює м'язи ніг і стегон, а правильне положення на коні формує якісний м'язовий корсет, завдяки чому «підтягуються» прес і руки, з'являється граціозна постава. Мало того, кінний спорт – це ще і гарний масаж. Постійні ритмічні рухи вершника і коня, температура тіла тварини, що на 2°C вища за температуру тіла людини, створюють ефект масажу і розганяють кров. До того ж, це все відбувається на свіжому повітрі, з відчуттям азарту, веселощів і захоплення.

У степових районах Європейської Росії та Середньої Азії поширення отримала кумисотерапія – лікування кисломолочним напоєм із кобилячого молока, яке з успіхом застосовують при туберкульозі, цинзі, гастритах, панкреатитах, недокрів'ї, неврастенії та інших захворюваннях.

Поряд із апі- та іпотерапією сільські господарі пропонують туристам овітерапію та капратерапію: лікування вівцями та козами, молоко, сир, жир та вовна яких мають цілющі властивості та корисні для здоров'я.

Вищенаведені приклади красномовно свідчать про оздоровчо-лікувальне значення біотичних ресурсів. Вони чимдалі більше знаходять своє використання у медичній практиці, зокрема, у профілактиці хвороб, їх лікуванні та

реабілітації хворих, відтак - і в *санаторно-курортній справі*. У традиційній медицині широке застосування знайшли ліки тваринного походження: вже згадувана бджолина та зміїна отрути, ведмежий та борсучий жири та інші. Але більш широке розповсюдження отримали фітопрепарати та препарати, приготовані з використанням рослинної сировини. Більше 30% усіх лікарських препаратів отримують з рослинної сировини [20].

Діючі речовини лікарських рослин краще ніж синтезовані пристосовуються до життєдіяльності живих клітин та впливають на них, їх дія на організм комплексна, вони мають меншу токсичність, дешеві та доступні. Спектр дії лікарських рослин досить широкий: від антибіотичної та протизапальної до імуномодуючої та анестезуючої. Окремі види рослин застосовуються як основні та допоміжні засоби для лікування практично усіх органів і систем людського організму.

Лікувальні властивості рослин віддавна вивчаються та використовуються в медицині, косметології, харчуванні, побуті, а значить, можуть бути основними або другорядними ресурсами розвитку *лікувально-оздоровчого*, та його *різновидів wellness- та СПА-туризму, сільського, промисельного, екологічного, пізнавального* видів туризму. Здебільшого ліки тваринного та рослинного походження довго зберігають свої властивості і легко транспортуються, але іноді ці ресурси можуть стати причиною здійснення подорожі задля їх використання в місці походження (зміїна отрута та інші ліки, отримані зі змій, трави, настоянки та бальзами, продукти, що заготовлюються, винайдені та виробляються у певних регіонах тощо). У такому випадку оздоровчо-лікувальний туризм може поєднуватись із розважальним (вистави за участю тварин), гастрономічним та дегустаційним (вживання продуктів та напоїв, що мають лікувальні властивості в країні чи регіоні походження), сільським (зоотерапія, фітотерапія), промисельним (заготівля лікарських рослин), етнографічним (аюрведична, тибетська медицина), *wellness-туризмом* (фітотерапія, ароматерапія), шопінг-туризмом (сувеніри).

Особливе значення в організації *санаторно-курортної справи* та *лікувально-оздоровчого туризму* має властивість рослин виділяти фітонциди – біологічно активні речовини рослинного походження, здатні вбивати чи пригнічувати зростання і розвиток бактерій та інших мікроорганізмів і навіть

комах. Цей чинник природного імунітету рослин активно використовують для лікування та профілактики хвороб, очищення повітря в санаторно-курортних зонах, де висаджують рослини, що виділяють найбільшу кількість фітонцидів: ялівець, ялину, сосну, дуб та інші.

З цих же причин, а також через властивості великого скупчення дерев збільшувати вміст кисню у повітрі та іонізувати його з-поміж рослинних угруповань найбільше значення для розвитку туризму мають ліси. Окрім цього, ліси здатні очищувати повітря від різних видів забруднення, затримувати вологу, здійснювати антишумовий ефект, зменшувати силу вітру та температуру повітря. Ліси є місцезнаходженням інших туристичних ресурсів природного походження. Зрештою, виконують і естетичну функцію. Від наявності та стану лісів залежить наявність і стан гідрологічних ресурсів.

За ступенем придатності для рекреаційної діяльності ці рослинні угруповання поділяються на ліси рекреаційного призначення та ліси, що частково виконують рекреаційні функції [18]. З ними пов'язана організація лікувально-оздоровчого, спортивного, промисельного, екологічного та пізнавального туризму.

Відкриті ділянки простору, на яких представлені рослинні угруповання луків та степів, мають не менш важливе значення для розвитку туризму. Їх пейзажоформуючі властивості, особливий мікроклімат, повітря, насичене ароматом і фітонцидами лучних чи степових трав, різноманітний видовий склад рослин та тварин, родючі землі роблять придатними дані території для організації різноманітних видів туризму: оздоровчо-лікувального, сільського, екологічного, промисельного, фототуризму та багатьох інших. А.Тишков наполягає на не менш важливому, ніж ліси, значенні степів для підтримки природного кліматичного фону, газового балансу атмосфери, очищення повітря, здійснення водорегулюючих, водоохоронних та протиерозійних функцій, збереження екологічної рівноваги та природного біорізноманіття [17]. Завдяки цим функціям у степах створюються умови для розвитку інших видів туризму та будівництва рекреаційних об'єктів.

Роль боліт у розвитку рекреаційно-туристичної діяльності є двоякою. З одного боку, їх наявність значним чином обмежує рекреаційну та інші види господарської діяльності. З іншого –

завдяки цьому на даних територіях зберігся багатий тваринний і рослинний світ, що може бути об'єктом інтересу для екотуристів. Беззаперечною є вагома роль боліт у збереженні гідрологічного балансу території.

Наявність сільськогосподарських угідь: полів, пасовищ, сіножатей, садів робить можливим розвиток агрорекреаційного туризму. Чергування невеликих за площею полів, пасовищ, лісів збільшує естетичну привабливість ландшафтів.

Деяких тварин (коней, биків, півнів, тарганів) використовують для організації змагань (скачок, забігів, боїв), що мають азартний характер. У деяких країнах вони є частиною національної культури і приваблюють чимало туристів, незважаючи на протести організацій, що захищають тварин.

Біотичні ресурси є умовою розвитку різноманітних видів туризму, особливо тих, що відбуваються у природному середовищі, відіграючи ландшафтоформуючу, естетичну, рекреаційну, утилітарну та пізнавальну роль. Негативний вплив біотичних ресурсів на розвиток туризму пов'язаний зі створенням на шляхах просування природних перешкод (у пішохідному, лижному, велосипедному та кінному туризмі, що втім, є підставою для надання категорії складності походу), а також небезпекою перебування на території мешкання диких тварин (ведмедів, вовків, тигрів, акул і т.п.).

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Наведіть приклади впливу рельєфу на розвиток туризму залежно від величини його форм, висоти над рівнем моря та походження.
2. Як рельєф впливає на самопочуття людини?
3. Перерахуйте фактори, які сприяють інтенсивному рекреаційному освоєнню гір.
4. Для організації яких видів туризму рельєф використовується як ресурс?
5. Дайте характеристику різним видам гірськолижних трас.
6. Перерахуйте кліматоформуючі фактори.
7. Охарактеризуйте вплив клімату на стан інших рекреаційних ресурсів природного та антропогенного походження.

8. Охарактеризуйте вплив основних кліматичних факторів на самопочуття людини. Як така дія враховується при організації рекреаційної діяльності?
9. Які кліматичні фактори використовуються в організації різних видів туризму?
10. Охарактеризуйте дію води на людський організм.
11. Для яких видів туризму водні об'єкти виступають ресурсами?
12. Для яких видів туризму водні об'єкти виступають умовами розвитку?
13. Які ресурси називаються гідромінеральними?
14. Розкрийте сутність гідромінеральних речовин як рекреаційних ресурсів у послідовності: генезис, класифікація, дія на людський організм.
15. Охарактеризуйте вплив біоти на розвиток туризму.

Використані та рекомендовані джерела:

1. Бальнео-, гідротерапія та використання мінеральних вод / О.М. Нікіпелова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-39528.html?>
2. Безруков Ю. Рекреаційні ресурси і курортологія [Текст] / Ю.Безруков. – Симферополь, 1998. – 110 с.
3. Ветитнев А.М. Курортное дело: учебное пособие [Текст] / А.М. Ветитнев, Л.Б. Журавлева. - М.: КНОРУС, 2006. – 528 с.
4. Горбань А.Т. Лекарственные растения: вековой опыт изучения и возделывания. [Текст] / А.Т.Горбань, С.С.Горлачева, В.П.Кривуненко. — Полтава, 2004. – 186 с.
5. Колотова Е. В. Рекреационное ресурсоведение: Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности “Менеджмент” [Текст] / Е.В.Колотова. - М., 1999.
6. Малая медицинская энциклопедия [Текст] / Под ред. В.И.Покровского. – М.: Советская энциклопедия, 1991.
7. Малеинов А. Лыжные походы в горах [Текст] / А.Малеинов. - Москва: Физкультура и спорт, 1948.
8. Мальська М., Худо В., Цибух В. Основи туристичного бізнесу: Навч. посіб. [Текст] / М.Мальська, В.Худо, В.Цибух. - Львів. Видавн. центр ЛНУ, 2003. – 360 с.

9. Маньшина Н.В. Курортология для всех. За здоровьем на курорт. [Текст] / Н.В. Маньшина. – М. : Вече, 2007. – 592 с.
10. Наказ Міністерства освіти і науки України “Про внесення змін до Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України” від 24 березня 2006 року N 237.
11. Опасности в горах. Рельеф и климат. Методические рекомендации. [Текст] / Центральный совет по туризму и экскурсиям ВЦСПС, Центральное рекламно-информационное бюро "Турист". – Москва, 1974.
12. Реймерс Н.Ф. Краткий словарь биологических терминов: Книга для учителя. [Текст] / Н.Ф. Реймерс. - М.: Просвещение, 1995. – 276 с.
13. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: Навч. посіб. [Текст] / І.В. Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
14. Соколова М. В. История туризма: Учеб. пособие. [Текст] / М.В.Соколова. — М.: Мастерство, 2002. — 352 с.
15. Стафійчук В.І. Рекреалогія: Навч. посіб. [Текст] / В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
16. Стецюк В.В. Основи геоморфології: навч. посіб. [Текст] / за ред. О.М. Маринича. – К.: Вища школа, 2005. – 495 с.
17. Тишков А.А. Биосферные функции и экосистемные услуги ландшафтов степной зоны России [Текст] / А.А.Тишков // Аридные экосистемы. - 2010. - № 41. - С. 5-15.
18. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: Навч. посіб. [Текст] / Н.В. Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 311 с.
19. Хисматуллина Н.З. Апитерапія [Текст] / Н.З. Хисматуллина. – Пермь: Мобиле. – 2005.- 296 с.
20. Энциклопедический словарь лекарственных растений и продуктов животного происхождения "[Текст] /Под ред. Г.П. Яковлева и К.Ф. Блиновой. — СПб, 2002.
21. Martha S. Honey. Treading lightly?: ecotourism's impact on the environment. //Environment, June 1999. – Vol. 41i5. – p.4(1).

Розділ 3.

Рекреаційно-ресурсна сутність об'єктів природно-антропогенного походження

3.1. Характеристика об'єктів природно-заповідного фонду як ресурсів розвитку рекреації та туризму

3.1.1. Поняття про об'єкти природно-заповідного фонду України та їх рекреаційне використання

До природно-антропогенних ресурсів належать ті, які виникають на стику природного й антропогенного середовища. Не обов'язково мова йде про походження у результаті дій людини з використанням природних об'єктів, матеріалів чи властивостей, як це відбувається з ботанічними садами, дендропарками, зоопарками, парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва, ставками, лісопарками і т.п. Природно-антропогенними об'єктами можуть вважатися і ті природні території, які відрізняються особливою цінністю і взяті людиною під охорону. На таких територіях встановлюється відповідний природоохоронний режим та проводяться заходи, спрямовані на реалізацію функціонального призначення, що зумовлюється їх статусом. Ці території входять до природно-заповідного фонду (далі - ПЗФ) країни.

Правові основи організації, охорони та використання таких територій встановлені Законом України "Про природно-заповідний фонд України", згідно якого в Україні існують наступні об'єкти ПЗФ: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [4].

Природні та біосферні заповідники, національні природні парки є національним надбанням, тоді як заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх цінності можуть мати як загальнодержавне, так і місцеве значення. Території природних заповідників, заповідних зон біосферних заповідників, національних природних парків є

власністю українського народу. Інші об'єкти ПЗФ можуть знаходитися як у державній, так і в інших формах власності.

Вказані типи об'єктів ПЗФ мають різне функціональне призначення, а їх статус передбачає різний ступінь втручання людини в життя природи, для чого розробляється відповідний природоохоронний режим.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду - це сукупність науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів [4].

Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом проведення відповідних заходів:

- встановлення заповідного режиму;
- організації систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення комплексних досліджень із метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання;
- додержання вимог щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;
- запровадження економічних важелів стимулювання їх охорони;
- здійснення державного та громадського контролю за додержанням режиму їх охорони та використання;
- встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері та інших [4].

Заповідна природа – це справжня скарбниця, яка не вичерпується лише збереженими природними об'єктами. Говорячи про значення заповідних територій для суспільства, варто, насамперед, згадати про їх виховну роль. Куточки незайманої природи сприяють не лише естетичному, але й етичному, екологічному вихованню громадян, викликають

почуття гордості за рідний край, дають змогу відчути себе єдиним цілим із ним, виконують освітню функцію, спонукають внести свій вклад у збереження та охорону природи. Окрім виховної, заповідники мають наукову, історичну, лікувальну, рекреаційну, господарську цінності. Цілі, з якими можуть використовуватися території об'єктів ПЗФ, представлені на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Цілі використання об'єктів ПЗФ [4]

Відповідно до статусу та цільового призначення усі об'єкти ПЗФ, за виключенням природних заповідників, є складовими туристичного потенціалу території. Здійснення рекреаційно-туристичної діяльності на територіях ПЗФ дозволяється у відповідних функціональних зонах та організується спеціальними підрозділами адміністрації тих чи інших природоохоронних установ або ж іншими установами та організаціями на підставі укладених ними з адміністрацією природно-заповідних установ угод про рекреаційну діяльність, а також із власниками чи користувачами природно-заповідних об'єктів, що беруть на себе відповідальність за їх охорону та збереження. За відсутності таких угод рекреаційна діяльність у межах ПЗФ не дозволяється.

Водночас можна навести перелік послуг, які можуть надаватися установами ПЗФ [2]:

1. Послуги, пов'язані із забезпеченням організації

рекреаційної діяльності на території установ природно-заповідного фонду (крім природних заповідників, заповідних зон біосферних заповідників, національних природних парків та заповідних зон інших установ ПЗФ):

- екскурсії маркованими екологічними стежками на виставки, до музеїв, засновниками яких є установи ПЗФ;
- короткотерміновий відпочинок (розбиття наметів, розкладання вогнищ у спеціально відведених та облаштованих місцях);
- любительське (спортивне) рибальство;
- прогулянки, подорожі на велосипеді, на конях;
- полювання;
- плавання з аквалангом;
- спуск гірською річкою на човнах чи надувних плотках;
- подорож на яхті, катання на водних лижах, віндсерфінг;
- екскурсії до карстових печер.

2. Фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями кіно- та телевізійних зйомок у межах території установ ПЗФ.
3. Надання у користування спортивно-туристського інвентарю та обладнання.
4. Організація та проведення науково-практичних конференцій.
5. Послуги, пов'язані з науковою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання об'єктів рослинного і тваринного світу, зокрема, проведення лабораторних та інших наукових аналізів, експертиз тощо.
6. Перевезення туристів, відпочиваючих, користування автостоянками, пристанями, що належать установам ПЗФ.
7. Розміщення, проживання та харчування туристів і відпочиваючих.
8. Рекламно-видавнича діяльність.
9. Реалізація диких тварин, що утримуються на територіях ПЗФ та їх частин; ветеринарні, профілактичні та лікувальні послуги.
10. Реалізація деревини, саджанців, насіння рослин, лікарських трав, ягід, грибів, а також предметів декоративно-прикладного мистецтва (сувенірів), столярних виробів.

11. Надання в оренду будинків та інших приміщень, розташованих у межах територій установ ПЗФ.

Плата за рекреаційні послуги установ ПЗФ залежить від типу та класу ландшафтів, функціональних типів рекреаційних територій тощо.

Наразі популярною формою рекреаційного освоєння природно-заповідних територій є створення екологічних стежин – прогулянково-пізнавальних маршрутів, що знаходяться під охороною та облаштовуються з метою екологічної освіти населення.

Екологічні стежини сприяють регулюванню рекреаційних навантажень на природні комплекси та об'єкти ПЗФ, формуванню екологічної культури туристів, вихованню дбайливого ставлення до природи, поєднанню активного відпочинку з екологічною освітою. Обираючи місце для облаштування екологічної стежини, необхідно враховувати такі критерії як привабливість, доступність та інформативність. Її маршрут повинен пролягати осторонь від місць поширення рідких видів тварин та рослин, а туристи не повинні втручатись у життя природи. Цим завданням підпорядкована спеціальна структура екологічної стежини (рис. 3.2.) [3, 10].

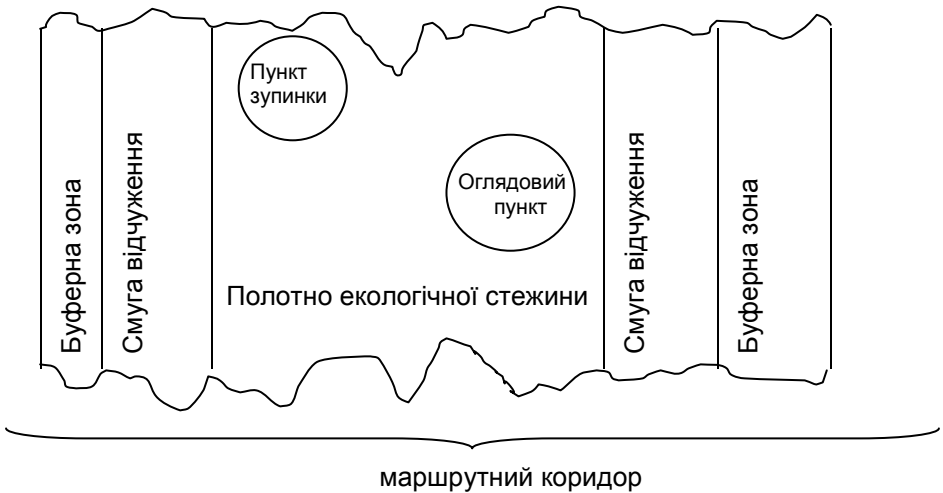

Рис. 3.2. Функціональні зони екологічної стежини

Полотно екологічної стежини оточене смугами відчуження, які розчищаються від механічних перешкод з метою забезпечення безпеки пересування туристів, а також буферними зонами – територіями, що виділяються з метою захисту природних комплексів та об'єктів і самих стежин від візуального забруднення. На полотні стежини облаштовують пункти зупинки, які є майданчиками з інформаційними стендами, та оглядові пункти, розташовані на природних підвищеннях, з яких відкриваються привабливі краєвиди. Територія, що знаходиться в полі зору екскурсантів (маршрутний коридор), повинна репрезентувати основні екологічні особливості території.

3.1.2. Природні та біосферні заповідники. Природні та біосферні заповідники не є туристичними установами ПЗФ [9], що зумовлюється Законом України “Про природно-заповідний фонд України”. У ньому зазначається, що природні заповідники це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, які створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки [4]. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам.

На територіях природних заповідників забороняється будь-яка господарська діяльність, зокрема, стосовно рекреації: прохід і проїзд сторонніх осіб, влаштування місць відпочинку населення, стоянка транспорту, розведення вогнищ, заготівля лікарських та інших рослин, квітів, насіння, мисливство, рибальство, туризм. Таким чином, під заборонаю опиняються пішохідний, велосипедний, кінний, самодіяльний, промисельний та інші види туризму.

Тим не менше, використання природних заповідників із метою туризму можливе. У Законі зазначено, що одними із основних завдань природних заповідників є проведення наукових досліджень, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони

навколишнього середовища та заповідної справи [4]. Таким чином, це відкриває можливості для розвитку наукового, навчального та екологічного туризму. Дана думка знаходить підтвердження у Законі, де сказано, що у природному заповіднику допускається збір колекційних та інших матеріалів, виконання робіт, передбачених планами довгострокових стаціонарних наукових досліджень, проведення екологічної освітньо-виховної роботи [4]. Закон не передбачає поділу територій українських заповідників на функціональні зони, які б передбачали різний ступінь жорсткості заповідного режиму та допускали проведення деяких видів господарської діяльності. Та у деяких заповідниках як експеримент запроваджено надання екскурсійних послуг, що відбуваються в рамках екологічного туризму.

Законом України “Про природно-заповідний фонд України” передбачена можливість проведення на території заповідників відновних робіт щодо гідрологічного режиму, рослинних угруповань тощо. Часто ця стаття вільно тлумачиться, і екологи констатують факти масштабних рубок лісу, косовиці, полювання, що носять комерційний характер і, за сутністю, є видами господарської діяльності, забороненими цим же законом. Поборники прав дикої природи на існування відстоюють ідею *абсолютної заповідності*, згідно якої на території заповідників має бути заборонене будь-яке втручання людини у природні процеси, у тому числі, й гасіння природних пожеж, розчищення буреломів, горільників, лісонасадження, відстріл хижих тварин, знищення комах-“шкідників”, влаштування штучних водопойів та годівниць тощо. Під заборону підпадає й рекреаційна діяльність. Виняток становлять наукові спостереження за природними процесами в екосистемах.

Біосферні заповідники, на відміну від природних, функціонують на засадах міжнародної співпраці, включені до мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера”, а відтак, мають більш глобальну мету, в яку рекреаційні завдання теж не включаються. Таким чином, для ширшого кола туристів заповідники залишаються недоступними. Проте, вони можуть бути цікавими для людей, які займаються науковим туризмом. Реалізацію рекреаційних функцій передбачає і наявність різних функціональних зон у складі заповідників (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Характеристика функціональних зон біосферних заповідників

Зона біосферного заповідника	Дозволені господарської діяльності види	Завдання, які виконуються	Види туризму
Заповідна зона	будь-які господарської діяльності заборонені	збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу	науковий
Буферна зона	будь-які господарської діяльності заборонені	збереження заповідної зони від негативної дії навколишніх територій, що зазнали певного антропогенного впливу	науковий, навчальний
Зона антропогенних ландшафтів	поселення, традиційне землекористування, лісокористування, водокористування, рекреація та інші види господарської діяльності	вивчення зміни природних процесів під дією антропогенних факторів, економічні функції (сільськогосподарська, лісогосподарська, водногосподарська, рекреаційна), сприяння сталому розвитку.	науковий, навчальний, екологічний, інші види сталого туризму

3.1.3. Національні природні та регіональні ландшафтні парки. Перелік функцій, покладених на національні природні парки (далі - НПП) та регіональні ландшафтні парки (далі - РЛП) є ширшим, що пов'язано з більш інтенсивною, порівняно із заповідниками, господарською діяльністю на території даних об'єктів. Різниця між НПП та РЛП полягає у їх статусі: якщо перші належать до об'єктів загальнодержавного значення, то другі мають місцеве або регіональне значення.

Одним із головних напрямків діяльності НПП та РЛП є рекреаційна. Серед інших напрямів роботи НПП – природоохоронна, культурно-освітня, науково-дослідна діяльність. Об'єкти ПЗФ даного типу створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність [4].

На національні природні парки покладається виконання

таких основних завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах із додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Напрямки діяльності та функції РЛП більш обмежені. Закон України “Про природо-заповідний фонд України” залишає за РЛП природоохоронну, рекреаційну та культурно-освітню функції [3]. Проведення науково-дослідних досліджень та території даних об'єктів є не обов'язковим.

З метою найбільш ефективного виконання покладених на НПП та РЛП завдань для кожного з об'єктів даних типів спеціалізованими проектними організаціями розробляється та у відповідному порядку затверджується “Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів” або “Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів”.

У цих документах здійснюється комплексна оцінка природного, культурного, матеріально-технічного та рекреаційного потенціалів території парку, визначаються довго- та короткострокові цілі його розвитку, встановлюються пріоритети науково-дослідної, еколого- та культурно-освітньої діяльності парку, розробляються природоохоронні заходи та заходи, спрямовані на забезпечення сталого розвитку територій, обґрунтовуються заходи щодо створення та поліпшення системи управління та інфраструктури, необхідної для виконання парком покладених на нього завдань, розраховується вартість та прогнозується ефективність запропонованих заходів.

Виконання покладених на НПП та РЛП завдань

пов'язується з певними функціональними зонами, створення яких обґрунтовується у Проектах. Для парків цих двох типів вони є однаковими:

заповідна зона - призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим яких визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

зона регульованої рекреації - в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок. У цій зоні може бути передбачене здійснення спортивного рибальства та мисливства, огляд особливо мальовничих та пам'ятних місць [6,7], а отже, можливий розвиток навчального, промисельного, екологічного, фототуризму. В зоні регульованої рекреації забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

зона стаціонарної рекреації - призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації. Види туризму, що розвиваються в зоні стаціонарної рекреації, можуть бути різноманітними залежно від місцевості, де розташовується НПП: від оздоровчо-лікувального до сільського;

господарська зона - у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників. Види рекреаційно-туристичної діяльності, які можуть організовуватися в господарській зоні не регламентовані.

Організовувати рекреаційну діяльність на території НПП

мають право спеціальні підрозділи адміністрації парків, а також інші підприємства, установи та організації, які заключили відповідні угоди з адміністрацією парку.

3.1.4. Інші об'єкти природно-заповідного фонду

З-поміж інших об'єктів природо-заповідного фонду з метою туризму та рекреації можуть використовуватися дендропарки, зоопарки, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заказники, заповідні урочища та пам'ятки природи за умови дотримання встановленого для кожного з них режиму заповідання.

Популярними рекреаційними об'єктами є *ботанічні сади* та *дендропарки*. Цілодобове перебування на території даних об'єктів обмежується режимом роботи цих закладів. Тому тут можливим є проведення екскурсійної діяльності та короткострокових пішохідних прогулянок. Основним об'єктом туристичного інтересу в ботанічних садах та дендропарках є рослини. В дендропарках це, в основному, колекції рідкісних, акліматизованих або типових видів дерев чи чагарників. У ботанічних садах дендрарії можуть бути лише їх частиною поряд із багатими колекціями трав'янистих рослин. Іншою відмінністю є розміщення цих об'єктів. Ботанічні сади, як правило, розміщуються в містах і підпорядковуються науково-дослідним установам або вищим навчальним закладам. Багато дендропарків розташовані у сільській місцевості і мають більш давню історію, ніж ботанічні сади, оскільки інтерес до облаштування ландшафтних парків з рідкісними деревами та чагарниками на територіях панських садиб, із яких бере початок більшість дендропарків, виник раніше, ніж інтерес до створення колекцій та наукового дослідження життєвих форм рослин.

Згідно Закону України "Про природно-заповідний фонд України", ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження у спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного,

рекреаційного та іншого використання [4].

Правовий статус дендропарків та ботанічних садів схожий. Земельні ділянки, передані їм, вилучаються із господарського використання. Ботанічні сади та дендропарки загальнодержавного значення завжди є науково-дослідними установами, ботанічному саду або дендропарку місцевого значення теж може бути наданий такий статус. Функціональні зони ботанічного саду та дендропарку однакові:

- експозиційна – дозволена для відвідування. На території цієї зони можуть відбуватися екскурсії пізнавально-екологічного характеру, пішохідні прогулянки. Особливо масовими вони є у ботанічних садах у період цвітіння колекцій окремих видів рослин (азалій, магнолій, бузку, троянд, хризантем), зібраних у саду. З метою приваблення відвідувачів ботанічні сади складають та анонсують календарі цвітіння. Експозиційна зона обладнана лавицями, фонтанами, урнами, які роблять відпочинок більш комфортним;
- наукова – на цій території збираються колекції, проводяться досліді на експериментальних ділянках. Доступ до них обмежений для широкого загалу і можливий для співробітників саду або інших науковців за спеціальним дозволом, проте тут можливий розвиток наукового та навчального туризму;
- заповідна – відвідування якої з будь-якою метою, крім наукової, забороняється;
- адміністративно-господарська – де розташовані службові приміщення.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва походять або від колишніх парків, облаштованих у панських маєтках, або від міських парків відпочинку. І ті й інші повинні бути визначними або цінними зразками паркового будівництва. Їх охороняють та використовують у рекреаційних (естетичних, оздоровчих, виховних), наукових та природоохоронних цілях. Режим заповідання у парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва менш жорсткий, ніж у дендропарках та ботанічних садах. Земельні ділянки можуть не вилучатися у власників та користувачів. Останні лише обмежуються в праві проводити діяльність, яка не відповідає функціям парку-пам'ятки та загрожуватиме його існуванню чи збереженню. На них також покладається обов'язок забезпечення режиму його охорони та

збереження. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва можна вести наукові дослідження, проводити зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів та дендропарків [4]. Найбільш доречними видами рекреаційно-туристичної діяльності, що можуть відбуватися на території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, є пішохідні, велосипедні, лижні, кінні прогулянки, екологічно- та культурно-пізнавальні екскурсії, подієвий туризм під час організації масових заходів, фототуризм, науковий та навчальний туризм.

Об'єктами незмінної популярності серед туристів і місцевого населення є *зоопарки* – природоохоронні, культурно-освітні та науково-дослідні установи, що створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі [4]. Території, на яких розташовано зоопарки, належать тільки цим установам. Цілодобовий доступ до зоопарку обмежено режимом його роботи.

Про рекреаційне значення зоопарків свідчать функціональні зони, що виділяються у їх складі:

- експозиційна – в якій встановлено вольєри для постійного утримання тварин і демонстрації їх відвідувачам;
- рекреаційна – де створюються умови для відпочинку відвідувачів, реалізують свої товари та послуги підприємства харчування, сфери розваг, ведеться торгівля сувенірами тощо;
- наукова – доступ у яку можливий лише за умови отримання дозволу адміністрації парку;
- господарська.

Більш широкий спектр рекреаційно-туристичних занять можливий на території *заказників* і *заповідних урочищ*. Це можуть бути пішохідні, велосипедні, кінні, лижні походи та екскурсії, екологічний, науковий, навчальний, сільський зелений, фото- та інші види туризму. Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження й відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів [4]. Залежно від об'єкту охорони вони поділяються на

ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотяні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані [4]. Разом із заказниками це найбільш численна група об'єктів ПЗФ.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне й пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані [4]. Пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. За площею це найбільш дрібномасштабні об'єкти, тому можуть використовуватись із метою екологічного, пізнавального туризму та екскурсійної діяльності тих же напрямів.

Оголошення заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. На території заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про дані об'єкти [4].

3.2. Особливості та призначення гідропарків, лісо- та лукопарків

Здебільшого, місцеве рекреаційне значення мають інші ресурси природно-антропогенного походження: гідро-, лісо- та лукопарки, які розташовуються у зелених зонах міст або на замських територіях і задовольняють потреби міського населення у відпочинку. Дуже часто такі об'єкти стають окрасою міст та викликають інтерес у туристів.

У заплавах річок, на заболочених ділянках поблизу міст облаштовуються водно-розважальні комплекси – *гідропарки*. Окрім умов відпочинку на воді (пляжі, човнові та катамаранні станції, водні атракціони) та елементів ландшафтного дизайну (озерця, джерела, водні клумби, фонтани, декоративні місточки), такі місця забезпечуються усім необхідним для відпочинку як

активного (тенісні корти, тренажерні, волейбольні майданчики, футбольні поля), так і пасивного (ресторани, казино, дискотеки, нічні клуби). Доступні бувають і екстремальні розваги (зорбінг, пейнтбол, лазертаг та ін.).

Лісопарками називають штучно створені або благоустроєні лісові масиви, що знаходяться у зеленій зоні міст, промислових центрів і виконують рекреаційні, санітарно-охоронні та естетичні функції. При облаштуванні лісопарків проводять реконструкцію насаджень, лісомеліоративні роботи, створюють нові та чистять старі водойми, прокладають дороги та стежки, розміщують обладнання для відпочинку і т.д. У лісопарках можна збирати гриби, плоди, ягоди, декоративні рослини; заборонено полювання на птахів і тварин. Господарська діяльність, як то заготівля сіна, випасання худоби у лісопарках заборонена, натомість постійно проводяться лісогосподарські роботи, спрямовані на збереження лісу, підвищення довговічності і життєстійкості дерев, їх декоративних, санітарно-гігієнічних і естетичних властивостей.

На знижених відкритих територіях, що важко піддаються залісенню, але забезпечують зростання лучних трав, у межах або поблизу міст теж можуть створюватись зелені рекреаційні зони – лукопарки. Від лісопарків та гідропарків вони відрізняються переважанням відкритих лугових просторів, що займають 50-75% площ зеленої зони. Решта частини території лукопарків відводиться під насадження з дерев та чагарників (20-30% площ) і водойми (12-15% площ). Лукопарки є досить популярними у містобудівників об'єктами, оскільки вартість їх створення і експлуатації значно дешевша, ніж інших місць міського та замського відпочинку. Окрім рекреаційної функції лукопарки виконують санітарно-захисну функцію, коли їх створюють поблизу промислових підприємств.

3.3. Підземні порожнини антропогенного походження

Як ресурси, що мають природно-антропогенне походження, можуть розглядатись житлові, релігійні, промислові, військові об'єкти, споруджені під землею. Серед таких об'єктів найбільш поширеними є печерні міста, підземні монастирі, оборонні споруди, фортифікаційні ходи, шахти, катакомби та

інші.

Традиція використовувати печери як житло, сховища чи культові місця виникла ще за часів первісної людини. Печери захищали від холодних вітрів, пекучого сонця, диких звірів чи ворогів. Спочатку для цих цілей використовували природні підземні порожнини, а потім, із удосконаленням знарядь праці, люди стали самостійно робити для себе житло, криївки, сакральні споруди та інші приміщення, досягаючи значної майстерності у справі. Особливо розповсюдженим таке будівництво було в районах поширення гірських масивів, скель, мегалітів, складених із вапняку, піщанику, вулканічного туфу та інших порід, що легко піддаються обробці. В умовах відсутності інших будівельних матеріалів та складної геополітичної ситуації виникали цілі міста. Деякі з них давно припинили своє існування, деякі використовуються й донині за своїм прямим призначенням. Також печерні міста можуть використовуватись як екскурсійні об'єкти та ресурси організації археологічного, наукового, спелестологічного*, екстремального, глибокого** туризму.

Віддавна печери використовувались із сакральною метою. Причин цього явища можна назвати декілька. Наявність величезних мегалітів, виходів гірських порід на рівнинній території могла асоціюватись у давніх людей із могутніми силами природи та різноманітними богами, які їх уособлювали. Недарма такі місця часто обирались для облаштування поганських капищ, жертovníків. Печери є особливими, символічними місцями, зокрема, у християнстві. З ними пов'язані таїнства Різдва та Воскресіння Христового. Ці порожнини у товщі землі сприймалися як найбільш придатне для ченця місце, смиренне, неславне й далеке від усіляких мирських утіх, що постійно нагадує та примушує роздумувати про сенс життя і смерть. Печери давали надійний прихисток тим, хто шукав самотності для духовного самовдосконалення або втікав від гонінь за свої релігійні переконання. Залежно від ступеня небезпеки такі печери знаходили чи будували або в горах, або

* Спелестологія – дослідження штучних печер, шахт, рудників, катакомб і підземних архітектурних споруд.

** Глибокий туризм – експедиційні тури у супроводі професійного мандрівника (історика, етнографа, культуролога і т.п.) у віддалені від масових туристичних потоків місця із повною відмовою від туристичної інфраструктури та зануренням у культуру місцевого населення.

копали у товщі високих круч. Нині відомі й невеликі печери, пов'язані з окремими подвижниками, які жили й молились у них на самоті, і печерні монастирі з підземними вулицями, переходами, церквами, келіями, трапезними, локулами, де ховали померлих ченців. Ці святині є ресурсом для розвитку релігійного туризму, як паломницького, так і культурно-пізнавального напрямку. Більш давні язичницькі капища у печерах можуть використовуватись із метою організації пізнавальних екскурсій, наукового туризму.

Під будь-яким великим містом (як у сучасному, так і в минулому) існує ціла система підземних ходів. Давні підземелля мали комунікаційне призначення, використовувались як схованки, склади, скарбниці та в'язниці. Вони існували під кожним замком, якими можуть похвалитися не лише великі міста, але й окремі села. Сучасні підземні споруди, в основному, мають технічне та оборонне призначення. Це водогін, каналізація, мережі зв'язку, метро, бомбосховища та інші військово-інженерні споруди. Ці споруди, як давні, так і сучасні, привертають увагу таємничістю, закритістю. Про них існує чимало міфів та легенд (про втрачені скарби, міжміські комунікації, засекречені зони, природні аномалії тощо). Такі об'єкти приваблюють любителів спелестології та більш екстремального її відгалуження – диггерства. Цікавими для таких туристів є також вироблені та закинуті шахти, рудники та каменоломні.

В окремих місцевостях розповсюдженим будівельним матеріалом було природне каміння, яке видобували під землею. Вироблені каменоломні використовувались як місця захоронення померлих у язичників, іудеїв, християн та сарацинів. Для означення таких каменоломень прижилась назва “катакомби” (від грец. “ката” – вниз, “комба” – чаша). Використовувались вони також як укриття від релігійних та політичних гонінь, як житло та схованки розбійників та контрабандистів, бази розміщення партизан під час окупації територій завойовниками. Такі об'єкти можуть бути цікавими туристам, що подорожують із пізнавальними, релігійними, пригодницькими цілями, а також і з метою похмурого туризму.*

* Полягає у відвідуванні місць природних та техногенних катастроф, цвинтарів, руїн, місць страти і т.ін.

Вироблені соляні печери використовуються в санаторно-курортній справі для лікування захворювань дихальної, нервової, серцево-судинної, ендокринної, травної та імунної систем. Лікувальним чинником цього різновиду спелеотерапії є чисте, прохолодне, насичене соляними аерозолями та негативними іонами повітря.

3.4. Штучні водойми як об'єкти рекреації і туризму

Рекреаційні функції для більшості штучних водойм є вторинними. Так, водосховища створюють у долинах річок для накопичення води та її використання для потреб промисловості та сільського господарства, виробництва електроенергії, водозабезпечення, розведення риби, поліпшення водних транспортних шляхів. Канали використовують для скорочення водних шляхів, зрошення або осушення території, водовідведення. Спеціальні гідротехнічні споруди: греблі, ставки, канали-млинівки створювали для зведення водяних млинів. Значно поширені у минулому, водяні млини дійшли до нашого часу у невеликій кількості. Деякі з них охороняються як пам'ятки історії розвитку техніки і приваблюють туристів, які подорожують з пізнавальною метою.

Значення водосховищ для розвитку туризму збігається зі значенням озер. Вони придатні для розвитку пляжного туризму та рекреації, водно-спортивних занять (вітрильного спорту, катання на човнах, катамаранах), рибальства. Поліпшуючи водні шляхи, водосховища роблять можливим розвиток туризму, що відбувається з використанням водних суден. Обмежувачими чинниками рекреаційно-туристичного використання водосховищ можуть бути процеси, що супроводжують їх створення: замулення дна, цвітіння води, зсуви, заболочення берегів.

Із штучних водойм лише *ставки* первинно були призначені, у тому числі, для потреб рекреації. Раніше, якщо поблизу села або міста не було досить великої річки чи озера, робили став, загачуючи греблями русла невеликих річок, струмків або риучи копанки. Такі ставки призначались для побутового водозабезпечення, розведення риби та домашньої водоплавної птиці, водопою, миття та купання. Невеликі копанки здійснювали дренажні функції. Рекреаційні функції ставків у

панських садибах були більш яскраво виражені. Вони часто мали задані форми, опоряджались фонтанами, гротами, купальнями, альтанками на березі. Нині такі об'єкти входять до складу об'єктів ПЗФ або історико-культурної спадщини і використовуються з метою розвитку культурно-пізнавального туризму.

Ставки мають значення, передусім, для розвитку туризму в селах, де немає інших водних ресурсів. Їх використовують для організації пляжного відпочинку, рибальства, катання на човнах. Також вони можуть збільшувати естетичну цінність місцевості як елементи ландшафтного дизайну. Для ставків властиві ті ж самі екологічні проблеми, що й для водосховищ. Малі площа водного дзеркала та об'єм води, а також інтенсивне господарське використання ускладнюють їх використання в рекреаційних цілях.

Канали між річками роблять можливим здійснення круїзів, у пустельних місцевостях урізноманітнюють краєвид, роблять можливим їх туристичне освоєння, забезпечуючи водою, скорочують водний шлях, самі по собі можуть бути екскурсійними об'єктами як визначні гідротехнічні споруди, що свого часу змінили географію вантажо- та пасажиропотоків, збільшили їх потужність. Тобто, можуть виступати і в якості умов, і в якості ресурсів розвитку туризму. Також зростає їх туристично-рекреаційне навантаження. Із зменшенням ролі річкового транспорту канали поступово почали втрачати своє значення основних транспортних магістралей. Натомість, вони стали використовуватися в туристичних цілях для організації круїзів.

Затребуваність штучних водойм у рекреаційно-туристичному використанні зумовлюється багатьма чинниками: їх схожістю з природними озерами та річками, втратою значення річкового транспорту, браком природних водойм в окремих регіонах, зростаючими рекреаційними потребами, появою та популярністю значної різноманітності рекреаційних занять, що відбуваються на воді, тощо.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які об'єкти належать до природо-заповідного фонду?

2. Що таке режим територій та об'єктів ПЗФ? Якими заходами він забезпечується?
3. Перерахуйте цілі та функції об'єктів ПЗФ?
4. Які послуги можуть надаватися об'єктами ПЗФ?
5. Як облаштовуються екологічні стежини?
6. Організація яких видів туризму можлива на території природних та біосферних заповідників?
7. Чим національні природні парки відрізняються від регіональних ландшафтних парків?
8. Які види туристичної діяльності дозволені у функціональних зонах НПП та РЛП?
9. Охарактеризуйте особливості організації, розміщення та реалізації рекреаційної діяльності дендропарками та ботанічними садами, парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва, зоопарками, заказниками, заповідними урочищами та пам'ятками природи.
10. Охарактеризуйте особливості організації, розміщення та реалізації рекреаційної діяльності гідропарками, лісопарками та лугопарками.
11. Як у рекреаційній діяльності використовуються підземні порожнини та водойми штучного походження?

Використані та рекомендовані джерела:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. — К., 2001. — 395 с.
2. Гетьман В. Рекреаційні послуги установ природно-заповідного фонду // Географія та основи економіки в школі, №3, 2002. — С.44-47.
3. Голденков А.А. Методические рекомендации по вопросам создания и информационного обеспечения экологических образовательных центров и экологических троп на ООПТ / А.А.Голденков, Б.Купер [Текст]. — Минск, 2011.- 92 с.
4. Закон України "Про природно-заповідний фонд України" від 16.06.1992 р. № 2456-12 (остання редакція 14.07.2011 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/page>

5. Колесников С.И. Экономика природопользования [Учебн. пособ.] / С.И.Колесников. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2000. – 40 с.
6. Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06.07.2005 №245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05>
7. Положення про Проект організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06.07.2005 №245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0832-05>
8. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу [Навч. пос.] / І.В.Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
9. Стафійчук В.І. Рекреалогія [Навч. пос.] / В.І.Стафійчук. – К.:Альтерпрес, 2008. – 264 с.
10. Тропа в гармонии с природой. Сборник российского и зарубежного опыта по созданию экологических троп [Текст]. – М. : "Р.Валент", 2007. – 176 с.
11. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: [Навч. посіб.] / Н.В.Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 240 с.

Розділ 4.

Залучення об'єктів антропогенного походження до рекреаційно-туристичного ресурсокористування

4.1. Археологічні та архітектурно-історичні пам'ятки як об'єкти туристичного інтересу

Археологія як історична дисципліна, яка вивчає сліди діяльності людини, що залишились на земній поверхні, в напластуваннях ґрунту (культурному шарі), під водою, дозволяє людині зазирнути в глибину віків і скласти уявлення про життя давніх людей задовго до існування писемності, а також суттєво доповнити відомості про історичне минуле, описане у пам'ятках писемності.

Археологічними пам'ятками вважаються об'єкти матеріальної культури, що є носіями інформації про минуле [1]. До їх числа відносять давні поселення, захоронення, укріплення, залишки стародавніх інженерних комунікацій, давні сакральні споруди, затонулі кораблі та інші місця зосередження речових джерел, за якими вчені вивчають історичне минуле людства. Речовими джерелами можуть бути знаряддя праці та предмети, створені за їх допомогою: будівлі, зброя, посуд, прикраси та інші результати діяльності людини (рис. 4.1).

Об'єкти археологічного інтересу не мають хронологічних обмежень. Це можуть бути як найдавніші пам'ятки, так і ті, які з'явилися зовсім недавно в результаті воєн, природних катаклізмів, аварій, реконструкцій і т.ін.

До числа археологічних пам'яток входить чимало архітектурних об'єктів (рис. 4.1). Основною ознакою, за якою вони відносяться до цієї групи, є ступінь збереженості архітектурних форм. Якщо сучасний вигляд пам'ятки не дозволяє точно визначити композицію споруди, стиль, в якому вона збудована, її об'єм та пропорції, її відносять до числа археологічних пам'яток, не зважаючи на місцезнаходження та вік.

Поєднання археології та туризму дозволяє здійснити подорож не лише у просторі, але й у часі. Проте, використання

археологічних ресурсів для організації рекреаційно-туристичної діяльності є децю обмеженим.

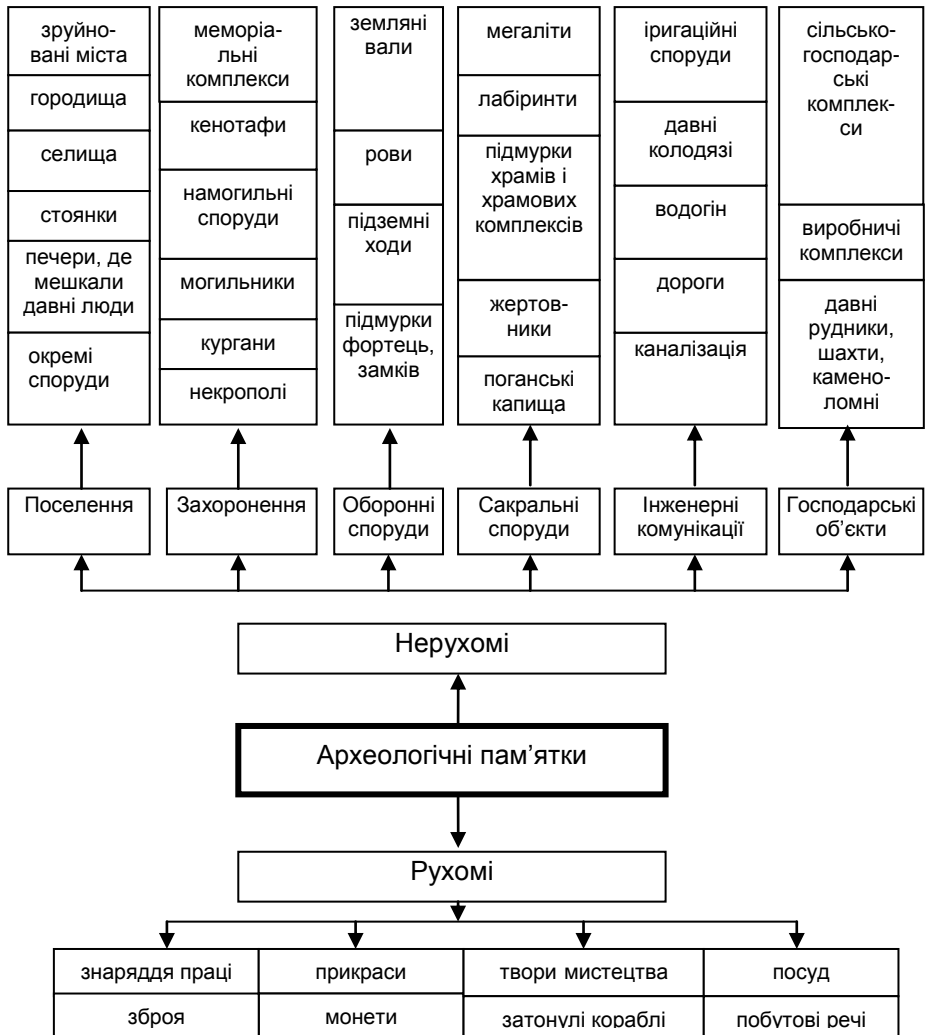

Рис. 4.1 Класифікація археологічних пам'яток

Пов'язано це із тим, що:

- археологічні ресурси дійшли до нашого часу у набагато гіршому стані;
- деякі з них є прихованими, мало дослідженими або у погано збереженому стані, тобто, потрапляють у розряд парарекреаційних ресурсів;
- багато з рухомих пам'яток було вилучено під час археологічних розкопок та передано до музеїв, іноді значно віддалених від місць їх виявлення, останні ж часто не музеєфікуються, не консервуються, а просто стають нецікавими із закінченням археологічних робіт та вилученням усіх артефактів;
- до роботи із розвідки та дослідження археологічних пам'яток, пошуку речових джерел за наявності дозволу допускаються лише особи, які мають відповідну кваліфікацію, засвідчену спеціальними документами [2]. Це значно звужує коло потенційних користувачів цих ресурсів;
- археологічні пам'ятки та землі, на яких вони можуть міститися, мають особливий статус. Усі вони, окрім полів давніх битв, є або стають після виявлення державною власністю, а території або акваторії, де вони можуть бути, у відповідному порядку оголошуються охоронюваними археологічними територіями на обмежений або необмежений строк. Проведення земляних робіт на таких територіях можливе лише за погодженням із місцевими органами охорони культурної спадщини. Якщо під час земляних робіт на неохоронюваних територіях було випадково виявлено знахідку археологічного характеру, виконавець таких робіт повинен їх припинити і впродовж доби повідомити місцеві органи охорони культурної спадщини. Відновити земляні роботи можна буде лише після проведення археологічних досліджень та отримання письмового дозволу. Інформація, що стосується таких територій чи водних об'єктів, може бути визнана конфіденційною [2].
- проведення археологічних розкопок чи земляних робіт на охоронюваних археологічних територіях, у зонах охорони, історичних ареалах населених місць можливі за наявності дозволу [2].

Тим не менше, археологічні пам'ятки викликають інтерес із боку туристів, а держава сприяє задоволенню цікавості подорожуючих. У Законі України "Про охорону культурної спадщини" зазначено, що органи охорони культурної спадщини забезпечують по можливості вільний доступ до археологічних пам'яток із метою їх екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього, а власники пам'ятки зобов'язані такий доступ організувати [3].

Археологічні пам'ятки є ресурсами для розвитку культурно-пізнавального, археологічного, історико-археологічного та етнографічного туризму.

У культурно-пізнавальному та етнографічному туризмі вони є не єдиними ресурсами і використовуються разом із іншими пам'ятками культурної спадщини. Для використання з культурно-пізнавальною метою археологічні ресурси мають бути у консервованому або музеєфікованому стані, туристична інфраструктура повинна забезпечувати зручний, вільний, безпечний доступ до таких пам'яток. Обов'язковою є наявність достатнього інформаційного забезпечення та можливість екскурсійного обслуговування.

Натомість, для тих із подорожуючих, хто цікавиться археологією та проведенням розкопок, археологічні ресурси є основним об'єктом інтересу, причому, вони та інформація про них "з'являються" в процесі їх пошуку та дослідження. Право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини в Україні надається виключно археологам, які мають практичний досвід проведення археологічних робіт та мають на це спеціальний дозвіл [3]. Тож участь туристів у розкопках можлива у рамках подорожей професійних археологів (наукового археологічного туризму), тих, хто опанує цю професію чи мріє про це в майбутньому (навчальні практики студентів-археологів чи істориків, заняття археологічних гуртків для школярів). В археологічні експедиції запрошують також і волонтерів, які не мають спеціального досвіду чи освіти. Такі туристи допомагають роботі експедиції, виконуючи допоміжні функції та беручи участь у розкопках обов'язково під керівництвом професійних дослідників-археологів, котрі мають дозвіл на розвідку і дослідження археологічних пам'яток. Для волонтерів організовують курси лекцій з історії, археології, методики ведення розкопок. Отже, окрім археологічних ресурсів у

археологічному туризмі важливими є інформаційні, можливість активного відпочинку, інтелектуального розвитку, спілкування за інтересами. Приваблює також романтика життя в польових умовах.

Організація археологічних турів із участю туристів у розкопках має свою специфіку, пов'язану із необхідністю забезпечити легальний характер занять. Для участі у дослідженні археологічних пам'яток необхідно приєднатись до наукової експедиції, які можуть організовуватися Інститутом археології НАН України, іншими науковими установами, які входять до її складу і мають археологічні відділи, державними вишами III або IV рівня акредитації, що готують археологів та істориків, історико-культурними заповідниками та музеями, у штаті яких працюють археологи. Також волонтерам необхідно знати та виконувати наступні обов'язки, що накладаються на виконавців археологічних розвідок [2, 3]:

- здійснювати археологічні дослідження відповідно до вимог законодавства про охорону культурної спадщини;
- забезпечити збереження виявлених під час досліджень об'єктів культурної спадщини;
- усі знайдені під час дослідження рухомі предмети пред'являти керівнику експедиції з тим, щоб у подальшому передати їх на постійне зберігання визначеній у дозволі установі.

Тобто, у випадку археологічного туризму не може бути і мови про сувеніри, у якості котрих туристи можуть залишати собі знайдені артефакти. Така діяльність, так само як і самодіяльні археологічні тури та користування металошукачем та іншим пошуковим обладнанням без спеціального на те дозволу - поза законом і по суті є чорною археологією. Туристам та організаторам археологічного туризму слід пам'ятати, що, згідно закону, незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок чи інших земляних або підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини карається штрафом, обмеженням чи позбавленням волі на строк до трьох років, а незаконний пошук артефактів – до п'яти років [4].

Некваліфікованим учасникам археологічних досліджень слід із усією відповідальністю усвідомлювати, що розкоп на одному місці можна зробити лише один раз, і у разі

непрофесійної поведінки інформація про минуле, яку несе у собі культурний шар, може бути втрачена назавжди.

Менше вимог висувається до учасників пригодницького туризму та різноманітних історичних реконструкцій. Це пов'язано із тим, що у цьому випадку у якості ресурсів можуть використовуватись консервовані та музеєфіковані об'єкти, що охороняються, об'єкти, які є копіями існуючих пам'яток або можуть бути виконані за старовинними проектами або науковими реконструкціями. Останні не підлягають державній реєстрації та не беруться під охорону як археологічні об'єкти. У історичних реконструкціях можуть бути задіяні також археологічні пам'ятки, вилучені із Реєстру у зв'язку із руйнуванням, втратою предмету охорони або із відсутністю виявлених внаслідок тотального дослідження культурного шару пам'яток, що підлягають консервації та музеєфікації на місці. Разом із тим, історичні реконструкції є реальною можливістю здійснити подорож у часі, спробувати пожити так, як жили наші далекі предки, обійтися лише тими знаряддями праці, їжею, одягом, зручностями, які були доступні в ту чи іншу епоху, спробувати себе у ролі давнього землероба, ремісника, воїна, мореплавця тощо.

Таким чином, наявність археологічних пам'яток у регіоні створює непогані можливості для розвитку різноманітних видів туризму, що можуть використовувати їх як ресурси на різних етапах їх освоєння: від розвідки і дослідження до створення музею. Вони можуть бути актуальними для туризму і після втрати свого значення для науки.

На відміну від археологічних, **архітектурні** пам'ятки є набагато доступнішими у якості ресурсів розвитку туризму. Деякі з них приваблюють увагу лише своїм виглядом, з іншими пов'язані певні історичні події або долі видатних людей. Під дахом окремих архітектурних пам'яток зібрані музейні колекції, інші функціонують як готелі, вокзали, розважальні заклади. Спорудження тих чи інших архітектурних об'єктів завжди пов'язане з конкретними історичними подіями, духовними процесами, з практичними потребами суспільства в цілому або окремих груп людей, певних осіб.

Архітектурні пам'ятки містять цінну інформацію історико-краєзнавчого і культурного характеру, є органічною складовою джерельної бази з історії українських старовинних міст і містечок, монастирських комплексів, дворянських маєтків тощо.

Архітектурні пам'ятки можна віднести до інформаційно складних джерел, які зберігають відомості щодо різних аспектів людської діяльності у галузі виробництва як матеріальних, так і духовних цінностей [5]. Тож архітектурні пам'ятки можуть бути базою для формування подійних, біосоціальних, музейних, розважальних туристично-рекреаційних ресурсів, а також виступати у якості ресурсів розвитку культурно-пізнавального, етнографічного, фототуризму, впливати на розвиток релігійного (паломництва), культурно-розважального, культурно-пізнавального, оздоровчолікувального, ділового та інших видів туризму.

Об'єктами архітектури – культурними пам'ятками – вважаються окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій, або є творами відомих авторів. До пам'яток архітектури відносяться також пов'язані з ними твори монументального, образотворчого, декоративно-ужиткового, садово-паркового мистецтва та природні ландшафти. Окремі архітектурні пам'ятки можуть об'єднуватись в архітектурні комплекси та ансамблі, об'єкти містобудування - історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі, поєднаною із ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей [3].

Архітектурні пам'ятки можна класифікувати за різними ознаками, кожна з яких характеризує та визначає їх значущість для розвитку рекреації та туризму (рис. 4.2). Залежно від конкретного історичного минулого кожної країни деякі класифікації різнитимуться.

Наприклад, найдавніша часова межа у класифікації архітектурних пам'яток України за віком представлена середнім палеолітом (80 тис. р. до н. е.). Щоправда, ці та інші, більш пізні, пам'ятки представлені у групі археологічних ресурсів. Найдавніші збережені архітектурні пам'ятки в Україні представлені 11 століттям. Хронологічна дистанція між найближчою часовою межею архітектурних пам'яток та сучасністю повинна складати декілька десятків років, за які об'єкти архітектури проходять випробування на визнання та художню цінність.

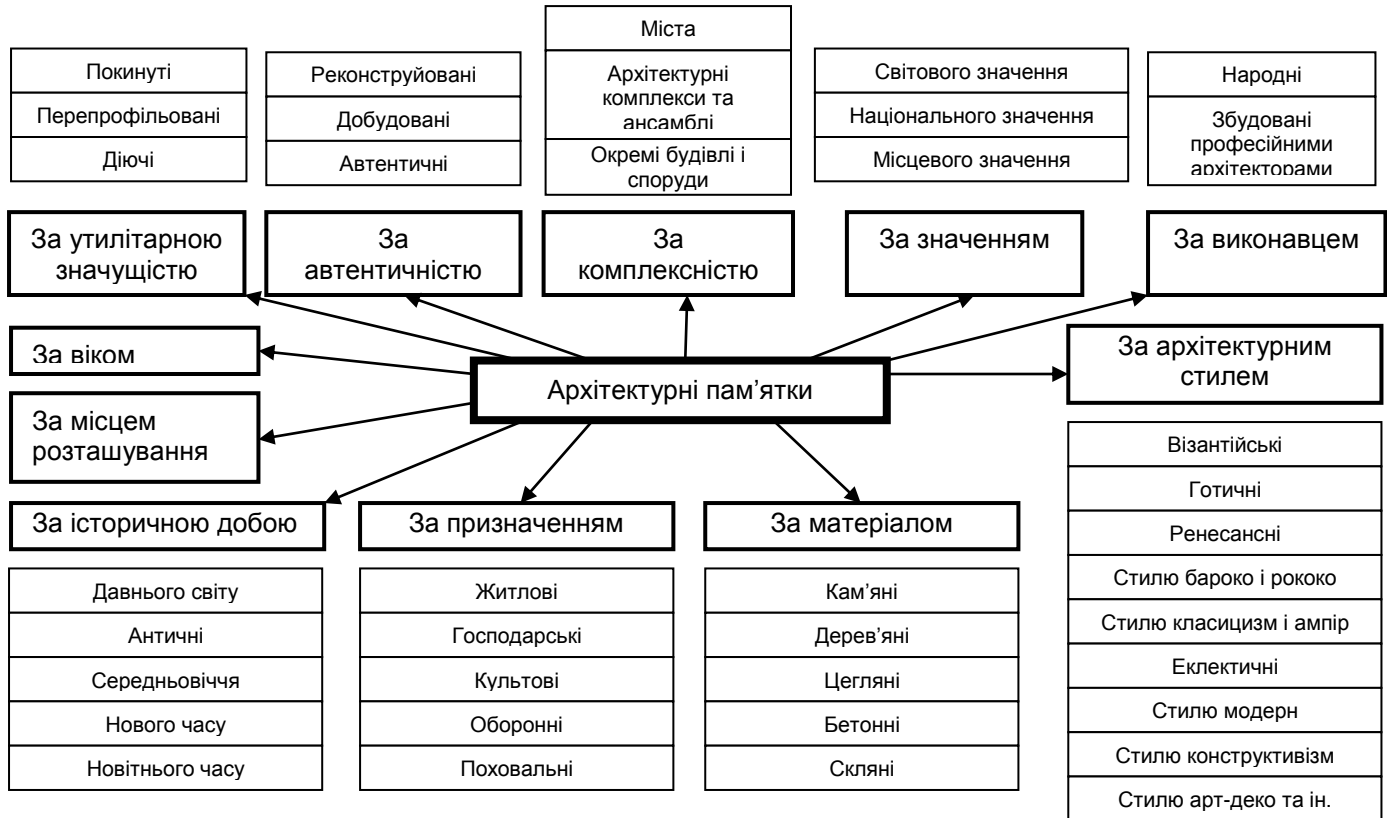

Рис. 4.2. Класифікації архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів

Разом із тим, до об'єктів першочергового показу потрапляють, як правило, пам'ятки більш давніх часів, оскільки вони приваблюють своїм незвичним для сучасників архітектурним рішенням, за період свого існування були пов'язані з численними біосоціальними та подійними ресурсами і є ніими свідками історії багатьох поколінь.

За місцем розташування вирізняють пам'ятки окремих континентів (архітектура Європи), країн (архітектура України), регіонів країни (архітектура Чернігівщини), населених пунктів (архітектура Ніжина). Так чи інакше, уявлення туристів про архітектуру певних країн та регіонів формується на основі знайомства із архітектурними пам'ятками окремих населених пунктів. Кількість об'єктів показу, їх види, рівень деталізації інформації про них залежать від форми туризму (в'їзний, внутрішній) та від його виду (культурно-пізнавальний, екскурсійний, краєзнавчий, релігійний), запитів та особливостей аудиторії слухачів, а також значення самої пам'ятки.

Значення архітектурних пам'яток може бути місцевим, національним та світовим (міжнародним) залежно від його художньої та культурної цінності, унікальності, автентичності та інших характеристик. Так, наприклад, пам'ятки світового значення, що увійшли до Списку всесвітнього надбання людства ЮНЕСКО або претендують на включення до нього, повинні відповідати наступним критеріям: або бути шедевром людського творчого генія; або свідчити про значний вплив людських цінностей у даний період часу чи певному культурному просторі; або бути унікальним чи виключним для культурної традиції чи цивілізації, існуючої чи зниклої; або бути видатним прикладом конструкції чи архітектурного ансамблю, які ілюструють значимий період людської історії; або бути прикладом споруди, яка демонструє традиційну взаємодію людини та довкілля; або бути прямо пов'язаними з існуючими традиціями, ідеями, віруваннями, художніми або літературними творами та мати виключну світову важливість [6].

Цінними у рекреаційно-туристичному відношенні є *автентичні та діючі* архітектурні об'єкти, які виникли у той чи інший історичний час, несуть на собі його культурні ознаки та акумулювали у собі подійні і біосоціальні ресурси. Під діючими маються на увазі ті, які й у даний час використовуються за тим призначенням, задля якого їх і споруджали. Перепрофілювання

архітектурного об'єкту та використання його в інших цілях, ніж це було задумано першопочатково, майже завжди веде до перебудов та добудов, які здійснюються із метою поліпшення функціональності. Із тією ж метою добудови можуть здійснюватися і у тому випадку, коли функціональне призначення споруди не змінювалось. Іноді це незначні доповнення до першопочаткового варіанту будівлі, а іноді кардинально і до непізнаності змінюють її вигляд. Проте, можна назвати дуже мало прикладів дійсно вдалих перетворень. Це пов'язано із зміщенням популярних у кожен час архітектурних стилів і часто поступками естетичних міркувань практичним. На жаль, дуже часто в нашій країні зустрічаються й покинуті архітектурні об'єкти, серед яких чимало гідних статусу пам'ятки архітектури. Ці споруди внаслідок різних причин (природних катаклізмів, віку, зміни стратегічного положення) втратили свою функціональну значущість і приречені на повільну загибель. Разом із ними втрачається і значна частина культурної спадщини і, разом із тим, архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів. Вдихнути друге життя в занедбані церкви, панські садиби, фортеці, кам'яниці здатне активне використання їх як туристичних ресурсів. Задля цього проводиться їх реконструкція. Іноді реконструюються за архітектурними планами, малюнками, фотографіями, описами і давно втрачені пам'ятки. Ці об'єкти викликають захоплення як результати титанічної праці істориків, художників та архітекторів, дають уявлення про колишні пам'ятки, але позбавлені "благородної патини" віків і часто викликають розчарування туристів, які дізнаються, що це не оригінальні споруди.

Також найбільш цінними для використання ресурсами розвитку туризму є *архітектурні комплекси та ансамблі* історичних центрів міст. У цьому випадку пам'ятки розташовані компактно, що дозволяє економити час та ресурси на переїзд від одного об'єкту до іншого, а єдине просторове вирішення композиції та гармонійне поєднання ландшафту, будівель, інженерних споруд, скульптур та творів садово-паркового мистецтва збільшує естетичну цінність архітектурного комплексу та приваблює охочих на власні очі бачити ці пам'ятки.

Найбільш відвідувані туристами фортеці, замки, монастирі, палаци та садиби є прикладами таких архітектурних ансамблів. Вони ж є і прикладами пам'яток, різних за своїм призначенням.

Від останнього залежать особливості поєднання цих із іншими видами туристичних ресурсів антропогенного походження.

Так, **фортеці та замки** – приклади оборонної архітектури. Їх будували аж до XVIII століття, допоки не змінилася тактика ведення бою та не були винайдені нові види зброї, від яких стіни фортець вже не захищали. А до цього фортеці були основною оборонною спорудою на усіх континентах, крім Австралії. Вони мали найрізноманітнішу будову: від простого дерев'яного частоколу, оточеного ровами та валами, до великого міста, оточеного кількома кільцями товстих стін та меншими фортецями на підступах до нього, і цілою системою життєзабезпечення з потаємними комунікаціями, які дозволяли витримувати довгі облоги.

У неспокійні середні віки фортецям доводилось виконувати, крім оборонної, ще й інші функції: за товстими фортечними стінами жив та чинив суд володар території, шукали собі укриття прості купці та ремісники, тож будувались об'єкти житлової, господарської, громадської та сакральної архітектури. Їх стіни стали свідками багатьох історичних подій та видатних особистостей: князів, церковних діячів, вчених, митців. Згодом за фортецями залишилися лише оборонні функції, а після їх втрати вони були знищені або покинуті й забуті. Лише небагато з них стали палацами, в'язницями, скарбницями, згодом – архітектурними заповідниками.

Замки були найбільш укріпленими, центральними частинами фортець і виконували як житлові (помешкання сюзерена та його почту, слуг та охоронців), так і оборонні функції. Згодом знать почала будувати більш зручні й розкішні палаци й будинки, що підкреслювали їх могутність, багатство та статус, спочатку в межах фортець, а потім і поза ними. Починають виникати цілі палацово-паркові комплекси або садиби.

Як правило, розташовані осторонь багатолюдних місць, займаючи значні площі, оточені парками та садами, **палаци та садиби** нині є центрами тяжіння багатотисячних туристичних потоків. Їх приваблює не лише архітектурна цінність будівель, розкішні інтер'єри, естетика садів та парків, що розкинулись навколо них, але й люди, котрі тут проживали або бували. Серед власників садиб немало було освічених людей, які колекціонували антикваріат і предмети старовини, вивчали

вітчизняну історію і культуру, були меценатами, запрошували і підтримували видатних діячів культури, самі брали участь у культурному житті. Їх садиби були справжніми осередками художньо-мистецького життя, які мали значний вплив на розвиток культури. З господарями дворянських садиб було пов'язано і впровадження на той час передових агропромислових технологій, зведення споруд із переробки сільськогосподарської сировини, які місцями діють і понині. Старовинні шляхетські садиби є зразками ведення натурального господарства, де розвивались ремесла, все знаходило своє застосування, і віками підтримувалась екологічна рівновага. Зимові сади, кімнати-ліхтарики, тераси, галереї, ландшафтні парки з обов'язковими ставками, гротами, альтанками, лавицями, "руїнами" стали еталоном облаштування рекреаційного простору. Недарма після націоналізації палаців в окремих країнах їх почали використовувати як санаторно-курортні заклади та будинки відпочинку. Із поміщицькими садибами пов'язується виникнення сільського туризму. Сюди на літо із задумливих запилюжених столиць приїздили господарі та запрошували у гості своїх друзів, серед яких було чимало видатних особистостей. Тому поміщицькі садиби можуть розглядатися не лише як історико-архітектурні, але і біосоціальні, подієві, техногенні і музейні рекреаційно-туристичні ресурси. Цей факт пояснює їх цінність і затребуваність у процесі туристичної діяльності.

Чимало характеристик, властивих туристичним ресурсам, мають **сакральні споруди** (церкви, монастирі, каплиці, костели, мечеті, синагоги): це і зовнішня привабливість, і історична, художня та культурна цінність, і оригінальність, і, подекуди, унікальність.

Особливе значення в групі сакральних архітектурно-історичних споруд мають **монастирі**. Їх можна розглядати як туристичні ресурси, оскільки дані комплекси завжди були об'єктами паломництва вірян та інтересу інших людей, які можуть і не поділяти релігійних поглядів, але цікавляться культурою того чи іншого народу. Не обов'язково вони є пам'ятками архітектури, проте завжди знаходяться в центрі уваги паломників та туристів. Причиною такого інтересу є не лише архітектурні достоїнства та переваги місцерозташування монастирів. Останні завжди відігравали надзвичайно важливу

роль у суспільному та духовному житті народу. За монастирськими стінами рятувалися від ворожих нападів, тут формувалася суспільно-політична думка та культурна традиція, велась просвітницька робота, відкривалися перші друкарні, лікарні, школи, бібліотеки, збиралися колекції тощо. У монастирі їдуть взяти участь у подіях церковного життя, почути пастирське слово, отримати духовне та тілесне зцілення від чудотворних ікон і реліквій, святих джерел та криниць. Часто при монастирях для паломників гостинно відкривають свої двері монастирські готелі та трапезні.

Найбільш розповсюдженими архітектурними пам'ятками та об'єктами, гідними цього статусу є **храми**. Іноді вони стають чи не єдиною окрасою того чи іншого села, селища, а то й невеликого містечка, а також їх візитною карткою. Церкви, принаймні в Україні, є також найдавнішими архітектурними пам'ятками, які дійшли до нашого часу. І першому, і другому факту сприяло особливе значення цих споруд та шанобливе ставлення до них не лише з боку представників тих конфесій, яким вони належали, але й з боку іновірців. Віряни намагалися будувати свій храм з довговічних матеріалів та всіляко прикрасити його, не шкодуючи для цього коштів. Іновірці ж, навіть завоювавши територію, часто остерігалися руйнувати храми, переобладнуючи їх під власні сакральні споруди або залишаючи пустками. У минулому столітті через дії атеїстів було втрачено чимало сакральних споруд, у тому числі, й архітектурних шедеврів. Отже, монастирі та храми можна вважати центрами тяжіння паломницького, культурно-пізнавального, релігійного, подійного туризму. Окрім багатьох, властивих іншим туристичним об'єктам, архітектурних, подійних, біосоціальних, інформаційних ресурсів, вони мають притаманні лише сакральним об'єктам духовні (метафізичні) ресурси, здатні кардинально змінити світогляд, систему цінностей і переконань.

Спеціальним ресурсом розвитку т.з. похмурого туризму, а також значним осередком зосередження біосоціальних та історико-архітектурних ресурсів, є **кладовища**. Старовинні надгробки, склепи, каплиці, скульптури іноді можуть бути справжніми творами мистецтва, а могили видатних людей привертають увагу вдячних нащадків.

Класифікація архітектурних пам'яток за *історичною добою* повторює у більш укрупнених періодах класифікацію за віком.

Кожній історичній добі були притаманні власні *архітектурні стилі*, що проявлялися в характерних функціональних, конструктивних та мистецьких особливостях будівель та споруд.

Оскільки формування певного архітектурного стилю у конкретному місці залежить від історичного часу (табл. 4.1), розглянемо ці класифікації одночасно на прикладі нашої держави.

Таблиця 4.1

Відповідність архітектурних стилів історичній добі в Україні

Історична доба	Час	Пануючі архітектурні стилі	Час
Античність	11 ст. до н.е. - 4 ст.н.е.	Давньогрецький (елліністичний)	VIIст. до н.е – IV ст. н.е
Середньовіччя	5 - кін.15 ст.	Візантійський	IX – XIII ст.
		Давньоруський	XI - XIII
		Романський	X-XIII
		Готичний	XIV - I пол. XV
Новий час	16-сер.19 ст.	Відродження	XV-XVII
		Маньєризм	XVII
		Бароко, рококо	XVII - XVIII
		Класицизм, ампір	Кін XVIII – сер..XIX
Новітній час	Кін.19 – наш час	Еклектика, історизм (неовізантійський, псевдоруський, неоготичний, неоренесансний, неомавританський)	1860-ті – 1990-ті
		Модерн	Поч. XX ст
		Неокласичний	Поч..XX ст
		Сталінський ампір	30-50 pp XX ст
		Модернізм	XX ст
		Конструктивізм	20-30 pp XX ст
		Функціоналізм	II пол. XX ст
		Постмодернізм	Кін.XX – поч..XXI

Поява монументальної мурованої архітектури на території сучасної України пов'язується із появою давньогрецьких полісів у VII ст. до н.е. на території північного Причорномор'я. Значний

відрізок часу їх присутності тут припав на період **еллінізму**. Для архітектури елліністичних міст характерні гармонійне поєднання будівель та ландшафту, симетрія і єдність стилю, прямокутні квартали та агора – центральна площа – осередок суспільного, політичного та торгового життя міста. Еллінські храми були прямокутними у плані, з усіх сторін оточені колонадами, увінчані двосхилими дахами, фронтонами⁶ яких прикрашалися скульптурами. На відміну від класичної давньогрецької архітектури, багато уваги приділялося внутрішньому і зовнішньому оздобленню будівель, зведенню об'єктів цивільної архітектури: палаців, театрів, лазень, інженерних споруд. Вцілілих об'єктів, які є зразками елліністичного стилю, на Україні не збереглося.

Наступний стиль, що здійснив вплив на вигляд архітектурних об'єктів України, теж прийшов із держави, яка мала сильні елліністичні традиції – Візантії. Поява зразків кам'яного будівництва **візантійського стилю** датується останніми десятиліттями X ст. і пов'язана із розповсюдженням християнства у Київській Русі та визначній ролі у цьому процесі Візантії. Тож відомі об'єкти, зведені у цьому стилі, є, насамперед, культовими. Для стилю характерна поява купола, спочатку низького, а згодом високого, який накриває центральну частину будівлі і зводиться безпосередньо на прямокутній основі або на барабані з вікнами; вітрил, за допомогою яких здійснювався перехід від прямокутної основи до напівсфери купольного перекриття; нішеподібних стін, які вгорі завершувались напівсферичними поверхнями і теж підтримували купол; аркоподібних вікон; смугастої кладки з плінфи та товстих шарів розчину. Елементами еллінської та давньоримської спадщини, що прийшли в українську архітектуру разом із візантійським стилем, були базиліки⁷, апсиди⁸, мозаїка та фрески. Зразками

⁶ Фронтон – трикутне або напівкругле завершення передньої стіни будівлі, обмежене з боків схилами даху, а біля основи – карнизом. Пізніше фронтонами стали влаштовувати над вікнами та дверима [8].

⁷ Базиліка – прямокутна будівля, що складається з непарного числа нав (частин внутрішнього простору храмів, що відділяються одне від одного з одного чи двох боків рядом колон або опор). Ранні базиліки мали двосхилий дах над центральним нефом та односхилий – над бічними. Пізніше отримали склепінчасте або купольне перекриття [8].

⁸ Апсида - напівкруглий, гранчастий або прямокутний виступ будівлі, перекритий

храмів, збудованих у візантійському стилі, можуть бути Спасо-Преображенський собор у Чернігові (рис. 4.3), Софійський собор у Києві, які до нашого часу дійшли у дещо зміненому вигляді.

Більш точне уявлення про візантійський стиль дають пам'ятки, збудовані у **неовізантійському стилі**, який став популярним у церковному будівництві у XIX ст., з приземистими куполами, розташованими на барабанах із аркоподібними вікнами, пишно оздобленим зовнішнім та внутрішнім простором. Серед них Володимирські собори у Києві та Севастополі (рис. 4.3), Благовіщенський собор у Харкові, Трьох-Анастасіївська церква у Глухові та інші.

Із формуванням власних традицій кам'яного зодчества візантійський стиль трансформувався у **давньоруський**, поширений на території України у XI – XIII ст. У цьому стилі будувались невеликі храми: міські, посадські, монастирські, придворні. Поширеними стають одностовпні однокупольні церкви, у яких висота домінує над горизонталлю, завдяки чому вони стрімко здіймаються угору. Для стилю характерна поява опуклих шоломоподібних або цибулеподібних куполів, видовжених барабанів, на які вони спираються, закомар⁹, рядової цегляної кладки [7].

З'являються місцеві архітектурні школи. На Україні відомі зразки київської (церква Спаса на Берестові), чернігівської (Борисо-Глібський собор та П'ятницька церква у Чернігові) (рис. 4.3), переяславської (Юр'єва Божниця у Острі), галицько-волинської (церква св. Пантелеймона у Галичі) архітектурних шкіл. На жаль, багато храмів домонгольського періоду було втрачено. Жодна з уцілілих не дійшла до нашого часу у оригінальному вигляді. Багато з них були перебудовані у добу бароко і отримали риси цього стилю, деякі були реставровані у гіпотетично первісному образі, але про жодну з них не можна з упевненістю сказати, що її оригінальний стиль повністю збережено. Зразків цивільної архітектури, побудованих у давньоруському стилі, в Україні не збереглося.

напівкуполом (конхою) або напівсклепінням [8].

⁹ Закомара – напівкругле або кілеподібне завершення зовнішньої стіни [8].

Зразок візантійського стилю -
Спасо-Преображенський собор
у Чернівці

Зразок неовізантійського стилю -
Володимирський собор у Севастополі
(Херсонесі Таврійському)

Зразок давньоруського стилю –
П'ятницька церква у Чернівці

Зразок псевдоруського стилю –
Покровська церква у с.Жукля
Корюківського району Чернігівської області

Зразок романського стилю –
Горянська ротонда в Ужгороді

Зразок готичної
архітектури –
Кафедральний собор
у Львові

Зразок неоготичної
архітектури –
Миколаївський
костел у Києві

**Рис. 4.3. Зразки середньовічних стилів та їх нових
варіацій у архітектурі України**

На тлі загальноєвропейського підйому цікавості до національних культур у Російській імперії кінця XIX – поч. XX ст. стає популярним **псевдоруський стиль**, який намагався наслідувати давньоруським традиціям. Але багато секретів і канонів старовинного будівництва було втрачено, тому псевдоруський стиль був лише вільною інтерпретацією давньоруської архітектури, стилізацією під давнину. Прикладом такого храму на Україні є Покровська церква в с.Жукля Чернігівської області (рис. 4.3).

У X-XII ст. в українській архітектурі з'являються риси **романського** стилю, популярного в Європі. Цей стиль вирізнявся масивністю і зовнішньою суворістю, напівкруглими арками, вузькими отворами вікон та дверей, використанням великих тесаних каменів у якості будівельного матеріалу. Будівлі, збудовані у цьому стилі, виконували оборонні функції. Риси романського стилю знаходимо у вигляді Горянської ротонди в Ужгороді (рис.4.3) та церкви св. Пантелеймона у Галичі.

У XIV столітті на західноукраїнські землі проникає **готичний** стиль. Характерними його особливостями є поява особливої каркасної системи, яка дозволила по-іншому розподілити навантаження кам'яної кладки: нервюрного¹⁰ склепіння, контрфорсів¹¹ та аркбутанів¹². Це дало можливість розширити вікна та підняти склепіння. Для готичних споруд характерні високі стрільчасті арки, витягнуті та вузькі башти, високі ступінчасті фронтони, вітражні вікна, гостроконечні та скульптурні прикраси екстер'єру. Риси готичного стилю має Львівський кафедральний собор (рис. 4.3).

Цікавість до готики відродилась в Європі у XVIII столітті, а у XIX ст. стала об'єктом постійного інтересу й на теренах України. На території України основним замовником на **неоготичну** архітектуру була римо-католицька церква (Миколаївський костел у Києві, Домініканський костел у Фастові, костел св. Анни у м. Бар та ін.), але готичні мотиви не залишили байдужими й

¹⁰ Нервюри – виступаючі ребра клиноподібно обтесаних каменів готичного склепіння, що віялом виходять із одного кута і мають однакову кривизну [8].

¹¹ Контрфорси – вертикально виступаючі частини стін, ребра або окремі опори, призначені для посилення несучої стіни [8].

¹² Аркбутани – контрфорси у вигляді зовнішньої напіварки, що з'єднують вертикальні контрфорси зі стінами [8].

інших романтичних замовників, які хотіли бачити свої маєтки у вигляді середньовічних лицарських замків (Ластівчине гніздо у Криму, палац Терещенків у с. Червоне Житомирської області та ін.).

У Новий час на території України будувались об'єкти у стилях ренесанс, бароко, класичному та ампір.

Ренесансний стиль проник в Україну з Італії, звідки запрошувались майстри та архітектори для виконання замовлень церкви, знаті та заможних городян. Стиль є відповіддю на потреби епохи, коли оборонні функції будівель стали поступатися репрезентативним. Відроджуються та переосмислюються античні традиції будівництва. Стрілчасті форми поступаються прямокутним, пропорційним і симетричним. З'являються симетричні відносно вертикальної осі, увінчані фронтоном фасади, де вертикалі та горизонталі підкреслюються пілястрами¹³ та антаблементом¹⁴. Характерними для стилю є багатий скульптурний декор будівель, напівкруглі арки, прямокутні або у вигляді арок вікна, збільшені у розмірах та прикрашені карнизами, фронтонами та пілястрами, використання грубо обтесаного з лицьової сторони каміння (рустики) для оздоблення, внутрішні дворики. На прикладі католицьких храмів та будинків знаті можемо спостерігати зразки ренесансного стилю європейського зразка. Православні храми того періоду будувались у особливому стилі, що є синтезом давньоруських та ренесансних архітектурних форм (рис.4.4).

У XIX ст. цікавість до ренесансної архітектури виявилась у появі **неоренесансного** стилю. Цей стиль відрізняється практичністю та функціональністю, для нього характерне використання глибокої рустики на фасадах, широкі арочні вікна, масивні карнизи, пілястри та колони.

У стилі неоренесанс побудований будинок Щербини (нині – палац одружень) у Черкасах, Лівадійський палац в Криму (рис. 4.4).

¹³ Пілястри – прямокутні або напівкруглі виступи стіни, що імітують колони [8].

¹⁴ Антаблемент – балочне перекриття прогону або завершення стіни. Складається з архітраву (нижньої частини, що спирається на колони, стовпи або перекиває віконний чи дверний отвір), фризу (середньої декоративної композиції) та карнизу (верхньої виступаючої частини) [8].

Зразок італійського ренесансу – Костел св. Лаврентія у Жовкві

Зразок галицького ренесансу – Каплиця Трьох святих у Львові

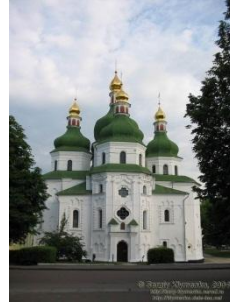
Зразок неоренесансу – Лівадійський палац

Зразок маньєризму – Бернадинський костел у Львові

Зразок класичного бароко – монастир босих кармелітів у Бердичеві

Зразок козацького бароко – Миколаївський собор у Ніжині

Зразок екатерининського класицизму – садиба Тарновських у Качанівці

Зразок стилю ампір – будівля гімназії вищих наук у Ніжині (нині корпус НДУ)

Зразок пізнього класицизму – гуманітарний корпус КНУ ім. Т.Шевченка

Рис. 4.4. Зразки архітектурних стилів Нового часу та їх варіацій в архітектурі України

Наприкінці ренесансного періоду будівлі втрачають збалансованість, набувають гротескних елементів, вигадливих прикрас. Дана трансформація вважається перехідною від стилю ренесанс до стилю бароко і вважається окремим стилем, який отримав назву **маньєризм**. Зразками цього стилю є ряд будівель у Львові: каплиця Боїмів, Бернардинський костел, монастир бенедиктинок, ряд будинків на площі Ринок.

У XVII столітті на архітектуру України починає впливати західноєвропейський стиль **бароко**, який дедалі більше суперечить симетрії та порядку ренесансу. Зростаюча прірва між простим народом та шляхетною верхівкою призвела до появи цього вибагливого, парадного та пишного стилю, який підкреслював привілейований стан багатих замовників. Барочну архітектуру відрізняють просторовий розмах, химерність, асиметрія, плавність та велика кількість криволінійних форм. У зовнішньому декорі використовується багато скульптур (святих, каріатид, атлантів, маскаронів¹⁵, вазонів тощо), колонад, пілястрів. Нефи храмів стають овальними, куполи – багатоярусними. Інтер'єри багато оздоблюються ліпниною за рослинними мотивами, скульптурами, живописом, різьбою, інкрустуванням, дзеркалами, широко використовуються фарби та позолота. У західній Україні зустрічаються зразки класичного бароко, який представляють католицькі монастирі та храми (монастир босих кармелітів у Бердичеві – рис. 4.4), на Лівобережжі на основі синтезу стилю бароко та народного дерев'яного зодчества формується власний напрямок – українське (козацьке, мазепинське) бароко. Останньому властива більша стриманість та більш прості форми. Першим зразком українського бароко став Миколаївський собор у Ніжині (рис. 4.4). Є в Україні й зразки елизаветинського бароко (Андріївська церква у Києві), яке відрізняють великі розміри, пишність, дво- або триколірне забарвлення та використання золота у оформленні екстер'єрів.

З кінця XVIII – поч. XIX ст. в Україні поширюється новий стиль – **класицизм**. Знову стають популярними симетрія, організованість, гармонійність образів і пропорції античності та епохи Відродження. Класицизму притаманні симетрично-осьові

¹⁵ Маскарони – скульптурні прикраси у вигляді голови людини чи тварини анфас [8].

композиції, прямі лінії, стриманість декору та простота. Цей стиль проникає на Україну з Росії вже значно переосмисленим, тому мистецтвознавці періодизують його розвиток відносно правителів, за яких окремі його особливості виявлялися найбільш яскраво. Розрізняють катерининський класицизм (1762-1796 рр.), олександрівський класицизм або ампір (1801 – 1825 рр.) та миколаївський класицизм (1825-1855).

Єкатерининський класицизм є перехідним від бароко до класичного стилю, тому у будівництві ще використовуються овальні вікна, шпилі, кутові башточки. Улюблений колір – білий. Зразком єкатерининського класицизму є палацовий комплекс у Качанівці (рис. 4.4).

Олександрівський класицизм слідом за наполеонівським ампіром звертається до архітектурних зразків Римської імперії. Будівлі стають пишними, величними, декоративні елементи (лаврові вінки, грифони, леви, сфінкси, зброя, обладунки, лікторські пучки) використовуються для підкреслення величчя імперії та імператора. Мода на ампір була недовгою й існувала, в основному, у столицях, але в Україні є пам'ятки, зведені у цьому стилі на бажання сановних замовників, наприклад, ансамбль Круглої площі у Полтаві або будинок гімназії вищих наук у Ніжині (рис. 4.4).

Миколаївському класицизму притаманні бездоганна пропорційність, лаконічність, стриманий декор (лише рустика та сандрики¹⁶), часто колони замінюються пілястрами. Панують жовтий і сірий кольори (гуманітарний корпус КНУ імені Тараса Шевченка).

Інтерес до класичних форм в архітектурі України відродився на початку ХХ ст. у вигляді т.з. неокласици.

Класицизму довелось стати останнім із “великих стилів” Європи, що тривалий час визначали моду в столицях та провінціях. Із II половини ХІХ століття розвиток архітектури відбувається за напрямками, як об'єднують у собі різноманітні стилі. Так, на початку цього періоду на тлі інтересу до історичного минулого в архітектурі стає популярним історизм, який наслідує давні стилі. Виникають неовізантійський, псевдоруський, неоготичний, неоренесансний стилі (див. вище). У межах цього напрямку стає популярним і **неомавританський**

¹⁶ Сандрики – невеличкі карнизи або фронтони над вікнами та дверима [8]

стиль, який переосмислював спадщину мавританської та середньовічної ісламської архітектури. Для нього характерна велика кількість стрільчастих, підковоподібних арок, куполів, фризів, різьби. Як прикраси застосовуються кахлі, керамічна плитка, мозаїка, вітражі, орнамент. В основному, в неомавританському стилі будували синагоги (рис. 4.5), але цей стиль зустрічається і в інших будівлях. Неостилі існували та були популярними одночасно, тому новозбудовані квартали тогочасних міст мали дивну для сучасників мішанину різних історичних стилів, що сусідили не лише у різних об'єктах, а під час і в одному.

Наприклад, у Михайлівській церкві, що у Охтирці, поєднані давньоруський, візантійський та романський стилі, у черкаському готелі "Слов'янський" – готика, модерн, класицизм та мавританський стиль (рис. 4.5). Тому цей стиль називають еклектикою (від давн.гр. - обираю). Мода на змішення стилів тримається до кінця XIX ст. Стиль майбутньої будівлі обирається залежно від її призначення та коштів замовника.

Поява **модерну** (сецесії) наприкінці XIX ст. стала наслідком відмови від наслідування та пошуку нового синтетичного стилю, в якому художні задачі вирішувалися б засобами архітектури, живопису, декоративно-ужиткового мистецтва та скульптури. Це стиль дорогих особняків та багатоквартирних будинків, вілл та дач. Представники цього стилю відмовились від ордерних¹⁷ систем прикрашання фасадів, примусили конструктивні архітектурні форми виконувати декоративні функції. Характерними рисами модерну стала заміна прямих кутів та ліній більш плавними та вигнутими, різноманітні форми вікон та дверей, витончений декор фасадів, чого можливо вже було досягнути завдяки новим технологіям. Зразком стилю модерну (сецесії) є будівля Українського музично-драматичного театру імені О. Кобилянської у Чернівцях (рис. 4.5).

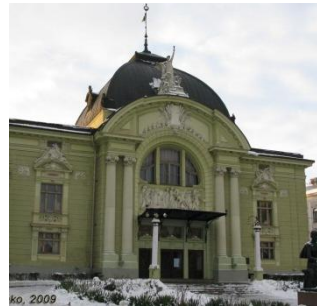
¹⁷ Ордер – тип архітектурної стійко-балкової композиції, зведення якої відбувається за певними правилами. Має як конструктивне, так і декоративне значення. Використання ордерних систем було властивим античній, ренесансній та класичній архітектурі [8].

Зразок
неомавританського
стилю – ужгородська
синагога

Зразок еkleктики –
готель "Слов'янський"
у Черкасах

Зразок стилю модерн –
Чернівецький музично-
драматичний театр

Зразок українського модерну –
будівля Полтавського
краєзнавчого музею

Зразок стилю сталінський ампір – будинок
Верховної Ради України

Зразок стилю конструктивізм – будинок
Держпрому у Харкові

Зразок стилю функціоналізм –
будинок Запорізької обласної
Ради

Рис. 4.5. Зразки новітніх стилів в архітектурі України

Разом із наслідуванням роботам європейських модерністів в Україні з'являються роботи, виконані в оригінальному стилі, що отримав назву українського модерну (української сецесії). Джерелом ідей та натхнення архітекторів, які творили у цьому стилі, стала народна хатня та храмова архітектура, а також українське бароко. Стиль представляє будівля губернського земства (нині – краєзнавчого музею) у Полтаві (рис.4.5). Будівлі у стилі українського модерну з'являлись аж до кінця 30-х років ХХ ст.

Сам же модерн перестає бути популярним уже у 20-ті роки ХХ ст. Реакцією на його декоративні надмірності та невизначеність стало чергове звернення в бік античної, ренесансної та класичної архітектури та поява **неокласичного** стилю.

У 30-50 рр. ХХ ст. на теренах колишнього СРСР він переродився у **сталінський ампір** – помпезний, величний стиль-агітатор, що покликаний був символізувати владу комуністичної партії, добробут та процвітання, які вона мала дарувати народу. Характерними рисами сталінського ампіру була велика кількість ліпнини та декоративних елементів у кластичному стилі, барельєфи з радянською символікою, скульптури алегорій та партійних діячів, колони, використання рустики у декорі першого поверху. У даному стилі збудовані будинки уряду та парламенту України (рис.4.5).

Одночасно із завмиранням модерну у 20-ті роки ХХ ст. в архітектурі зароджується напрям **“модернізм”** (приблизний синонім – сучасна архітектура), який включив у себе різноманітні стилі та панував до 70-80 рр. ХХ ст. Архітектурні стилі, що увійшли до цього напрямку, об'єднують інтернаціональний характер та прагнення до створення чогось принципово нового за допомогою використання нових будівельних матеріалів та конструкцій.

В українській архітектурі модернізм виявився, в основному, в таких стилях як **конструктивізм** та **функціоналізм**. Перший був популярним у 20-30-ті рр. ХХ ст. Монолітні, геометричні, позбавлені декору будівлі, зведені у стилі конструктивізму, теж протиставлялись вибагливому модерну та на вимогу того суворого часу були економними, раціональними та лаконічними.

Функціоналізм з'являється після сталінського ампіру. Його популярність у колишньому СРСР була продиктована

прагматичними міркуваннями: здешевити та пришвидшити темпи житлового будівництва. Характерними рисами будівель у стилі функціоналізму є їх паралелепіпедна форма, позбавлена будь-яких прикрас, використання бетону та скла, рідше – цегли, як будівельного матеріалу, плоскі дахи, суцільні стрічки вікон у промислових та частково житлових будівлях, переважання сірого кольору. Функціоналізм – дуже поширений стиль. У ньому побудовані цілі мікрорайони великих міст, він не відрізняється зовнішньою привабливістю, а тому не викликає туристичного інтересу.

Для напрямків **постмодернізму**, які змінили модернізм, знову характерне повернення до використання елементів традиційних історичних стилів, а також посилення рис ірраціонального підходу до архітектури. У цьому стилі будують із кінця ХХ ст., але ці будівлі повинні ще пройти перевірку часом, щоб бути зарахованими до пам'яток архітектури. Хоча, без сумніву, сучасні новобудови все ж вигідно відрізняються від будівель у стилі функціоналізм та приваблюють погляди туристів.

Не можна сказати, що пам'ятки якогось певного стилю приваблюють увагу пересічних туристів більше, ніж інші, але екскурсводам необхідно володіти інформацією про характерні риси архітектурних об'єктів, що формувались у різні часи під дією технічних, релігійних, культурних, ідеологічних та геополітичних факторів.

За виконавцем архітектурні пам'ятки поділяються на виконані професійними архітекторами та народні. Професійній архітектурі притаманне авторство, більш часта та помітна мінливість архітектурних стилів, інтернаціоналізм, новаторство, використання дорогих та не поширених у даній місцевості будівельних матеріалів, більш пишне оздоблення внутрішнього та зовнішнього просторів, переважне поширення у містах, більша тривалість процесу будівництва.

Народна архітектура більш консервативна, часто імена її виконавців невідомі нащадкам, їй притаманні традиційність, спадковість, використання місцевих недорогих будівельних матеріалів, гармонійне поєднання із навколишнім ландшафтом, поширення, здебільшого, у сільській місцевості, менші масштаби споруд, їх зворушливо-наївний декор. Народна архітектура кожного краю має свої особливості, що диктувались умовами

життя та господарювання, вміннями місцевих майстрів. Сам процес будівництва супроводжувався певними обрядами та діями. Будували толокою й швидко. Не можна стверджувати, що друга група пам'яток є менш цінною в естетичному відношенні, а, отже, і як туристичний ресурс. Серед її архітектурних об'єктів є справжні шедеври народного зодчества. Народна архітектура була джерелом натхнення для архітекторів, які творили у стилях галицького ренесансу, козацького бароко, неоруському, українського модерну та інших, а музеї народної архітектури та побуту, де зібрані будівлі різних часів та регіонів, є традиційно найбільш відвідуваними туристами та рекреантами.

4.2. Сутність біосоціальних і подійних рекреаційно-туристичних ресурсів

Життя та діяльність окремих людей завжди викликає цікавість із боку інших членів суспільства. Інтерес людини до людини може мати різну спрямованість від особистої зацікавленості до суспільно значимих досліджень у галузях науки, мистецтва, літератури. Туризм не є винятком, оскільки люди є не лише доки що єдиними творцями та споживачами туристичних послуг, але самі здатні виступати у якості туристичних ресурсів, примушувати інших людей долати під час великої відстані задля спілкування з ними, або ж задля того, щоб на власні очі побачити ті речові об'єкти, що зберігають пам'ять про них.

Вперше цей вид ресурсів, означених поняттям "біосоціальні", почав розглядати О. Бейдик. За його визначенням, **біосоціальні** рекреаційно-туристські ресурси - специфічна складова рекреаційно-туристських ресурсів, яка об'єднує культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання) [9].

Втім, не лише культурно-історичні та інші об'єкти можуть бути посередниками для більш близького знайомства туристів із видатними людьми (рис. 4.6). Якщо мова йде про наших відомих сучасників, спілкування, інформація, допомога, послуги, поради можуть надаватися безпосередньо ними самими.

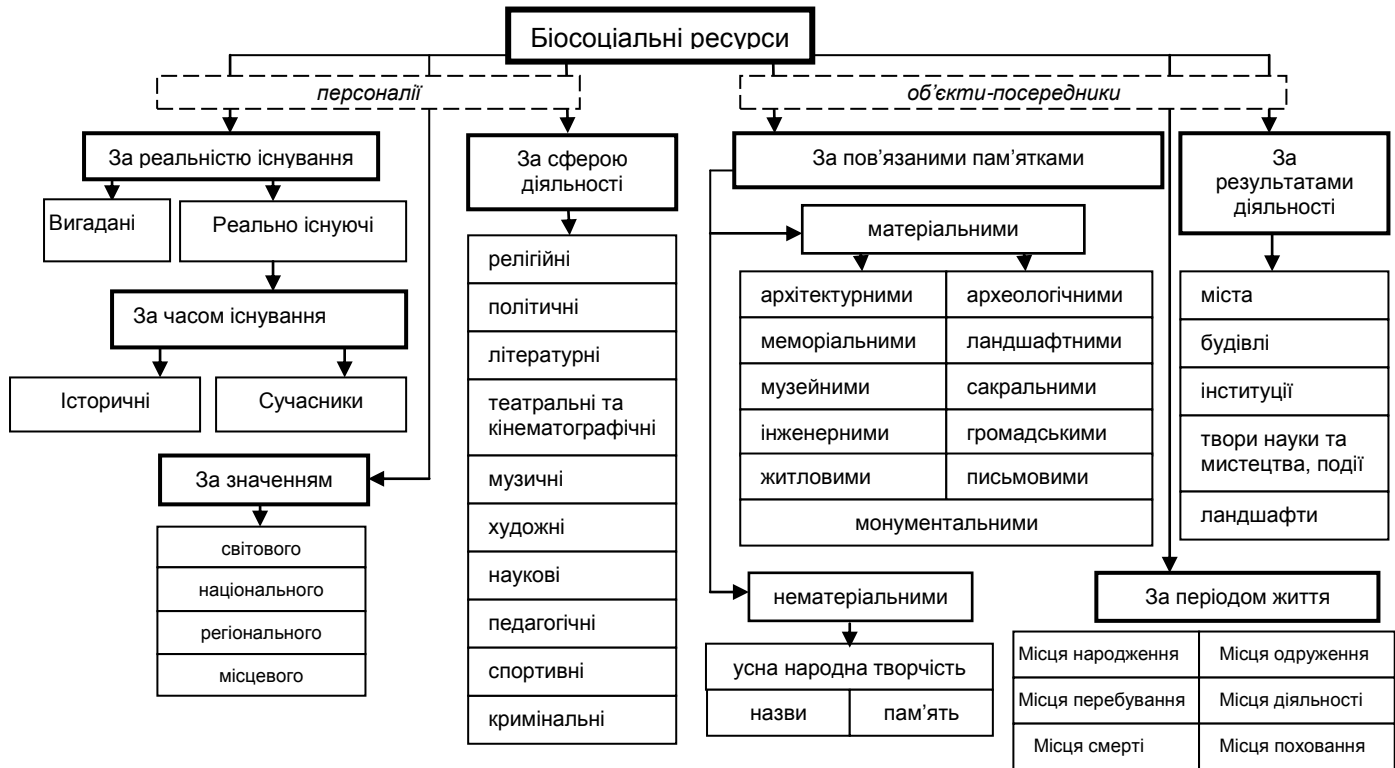

Рис. 4.6. Класифікація біосоціальних ресурсів

Непересічні особистості працюють у різних *сферах*, а тому можуть бути причинами поїздок, що здійснюються в рамках різних видів туризму: лікувального (до певного лікаря, цілителя), навчального (до певного педагога), наукового та ділового (зустрічі науковців або бізнесменів під час конференцій, конгресів, з'їздів, симпозіумів тощо), паломницького (до духовних наставників), езотеричного (до екстрасенсів, ворожок, астрологів).

Окрім *історичних постатей* та сучасних відомих людей, туристів можуть цікавити і *вигадані персонажі* та реальні місця, де їх "оселили" автори (Шерлок Холмс, Остап Бендер, Люк Скайуокер, Фродо, Санта Клаус). Їм можуть бути присвячені музеї, пам'ятники, професійні актори можуть зіграти їхню роль, щоб туристи могли спілкуватися з ними, як у випадку із Санта Клаусом та святим Миколаєм.

Найчастіше об'єктами уваги туристів стають відомі особистості, які проявили себе у політиці, релігії, а також мистецтві (музиці, живопису, скульптурі, архітектурі, театрі та кіно), літературі, науці, спорті, педагогіці. Відомі сищики, злочинці та місця, пов'язані з їх діяльністю, теж є причинами здійснення тривалих поїздок і екскурсій.

Природньо, багато непересічних особистостей вже належать історії і особисте спілкування з ними неможливе. Пам'ять про них зберігає багато *об'єктів-посередників*: археологічних, архітектурних, меморіальних (могил, надгробків, склепів, курганів, меморіальних дошок), ландшафтних (садів, парків, заповідників), сакральних, музеїв (особливо виділяються меморіальні, присвячені збереженню пам'яті про ту чи іншу видатну людину) та інших, кожен з яких може мати свою цінність як туристичний ресурс певної групи, а також розглядатися як біосоціальний ресурс.

Інформація, що несуть *матеріальні* пам'ятки, доповнюється *нематеріальними* джерелами: творами усної народної творчості (легендами, переказами, піснями, думами), назвами сіл, міст, вулиць, організацій, місцевостей, урочищ, а також розповідями очевидців або нащадків очевидців, котрі зустрічались, спілкувались, працювали із знаменитостями.

З кожною із пам'яток можуть бути пов'язані певні *періоди життя*: найбільшу цінність мають ті, які пов'язані з народженням, діяльністю та місцем поховання видатної особи,

найменшу – місця проїзду та короткочасного перебування.

Кожна видатна особистість прославилася своїми *діяннями*. Результатом діяльності знаменитих можновладців могли стати новоприєднані або втрачені землі, засновані та розбудовані або, навпаки, зруйновані міста, села, будівлі оборонного, сакрального, громадського та житлового призначення, заповідні об'єкти, громадські організації, установи тощо. Видатні релігійні діячі залишають по собі духовних послідовників, засновані релігійні общини, монастирі, збудовані храми. Художники, музиканти, актори – твори мистецтва; літератори – прозові, драматичні та поетичні твори; науковці – теоретичні роботи та практичні розробки, наукові школи; педагоги – учнів. Ця група пам'яток дещо повторює класифікацію об'єктів, пов'язаних із видатними персонами (рис. 4.6), але є декілька суттєвих відмінностей: по-перше, вони є результатом творчої діяльності тих, із пам'яттю про кого вони пов'язані, по-друге, стосуються лише періоду активної творчості, по-третє, охоплюють більш вузький перелік пам'яток, по-четверте, такі результати діяльності як театральні вистави, концерти, спортивні події можуть бути туристичним ресурсом лише у реальному часі. Про подібні події, що мали місце до винайдення фотографії, кінематографу та телебачення, у кращому випадку збереглись лише згадки, зняті ж на плівку, вони доступні для перегляду і вдома.

Залежно від внеску особистості у соціально-економічний та культурний розвиток суспільства (*її значення*), біосоціальні ресурси можуть мати світове, національне, регіональне або місцеве значення.

Біосоціальні ресурси разом із подієвими є основними для розвитку фан-туризму, який розпочинався із мандрівок прихильників тієї чи іншої спортивної команди, а зараз розповсюдився на інші сфери: музичну, театральну, кінематографічну. Широко затребуваними вони є також у культурно-пізнавальному та подієвому туризмі, де використовуються разом із археологічними, архітектурно-історичними та іншими рекреаційно-туристичними ресурсами. Принциповим є те, що об'єктом туристичного інтересу виступає окрема людина, а не колектив, спільнота.

Особисті якості господаря сільської садиби, провідника або екскурсовода можуть стати причиною короткочасного збільшення або зменшення туристичних потоків до певної

дестинації. Тобто людина може виступати не лише ресурсом, але й умовою розвитку туризму.

З-поміж усіх функцій, які виконують рекреаційно-туристичні ресурси, найбільш характерною для біосоціальних їх видів є виховна. Особисті якості історичних, сучасних або вигаданих особистостей, їх досвід, життєвий шлях може бути прикладом для наслідування або прикладом, на якому вчать не робити подібних помилок.

Функції **подієвих** рекреаційних ресурсів є більш яскраво вираженими, оскільки у деяких випадках передбачають не лише пасивне знайомство, але й активну участь туристів у культурних, політичних, спортивних, екологічних та інших заходах. Серед них уже згадувана виховна, а також патріотична, розвиваюча, навчально-практична, організації дозвілля і т.д.

Подієвим ресурсам також характерна *часова різноманітність*: туристів можуть цікавити як історичні події, які вже мали місце і нагадують про себе через об'єкти матеріальної та нематеріальної культури, наслідки у різних сферах суспільного буття, так і ті, що в даний час відбуваються або відбудуться у майбутньому.

За своєю сутністю події, що викликають інтерес туристів, можуть бути політичними, військовими, культурними, релігійними, економічними, науковими, спортивними, екологічними, техногенними. Кожній з них властиві специфічні форми та місця перебігу або проведення (рис. 4.7). Слід зауважити, що негативні події (війни, заворушення, страти, теракти, екологічні катастрофи, стихійні лиха, аварії та інші) приваблюють відвідувачів, коли вони вже відбулися і не становлять небезпеки для їх життя та здоров'я. Існує навіть спеціальний вид туризму, який полягає у відвідуванні таких місць, – похмурий туризм. Під час перебігу події, що становлять небезпеку для життя та здоров'я туристів, стають умовою, яка перешкоджає розвитку туризму.

Так само, як і біосоціальні, подієві ресурси можуть мати різний *ступінь значущості* (а отже, й формувати туристичні потоки різної потужності, напрямку та дальності), а також бути пов'язаними з іншими *матеріальними* та *нематеріальними* об'єктами, що підсилюють їх значення як туристичних ресурсів.

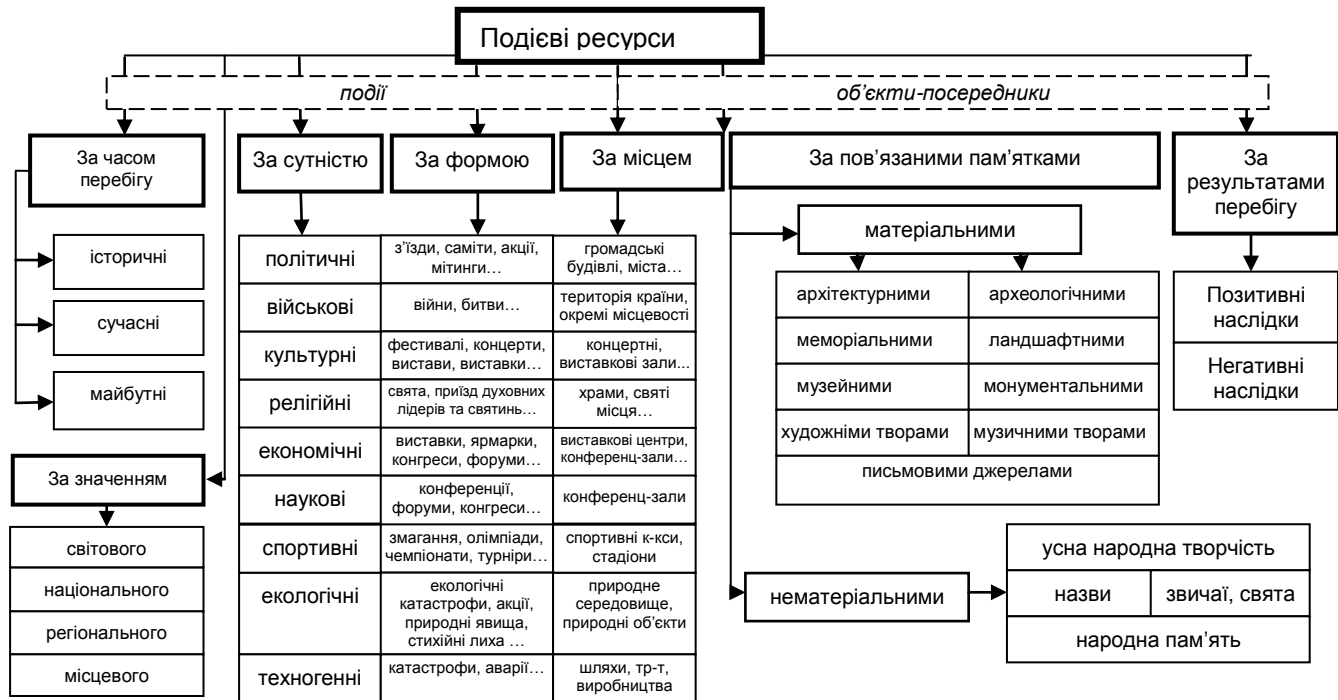

Рис. 4.7. Класифікація подієвих рекреаційно-туристичних ресурсів

Серед видів туризму, які існують завдяки подіям, є такі нові, специфічні його види, як вже згадувані фан-туризм, похмурий туризм, кінематографічний, що полягає у відвідуванні місць зйомок, фестивального.

Події ресурси поряд з іншими використовуються для організації пізнавального, спортивного, релігійного, наукового, екологічного, екстремального та інших видів туризму.

4.3. Вплив етнокультурних особливостей на розвиток туризму

Мандрівників завжди цікавили особливості буття народів тих країн, де вони подорожували. Описи способу життя, кухні, звичаїв, вірувань, ремесел місцевих жителів, зроблені мандрівниками, вражали уяву співвітчизників. І донині туристів цікавлять пам'ятки матеріальної та духовної культури, в яких розкривається душа народу, що населяє ту чи іншу країну, регіон. Власне кажучи, знайомство з відмінностями між звичним середовищем проживання туриста та середовищем обраної дестинації, а також їх використання як ресурсів для організації відпочинку і становить сутність самого туризму. Етнокультурні особливості поряд із природними відіграють у цьому визначну роль. Поняття “етнокультурна спадщина”, “етнокультурні особливості” тісно пов'язані із поняттям “етнос”, під яким розуміють стійку, історично сформовану на певній території спільність людей, котрі мають спільні риси, які проявляються у етнопсихологічних особливостях та культурі, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних спільнот і мають власний етнізм [10].

Поняттю “етнос” властиві часовий та просторовий виміри. У часі його розвиток йшов за шляхом: рід - плем'я – союз племен - народність – народ - нація. Цей вимір важливий для розуміння генезису етнокультурних ресурсів. Розподіл народів територією знайшов відображення у системі ієрархічних етнотериторіальних одиниць, якими послуговуються, здійснюючи етнографічне районування: від етнографічних провінцій, які об'єднують декілька схожих етносів, до етнографічних зон і районів, у межах яких компактно проживають окремі етнографічні групи¹⁸. Наразі

¹⁸ Етнографічна група - територіальна частина певного етносу, яка має певну

теоретико-методологічні засади етнографічного районування розроблені фахівцями неповністю, тому ми не наводимо цю систему у посібнику та не характеризуємо її основних елементів. Вивчення територіальних відмінностей етнокультурних ресурсів є важливим не лише у справі їх залучення до туристичної діяльності, але й дозволяє передбачити можливі наслідки від контактування представників різних народів і культур, якими є туристи та місцеве населення, попередити прояви нетолерантності та етнофобії, спровоковані незнанням моральних приписів, прийнятих у різних народів та різним світосприйняттям.

Для того, щоб зрозуміти роль етнокультурних особливостей у розвитку туризму, систематизуємо елементи, які входять до їх числа (рис. 4.8, 4.9)¹⁹.

Етнокультурні ресурси поділяються на *матеріальні* та *нематеріальні*. Перші мають більш явне значення для розвитку туризму, оскільки вимагають здійснення подорожі для користування ними. Проте, психологічні особливості, вірування, звичаї, традиційні знання та досвід є визначальними для формування особливостей матеріальної культури кожного народу. Познакомитися з ними можна за допомогою різних інформаційних джерел, а відчуті - лише у середовищі проживання конкретного етносу. Тобто, нематеріальна культура того чи іншого етносу теж може виступати у ролі туристичного ресурсу, який вносить свою частку у генерування туристичних потоків.

До складу нематеріальних етнокультурних ресурсів входять: етнопсихологічні особливості, засоби комунікації, вірування, звичаї, традиції, традиційні знання та досвід, фольклор.

самоназву, представники котрої усвідомлюють свою приналежність до неї, проживають компактно та відрізняються культурними, мовними, побутовими особливостями [11].

¹⁹ Народні ремесла віднесено до нематеріальних об'єктів. Попри те, що результати праці вишивальниць, ткаць, ювелірів, гончарів, бондарів, теслярів та інших ремісників є матеріальними, самі ремесла є результатом досвіду, навичок, творчості. На користь цього розподілу свідчить той факт, що деякі ремесла або секрети виготовлення окремих виробів є втраченими, незважаючи на наявність результатів праці. Тими самими міркуваннями ми керувалися і при розгляді народної кухні у складі нематеріальних етнокультурних ресурсів.

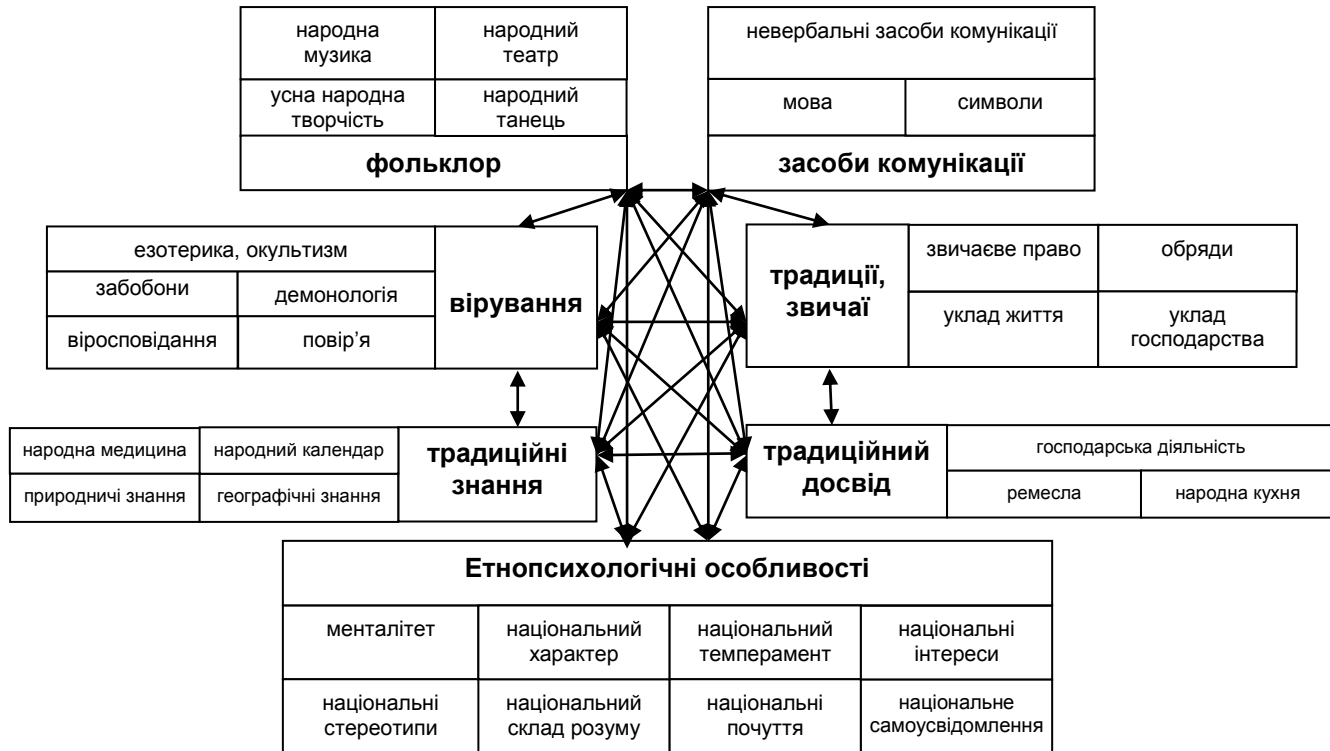

Рис. 4.8. Класифікація нематеріальних етнокультурних туристичних ресурсів

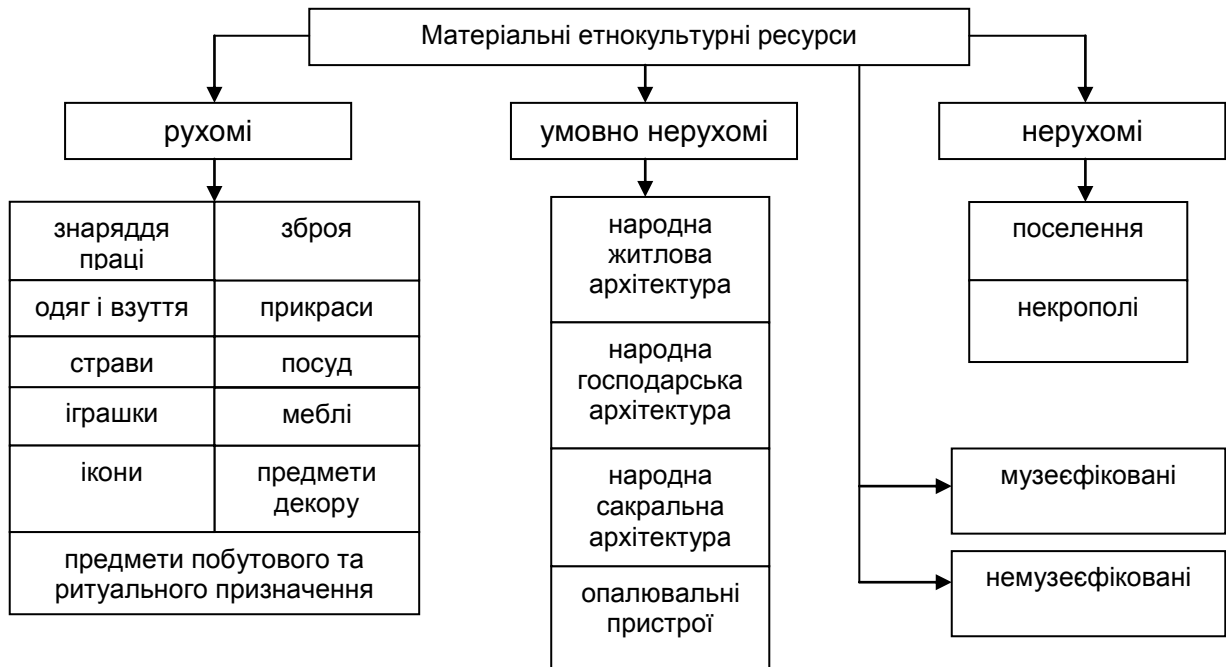

Рис. 4.9. Класифікація матеріальних етнокультурних туристичних ресурсів

Іноді між ними неможливо провести чіткої межі, оскільки одні можуть слугувати засобами вираження для інших, їх формування є взаємозалежним. Так, усна народна творчість залежить від менталітету, вірувань, традиційних знань, може бути частиною певних обрядів (весільні, обжинкові пісні, веснянки, плачі) та передається вербальними засобами комунікації; вірування визначаються віросповіданням, менталітетом, який залежить від середовища проживання, впливають на формування традицій та звичаїв, фольклору, знань та досвіду і т.ін.

Етнопсихологічні особливості, що проявляються у менталітеті, особливих характері та темпераменті, властивих кожному етносу, сформованих стереотипах, національних інтересах і почуттях, можуть здійснювати як негативний, так і позитивний вплив на розвиток туризму в країні залежно від сили їх прояву, його якісної спрямованості, а також ступеню прийняття та поваги до етнопсихологічних особливостей приїжджих.

Засоби комунікації (мова, жести, пози, міміка, зовнішній вигляд, символи) можуть виступати у ролі ресурсів та умов розвитку туризму. Досить поширеними є навчальні тури із зануренням у мовне середовище з метою ефективного вивчення іноземних мов за допомогою живого спілкування. Незнання особливостей невербальних засобів комунікації, мовні бар'єри можуть бути серйозною перешкодою для розвитку міжнародного туризму, а також впливати на розподіл туристичних потоків у світі. Символи як відмінні знаки конкретних етносів та їх частин, умовні позначення етнонаціональних ідей, явищ, художніх образів широко використовуються для виготовлення сувенірів, які презентують ту чи іншу країну.

Народна медицина впливає на розвиток лікувально-оздоровчого туризму, духовні практики та вірування – релігійного та wellness-туризму.

Значний інтерес нематеріальна етнокультурна спадщина представляє собою для тих, хто обирає культурно-пізнавальний, етнографічний, сільський, гастрономічний туризм. Саме для цих видів туризму народні костюми, ремесла, кухня, мистецтво, звичаї, усна народна творчість, вірування є основними або важливими ресурсами для існування. Вони ж можуть надати певного колориту і тим видам туризму, в яких дані ресурси безпосередньо не задіюються.

Цінність етнокультурної спадщини для розвитку туризму зростає, якщо вона представлена *матеріальними* об'єктами (рис. 4.9). Рухомі об'єкти найчастіше входять до складу музейних або виставкових експозицій, які можуть демонструватися як на приймаючих територіях, так і за їх межами, сприяючи просуванню національного турпродукту. З умовно нерухомими об'єктами можна познайомитись у спеціалізованих музеях народної архітектури та побуту, куди вони довозяться з різних сіл та регіонів. Дерев'яні, цегляні, саманні будинки, церкви, вітряки, клуні, сажі, кузні та інші господарські будівлі не лише представляють народну архітектуру. За допомогою посуду, знарядь праці, меблів, іграшок, народних костюмів у цих спорудах та навколо них відтворюється побут того чи іншого етносу або його частини. Ці споруди можуть використовуватися і в утилітарних цілях у процесі відродження та відтворення ремесел, обрядів, презентації національної кухні. На їх базі можуть відбуватися різноманітні етнофестивали, народні гуляння тощо. Проте, іноді ці музеєфіковані об'єкти, театралізовані дійства, стилізовані витвори ремісників не можуть задовольнити найвибагливіших туристів, що прагнуть познайомитися зі справжньою етнокультурною спадщиною, займаючись глибоким туризмом²⁰. У нинішній час панування масової культури усе складніше знайти куточки, де люди у повсякденному житті дотримуються устоїв, що були актуальними для їх предків. Але такі поселення є. Найкраще етнокультурна спадщина збережена у сільській місцевості, населення якої більш консервативне внаслідок збереження традиційного укладу життя та ведення господарства, переважання літнього населення, меншого поширення засобів сучасної комунікації, що сприяють поширенню масової культури; на віддалених ізольованих територіях; місцях компактного проживання етнографічних груп та національних меншин, які усвідомлюють свою особливість та прагнуть її зберегти.

Етнокультурні ресурси певної країни є цікавими не лише для іноземних туристів, але і для її громадян, між якими теж

²⁰ Глибокий туризм - це такий вид туризму, який занурює туриста у реальне середовище проживання населення країни, що відвідується. Їїдами працюють фахівці, котрі багато років професійно вивчають певні регіони, знають історію та культуру, етнічну специфіку країни.

існують відмінності, тим більші, чим більша відстань між регіонами. Це зумовлено різними природними умовами проживання, іноді, різними історичними долями, сусідством із іншими етнографічними групами, народами.

Етнокультурні особливості можуть впливати на специфіку формування різних секторів туризму в різних країнах. В оформленні інтер'єрів і фасадів засобів розміщення можуть використовуватися етнічні мотиви, елементи народної архітектури, агротелі та агросадиби взагалі можуть бути збудовані у вигляді автентичного національного житла. Ті самі прийоми можуть використовуватись і у закладах харчування, які пропонують познайомитися ще з однією складовою етнокультурної спадщини - національною кухнею. Усна народна творчість, музика, ремесла, декоративно-ужиткові мистецтва, народний костюм, свята, вірування та обряди можуть обумовити своєрідність анімаційної складової, що пропонується сектором розваг. Елементи народного одягу можуть використовуватися у дизайні корпоративного одягу представників туристичних та транспортних компаній, офіціантів ресторанних закладів, що пропонують національну кухню, персоналу готелів тощо. Навіть транспортні послуги на невеликі відстані можуть надаватися різними видами гужового транспорту, розповсюдженого у даній місцевості. Етнокультурні особливості зумовлюють специфіку сувенірної продукції кожної країни. Більше того, народні майстри, які відроджують та надалі розвивають традиційні ремесла, є поставниками унікальної, іноді ексклюзивної продукції на сувенірні ринки.

4.4. Дозвіллєві заклади як ресурс розвитку туризму та рекреації

На наданні послуг організації дозвілля, і не лише туристам, спеціалізується ряд підприємств, установ і організацій, що належать до різних галузей соціальної інфраструктури: будинки та палаци культури, клуби, концертні організації, театри, кінотеатри, бібліотеки, музеї, тематичні парки, зоопарки, казино, фітнес-центри та інші. Їх наявність та рівень розвитку закладає передумови для функціонування туристичної сфери. З іншого боку, їх можна поставити у один ряд із туристичними ресурсами, оскільки іноді ці об'єкти самі по собі є цікавими для туристів та

мають властивості і характеристики, властиві цій категорії. Деякі з них є базою для формування подійних, біосоціальних рекреаційно-туристичних ресурсів, тобто, по-суті є туристичною інфраструктурою. Залучаючись до процесу обслуговування туристів, дані заклади туристичної інфраструктури стають також одним із секторів туріндустрії, який, разом з іншими, зумовлює загальний рівень її становлення. Отже, сприймання ролі даних закладів у розвитку туризму є неоднозначним. У межах даного розділу ми розглядатимемо ті з них, які можуть самі виступати туристичними ресурсами, тобто мати власну привабливість для туристів.

Як правило, туристичним попитом користуються послуги тих дозвіллевих закладів, які недоступні в місці постійного проживання споживачів турпродукту. Тому до числа таких закладів, насамперед, належать тематичні парки, зоопарки, а також казино, концертні організації, цирку, музеї та театри. З боку іноземних туристів використання закладів дозвіллевої інфраструктури обмежується необхідністю досконало знати мову приймаючої сторони. Тому у в'їзному туризмі найбільше значення мають тематичні парки, казино, виставкові центри та музеї.

Більшість дозвіллевих закладів можна поділити на види: культурні, розважальні та комплексні, які поєднують декілька видів діяльності.

Розглянемо їх докладніше (рис. 4.10).

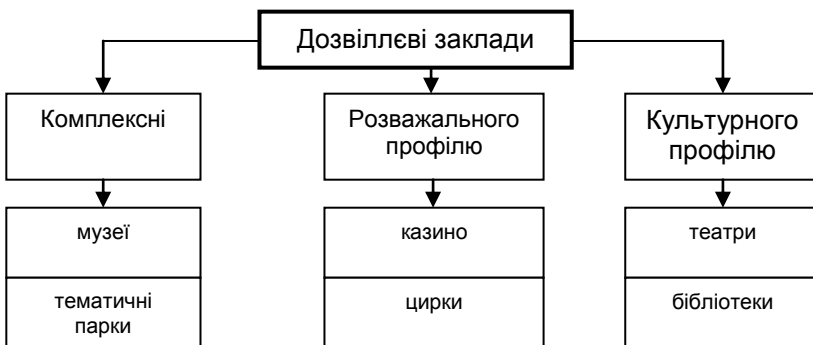

Рис. 4.10. Види дозвіллевих закладів, що мають властивості туристичних ресурсів

Музеї є специфічною групою комплексних дозвіллевих закладів, оскільки окремі музеї та навіть предмети музейних зібрань можуть розглядатися у складі різних груп рекреаційно-туристичних ресурсів (рис. 4.11).

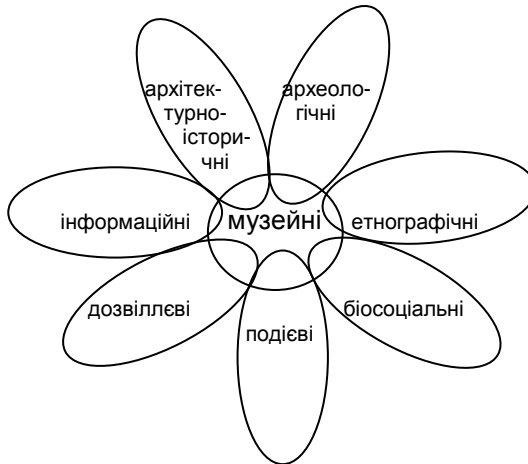

Рис. 4.11. Співвідношення музейних та інших груп рекреаційно-туристичних ресурсів антропогенного походження

Проте, не усі музеї можуть чітко вписатися у схему класифікації туристично-рекреаційних ресурсів (краєзнавчі, природничої спрямованості, художні, мистецькі, науково-технічні та інші). Також не можна розглядати їх і як заклади туристичної інфраструктури, оскільки вони є одними з найбільш відвідуваних туристами та рекреантами культурно-освітніх закладів, що мають яскраво виражені властивості туристичних ресурсів. У групі комплексних дозвіллевих закладів дані установи розглядаються на підставі їх поліфункціональності, яка полягає у поєднанні освітніх, пам'яткоохоронних, культурних та розважальних функцій.

Законом України “Про музеї та музейну справу” даний тип закладів визначається як науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій із науковою та освітньою метою, залучення громадян до

надбань національної та світової культурної спадщини [12].

Свій початок музеї беруть із приватних колекцій творів мистецтва та старожитностей. Нині об'єктом колекціонування та вивчення можуть бути будь-які предмети природного, антропогенного та змішаного походження: від мінералів, рослин, комах до ліків, предметів одягу, військової та космічної техніки. Залежно від цього існують різні профілі музеїв: природничі, історичні, літературні, художні, мистецькі, науково-технічні (рис. 4.12).

Рис. 4.12. Профілі та види музеїв

На особливо цінних у науковому, історичному та культурному плані територіях із розміщеними на них архітектурними комплексами, палацово-парковими ансамблями створюються історико-культурні, історико-меморіальні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні садиби.

На сучасні музеї покладається виконання багатьох завдань, серед яких:

- фондова робота, що є одним із найважливіших напрямків роботи музеїв і полягає у виявленні у зовнішньому середовищі предметів музейного значення, їх комплектуванні, обліку та збереженні. Історично ця функція є найбільш давньою;
- науково-дослідна робота, пов'язана із вивченням музейних предметів, що включає їх атрибуцію, класифікацію, систематизацію та інтерпретацію. Робота з першоджерелами зближує музеї з іншими науково-дослідними установами. Проте, музеї більшою мірою беруть участь у створенні джерельної бази наукових досліджень [13]. Різниця також і у основних результатах науково-дослідної роботи, якими для музею є організація нових експозицій та виставок, а також поповнення інформаційної бази у вигляді публікацій наукових праць, каталогів, путівників тощо;
- експозиційна та виставкова діяльність, яка є одним із основних напрямків діяльності музеїв. За допомогою комунікативних властивостей музейних предметів, схожих із властивостями туристичних ресурсів (інформативність, атрактивність, експресивність), музеєм реалізується наступний, культурно-освітній напрям діяльності. Постійні експозиції або тимчасові виставки репрезентують музейні фонди і залежно від концепції та художнього задуму можуть бути систематичними, тематичними, ансамблевими або сюжетно-образними;
- культурно-освітня робота музеїв полягає у популяризації предметів музейних зібрань у виховних, розвиваючих, просвітницьких та освітніх цілях за допомогою різноманітних форм культурно-освітньої діяльності. Серед найбільш популярних – екскурсії, лекції, салони, конкурси, фестивалі, вечори, свята, гуртки та клуби;
- пам'яткоохоронна спрямованість роботи музею тісно пов'язана із попередніми завданнями. Виявляючи у зовнішньому середовищі предмети музейного значення, здійснюючи їх оцінку, державну реєстрацію, музеєфікацію, забезпечуючи належні умови та режим зберігання, музеї сприяють збереженню пам'яток

природного та культурного середовища, продовжують вік їх використання. У штаті музейних співробітників є талановиті реставратори, які можуть відновити музейний предмет та повернути його до використання в культурно-освітніх цілях;

- рекреаційна функція пов'язана із активною участю музеїв у організації культурного дозвілля;
- економічні завдання музеїв тісно пов'язані з його екскурсійно-рекреаційною, просвітницькою, видавничою, експертною та іншими видами діяльності.

Для реалізації таких різнопланових функцій у приміщенні та на території музею можуть створюватися різні функціональні зони, серед яких:

- заповідна, призначена для зберігання й охорони найбільш цінних історико-культурних, меморіальних комплексів та окремих об'єктів;
- експозиційна, яка використовується для стаціонарного демонстрування великогабаритних музейних предметів і використання в культурно-пізнавальних цілях;
- наукова - для проведення науково-дослідної роботи;
- рекреаційна, в якій організовується відпочинок відвідувачів музею та їх обслуговування, зокрема розташовуються музейні крамниці, заклади харчування, проводяться мистецькі, культурно-освітні заходи, відводяться місця для паркування автомобілів відвідувачів;
- господарська, де розміщуються допоміжні господарські об'єкти, місця для паркування службових автомобілів та інших транспортних засобів [12].

Останнім часом у музейній роботі намітилися тенденції активізації культурно-освітньої та рекреаційної діяльності. У музейних закладах розширюється площа територій, призначених для проведення культурних та дозвіллевих заходів, створюються концертні та конференц-зали, клубні кімнати, гральні куточки, дитячі атракціони, кафе, продаються сувеніри та інший крам, освоюються нові форми роботи та інформаційні технології, що дозволяють більш ефективно виконувати основні функції, покладені на музеї [14].

Музеї як туристично-рекреаційні ресурси використовуються для розвитку різноманітних видів туризму: культурно-пізнавального та його специфічного різновиду – музейного туризму, для яких туристичний потенціал музеїв та прилеглих до них територій є визначальним. Для інших видів туризму як ресурси використовуються музеї певних профілів.

Етнографічний туризм, наприклад, може розвиватися на базі краєзнавчих, культурно-етнографічних музеїв, музеїв народної творчості та декоративно-ужиткового мистецтва, а також скансенів – архітектурно-етнографічних комплексів під відкритим небом, де реконструюються матеріальні та нематеріальні об'єкти етнокультурної спадщини. У скансенах активно використовуються різноманітні анімаційні програми для відтворення історичного середовища: побуту, ремесел, поведінки, обрядів, транспорту, кухні, в яких можуть прийняти участь і туристи.

Туристам, яким до вподоби екологічний туризм, стануть у нагоді ресурси музеїв природничого профілю та екомuzeї. На відміну від звичайних музеїв в останніх не обов'язково збираються колекції шляхом вилучення предметів музейного значення із середовища їх використання. Від скансенів екомuzeї відрізняються тим, що інтенсивно взаємодіють із місцевим населенням та активно залучають його у процес створення та функціонування закладу, сприяють вирішенню його соціальних, економічних та культурних проблем, у тому числі, шляхом залучення туристів.

Тематичні парки – порівняно нова концепція розважальних об'єктів, що динамічно розвивається. Свої витoki тематичні парки беруть із палацово-паркових ансамблів, що створювались ще за часів Римської імперії, а потім стали актуальними у 17-19 ст. На величезних територіях припалацових та присадибних парків тогочасні “ландшафтні дизайнери” влаштовували різнофункціональні рекреаційні зони та “станції”: альтанки, гроти, печери, фальшиві руїни, купальні тощо. Прообразом тематичних парків можуть служити й потішні містечка, що влаштовувались для народних гулянь на Святяну, Масляну та з нагоди інших урочистостей, із різноманітними тимчасовими будівлями, гойдалками, каруселями, вуличним театром та ятками. Із розвитком техніки звичними стали луна-

парки з різноманітними атракціонами. Нове життя в них вдихнула ідея У. Діснея покласти в основу діяльності парку якусь захоплюючу тему, якій би були підпорядковані усі атракціони та анімаційні заходи, що він пропонує. Залежно від цього нині у світі існують та успішно розвиваються різноманітні види тематичних парків:

- парки атракціонів;
- пригодницькі парки;
- аквапарки;
- дельфінарії та океанарії;
- кінопарки;
- інформаційно-пізнавальні парки;
- історико-етнографічні парки;
- технопарки;
- парки мініатюр;
- природні парки (розглядались у групі природно-антропогенних ресурсів).

У сучасних тематичних парках широко використовуються анімація та високі технології, що дозволяють створити світлозвуківі та мультиплікаційні ефекти, які задіюють усі органи чуття і викликають яскраві враження та гострі відчуття. Як туристичні ресурси тематичні парки є надзвичайно перспективними для використання в туристичній діяльності, оскільки поєднують у собі не лише розважальні, але й культурні, й освітні функції, за допомогою високих технологій дозволяють здійснити подорож у просторі, часі та реальності. Тематичні парки використовуються в процесі організації пізнавального, відпочинкового, подієвого, сімейного, екстремального, екологічного та інших видів туризму.

Казино – гральні дозвіллеві заклади, в яких за допомогою різноманітного грального обладнання проводяться азартні ігри з речовою або грошовою винагородою за виграш. Туристичними ресурсами казино роблять постійні намагання влади різних країн обмежити цю діяльність з огляду на її негативні психологічні, соціальні та економічні наслідки, що впливають як на особистість, так і на суспільство. Внаслідок таких заходів у світі є обмежена кількість легальних гральних зон, які притягують до себе значні потоки бажаючих отримати гострі відчуття та легкі гроші. Поїздки, які вони здійснюють, отримали назву джанкет-

турів²¹. З огляду на те, що основна маса споживачів гральних послуг у таких легальних зонах – туристи, казино тісно співпрацюють із готелями, ресторанами та туристичними фірмами, утворюючи цілі комплекси, що спеціалізуються на розкішному відпочинку.

Цирки – дозвіллеві заклади, де демонструються видовищні розважальні вистави. Сучасними видами циркового мистецтва є акробатика, дресура, жонглювання, еквілібристика, вольтижування, ілюзіонізм, клоунада, пантоміма та інші. І хоча велике значення нині зберігають пересувні цирки, що самі несуть своє мистецтво в маси, більше можливостей для організації видовищної вистави мають спеціалізовані споруди стаціонарних цирків. Вони та труппи, які в них працюють, виступають у ролі туристично-рекреаційних ресурсів для організації розважальних поїздок, у яких найчастіше беруть участь сім'ї з дітьми.

Включення театрів та бібліотек до числа дозвіллевих закладів може видатись сумнівним, адже на перший погляд здається, що основною причиною для відвідування театрів туристами є особистості знаменитих акторів, котрі в них служать або служили (біосоціальні ресурси), чи національні особливості (етнокультурні ресурси). Бібліотеки теж не є тими закладами, які приваблюють значні туристичні потоки. Разом із тим, є чимало поважних закладів і першого, і другого типу, які впродовж своєї історії існування стараннями своїх працівників стали справжніми стовпами культури зі своїми традиціями, акторськими школами, зібраннями книг, у тому, числі, й рідкісних. Тобто, з часом вони набули окремих властивостей туристичних ресурсів, серед яких унікальність, історична, культурна та художня цінність, оригінальність, і приваблюють приїжджих, які прагнуть потрапити до закладу, незалежно від програми пропонованих заходів.

4.5. Інформаційні рекреаційно-туристичні ресурси

Інформаційні туристичні ресурси – це сукупність форм і

²¹ Джанкет – (від англ. Junket – пікнік) - розважальні тури, частину витрат на які бере на себе організатор, за рахунок якого туристам пропонують безкоштовні переліт, трансфер, проживання, харчування, екскурсії (залежно від рівня заходу). На туриста покладаються зобов'язання придбати фішки на заздалегідь обумовлену суму, грати в казино впродовж визначеного часу у встановленому діапазоні ставок.

видів інформації про конкретну територію чи об'єкти, про їхню історію, про культуру, природу і населення, отримана туристами безпосередньо під час подорожі, у процесі підготовки до неї чи після подорожі [15]. Цей вид ресурсів відноситься до нематеріальних. Сучасні технічні засоби дозволяють користуватися ними за місцем проживання, не здійснюючи подорожі. Проте, вони є тісно пов'язаними із матеріальними об'єктами, які відносяться до різних видів туристичних ресурсів природного, природно-антропогенного та антропогенного походження, які окремо від інформаційних ресурсів значно втрачають у своїй привабливості та можливостях просування.

Інформаційні туристичні ресурси є настільки різноманітними, що їх можна розглядати з декількох позицій: за змістом, за джерелами та галузями знань, суб'єктом використання, носіями інформації та ступенем достовірності.

За змістом. Туристичні інформаційні ресурси можуть носити як загальний характер (про природні, історичні, економічні, демографічні, культурні, екологічні особливості країни або регіону), так і стосуватися конкретних матеріальних і нематеріальних туристичних ресурсів та туристичних послуг, що створюються та надаються на їх основі.

За галузями знань. Інформаційні рекреаційно-туристичні ресурси, що використовуються у процесі туристичної діяльності, можуть мати різне походження відповідно до галузі знань, у якій вони були сформовані, і поділятися на: історичні, географічні, біологічні, економічні, культурологічні, краєзнавчі, етнографічні, філологічні, медичні, туризмознавчі та інші.

За джерелами знань туристичні інформаційні ресурси можна поділити на спеціалізовані (туристичні карти, путівники, аудіогіди, дороговкази, рекламні матеріали, що стосуються туристичних об'єктів, глобальні системи бронювання, туристичні інформаційні портали, сайти підприємств, що належать до сфери туризму) та неспеціалізовані (довідкова, художня, наукова, науково-популярна література, картографічні матеріали, усна народна творчість, художні твори, фото- та відеоматеріали).

За суб'єктом використання. Оскільки усією різноманітністю інформації, що так чи інакше стосується туристичного середовища відвідуваної країни чи регіону, можуть користуватись як туристи, так і організатори туристичної

діяльності – представники різних секторів туристичної індустрії. У процесі підготовки до подорожі та її здійснення обидві сторони активно збирають та обмінюються різноманітною інформацією або запитають про неї, що стосується місця перебування.

За носіями інформації: інформаційні туристичні ресурси поділяються на паперові (текстові, фотографічні, картографічні, нотні); електронні (жорсткі диски ПК, CD- DVD- та інші диски, карти пам'яті, USB-накопичувачі, сервери, на яких можуть зберігатися текстові, музичні та відеофайли, зображення); полімерні (кіно-, відео-, магнітна та фотоплівка, діафільми, слайди, платівки); речові (співпадають з археологічними ресурсами, які дають інформацію про давно минулі часи); особистісні (люди-носії потрібної інформації, можуть бути професійними (гіди, екскурсоводи) та непрофесійними (місцеві жителі)).

За ступенем достовірності можна виділити: встановлені історичні факти, задокументовані попередниками та досліджені сучасниками; факти, очевидні сучасникам, у правдивості яких можна пересвідчитись особисто; статистичну інформацію, яка найбільш точна на певну дату (чим далі від цієї дати, тим неточність статистичних даних зростає) і може мати похибки, пов'язані з методиками збору та обробки інформації; перекази, легенди; художній вимисел, властивий творам художньої літератури та образотворчого мистецтва.

Одним із цікавих та оригінальних видів інформаційних туристичних ресурсів, які нині широко використовуються у туристичній діяльності та додають привабливості матеріальним туристичним ресурсам, є *міфи, легенди та перекази*.

Їх ми виділили у класифікації за ступенем достовірності. Разом із тим, місце даних ресурсів у запропонованій нами схемі можна конкретизувати.

Міфи, легенди та перекази можуть стосуватися як загальних об'єктів туристичного інтересу (розповідати про походження та історію природних об'єктів, пояснювати аномальні природні явища, розповідати про "історію" краю, його народу, окремих етнографічних груп та видатних особистостей, особливості культури, давні види економічних занять, появу моральних норм та приписів), так і бути присвяченими конкретним туристичним ресурсам, які безпосередньо цікавлять туристів у рамках реалізації того чи іншого виду туристичної

діяльності (розповідати про походження та існування окремих форм рельєфу, печер, атмосферних явищ, гідрооб'єктів, рослин і тварин, пам'яток археології, архітектури, описувати знаменні події та біосоціальні ресурси).

За джерелами міфи, легенди та перекази походять з усної народної творчості, але немало з них є записаними та зустрічаються у художній, науково-популярній та науковій літературі, творах образотворчого мистецтва. Деякі з них використовуються у спеціалізованих туристичних джерелах: путівниках, аудіогідах, рекламних матеріалах, туристичних сайтах.

Міфи, легенди та перекази досліджуються етнографами, краєзнавцями, істориками, філологами, культурологами. У процесі туристичної діяльності можуть використовуватись як туристами, так і організаторами, реалізаторами туристичних послуг, а також особами, які їх безпосередньо надають. Даний вид інформаційних ресурсів може міститися практично на будь-яких носіях.

Роль міфів, легенд і переказів у розвитку туризму важко переоцінити з огляду на ті функції, які вони виконують (рис. 4.13).

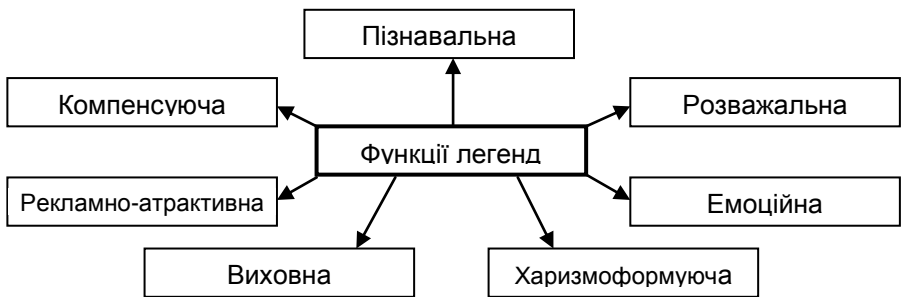

Рис. 4.13. Функції легенд

Пізнавальна роль даних зразків усної народної творчості пов'язана із тим, що у них міститься пояснення багатьох природних і соціальних об'єктів, процесів і явищ. Для багатьох попередніх поколінь, коли наука, техніка та освіта були на багато нижчому рівні розвитку, ці пояснення були чи не єдиними, що формували світогляд та моральні устої поведінки в суспільстві. З часом пізнавальна функція легенд, міфів та переказів

зменшувалась, але важко стверджувати, що зійшла нанівець. Навпаки, для багатьох дослідників вони є важливим джерелом інформації. Туристи, знайомлячись із легендами, також можуть отримувати уявлення про особливості природи та суспільства відвідуваної території.

Компенсуюча функція є продовженням пізнавальної. Перефразовуючи загальновідомий афоризм, пояснюємо: коли мовчить історія, говорять легенди. В історії залишилось ще чимало "білих плям", єдиним джерелом інформації про які є легенди, що компенсують ці пробіли.

Використання даного виду туристично-інформаційних ресурсів дозволяє гідам та екскурсоводам зробити свою розповідь більш емоційно насиченою, відволіктись від сухих фактів, розважити слухачів, а туристам - краще запам'ятати той чи інший об'єкт.

Розважальну та емоційну дію легенд, міфів та переказів враховують, створюючи рекламу, що запрошує відвідати ту чи іншу територію. Легенди є важливим засобом рекламування і збільшення інтересу людей до історичних пам'яток. Адже, наводячи легенди про ту чи іншу пам'ятку, можна значно збільшити кількість відвідувачів. Таку інформацію можна надавати у путівниках, буклетах, проспектах та іншій туристичній літературі.

З наявністю у міфах, легендах та переказах пояснень щодо виникнення та існування тих чи інших суспільних явищ та відносин, а також моралі, яка сконцентрована в повчаннях у кінці творів, пов'язана виховна функція легенд.

Чимало легенд з'являється про історичних діячів політики, культури, науки, військової справи і, навіть, видатних сучасників, завдяки чому вони сприймаються як неординарні особистості і набувають додаткової значимості, стають прикладами для наслідування.

Безпосередньо як ресурси легенди, міфи та перекази можуть використовуватися у пізнавальному, етнографічному, релігійному, екстремальному, археологічному, сільському та інших видах туризму.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які існують обмеження для використання археологічних об'єктів із метою туризму?
2. Які умови участі в археологічному туризмі висуваються з боку законодавства? З чим це пов'язано?
3. З якими туристично-рекреаційними ресурсами можуть бути пов'язані архітектурні пам'ятки?
4. Які класифікації архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів вам відомі?
5. Перерахуйте основні архітектурні стилі та риси, їм притаманні.
6. Що таке біосоціальні ресурси, які види біосоціальних ресурсів вам відомі, для розвитку яких видів туризму вони використовуються?
7. Як минулі та сучасні події впливають на розвиток туризму?
8. Охарактеризуйте етнокультурні особливості як умову розвитку туризму та туристичний ресурс.
9. Назвіть види дозвіллевих закладів і доведіть, що вони можуть виступати у ролі туристичних ресурсів.
10. Перерахуйте види музеїв і назвіть завдання, які вони виконують.
11. Які види туризму та рекреаційних занять можуть розвиватися на базі музеїв?
12. Охарактеризуйте роль тематичних парків у розвитку рекреації та туризму.
13. Які види інформаційних ресурсів вам відомі?
14. Доведіть важливість інформаційних ресурсів у справі розвитку туризму.

Використані та рекомендовані джерела:

1. Авдусин Д.А. Полевая археология [Текст] / Д.А.Авдусин. – М.: Высшая школа. - 1980. – 335 с.
2. Закон України “Про охорону археологічної спадщини” від 18.03.2004 N 1626-IV (остання редакція від 12.12.12) [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>
3. Закон України “Про охорону культурної спадщини” від 08.06.2000 N 1805-III (остання редакція від 27.07.2013) [Електронне джерело]. – Режим доступу:

- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/page>
4. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини” від 09.09.2010 N 2518-VI [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2518-17/>
 5. Історичне джерелознавство: Підручник для студентів істор. спец. ВНЗ [Текст]/ Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. - К.: Либідь, 2002. - 488с.
 6. The Criteria for Selection [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/criteria/>
 7. Попов С. Формирование древнерусского стиля в архитектуре отдельных земель [Текст] // Народный каталог православной архитектуры [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://sobory.ru/lib/3_drevnerusskie.html
 8. Искусство. Современная иллюстрированная энциклопедия [Текст] / Под ред. проф. А.П. Горкина. – М.: Росмэн, 2007. – 608 с.
 9. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. [Текст] / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
 10. Макарчук С.А. Етнографія України [Текст] / С.А. Макарчук.- Львів: Світ, 2004. – 520 с.
 11. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник [Текст] / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 99 с.
 12. Закон України “Про музеї та музейну справу” від 29.06.1995 № 249/95-ВР (остання редакція від 12.12.2012) [Електронне джерело]. – Режим доступу: [zakon.rada.gov.ua>laws/show/249/95-вр](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр)
 13. Рутинський М. Музезнавство [Текст] / М. Рутинський, О. Стецюк. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
 14. Мальська М. П. Міжнародний туризм та сфера послуг [Текст] / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661с.
 15. Матвійчук Л.Ю. Особливості типології туристичних ресурсів як основа їх раціонального використання [Текст] / Л.Ю. Матвійчук // Економічні науки. – Серія: Регіональна економіка. – Луцьк, 2010. – Вип. 7. – Ч.4. – С.17-25.
 16. Фотоекскурсії Києвом, Україною та світом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://klymenko.in.ua/>

Розділ 5.

Поняття про рекреаційно-туристичне ресурсокористування

5.1. Роль рекреаційно-туристичного ресурсокористування в сучасному житті

Давно відомо, що кількість ресурсів у світі обмежена, тому перевага у їх використанні надається тим видам економічної діяльності, які спроможні забезпечити більший економічний ефект. Рекреація та туризм належать до секторів економіки, значення яких у багатьох країнах світу, у тому числі й Україні, невпинно зростає, а це призводить до посилення інтенсивності використання рекреаційних ресурсів. Рекреаційно-туристична діяльність стає все більшим користувачем природних ресурсів, а в окремих регіонах вона складає гідну конкуренцію традиційним секторам економіки на кшталт промисловості чи сільського господарства.

Система заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення й охорону природних ресурсів називається *природокористуванням*. Воно є уособленням взаємодії природи та суспільства. Процес їх взаємовпливу та взаємопроникнення постійно поглиблюється, що визначається, з одного боку, зростанням темпів економічного розвитку, втягненням у господарських обіг все нових і нових видів ресурсів, з іншого, - усвідомленням людиною необхідності збереження природного середовища [1].

Форми та способи використання природних умов і ресурсів для потреб рекреації називається *рекреаційним ресурсокористуванням*. Загалом воно включає всю сукупність процесів та явищ, які виникають у зв'язку з експлуатацією переважно природних рекреаційних ресурсів. У рекреаційне ресурсокористування залучаються також ресурси антропогенного та змішаного походження.

Інтенсивність рекреаційного ресурсокористування постійно зростає, що визначається дією кількох чинників, які носять загально-цивілізаційний характер.

1. Науково-технічна революція та її наслідки. Вона

обумовлює ускладнення виробничих процесів, а відтак, зростання вимог до якості робочої сили, зокрема до загального та професійного рівня підготовки, кваліфікації, фізичного стану та здатності швидко адаптуватися до мінливих умов ринку праці та технологічного оновлення виробництва. Технічний прогрес сприяє зростанню складності та вартості виробленої продукції. За таких умов суттєво підвищується відповідальність працівників за ймовірні збитки у разі допущення прорахунків і помилок. Крім того, поступове скорочення фізичних і відносно збільшення розумових, нервово-психічних витрат праці по мірі зростання її складності та напруженості (конвеєризація виробництва, монотонність технічних операцій), обумовлює посилення вимог не лише до фізичного стану робочої сили, а й до її нервово-психологічної стійкості. У цьому контексті саме туристично-рекреаційна діяльність є тим ефективним засобом, який спроможний забезпечити своєчасне відновлення психофізичної енергії та працездатності, підвищити загальний культурно-світній рівень населення.

2. Урбанізація. Це загальноісторичний процес, уособленням якого є зростання числа міст, частки міського населення та поширення міського способу життя. У сучасних умовах урбанізація характеризується насамперед посиленням концентрації населення у містах-гігантах, формуванням міських агломерацій та урбанізованих зон. У великих містах за умов дуже високої концентрації населення, виробничих та інфраструктурних об'єктів, житлової забудови спостерігається погіршення екологічної ситуації, віддалення людей від живої природи, зростання психічних навантажень, стресів, втоми від швидкого ритму життя, обмеження особистого простору, зростання витрат часу на транспортні комунікації тощо. Не дивно, що жителі великих міст та урбанізованих територій є значними користувачами саме природних рекреаційних ресурсів.

3. Поділ праці. Він характеризує диференціацію трудової діяльності людини у процесі розвитку суспільства. Уже на початкових етапах розвитку людської спільноти існувала відмінність між людьми, які займалися сільським господарством і ремеслом. У сучасних умовах диференціація трудової діяльності суттєво зростає як у галузевому (промисловість, аграрна сфера, розумова, фізична праця тощо), так і в територіальному (урбанізовані регіони, сільська місцевість) аспектах. Жителі

промислових регіонів, великих міст більш гостро потребують відновлення своїх фізичних і психічних сил порівняно із мешканцями сільських територій. Відтак особливості розвитку рекреаційного ресурсокористування, його структура значною мірою визначаються специфікою поділу праці, який склався на тій чи іншій території, у тому чи іншому місті.

4. Погіршення стану природного середовища. Ускладнення екологічної ситуації є закономірним результатом бурхливого розвитку різних видів економічної діяльності, недооцінки згубного впливу людини на довкілля. Особливо гостро проблема забруднення довкілля стоїть у містах як центрах концентрації населення, промислових об'єктів, транспорту на відносно невеликих територіях. У світовому масштабі почастишали випадки екологічних катастроф техногенного характеру, що призводить до вилучення з рекреаційного та інших видів природокористування значних за розміром територій. У зв'язку з цим особливої цінності набувають незаймані території із екологічно чистими природними рекреаційними ресурсами.

5. Якість та рівень життя населення. Розвиток людської цивілізації характеризується накопиченням знань, інформації, постійним зростанням культурного та освітнього рівнів населення. Люди потребують нових вражень, знань про нові території та міста, культуру і звичаї інших народів. Зростає рівень доходів і кількість вільного часу у працюючих людей, завдяки чому вони можуть більше уваги приділити рекреаційно-туристичній діяльності.

6. Погіршення стану здоров'я населення. Воно проявляється у різних формах, проте особливу занепокоєність викликає зростання кількості захворювань людей на нервові розлади, асоціальні хвороби тощо. Причиною цього, особливо у розвинених країнах, є невідповідність між фізичними, психічними можливостями людини і високими вимогами до працюючих з боку роботодавців, занадто швидким ритмом життя. Відтак це буде сприяти зростанню попиту на, наприклад, лікувальні рекреаційні ресурси.

Рекреаційне ресурсокористування відрізняється від інших видів використання ресурсів та має деякі, притаманні лише йому, специфічні *особливості*.

По-перше, воно відбувається безпосередньо у місці локалізації рекреаційних ресурсів (транспортуванню підлягають

лише окремі види гідромінеральних ресурсів та малогабаритні твори мистецтва, артефакти), що стає причиною виникнення рекреаційно-туристичних потоків.

По-друге, туристичні ресурси (за деякими виключеннями, наприклад, мінеральні води) не вилучаються з середовища знаходження, що робить можливим їх багаторазове використання.

По-третє, воно характеризується значною широтою об'єктів, що до нього залучаються. Тим більше, коло використовуваних ресурсів постійно зростає у зв'язку із зростанням рекреаційних потреб, запитів, появою нових інтересів, трендів тощо.

По-четверте, наявність та переважання певних видів рекреаційно-туристичних ресурсів визначає туристичну спеціалізацію ареалу, де вони зосереджені та інтенсивність туристичної діяльності.

Рекреаційне ресурсокористування постійно трансформується. Цьому сприяють як розширення видів ресурсів, які залучаються до рекреаційної сфери, урізноманітнення форм їх використання, так і намагання організаторів відпочинку підвищити ефективність використання рекреаційних ресурсів.

На сьогодні можна виділити щонайменше три етапи, упродовж яких відбувалася *еволюція рекреаційного ресурсокористування*.

Екстенсивне рекреаційне ресурсокористування є першою ланкою у складному процесі його еволюції. Воно характеризується залученням до рекреаційно-господарського використання корисних властивостей елементів природи. При цьому процеси ресурсокористування здійснюються стихійно, часто без належного контролю як з боку органів управління, так і громадян. Вибір конкретних територій для відпочинку здійснюється на основі існуючих у населення уявлень про сприятливість чи комфортність умов для певних видів рекреаційної діяльності. При екстенсивному використанні природних рекреаційних ресурсів є реальна загроза того, що геосистема починає руйнуватися, вона неспроможна зберегти свою структуру і самовідновитися. За таких умов відбувається погіршення якості та зменшення кількості рекреаційних ресурсів аж до їх повної деградації. Однією з особливостей екстенсивного рекреаційного ресурсокористування є відсутність будь-яких

органів контролю, які б відстежували стан рекреаційних ресурсів, оцінювали рівень антропогенного навантаження на них, розробляли систему заходів їх збереження та відновлення.

Перехідне рекреаційне ресурсокористування стає необхідністю при суттєвому збільшенні обсягів рекреаційного споживання, при зростанні величини навантаження на елементи природи з боку рекреантів, при зростанні попиту на нові види ресурсів. Характерною рисою цього етапу рекреаційного ресурсокористування є запровадження у рекреаційно-господарські системи процесів збереження і відтворення рекреаційних ресурсів. На відміну від попереднього, для перехідного ресурсокористування реальністю стає запровадження системи контролю, моніторингу та управління якістю рекреаційних ресурсів. Значна увага приділяється також збору інформації про їх стан, що у подальшому може стати науковим підґрунтям для розробки системи заходів, спрямованих на компенсацію негативного впливу рекреантів на ресурси, на регулювання діяльності рекреаційних об'єктів. Саме упродовж другого етапу закладаються підмурки для формування принципово нового типу рекреаційного ресурсокористування.

Інтенсивне ресурсокористування можна розділити на дві стадії. Перша із них є своєрідним продовженням попереднього етапу і вирізняється тим, що у ній провідну роль відіграють технологічні заходи, спрямовані на перебудову існуючої природної геосистеми з метою перетворення її елементів на рекреаційний ресурс. Прикладом може слугувати переведення лісових масивів у лісопарки, рекреаційне облагородження берегової лінії озер і морів тощо. Указані заходи підвищують цінність рекреаційних ресурсів, розширюють можливості їх використання.

Друга стадія вирізняється принципово новим підходом до рекреаційного ресурсокористування, зокрема передбачає створення штучних природно-технічних геосистем, які використовуються як рекреаційні ресурси. При цьому досягається ціла низка позитивних результатів: по-перше, створюється більш комфортне середовище для відпочинку, яке максимально враховує потреби та запити рекреантів; по-друге, здійснюються заходи для нейтралізації негативних змін у рекреаційних ресурсах; по-третє, нейтралізуються ймовірні природні загрози (активізація зсувів, перезволоження ґрунтів

тощо), поштовхом до яких може слугувати створення елементів природно-техногенних геосистем.

Різним державам світу притаманні неоднакові стадії рекреаційного ресурсокористування. Найбільш розвинені країни світу фактично завершили перехід до інтенсивного ресурсокористування, тоді як у країнах, що розвиваються домінуючими є екстенсивна та перехідна його стадії. Інтенсивне рекреаційне ресурсокористування не має часових рамок, а тому у віддаленій перспективі до нього перейдуть усі країни світу.

5.2. Основні суб'єкти, цілі та функції рекреаційно-туристичного ресурсокористування

Виділяють 3 *групи суб'єктів*, які беруть участь у рекреаційно-туристичному ресурсокористуванні і по-різному зацікавлені у збереженні цих ресурсів.

По-перше, це рекреанти. Зазвичай вони усвідомлюють необхідність збереження рекреаційно-туристичних ресурсів як основного чинника, що спонукає їх обирати місце відпочинку, проте часто неспроможні до самоорганізації та активних дій щодо відновлення даних ресурсів. Матеріального доходу від використання рекреаційних ресурсів вони не отримують, за винятком економії витрат при самодіяльному туризмі.

По-друге, це установи та заклади, що обслуговують рекреантів. У них спостерігається протиріччя між намаганням отримати якомога більший прибуток від використання рекреаційно-туристичних ресурсів і усвідомленням необхідності збереження останніх, адже саме ресурси є головною передумовою діяльності обслуговуючих закладів, саме вони впливають на вибір туристом даної дестинації.

По-третє, організації-постачальники рекреантів. Зазвичай вони розміщуються у великих містах і територіально віддалені від основних ареалів дислокації рекреаційних ресурсів. Такі організації виконують роль посередника між рекреантами, з одного боку, та підприємствами, які власне функціонують на основі використання рекреаційних ресурсів, з іншого. Відтак їх більше цікавить дохід від використання ресурсів, а не заходи з їх відновлення.

Отже жодна із цих груп не здатна забезпечити тривалий контроль над станом рекреаційно-туристичних ресурсів, а тим

більше організувати їх належне відновлення й охорону. Більше того, у прагненні отримати якомога вищі прибутки за короткий термін, екологічно та культурно несвідомі підприємці, які обслуговують туристів, можуть надмірно виснажувати ресурси, на яких працюють, особливо, якщо вони їм не належать.

Відтак, виникає потреба у забезпеченні балансу комерційних і суспільних інтересів, у появі таких суб'єктів, які б взяли на себе функції регулятора рекреаційно-туристичного ресурсокористування. Такими суб'єктами можуть виступати державні органи та органи місцевого самоврядування, а також різноманітні ресурсоохоронні громадські організації.

Державні органи та органи місцевого самоврядування однаковою мірою зацікавлені як у комерційному прибутку від використання рекреаційно-туристичних ресурсів, так і у їх збереженні. Держава регулює процеси ресурсокористування шляхом встановлення плати і норм відрахування до бюджетів різного рівня за використання надр та інших видів ресурсів. Фактично плата за користування рекреаційними ресурсами є своєрідною формою реалізації економічних відносин між державою або іншими власниками ресурсів, з одного боку, і суб'єктами господарської діяльності, що здійснюють їхню експлуатацію, з іншого. Нормативи плати за використання туристично-рекреаційних ресурсів поки що не впорядковані належним чином. Діючим законодавством передбачено кілька видів платежів за спеціальне використання природних ресурсів. Щодо рекреаційно-туристичного ресурсокористування, то законодавством визначена плата за використання мінеральних вод, лікувальних грязей, лісових масивів, а також плата за оренду об'єктів природи. Плата за спеціальне використання природних лікувальних ресурсів здійснюється відповідно до норм "Кодексу України про надра", а нормативи плати та порядок її справляння встановлюється Кабінетом Міністрів України. На місцевому рівні своєрідною формою плати за використання ресурсів чи території загалом є туристичний збір, граничні величини якого визначені "Податковим кодексом України", а конкретні показники встановлюються органами місцевого самоврядування. Таким чином саме на державні органи покладено відповідальність за додержанням норм і правил використання різних видів рекреаційно-туристичних ресурсів.

У цивілізованих суспільствах не менш важливу роль у

забезпеченні раціонального рекреаційного ресурсокористування відіграють громадські організації. У межах України діють власні громадські організації (“За право громадян на екологічну безпеку”, “Партія зелених України” та інші) та представництва різноманітних міжнародних екологічних фондів (“Відродження”, “Євразія”, “Greenpeace”, “Азовське море” тощо). За різними оцінками в Україні працюють від 350 до 375 досить великих громадських організацій екологічного профілю. У більшості випадків рекреаційно-туристичне ресурсокористування є одним із напрямків діяльності цих установ. Значну увагу проблемам рекреаційного ресурсокористування приділяє всеукраїнська громадська організація “Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні”.

Цілі рекреаційно-туристичного ресурсокористування можуть бути досить різноманітними – особистими, комерційними, соціально-економічними тощо (рис.5.1).

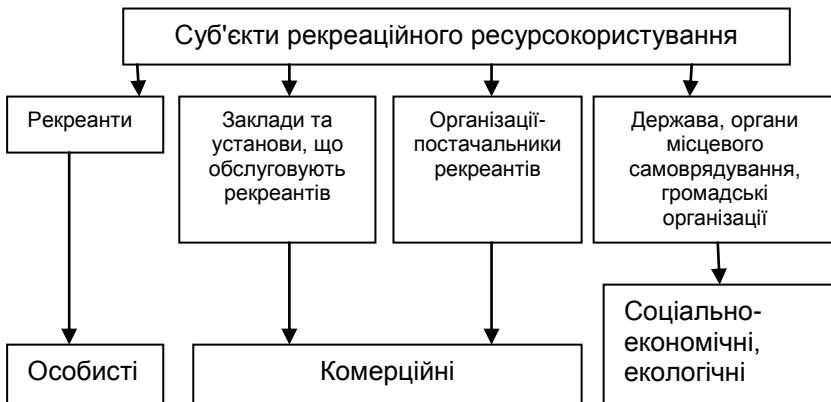

Рис.5.1. Цілі рекреаційного природокористування

Особисті цілі, що переслідуються у рекреаційному ресурсокористуванні окремими рекреантами та їх групами конкретизуються через лікувально-профілактичні, оздоровчі, освітньо-культурні, виховні та розважальні, що залежать від обраного виду відпочинку, а значить, і ресурсів для використання. Головною комерційною ціллю рекреаційного ресурсокористування є отримання прибутку окремими підприємствами чи закладами туристичної індустрії.

Значно різноманітнішими є соціально-економічні цілі, реалізація яких пов'язана з економічними процесами у розвитку окремих регіонів чи держави у цілому. До основних соціально-економічних цілей рекреаційно-туристичного ресурсокористування належать: створення нових робочих місць, галузева диверсифікація сфер економічної діяльності, підвищення конкурентоспроможності регіону, зростання рівня економічного розвитку окремих територій.

Зрештою, важливими залишаються екологічна та інші цілі рекреаційного ресурсокористування.

Із цілями тісно пов'язані основні функції рекреаційно-туристичного ресурсокористування. У найбільш загальному вигляді можна виокремити щонайменше чотири такі функції – економічну, соціальну, медико-біологічну та ресурсоохоронну (природоохоронну).

Економічна функція є досить багатоаспектною. По-перше, вона пов'язана з відновленням робочої сили, наслідком чого має стати підвищення працездатності зайнятого населення та зростання рівня продуктивності праці. По-друге, використання рекреаційних ресурсів може стати джерелом економічних прибутків власників тих підприємств та організацій, діяльність яких пов'язана з ресурсокористуванням. Зрештою, по-третє, у багатьох регіонах чи окремих поселеннях рекреаційно-туристичне ресурсокористування виступає реальною альтернативою традиційних видів економічної діяльності, яка спроможна розширити ринок праці і забезпечити пришвидшений розвиток об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури.

Соціальна функція тісно пов'язана із соціальними аспектами життєдіяльності населення. Вона полягає у задоволенні специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, у спілкуванні з природою, підвищенні культурно-освітнього рівня рекреантів, що загалом сприяє зміцненню фізичного стану та розумового рівня суспільства.

Медико-біологічна функція визначається потребами населення у відпочинку та оздоровленні, у відновленні фізичного та психологічного стану людини.

Ресурсоохоронна функція полягає у збереженні та відновленні рекреаційно-туристичних ресурсів, попередженні їх деградації і виснаження під впливом антропогенної діяльності людини.

5.3. Поняття про основні етапи циклу рекреаційно-туристичного ресурсокористування

Самі по собі території, що мають сприятливі природні умови, не є природними рекреаційними ресурсами. Вони стають ними за наявності відповідних потреб та можливостей освоєння їх рекреаційним господарством. Залучення природних і соціально-культурних комплексів до використання у туристично-рекреаційній діяльності відбувається у декілька етапів та у наступній **послідовності** [2] (рис.5.2):

1. Природні, суспільно-історичні комплекси та події існують як природні й антропогенні утворення, прояви суспільного життя, які, через відсутність попиту, не мають характеру туристичних ресурсів (наприклад: природний пляж як геоморфологічний елемент морського берега, монастир як елемент сакральної системи, спортивні змагання як складова фізичної культури);
2. Виникнення рекреаційно-туристичного попиту вимагає вивчення можливостей використання й оцінки природних, суспільно-історичних комплексів та подій (у нашому прикладі природний пляж оцінюється з точки зору якості пляжно-купального відпочинку, монастир – як загальнокультурна і духовна цінність, спортивне змагання – з позиції якості видовища та його привабливості);
3. У силу дії суспільних потреб і вкладання капіталу, згідно закону абсолютних переваг, до використання в рекреаційно-туристичній діяльності залучаються найвищі за ґатунком (абсолютно переважаючи) природні, суспільно-історичні комплекси та події, які стають ресурсами (пляж перетворюється на природний об'єкт, який задовольняє потребу в активному відпочинку, прийомі сонячних ванн на морському узбережжі, монастир стає місцем паломництва й екскурсійного відвідування, спортивне змагання – місцем реалізації окремих соціальних потреб; при цьому, насамперед, залучаються об'єкти та явища із найкращим співвідношення якості, видовищності, близькості до споживача і транспортної доступності);
4. Збільшення обсягів рекреаційно-туристичного попиту призводить до переходу гірших за якістю та властивостями подій, природних і соціально-культурних комплексів у клас ресурсів; покращується якість природних і створюються

штучні пляжі, підводяться дороги і реставруються занедбані монастирі, організуються екскурсійні тури до важкодоступних святинь, організується більша кількість спортивних змагань меншого масштабу.

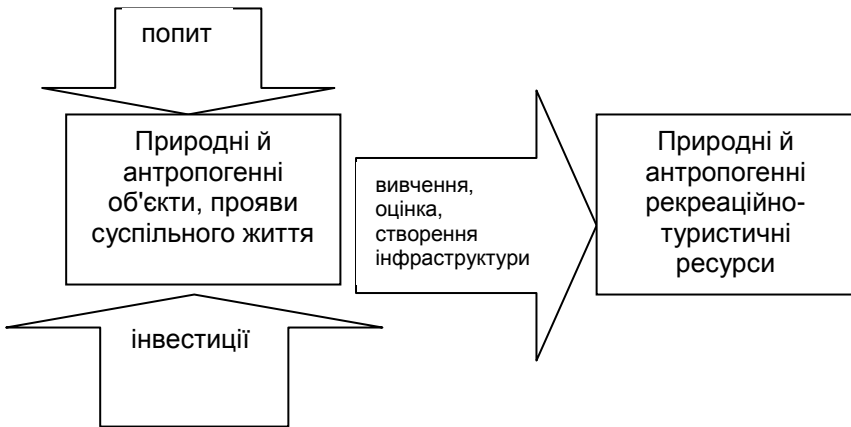

Рис.5.2 Механізм залучення природних та соціально-культурних комплексів до рекреаційного ресурсокористування

Отже, рекреаційно-туристичні ресурси - категорія історична, оскільки зміна структури й обсягу рекреаційних потреб призводить до залучення в рекреаційну діяльність нових елементів природного і соціально-антропогенного характеру.

Рекреаційно-туристичні ресурси - незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх введення в дію та подальше використання пов'язане з наступними **процесами** та напрямками діяльності [1]:

- виявленням та вивченням;
- оцінкою та обліком;
- організацією, плануванням та регулюванням;
- безпосереднім споживанням;
- відновленням, охороною та покращенням властивостей;
- прогнозуванням.

Виявлення рекреаційних ресурсів пов'язане зі ступенем

вивченості природних і культурних комплексів для використання їх у тій чи іншій рекреаційній діяльності. Воно здійснюється шляхом проведення комплексних медико-біологічних, кліматологічних, гідрологічних, геологічних, мистецтвознавчих, археологічних, етнографічних та інших видів дослідницьких робіт. У процесі вивчення території та виявлення на ній туристичних ресурсів можуть використовуватись дві групи методів: експедиційні (спостереження, вимірювання, опис, картографування) та камеральні, без виїзду на місцевість (літературний, монографічний, контент-аналіз, картографічний). Експедиційні дослідження більш затратні, але дають більш точні, реальні результати. Камеральні вимагають менше часу та ресурсів, однак, можуть бути менш точними, а іноді і помилковими внаслідок використання застарілих неперевіраних даних, що містяться в літературі.

Вивчення виявлених ресурсних об'єктів повинно бути систематизованим. Для цього створюють їх паспорти. Науково-технічною радою Дежтуризмкурорту України було рекомендовано форму 1-ТР комплексної характеристики туристичних об'єктів (Додаток А), у якій містяться дані не лише про їх статус, ступінь цінності, місце розташування, але й туристичну доступність, інфраструктуру, допустимі навантаження тощо.

За підсумками виявлення рекреаційних ресурсів формується база даних рекреаційного потенціалу території.

Виявлені ресурси необхідно оцінити та взяти на облік. *Оцінка* рекреаційно-туристичних ресурсів проводиться за кількісними та якісними параметрами. При цьому необхідно співставити дані щодо обсягів запасів, величини попиту та можливостей використання з метою визначення пропускового потенціалу рекреаційно-туристичних ресурсів. Ця властивість тісно пов'язана зі стійкістю ресурсу - максимально можливим рекреаційним навантаженням, яке без серйозного збитку може витримати рекреаційний об'єкт, зберігши здатність до відновлення. Більш докладно особливості та проблеми оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів будуть розглянуті у наступному розділі.

Облік та систематизація рекреаційно-туристичних ресурсів дозволяють визначити рекреаційно-туристичний потенціал певних територій та планувати їх економічний

розвиток. Реалізація цих завдань пов'язується зі створенням *кадастру* – систематизованого зведення даних про певні ресурси та їх кількісні і якісні характеристики, що отримуються шляхом ведення періодичних або постійних спостережень. Наразі в Україні ведуться кадастри земельних, водних, лісових ресурсів, тваринного і рослинного світу, родовищ та корисних копалин, природних територій курортів України, об'єктів ПЗФ, містобудівний кадастр населених пунктів. У наукових джерелах постійно обґрунтовується необхідність створення кадастру рекреаційно-туристичних ресурсів.

Найважливішою метою створення кадастру туристичних ресурсів має бути виявлення шляхів найбільш ефективного використання рекреаційно-ресурсного потенціалу тієї чи іншої території. А основними функціями, які б він міг реалізовувати, були б облікова та контролююча, планувальна та розподільча, науково-пізнавальна та інформаційна, оціночна [12].

Для цього в кадастрі повинна міститися комплексна характеристика рекреаційно-туристичних ресурсів, включаючи їх детальний облік і класифікацію, якісну і кількісну оцінку економічної ефективності освоєння, аналіз використання і його основні перспективи, а також найважливіші заходи щодо їх охорони. Основою для створення кадастрів повинні стати паспорти туристичних об'єктів.

При складанні кадастру необхідно дотримуватися ряду основних принципів, серед яких:

- єдність, що передбачає застосування єдиної методики до його розробки;
- об'єктивність, яка полягає у достовірності і обґрунтованості усіх даних, що досягається проведенням експедиційних досліджень, наявністю підтверджуючих документів, фотографій сучасного стану;
- безперервність ведення: кадастри повинні систематично поновлюватись, уточнюватись, коригуватись та поповнюватись;
- наочність, що досягається шляхом систематизації даних, їх графічним та картографічним оформленням.

На основі кадастру або реєстру рекреаційно-туристичних ресурсів повинна здійснюватись *організація, комплексне планування та регулювання* розвитку туризму в регіонах.

Ці напрями діяльності, а також безпосередня

експлуатація рекреаційно-туристичних ресурсів повинні ґрунтуватись на встановленні норм експлуатації рекреаційних ресурсів. Їх дотримання допомагає зменшити антропогенні навантаження на ресурси, запобігти їх швидкому виснаженню та деградації, скоротити витрати на їх відновлення.

Наразі в Україні розроблено низку законів, спрямованих на раціональну експлуатацію та охорону окремих об'єктів природного та антропогенного походження, які можуть використовуватись і у якості рекреаційних ресурсів. Зокрема, це Конституція України, Закони України:

“Про туризм” № 324/95 ВР від 05.09.95 року,

“Про рослинний світ” № 591-XIV від 09.04.1999 року,

“Про тваринний світ” № 2894-III від 13.12.2001 року,

“Про охорону навколишнього природного середовища” № 1264-XII від 25.06.1991 року

“Про природно-заповідний фонд України” № 2457-XII від 16.06.92 року,

“Про курорти” №2026-III від 05.10.2000 року,

“Про культуру” № 2778-VI від 14.12.2010 року

“Про охорону культурної спадщини” №1805-III від 08.06.2000 року,

“Про охорону археологічної спадщини” № 1626-VI від 18.03.2004 року,

“Про музеї та музейну справу” № 249/95 ВР від 29.06.1995 року,

“Про благоустрій населених пунктів” № 2807-IV від 06.09.2005 року,

- а також Кодекси України:

“Водний кодекс України” № 213/95 ВР від 06.06.1995 року,

“Лісовий кодекс України” №3852-XII від 21.01.1994 року,

“Земельний кодекс України” №2768-III від 25.10.2001 року

“Податковий кодекс України” № 2755-VI від 02.12.2010 року

5.4. Особливості використання рекреаційних територій

В процесі взаємодії складових територіально-рекреаційного комплексу виявляється, що самою необхідною для його існування і водночас крихкою і вразливою підсистемою є її ресурсна складова. Тому рекреаційні території потребують особливого ставлення.

Наявність рекреаційних ресурсів на певній території

автоматично підносить її статус, а також цінність (економічну, соціальну, духовну). Тому не випадково на територіях, що мають рекреаційні ресурси, намагаються вводити обмеження для інших видів господарської діяльності. Це стосується, насамперед, рекреаційних зон великих міст, приміських територій, територій з особливо цінними рекреаційно-туристичними ресурсами. В той же час розвиток самої рекреаційної діяльності при неефективному використанні рекреаційного потенціалу може стати одним із суттєвих екологодеструктивних факторів.

Охорона ландшафтів у процесі їх рекреаційного використання є одним з важливих розділів охорони природи. Ненормоване рекреаційне використання ландшафтів часто приводить до порушення ґрунтового і рослинного покривів, погіршення умов проживання і безпосереднього винищення диких тварин, забруднення середовища, порушення зв'язків в біогеоценозах [1]. Нераціональне використання рекреаційно-туристичних ресурсів антропогенного походження теж становить загрозу їх існуванню. Щоправда, такі ресурси є обмеженими в просторі і навантаження на них можна регулювати більш успішно за допомогою квитків, пропусків, запрошень і т.ін.

Таким чином, рекреаційно-туристичні ресурси при неправильному її використанні досить швидко втрачають свою привабливість і стають мало придатними для подальшого використання за призначенням. До користування залучаються все нові й нові території, рекреаційні ресурси яких теж можуть швидко виснажитись.

Для раціонального використання природних рекреаційних ресурсів проводяться наступні заходи:

- розраховується та регулюється, виходячи з фізико-географічних умов місцевості, допустиме для неї максимальне навантаження;
- здійснюється функціональне зонування територій;
- розробляються правила та регулюється режим поведінки відпочиваючих на природних територіях;
- облаштовуються екологічні стежини;
- місця відпочинку на природі забезпечуються необхідною інфраструктурою та обладнанням (дорогами, місцями для розбивки наметів, розведення вогнища, прання, мангалами, лавицями, урнами і т.п.);
- облаштовуються додаткові природні рекреаційні території та

атракції, щоб "відтягнути" потоки туристів від місць їх масового зосередження;

- створюються національні природні та регіональні ландшафтні парки, основною функцією яких, окрім природоохоронної, є організація рекреаційної діяльності, у тому числі, ведення просвітницької та виховної роботи з формування екологічної свідомості туристів [3].

Природні рекреаційно-туристичні ресурси повинні використовуватись дбайливо і ощадливо, охоронятися і примножуватись. Для цього необхідно проводити їх облік, кількісну і якісну оцінку, визначити придатність і альтернативність їх використання в тій чи іншій галузі економіки. У зв'язку з цим особливо актуальним є створення кадастру рекреаційних ресурсів – зведення економічних, екологічних, організаційних та технічних показників, яке характеризує кількість і якість рекреаційних ресурсів, а також склад та категорії користувачів цих ресурсів. Однак вирішення питання ускладнюється недостатньою вивченістю запасів деяких родовищ природних рекреаційних ресурсів, відсутністю єдиної системи обліку їх використання і оцінки [1].

Заходи, щодо раціонального використання рекреаційно-туристичних ресурсів антропогенного походження тісно пов'язані із заходами щодо охорони історико-культурної спадщини і зводяться до [4, 5, 6]:

- здійснення науково-пошукової, науково-практичної діяльності, спрямованої на визначення наявності об'єкта культурно-історичної спадщини, встановлення його цінності та подальшого дослідження даних об'єктів та історичних населених місць;
- консервації об'єктів культурної спадщини, яка полягає у їх захисті від подальших руйнувань і забезпечує збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням у їхній існуючий вигляд;
- приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування (музеефікація);
- пристосування об'єктів культурної спадщини для сучасного його використання без зміни притаманних йому властивостей
- відновлення культурних та функціональних властивостей

- об'єктів культурної спадщини;
- проведення проектних, вишукувальних і виробничих робіт, спрямованих на покращення технічного стану, відновлення втрачених або пошкоджених елементів та підтримання в експлуатаційному стані об'єкта культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності та без зміни властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини;
- обмеження рекреаційно-туристичних навантажень на дані об'єкти;
- встановлення та дотримання відповідного режиму експлуатації та правил поведінки на даних об'єктах.

В Україні зроблено певні кроки щодо обліку та моніторингу об'єктів історико-культурної спадщини. Зокрема, з метою захисту традиційного характеру середовища та цілеспрямованого дослідження історико-культурної цінності було затверджено Список історичних населених місць України (Додаток Б) [5]. Формується Державний реєстр нерухомих пам'яток України, в процесі якого виявляються, досліджуються та фіксуються об'єкти культурної спадщини, визначається їх антропологічна, археологічна, естетична, етнографічна, історична, мистецька, наукова чи художня цінність [6]. Громадська організація “Українське товариство охорони пам'яток історії та культури” сприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини, популяризує її, здійснює контроль за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією та ремонтом, сприяє роботі органів охорони культурної спадщини. Проте, не слід забувати, що рекреаційно-туристичні ресурси антропогенного походження не обмежуються лише об'єктами історико-культурної спадщини, так само як і останні не завжди бувають доступні для широкого кола відвідувачів. Тому поле діяльності щодо обліку антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів та обґрунтування шляхів їх раціонального використання залишається досить широким.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте визначення поняттю “рекреаційне ресурсокористування”.

2. Перерахуйте фактори які загострюють потребу у використанні рекреаційних ресурсів.
3. Охарактеризуйте основні етапи еволюції рекреаційного ресурсокористування.
4. Які суб'єкти беруть участь в рекреаційному ресурсокористуванні? Назвіть їх інтереси та цілі.
5. Перерахуйте цілі та функції рекреаційного ресурсокористування.
6. Наведіть послідовність залучення об'єктів природного, антропогенного та змішаного походження до використання у туристично-рекреаційній діяльності.

Використані та рекомендовані джерела

1. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: [Навч. посіб] / Н.В.Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 311 с.
2. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: [Навч. посіб.] / І.В.Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
3. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” № 2457-XII від 16.06.92
4. Закон України “Про охорону культурної спадщини” N 1805-III від 8 червня 2000 року
5. Постанова Кабінету Міністрів України “ Про затвердження Списку історичних населених місць України” N 878 від 26 липня 2001 р.
6. Постанова Кабінету Міністрів України “Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України” N 928 від 3 вересня 2009 р.
7. Стафійчук В.І. Рекреалогія. [Навч. посіб.] / В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
8. Батлук В.А. Основи екології [Підруч.] / В.А.Батлук. — К. : Знання, 2007. — 519 с.
9. Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації [Монографія] / Луцький держ. технічний ун-т. — Луцьк : Надстир'я, 2007. — 172с.

10. Черчик Л.М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України [Монографія] / Луцький держ. технічний ун-т. — Луцьк : Видавничий центр ЛДТУ, 2006. — 120с.
11. Черчик Л.М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні [Монографія] / Луцький держ. технічний ун-т. — Луцьк : ЛДТУ, 2006. — 351с.
12. Зубакова Н.Н. Организационный механизм формирования кадастра туристских ресурсов. [Текст]: автореф. дис. канд.экон.наук: 08.00.05 / ФГБОУ ВПО «Российский государственный университет туризма и сервиса» - М, 2011 – 27 с.
13. Кусков А.С. Туристское ресурсоведение [Текст] / А.С.Кусков. – М.: Академия, 2008. – 208 с.

Розділ 6.

Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів

6.1. Проблеми проведення оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів та її значення

Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів є проблемою, що чи не найбільш часто піднімається у наукових виданнях з географії, економіки, медицини та екології. Це свідчить про беззаперечно актуальність даного питання, а також, як це не парадоксально звучить, його невивченість. На заваді цьому – ряд об'єктивних причин.

По-перше, велика різноманітність видів рекреаційних занять, в яких задіюються різні види природних і ресурсів антропогенного походження (причому їх список постійно поповнюється з виникненням і популяризацією нових видів і способів відпочинку), спричиняє складність у виведенні загальної (інтегральної) оцінки ресурсів певної території. Для організації одних видів рекреації вона може володіти надзвичайно потужною ресурсною базою, для інших – бути зовсім непридатною.

По-друге, рекреаційно-туристичні ресурси дуже вразливі до дії зовнішніх факторів: варто виникнути одному несприятливому чинникові (стихійне лихо, розвиток нових галузей виробництва, несумісних з існуванням рекреації, рекреаційні перевантаження на територію, соціальні заворушення абощо), як їх туристичне значення втрачається частково або й повністю. Причому, якщо йдеться про природні ресурси, то при дії несприятливих чинників їх рекреаційна цінність втрачається значно раніше і швидше, ніж економічна.

Третьою причиною точної та однозначної оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів є їх дискретність. Одні й ті самі площинні об'єкти (ліс, озеро, лука, населений пункт) мають неоднаковий рекреаційний потенціал у різних своїх частинах.

У той же час, у зв'язку з необхідністю задоволення зростаючих рекреаційних потреб за рахунок місцевих ресурсів, диверсифікації видів економічної діяльності, дане питання не

втрачає своєї актуальності. Адекватна оцінка наявних рекреаційно-туристичних ресурсів допомагає визначити максимальні на них навантаження, організувати їх раціональну експлуатацію, визначає пріоритети використання тих чи інших ресурсів різними галузями економіки, дозволяє регулювати економічні інтереси різних суб'єктів господарської діяльності.

Оцінці підлягають території, які за властивостями природного та соціального середовища, призначенням і станом ландшафтів можуть розглядатися як потенційні ресурси для рекреації та туризму.

Характер поєднання ресурсів і параметри компонентів природного або соціального середовища визначають можливу спеціалізацію або профіль рекреаційно-туристичного використання території. У той же час, одна й та ж сама територія може розглядатися як потенційний ресурс для різних видів відпочинку, які здійснюються окремо, послідовно або у комбінації. Питання про надання переваги окремим видам відпочинку або їх комбінаціям вирішується, виходячи з технологічної сумісності окремих видів відпочинку та цінності ресурсів для кожного з них.

6.2. Концепції та види оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів

Кожний окремий рекреаційно-туристичний ресурс має певну цінність, яку іноді не можна виразити в грошах (духовна, культурна, екологічна і т.п.). У зв'язку з цим оцінка їх може бути економічною та позаекономічною. Економічна оцінка має грошовий вираз і відображає господарську цінність того чи іншого ресурсу. Позаекономічна полягає у визначенні екологічної, соціальної, моральної, культурної, духовної цінності рекреаційного ресурсу, яку, зазвичай, не можна виразити в грошах. Умовно таку цінність можна виразити в грошах як суму, якою суспільство може пожертвувати задля збереження такого ресурсу [1].

Економічна оцінка природних ресурсів може проводитися на основі затратної, результативної, рентної та відтворювальної концепцій.

Для затратної концепції важливі такі характеристики

природних ресурсів, як кількість ресурсів, їх якісний стан, доступність для освоєння. Економічній оцінці у цьому випадку будуть підлягати витрати на виявлення та дослідження, освоєння та покращення властивостей, відновлення та охорону рекреаційно-туристичних ресурсів.

За допомогою результативної концепції здійснюють економічну оцінку ресурсів, які дають прибуток. Тобто вартість ресурсу визначається грошовим вираженням первинної продукції, яку одержують від експлуатації певного ресурсу. В оцінці рекреаційно-туристичних ресурсів застосування такого підходу є досить проблематичним, оскільки прибуток від їх використання дуже важко оцінити. До того ж, не враховується фактор часу: ресурси, що не використовуються на даному етапі розвитку продуктивних сил, мають нульову вартість, а через зміни технологій або появу нових видів туризму, заснованих на використанні саме цих ресурсів, у подальшому можуть стати дефіцитними і дорогими.

З появою екологічних проблем в економічній оцінці туристично-рекреаційних ресурсів стала застосовуватися відтворювальна концепція, при якій вартість ресурсу визначається сукупністю затрат, необхідних для його відтворення на певній території. Даний підхід передбачає потенційну дефіцитність оцінюваного ресурсу і у багатьох випадках може призвести до завищених оцінок. Проте, з погляду збереження довкілля даний підхід є найбільш відповідним та прийнятним.

Рентна концепція передбачає облік споживчих властивостей рекреаційно-туристичних ресурсів, тобто їх здатності задовольняти певні потреби. При цьому підході кращі за якістю природні ресурси отримують вищу ціну, гірші – меншу, враховуються й затрати на освоєння ресурсу.

Окрім того, оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів буває декількох **видів**:

- кількісною, яка дає уявлення про забезпеченість тим чи іншим ресурсом, наприклад, об'єм запасів, площа розповсюдження, період використання і т.д.;

- та якісною, що виражає ступінь сприятливості властивостей для певного виду або циклу рекреаційних занять (комфортність/некомфортність погодно-кліматичних умов для

відпочинку, придатність/непридатність рельєфу для організації гірськолижного туризму і т.ін.).

- абсолютною, яка дає уявлення про особливості того чи іншого ресурсу і буває:

- *індивідуальною* (площа пляжу);
- *та сумарною* (площа усіх пляжів регіону/країни);
- *моментною* (кількість опадів за зливу);
- *та інтервальною* (кількість опадів за місяць/рік);

- та відносною, що відображає числову міру співвідношення двох співставних абсолютних величин, і визначається у формі коефіцієнтів, відсотків, проміле і т.ін. (наприклад, частка водних рекреаційно-туристичних ресурсів у загальному рекреаційно-ресурсному потенціалі регіону).

- диференційною - дається кожному окремому ресурсу, його властивості або особливості в межах регіону або країни в цілому, сприяє визначенню об'єму розвитку того чи іншого виду рекреації, який базується на даному ресурсі;

- та інтегральною - дається певній ділянці території, яка відрізняється однорідністю і набором дискретних за розподілом в її межах окремих видів ресурсів, дозволяє визначити оптимальне співіснування різних видів рекреації на певній території, з'ясувати обмеження і допустимі навантаження рекреантів на ландшафт.

Найважливішими вимірами рекреаційно-туристичних ресурсів є [1]:

1) **обсяг запасів** (дебіт джерел мінеральних вод, площа рекреаційних територій, екскурсійний потенціал туристичних центрів і маршрутів). Цю характеристику необхідно враховувати для визначення потенційної ємності територіальної рекреаційної системи, рівня її освоєності, оптимізації навантаження;

2) **площа поширення ресурсів** (розміри водоносних горизонтів, пляжів, лісистість, обводненість, межі стійкого снігового покриву). Даний параметр дозволяє визначити площу потенційних рекреаційних угідь, встановити межі санітарної зони;

3) **період можливої експлуатації** (тривалість сприятливого погодно-кліматичного періоду, купального чи лижного сезону). Характеристика визначає період найбільш доцільного використання певних ресурсів та впливає на

сезонність рекреаційних процесів і ритмічність туристичних потоків;

4) **територіальна зосередженість** (концентрація на певних територіях однорідних чи різнорідних видів рекреаційних ресурсів). Обумовлює тяжіння рекреаційної інфраструктури і туристичних потоків до місць їх поширення;

5) **капіталоємність і вартість експлуатаційних витрат**, які у рекреаційно-туристичних ресурсів є невисокими, що дозволяє досить швидко створювати інфраструктуру й отримувати соціальний та економічний ефект, а також самостійно використовувати окремі види ресурсів.

Оскільки вони, як і види рекреаційно-туристичних ресурсів, є різноманітними та різнорідними, для їх оцінки застосовуються різноманітні **показники** та, відповідно, одиниці виміру:

- натуральні (кількість, висота, довжина, площа, об'єм) – використовуються при необхідності кількісного та якісного виміру основних властивостей ресурсів, їх різноманітності. Кожен з них вимірюється у своїх, властивих йому показниках (температура повітря – у градусах за шкалою Цельсія або Фаренгейта, тривалість безморозного періоду – у днях, висота снігового покриву – у сантиметрах і т.ін.). Застосування натуральних показників дозволяє визначати кількість тих чи інших благ, що припадає на душу населення, з'ясовувати баланс між забезпеченістю ресурсів та рівнем їх споживання тощо. Натуральні показники можна використовувати для обліку кількості однорідних ресурсів (дебіт джерел мінеральних вод, тривалість купального сезону, площа рекреаційних угідь тощо). Визначення потреби у ресурсах та пропускної спроможності рекреаційно-туристичних ресурсів певної території також здійснюється за допомогою натуральних показників, які у даному випадку виступають як певні норми і нормативи. Система натуральних показників служить базою для розрахунку вартісних показників;

- вартісні (у валюті національній або вільноконвертованій) – застосовуються в економічній оцінці для обліку кількості різнорідних ресурсів (вартість усіх рекреаційно-туристичних ресурсів певної території), а також дозволяє порівнювати різнорідні показники, виражені у грошовій вартості (структура рекреаційно-туристичних ресурсів території). При розгляді вартісних показників, які характеризують зміну явища в часі,

необхідно враховувати фактор інфляції і оперувати порівняними цінами;

- трудові (у людино-днях, людино-годинах) – відображають, скільки потрібно витратити праці для придбання (одержання) тих чи інших рекреаційно-туристичних ресурсів.

У тих випадках, коли будь-яке явище чи ресурс не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизному його оцінюванні, а також тоді, коли немає потреби у точному вимірі явища, застосовується **бальна або рейтингова оцінка**.

6.3 Підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, процедура оцінювання

У залежності від предмета оцінки виділяють декілька **основних підходів** до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів [3,4,5]:

- **медико-біологічна або фізіологічна оцінка**, при якій з'ясовується ступінь комфортності впливу природного середовища на організм людини. В основному, такій оцінці піддається клімат, а також гідромінеральні та біотичні ресурси. Проте, й інші ресурси (рельєф, спелеоресурси, водні, подійні, сакральні, архітектурно-історичні та ін.) здатні здійснювати вплив на самопочуття туристів та рекреантів;

- **психолого-естетична оцінка**, коли аналізується характер емоційної дії природного чи культурного середовища на туристів, оцінюється їх атрактивність;

- **технологічна оцінка**, яка дозволяє визначати придатність ресурсів для організації певних видів туризму на даному етапі розвитку продуктивних сил, оцінити можливість інженерно-будівельного освоєння і визначити обсяг потенційних витрат.

Не завжди оцінки, виведені на основі різних підходів, співпадають. Скажімо, з естетичної точки зору найбільш привабливим є пагорбовий та гірський рельєф. Але з погляду можливості технологічного освоєння такий рельєф отримує менші оцінки.

Який би підхід не використовувався, процедура оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів відбиває співвідношення суб'єкта і об'єкта оцінки та включає такі **етапи**:

1) виділення суб'єкта оцінки – активного елемента, у відповідності з вимогами якого буде оцінюватися певний ресурс чи їх сукупність. У більш загальному вигляді це туристи та організатори туристичної діяльності. У конкретизованому – споживачі та організатори певних видів рекреаційно-туристичних послуг. При цьому слід мати на увазі, що оцінки можуть змінюватись не лише залежно від кожного суб'єкта, але у одного і того ж суб'єкта з плином часу. Річ не лише в тому, що на різних етапах господарської діяльності може змінюватися значення, цінність того чи іншого ресурсу. Причина ще й у системі виробничих відносин. Ресурс, що оцінюється певним суб'єктом позитивно, може через деякий час стати для нього зовсім не цінним, або навпаки. Тому оцінка природних умов і ресурсів історично відносна і залежить від цілої низки умов — соціальних, економічних, природних, науково-технічних, від стану і ступеня використання самих природних ресурсів і ступеня рівноваги природного середовища [1].

2) виділення об'єкта оцінки – того елемента, який цікавить суб'єкта оцінки і згідно вимог якого він буде оцінюватись. Це можуть бути окремі об'єкти природного та соціально-культурного середовища певної території (для диференційної оцінки) або їх сукупність (для інтегральної оцінки).

3) визначення завдання дослідження. Самі по собі природні умови і ресурси не є ані поганими, ані хорошими. Не можна, наприклад, оцінити природні умови певного регіону як сприятливі чи несприятливі для розвитку туризму. Питання про їх придатність для організації туризму та його видів постає лише тоді, коли людина вступає у взаємодію з ними у процесі туристичного освоєння території. В такому разі одразу постає питання, для якого саме виду туристичної діяльності сприятливий чи несприятливий природний комплекс або який-небудь його компонент. В залежності від її мети буде змінюватись і характер оцінки. Наприклад, різке зростання глибини морського дна робить узбережжя непридатним для організації дитячого пляжного відпочинку, але робить можливим розвиток яхтингу, дайвінгу та інших видів рекреаційних занять. Сприятливі погодно-кліматичні характеристики теж різнитимуться з точки зору організації пляжного відпочинку, кліматичного лікування, гірськолижного туризму і т.д. Таким чином, завжди повинен уточнюватися вид туристичної

діяльності, для якого проводиться оцінка наявних ресурсів. Від цього залежатимуть конкретні завдання, що ставляться перед дослідником. Від визначених завдань залежатиме вибір підходів, методів, видів оцінки рекреаційних ресурсів.

4) формулювання критеріїв оцінки – ознак, на основі яких буде здійснюватися оцінка, а також мірил цієї оцінки, за допомогою яких можна буде визначити відповідність оцінюваних ресурсів заздалегідь установленим нормам, зразкам, показникам. Наприклад, рельєф можна вивчати за такими критеріями: глибина розчленування, густина розчленування та крутизна схилів, сейсмічність, склад порід, міра контрастності, пейзажна насиченість, екзотичність, унікальність та ін. Від мети та завдань дослідження залежатиме вибір тих із них, які найбільше підходять для їх реалізації. Так, при психолого-естетичній оцінці до уваги братимуться чотири останні критерії. У якості мірил розглядаються значення конкретних показників, які інтерпретуються як сприятливі або несприятливі.

5) розробка оціночних шкал – встановлення кількості груп значень показників, які будуть мати різне трактування від найбільш сприятливого до найменш сприятливого, меж значень показників за кожною групою. Слід пам'ятати, що невелика кількість груп в оціночній шкалі зумовить отримання більш узагальнених, приблизних та неточних оцінок, що не у повній мірі відобразатимуть реальний стан речей. Натомість, значна кількість градацій утруднюватиме інтерпретацію оцінки та її сприймання.

6) отримання окремих оцінок – оцінюється кожна характеристика досліджуваного об'єкта, реальні показники за допомогою оціночних шкал порівнюються з критеріальними.

7) отримання загальних оцінок – на основі окремих оцінок кожен об'єкт отримує загальну оцінку, такі ж оцінки виводяться для кожної групи, куди входять оцінювані об'єкти, для окремих районів, де знаходяться різні групи, і далі за вертикаллю;

8) інтерпретація інтегральної оцінки – на основі розроблених критеріїв дається якісний аналіз отриманої оцінки.

Для аналізу й оцінки рекреаційних ресурсів використовують методи: експериментальний та камеральний, вимірковий, експертної оцінки, порівняльно-географічний, нормативний, балансний, графічний, картографічний, бальної оцінки, математико-статистичні (кореляції, факторний), моделювання, історіографічний, культурологічні, хронологічний та інші.

6.4 Особливості оцінки окремих видів рекреаційно-туристичних ресурсів

При оцінюванні території для стаціонарного відпочинку послідовно оцінюються такі об'єкти, як рельєф, клімат, водні та гідромінеральні ресурси, рослинний і тваринний світ, об'єкти змішаного природно-антропогенного походження, а також археологічні об'єкти, архітектурні споруди, етнокультурні, музейні, розважальні, біосоціальні та подійні ресурси.

Рельєф. Для оцінки рельєфу застосовуються усі три з вищеперерахованих підходів: психолого-естетичний, технологічний та медико-біологічний. При визначенні загальної оцінки рельєфу до уваги беруться такі **параметри** як глибина розчленування, густина розчленування та крутизна схилів (табл.6.1).

Таблиця 6.1

Основні параметри та шкала оцінки рельєфу

Критерії	Міра сприятливості		
	Сприятливий	Відносно сприятливий	Несприятливий
Глибина розчленування, м	30-60	10-30	менше 10, більше 60
Густина розчленування, км	менше 1	1-3	більше 3
Крутизна схилів, °	3-5	5-10	менше 3, більше 10

Примітка. Джерело [6]

З погляду психолого-естетичної оцінки до уваги беруться такі критерії як міра контрастності, пейзажна насиченість, екзотичність та унікальність. З цього погляду найкращий тип рельєфу - гірський (до висоти 2000 м над рівнем моря). Отже, 5% території України має найкращий рельєф (гори до 2000), 25%- добрий (височинний, передгірний) та 20% - задовільний (пагорби).

З боку технології освоєння сприятливим є рівнинний рельєф (95% території нашої країни). З погляду впливу на

самопочуття найкращим є рельєф із незначними перепадами висот (з висотою змінюються температура та тиск, що може негативно впливати на перебіг фізіологічних процесів в організмі).

Спелеоресурси оцінюються за такими критеріями [7]:

- 1) наявність печер (природних і штучних);
- 2) кількість та розміри печер;
- 3) ступінь доступності печер;
- 4) атрактивність (ступінь екзотичності, неповторності) печер;
- 5) ступінь значимості об'єктів (місцевого, обласного, регіонального, національного, європейського, світового рівнів);
- 6) безпечність використання печер в туризмі та рекреації.

Клімат. Найбільший вплив **клімату** проявляється через реакцію людини на погоду, тому оцінка кліматичних рекреаційних ресурсів здійснюється на основі медико-біологічного підходу, що враховує їх комфортність для рекреанта і сприятливість впливу на організм. Оскільки клімат - багаторічний режим погоди у тій чи іншій місцевості, то до уваги, передусім, беруться основні метеорологічні елементи: температура повітря, відносна вологість та швидкість вітру (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Основні параметри та шкала оцінки кліматичних умов

Міра сприятливості	Критерії та їх значення		
	Температура повітря, °С	Відносна вологість, %	Швидкість вітру, м/с
Холодно, дискомфортно	нижче 15	вище 80	більше 7
Прохолодно, субкомфортно	15-20	60-80	до 5-7
Комфортно	20-25	30-60	до 1-4
Субкомфортно, спекотно	26-30	60-80	до 5-7
Дискомфортно, сухо, спекотно	вище 30	30-60	менше 4
Дискомфортно, волого, спекотно	вище 30	вище 80	менше 4

Примітка. Джерело [8]

Вивченню погод з точки зору їх кліматичної придатності

присвячено багато досліджень, під час яких, крім метеорологічних, брались до уваги й геофізичні елементи, зокрема: сумарна сонячна та ультрафіолетова радіація, прозорість повітря, тривалість світлої частини доби та ін. Таким чином, було визначено показники сприятливих кліматичних умов для рекреаційних цілей (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

**Параметри оптимальних кліматичних умов для
рекреаційних цілей**

Показник	При використанні в період	
	літній	зимовий
Середньодобова температура повітря, °С		
при $v = 0-1$ м/сек	+15 - +20	0 - -25
при $v = 2-3$ м/сек	+15 - +23	0 - -15
при $v = 4-5$ м/сек	+20 - +26	0 - -10
Швидкість вітру, м/сек	до 5	до 5
Час отримання оптимальної дози УФР, хв	20 - 40	-
Період геліотерапії, днів	105 - 120	-
Тривалість купально-пляжного періоду, днів	60 - 90	-
Товщина снігового покриву, см	-	10-40
Тривалість періоду для занять зимовими видами спорту, днів	-	45-60

Примітка. Джерело [12]

Зауважимо, що рекреаційна оцінка кліматичного потенціалу рекреаційних територій включає характеристику кліматичних умов за основними кліматичними показниками й проводиться окремо для зимового та літнього періодів. При цьому інтегральним показником, який характеризує кліматичні особливості території, є температура. Зрозуміло, що температурний режим кліматичні умови характеризує

не у повній мірі, але, якщо територія невелика за площею, й інші показники, наприклад, кількість опадів, швидкість, напрям вітру, змінюються мало, то саме температурні характеристики можна брати за основу.

При аналізі температури розглядаються параметри показників впродовж року, в середньому за рік, за сезонами, а також зміни — амплітуди коливань. При більш розгорнутому аналізі беруться до уваги такі показники: кількість днів з температурами більше 15°C (для літніх видів відпочинку) та менше 0°C (для зимових), наявність снігового покриву (від 10 до 30-40 см.), тривалість сонячного сяйва, кількість опадів та кількість днів з циклонами, атмосферний тиск, характер місцевої циркуляції повітря (бризи), мінливість погоди.

Гідроресурси. Основними показниками, що визначають цінність водойм для рекреації, є їх чистота, величина, глибина, швидкість течії, характер дна та берегової лінії, доступність, температурний режим, тривалість купального сезону. Можливості рекреаційного використання водойм будуть тим більшими, чим більшими будуть водні артерії. При цьому найбільшу рекреаційну цінність мають території, на яких є великі незабруднені водойми, придатні для організації всіх видів водного спорту, туризму та відпочинку.

З естетичної точки зору оцінку збільшує наявність водоспадів та порогів, островів, які урізноманітнюють рекреаційні можливості даної водойми. Необхідно враховувати вид туризму, для якого здійснюється оцінка. Так, наявність річкових порогів утруднює купання й судноплавство, зате робить річку придатною для рафтингу. В залежності від планованих занять різнитимуться й основні параметри водойм (табл. 6.4).

При оцінці *пляжів*, необхідних та особливо цінних для організації водних видів відпочинку ресурсів, враховуються такі критерії як їх розміри, походження (природне чи штучне), склад порід (піщані, галечні), наявність об'єктів рекреаційної інфраструктури, чистота, безпечність, наявність водної рослинності в акваторіальній зоні пляжу.

Підземні мінеральні води і *грязі* мають особливе значення для туризму. Оцінка гідромінеральних ресурсів передбачає аналіз забезпеченості території джерелами та родовищами, характеристику видової різноманітності (склад, температура, характер дії на організм людини). Так, оцінка забезпеченості

територій лікувальними мінеральними водами проводиться з урахуванням кількості родовищ на одиницю площі, мінералізації та загальних запасів. Чим вищим буде ступінь мінералізації, тим ефективнішими будуть лікувальні властивості. Якщо ж запаси води конкретного родовища перемножити на показник мінералізації, то одержимо умовні запаси лікувальної мінеральної води даного родовища.

Таблиця 6.4

**Параметри акваторії для організації водних видів
рекреаційних занять**

Параметри	Купання	Веслування	Байдарки і каное	Водні лижі	Моторний спорт	Вітрильний спорт
Площа бажана, га	5	100-500	500	100-500	100-500	300-900
Площа мінімальна, га	-	1	30	-	30-50	50-100
Довжина бажана, м	50	2200	2200-5000	1500	1600-15000	1850-2500
Довжина мінімальна, м	25	1100-1200	1000-1100	-	750-1000	500
Ширина бажана, м	25	90-100	900-2000	200	200-2000	200-2000
Ширина мінімальна, м	5-11	30-100	30-200	-	50-200	200
Глибина бажана, м	1,4-1,8	2-3	2-5	-	3-5	1,2-2,0
Глибина мінімальна, м	0,5-0,6	0,75	0,75-1,5	-	1,5-2,0	1,0-1,2

Примітка. Джерело [3]

Під час оцінки лікувальних грязей враховують їх тип (мулові, сапропелеві, торфові, сопкові, за деякими

класифікаціями й озокерит), склад та фізико-хімічні властивості, що визначають можливість їх використання в грязелікуванні.

В оцінці **біотичних ресурсів** до уваги беруться такі показники як: лісистість, породний склад і бонітет деревиною, естетичність і частота зміни пейзажів, ландшафтів, фітонцидність, заболоченість території, наявність грибних та ягідних місць, водойм, доступність для рекреантів, наявність реліктів, ендеміків, рідкісних видів... Найкращою вважається лісова рослинність - сухі соснові, широколистяні, хвойно-широколистяні ліси, а також змішані із домішками субтропічних видів [5].

Критерієм пейзажно-естетичної цінності **ландшафту** є різноманітність рельєфу, рослинних угруповань, форм берегової лінії акваторій, кам'янистість поверхні тощо. Провідну роль під час визначення естетичної цінності територій відіграють показники горизонтального й вертикального поділу рельєфу, які характеризують його основні властивості. Враховуються при цьому також лісистість території та особливості лісів, але їх характеристики мають дещо менше значення (табл.6.5).

Таблиця 6.5

Оцінка естетичних якостей територій

Показники	Бали		
	3	2	1
Горизонтальний поділ території, км/км ²	1-2	0,5-1; 2-3	Менше 0,5; більше 3
Вертикальний поділ рельєфу, м:			
а) для гірських територій	понад 200	100-200	менше 100
б) для горбистих територій	понад 50	10-50	менше 10
в) для рівнинних територій	понад 10	5-10	менше 5
Лісистість, %	25-50	менше 25, більше 50	відсутні
Породний склад	змішані широколистяно-хвойні	соснові, широколистяні	інші – хвойні та дрібнолистяні
Віковий склад	перестиглі, стиглі, досягаючі	середньо-вікові	молодняк

Примітка. Джерело [11]

Сполучення цих властивостей із панорамністю та багатоплановістю просторів, які відкриваються, збільшує загальну інформативність ландшафту і його пейзажно-естетичну цінність. Найбільша інформативність характерна приморським гірським розчленованим ландшафтам з майже рівним співвідношенням лісових (закритих) і лугових або степових просторів [7].

Під час вивчення рекреаційного потенціалу території важливо визначити й допустиму кількість осіб на одиницю площі, які одночасно можуть перебувати на даній території, не завдаючи шкоди природному середовищу (або рекреаційне навантаження даної території). Потенціал рекреаційних територій перебуває у прямій залежності від величини рекреаційного навантаження. Таким чином, найменш стійкі низовинні території оцінюють найнижчим балом, а горбогірні та гірські, відповідно, мають більший потенціал для рекреаційного використання (табл.6.6)

Таблиця 6.6.

Показники рекреаційного навантаження на природні ландшафти

Типи територій	Рекреаційне навантаження	
	літній період, осіб/км ²	зимовий період, осіб/км ²
Низовинні території	80-120	16-48
Горбогірні території	100-150	30-50
Гірські території	120-200	50-100

Примітка. Джерело [11]

Рекреаційно-туристичні можливості **природно-антропогенних** об'єктів, розташованих на певній території, виявляються на основі аналізу статусу, значення, площі, унікальності кожного об'єкта, кількості та загальної площі подібних об'єктів на даній території, ступеня їх різноманітності та зручності розташування. Деякі дослідники оцінку природоохоронного фонду рекомендують проводити з урахуванням відсотка заповідності, наприклад, території адміністративного району або області. Якщо природоохоронні території займають більше 5% відповідної території, то вона

може бути оцінена високим балом.

Слід зазначити, що критерії й методика оцінки природних рекреаційних ресурсів є досить добре розробленими, визначені певні загальноприйняті схеми. Що ж до оцінювання суспільно-географічної складової рекреаційно-ресурсного потенціалу території, то в цьому напрямку розробок менше, важче досягти якогось єдиного стандарту.

Так, під час оцінювання історико-культурних ресурсів у світовій практиці найчастіше застосовують якісну оцінку, на основі якої пам'ятки, в залежності від ступеня їх збереженості та унікальності, поділяються на 7 груп. Серед великої кількості об'єктів історії та культури найвищим балом оцінюються пам'ятки світового значення, внесені до списку ЮНЕСКО.

Археологічні ресурси. Порівняно з архітектурно-історичними об'єктами археологічні мають менші можливості для використання у рекреаційно-туристичній діяльності. Археологічних ресурсів менше, ніж архітектурно-історичних, вони гірше досліджені, збереглись у набагато гіршому стані і користуються меншим попитом з боку туристів та рекреантів. Тим не менше, ця група ресурсів може бути задіяна в процесі організації пізнавальних турів та екскурсій, пригодницьких турів, наукового туризму, історичних реконструкцій. Для того, щоб пам'ятки археології стали частиною рекреаційно-туристичних ресурсів їх необхідно виявити, дослідити, музеєфікувати. Тому основними критеріями, за якими оцінюється потенціал археологічних рекреаційно-туристичних ресурсів, є: їх статус, вік, ступінь збереженості, придатність для організації екскурсій, безпечність, унікальність, походження відомих артефактів.

Архітектурні пам'ятки. Важливим показником, який визначає наукову значущість пам'ятки архітектури, є хронологічний: чим давніша пам'ятка, чим вищий відсоток автентичності, збереженості її матеріальної структури, тим вищий ступінь наукової, історичної, туристсько-пізнавальної цінності об'єкта. Важливим аспектом суспільної значущості пам'яток архітектури є естетична цінність, яка обумовлена художніми достоїнствами архітектурної форми, виразністю архітектурних деталей, декоративних елементів. Історична, наукова, духовна, естетична, художня цінність пам'ятки становлять суть її історико-культурного змісту. Крім перелічених чинників суспільно-історичної цінності архітектурно-історичних об'єктів, на

збереженні пам'яток і їх історико-культурному змісті позначається утилітарна значущість (можливість їх використання в сучасних умовах).

Полінова Н.Ф. запропонувала характеризувати пізнавальну цінність на основі рівня організації об'єктів для показу (спеціально підготовлені для показу і не підготовлені, і місцезнаходження туриста відносно об'єкта огляду (інтер'єрні і екстер'єрні історико-культурні об'єкти) [13]. Автор також запропонувала під час розробки оціночних шкал даної бальної системи брати до уваги необхідний час огляду історико-культурних об'єктів. Чим більше часу необхідно для пізнання об'єкту, тим вищою буде його пізнавальна цінність, тим вищий оціночний бал йому присвоюється.

Музейні ресурси оцінюються за такими критеріями: кількість музеїв, їх статус, видова різноманітність (краєзнавчі, історичні, меморіальні, літературні, художні і т.д.), обсяг музейних фондів, наявність відомих артефактів.

Розважальні. На наданні послуг організації дозвілля спеціалізується ряд підприємств, установ і організацій, що належать до різних галузей соціальної інфраструктури: клуби, концертні організації, театри, кінотеатри, бібліотеки, виставкові центри, тематичні парки, казино, фітнес-центри та інші. З їх існуванням пов'язаний розвиток розважального, подійного, культурно-пізнавального видів туризму. Для організації туризму більше значення мають тематичні парки, казино, виставкові центри, театри та концертні організації. Тому саме їх наявність підвищує цінність розважальних ресурсів. Значення мають також: стан даного ресурсу, рівень його інноваційності, відомість закладу, його культурне значення, місткість, широта асортименту послуг, що надаються.

При оцінці **етнокультурних ресурсів** враховується наявність та кількість етнографічних груп та етнічних меншин у досліджуваному регіоні, ступінь їх аутентичності, збереженість характерних елементів матеріальної та нематеріальної культури (традиційне житло, одяг, предмети домашнього вжитку, ремесла, види занять, музичні інструменти, фольклор, традиції, обряди, вірування, мова і т.ін.).

Біосоціальні ресурси. Критерієм оцінки біосоціальних ресурсів є: значущість видатної особистості (світова, регіональна, національна, місцева), ступінь зв'язків певної території з

видатною особистістю (проїжджав, зупинявся, гостював, проживав, народився, похований), наявність матеріальних пам'яток, безпосередньо пов'язаних із видатною особистістю (рухоме та нерухоме майно, меморіальні дошки, надгробки), наявність заходів із вшанування видатної особистості (фестивалі, вечори пам'яті, творчі зустрічі).

Подійні ресурси. До уваги беруться такі критерії як значущість події, що відбувалася чи відбудеться (світова, національна, регіональна, місцева), наявність мистецьких пам'яток, що нагадують про подію (літературні джерела, художні та музичні твори); наявність матеріальних об'єктів, пов'язаних із подією (майданів, будинків, споруд і т.д.), видовищність події або її реконструкції, збереженість пам'яті про подію.

Як правило, поширення рекреаційно-туристичних ресурсів антропогенного походження співпадає з територією населених пунктів, у межах яких знаходяться декілька, а то й усі види даних ресурсів. У такому випадку виникає необхідність оцінки усього **комплексу антропогенних ресурсів**, що тут поширені. Цінність такого комплексу буде вищою, якщо його взято під охорону держави, і він є національним або державним історико-культурним, історико-архітектурним або історико-археологічним заповідником. Мають значення також транспортна доступність, кількість об'єктів та їх різноманітність, ступінь концентрації та компактність розташування.

За методикою оцінки історико-культурного потенціалу окремих поселень та невеликих територій, запропонованою Кравців В.С., Гринів Л.С. [14] історико-культурні ресурси поділені на 13 підгруп, які отримані в результаті структуризації їх п'яти підвидів. Кожна із підгруп характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою (табл.6.7)

Таблиця 6. 7

Бальна шкала оцінок історико-культурних туристичних ресурсів

№п/п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
I. Археологічні об'єкти		
1.1.	Території первісного заселення	1
1.2.	Стоянки, поселення	2
1.3.	Кургани	3

1.4.	Давні городища (прості)	4
1.5.	Давні городища - складні (з декількома лініями оборони, дитинцем і доволошинім містом)	5
II. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами і бойовими та культурними традиціями		
2.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, бойовими традиціями, що підтверджуються історичними джерелами	1
2.2.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм	2
2.3.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність	3
2.4.	Групи пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм	4
2.5.	Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність	5
III. Пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з життям та творчістю діячів історії, культури		
3.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	1
3.2.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)	2
3.3.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	3
3.4.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)	4
3.5.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	5
IV. Пам'ятники оборонного будівництва (земляні, або муровані укріплення, замки із bastionними укріпленнями, монастирі, найновіші фортифікаційні споруди XIX-XX сторіч)		
4.1.	Частково збереженні елементи оборонних споруд	1
4.2.	Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів	2
4.3.	Повністю збережені елементи, або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва	3
4.4.	Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без	4

	музейної експозиції	
4.5.	Добре збережені і оновлені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією	5
V. Сакральні споруди (церкви, костели, синагоги тощо)		
5.1.	Фрагменти культових споруд	1
5.2.	Окремі культові різностильові споруди	2
5.3.	Комплекс культових різностильових споруд	3
5.4.	Окремі культові стильові споруди	4
5.5.	Комплекс культових стильових споруд	5
VI. Пам'ятки народної архітектури (поселення, двори, господарські і житлові будівлі, дерев'яні церкви і т.п.).		
6.1.	Окремі будівлі з елементами народної архітектури	1
6.2.	Окремі будівлі, що є пам'ятниками народної архітектури	2
6.3.	Церкви, садиби, що є пам'ятниками народної архітектури	3
6.4.	Окремі вулиці, або групи будівель, що є пам'ятниками народної архітектури	4
6.5.	Поселення, що визнані як пам'ятники народної архітектури, або спеціально зведені (музеї під відкритим небом)	5
VII. Громадські споруди (народні школи, народні доми, шпиталі, корчми, млини і т.п.)		
7.1.	Частково збережені елементи громадських споруд	1
7.2.	Середньої збереженості елементи громадських споруд	2
7.3.	Повної збереженості елементи громадських споруд	3
7.4.	Реставровані пам'ятки громадських споруд	4
7.5.	Добре збережені пам'ятки громадських споруд.	5
VIII. Палацово-паркові ансамблі		
8.1.	Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	1
8.2.	Окремі фрагменти палацово-паркових ансамблів	2
8.3.	Впорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів	3
8.4.	Добре збережені палацово-паркові ансамблі	4
8.5.	Добре збережені і впорядковані палацово-паркові ансамблі	5
XIX. Сучасні пам'ятки архітектури		
9.1.	Окремі пам'ятки архітектури, що збудовані з використанням сучасних будівельних матеріалів, технологій, композиційних рішень	3

9.2.	Окремі сучасні пам'ятки архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів	4
9.3.	Група сучасних пам'яток архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів.	5
X. Професійні художні промисли		
10.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на базі зібраних зразків професійних народних майстрів	3
10.2.	Наявність окремих майстрів з експозицією власних творів	4
10.3.	Наявність декількох професійних майстрів та музейних експозицій, складених із художніх творів професійних майстрів	5
XI. Народні художні промисли (ткацтво, килимарство, вишивка, художня обробка шкіри, художнє плетіння, деревообробка, гончарство тощо).		
11.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на основі зібраних зразків народних умільців	3
11.2.	Наявність окремих народних умільців з експозицією власних творів	4
11.3.	Наявність декількох народних умільців та музейних експозицій, складених із художніх творів народних умільців	5
XII. Пам'ятки матеріальної культури		
12.1.	Індивідуальні музейні експозиції	3
12.2.	Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури	4
12.3.	Етнографічні музеї, музеї народної архітектури і побуту	5
XIII. Пам'ятки фольклору		
13.1.	Наявність окремих традицій, що збереглися у родинному і громадському побуті	5
13.2.	Поширення окремих жанрів, або видів фольклору	4
13.3.	Наявність різножанрового та різновидового складу фольклору	5

Наступним етапом оцінки є об'єднання покомпонентних балів окремих компонентів оцінок, які отримані за окремими блоками історико-культурних туристичних ресурсів, в інтегральну величину. При цьому враховується сукупність пам'яток історії, історико-архітектурних об'єктів, визначних місць сучасної архітектури, традиційних промислів та ремесел, пам'яток народного фольклору. Таким чином можна одержати загальну суму балів (А), яка характеризує пізнавальну цінність окремого

поселення, або місцевості.

Далі, на основі одержаного інтегрального показника, Кузик С. та Касянчук З. [10] пропонують визначати коефіцієнт пізнавальної цінності (Kp): $Kp = A/A_{max}$, де A – інтегральний показник пізнавальної цінності; A_{max} – максимально можлива сума балів. Але, як бачимо, за такого підходу не враховуються дуже важливі характеристики художньої та історичної цінності об'єктів, тоді як оцінка історико-культурного потенціалу повинна включати кількісні та якісні показники, адже існує пряма залежність між рекреаційною цінністю території та кількістю і якістю розташованих на ній пам'яток історії та культури. Тому є пропозиції пам'ятки історії та культури оцінювати за їх густотою на одиницю площі, наприклад, на 100 км^2 , водночас враховуючи їх цінність.

Історико-культурні ресурси широко залучаються до рекреаційного використання, тому необхідно проводити подальші пошуки ефективних показників оцінювання їх пізнавальної цінності, привабливості, придатності для рекреаційного використання, доступності та унікальності.

Наступним етапом може бути комплексна оцінка рекреаційно-ресурсного потенціалу території (O_K). Вона визначається як результат окремих оцінок кожного з ресурсів. Далі, на основі одержаної комплексної оцінки та з урахуванням її мінімального значення (O_{min}), визначають коефіцієнт рекреаційної цінності території (Kp):

$$Kp = O_K / O_{min}$$

Коефіцієнт рекреаційної цінності можна визначати для невеликих за площею територій, наприклад, сільська рада, територія населеного пункту, а також на рівні більших територій (адміністративний район чи область).

Результати якісної оцінки рекреаційно-ресурсного потенціалу надалі можна використовувати під час економічної оцінки рекреаційних територій, а вже на основі останньої визначати нормативи плати за використання рекреаційних ресурсів.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Для чого необхідно проводити оцінку рекреаційно-

- туристичних ресурсів території? У чому полягає складність процесу?
2. Які види та концепції оцінки туристичних ресурсів Вам відомі?
 3. У яких показниках можуть вимірюватись туристичні ресурси?
 4. Які найважливіші виміри туристичних ресурсів вам відомі?
 5. Які підходи застосовують до оцінки туристичних ресурсів?
 6. Назвіть послідовність проведення оцінки туристичних ресурсів.
 7. Назвіть критерії, за якими оцінюються основні види туристичних ресурсів.

Використані та рекомендовані джерела

1. Колесников С.И. Экономика природопользования [Учебн. пособ.] / С.И.Колесников. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2000. – 40 с.
2. Кусков А.С. Рекреационная география [Учебн. пособ.] / А.С.Кусков , В.Л.Голубева , Т.М. Одинцова – М.: Флинта, 2005. – 496 с.
3. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія [Навч-посіб.] / Н.В.Фоменко. – Івано-Франківськ, 2007. – 240с.
4. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу [Навч. пос.] / І.В.Смаль. - Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
5. Стафійчук В.І. Рекреалогія [Навч. пос.] / В.І.Стафійчук. – К.:Альтерпрес, 2008. – 264 с.
6. Данильчук В.Ф. Методология оценки рекреационных территорий [монографія] / В.Ф.Данильчук Г.М.Алейникова, А.Я.Бовсуновская, С.Н. Голубничая. – Донецк: ДИТБ, 2003. – 197 с.
7. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. — К., 2001. – 395 с.
8. Ярош А.М. Сравнительная медико-климатическая характеристика основных приморских курортных

- местностей Европы и прилегающих к ней регионов Азии и Африки [Монография] / А.М.Ярош. – Симферополь, 2000.
9. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу: (На прикладі Тернопільської області) [Монографія] / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В.Гнатюка. — Т. : Підручники & Посібники, 2001. — 187с.
 10. Кузик С.П. Оцінка туристичної придатності території Карпат// Карпати. Український міст в Європу: проблеми і перспективи. Тези доп.міжн. наук.-практ. конф. – Львів, 1993. – С.100-103.
 11. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України [монографія]/ В.І.Мацола. – Львів: 1997. – 259 с.
 12. Павлов В.І. Рекреаційний комплекс Волині: теорія,практика, перспективи / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 122 с.
 13. Полинова Н.Ф. Оценка необходимого и достаточного времени на осмотр экскурсионных объектов // Социально-географические проблемы повышения эффективности туристско-экскурсионного обслуживания. - Минск: Из-во Беларуск. ун-та, 1978. - С.100-104.

Розділ 7.

Загальна характеристика природних рекреаційно-туристичних ресурсів України

Загальна площа актуально та потенційно рекреаційно-туристичних територій і акваторій в Україні становить близько 200 тис. км (понад 31 % її площі). Найбільший внесок у цей показник роблять лісові, річкові та прирічкові, болотяні природно-територіальні комплекси [1].

За часткою природних рекреаційних територій у загальній площі перші позиції займають області Заходу України – Рівненська (понад 75%), Закарпатська (понад 70%), Волинська (понад 60%), Івано-Франківська (понад 50%), а останні – центральні та східні області – Донецька (близько 13%), Кіровоградська, Дніпропетровська, Запорізька (всі – понад 14%) [7].

7.1. Рельєф як умова та ресурс розвитку туризму та рекреації в Україні

На території України переважає рівнинний рельєф (95% площі), який урізноманітнений складними комбінаціями низовин (70%) та височин (25%).

З-поміж рівнин найбільш привабливим для розвитку туризму є рельєф Подільської височини з пасмами Подільських Товтр, Опілля та Розточчя з характерними для них яружно-балковими та карстовими формами рельєфу, Придніпровської височини з ярами та кручами.

На лівобережжі України в рельєфі виділяються Приазовська, Середньоруська і Донецька височини. Серед особливостей Приазовської височини варто зазначити урвисті схили та виходи на поверхню кристалічних порід; Середньоруської – розгалужену яружно-балкову мережу; Донецької – куести, карст, антропогенні форми рельєфу. Східну, вищу, частину останньої утворює Донецький кряж. Північно-східна околиця Донецької височини – район Слов'янська та Святогірська – завдяки особливостям рельєфу отримала назву Української Швейцарії [9].

У рельєфі рівнинного Криму виділяються Тарханкутська та Керченська височини. Найцікавішими елементами останньої є єдині в Україні діючі грязьові вулкани та г. Опук.

Низовини (Поліська, Придніпровська, Причорноморська, Закарпатська) характеризуються більш одноманітними ландшафтами, але й тут окремі елементи рельєфу (карст, гранітні кар'єри, яри, балки, кряжі, піщані дюни, ози, соляні куполи, кургани) можуть бути об'єктами туристичної привабливості. На окрему увагу заслуговує цікавий геоморфологічний об'єкт на території Житомирщини - Словечансько-Овруцький кряж.

Практично вся рівнинна територія України придатна для здійснення пішохідних і велосипедних подорожей переважно I категорії складності. Для велосипедних мандрівок захоплюючими є правобережні височини, де можна виокремити цікаві маршрути: "Мізоцький кряж", "Вороняки", "Гологори", "Медобори" тощо. Вже нині їх починають стихійно освоювати не лише вітчизняні, а й зарубіжні туристи.

Виняткове значення для розвитку туризму в Україні мають гори, які займають лише 5 % її території.

Українські Карпати простягаються на 270 км територією Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей смугою завширшки 100-110 км із північного заходу на південний схід [12]. Вони утворені кількома паралельними хребтами, що розділені поздовжніми міжгірними улоговинами й розбиті поперечними розломами на окремі масиви. Невисокі гори (до 2061 м) мають багато зручних перевалів.

Загалом різноманітний рельєф Карпат може задовольнити смаки будь-якого туриста. У Карпатах прокладені численні пішохідні, велосипедні, комбіновані маршрути різних категорій складності. Найбільш складні пішохідні маршрути проходять хребтами Чорногора, Горгани та Свидовецький. Для велопоходів III, IV та V категорій складності в Карпатах використовують важкопрохідні ділянки ґрунтових польових та лісових доріг і стежок, круті гірські дороги, перевали, зтяжні підйоми та спуски, броди та інші природні перешкоди, а також незручне для велосипеда покриття доріг (бруківка, крупний щебінь тощо). У Карпатах, де є розгалужена мережа доріг, а також достатня кількість різноманітних перешкод, можна проводити автомотопоходи від I до V категорії складності.

Найбільш складні маршрути іноді відходять від автомобільних доріг і пролягають пішохідними стежками та полонинами. Цікавими й досить складними є такі мотомаршрути: м. Львів – м. Трускавець – с. В. Солотвино – м. Ужгород – м. Мукачеве – м. Свалява – смт Воловець – оз. Синевир – м. Рахів – м. Косів – м. Чернівці; м. Мукачеве – м. Свалява – смт Поляна – с. В. Солотвино – м. Ужгород – м. Сколе – смт Славське – смт Міжгір'я – с. Синевир – м. Калуш – м. Івано-Франківськ.

Карпати є головним районом розвитку гірськолижного туризму в Україні. Нині в Карпатах функціонує велика кількість гірськолижних курортів, серед яких найбільшими є Буковель, Славське та Драгобрат.

Туристичний комплекс «Буковель» є найновішим та найсучаснішим гірськолижним курортом в Україні. Розміщений він на висоті 920 м у Івано-Франківській області, за 30 км від відомого туристичного центру Яремче. Комплекс має 14 сучасних підйомників. Загальна протяжність трас становить понад 50 км, перепад висот – близько 500 м. Вони обладнані установками штучного засніження. Кататися на лижах, сноубордах, снігоходах, санках тут можна з грудня до квітня. Нині гірськолижні траси «Буковелю» можуть прийняти одночасно понад 30 000 туристів.

Славське – найпопулярніший гірськолижний комплекс Львівщини, який лежить у мальовничій долині на висоті 600 м над рівнем моря, зусібіч оточений горами. Зона включає декілька центрів катання – гора Тростян, гора Політехнік, гора Менчул і гора Погар. Улюблена гора лижників – Тростян (1232 м) має 11 трас завдовжки 22 км. Схили гори настільки різні, що тут можна підібрати трасу як для новачка, так і для досвідченого екстремала. Частина трас оснащена системою штучного засніження. Гірськолижні траси «Славського» можуть прийняти одночасно до 15 тисяч туристів.

Драгобрат – найвисокогірніший гірськолижний курорт України, що знаходиться в Закарпатській області біля підніжжя гори Стіг на висоті 1360 м. Підковоподібне розташування гір Свидовецького хребта створює передумови для наявності стабільного снігового покриву з листопада до травня. На горі є 8 підйомників, які обслуговують 9 трас різної складності. Тут є траси міжнародного класу для фрістайлу. Загальна довжина трас – понад 10 км.

Серед найдоступніших видів відпочинку в Українських Карпатах особливо виділяється сільський зелений туризм (відпочинок у приватній гірській оселі). Різноманітність і краса ландшафтів, самобутній фольклор, народне мистецтво, смачні домашні страви – все це нині знову приваблює у гостинні сільські оселі Карпат сотні тисяч туристів.

Кримські гори простяглися смугою завширшки 60 км південно-східною околицею півострова від Балаклави до Феодосії. У рельєфі гір чітко виділяються майже паралельні Головне (найвище, 1200 - 1500 м), Внутрішнє (близько 500 м) та Зовнішнє (250-350 м) пасма з крутими південними та пологими північними схилами. Вершини Головного пасма – яйли – плоскі та вкриті лучною рослинністю. Особливо мальовничими є Демерджі-Яйла, Бабуган-Яйла, Карабі-Яйла, Ай-Петрінська, Байдарська, Чатирдазька. Поверхня яйлинських масивів складена потужною товщею вапняків, тому тут поширені карстові форми рельєфу, у т.ч. печери.

Розвинутими видами туризму у Кримських горах є, насамперед, пізнавальний, пішохідний, велосипедний, спелеологічний. Цікавими для туристів у Криму є вулканічний масив Карадаг, ущелина Хапхал з водоспадом Джур-Джур, інтрузивні масиви Плака й Аю-Даг тощо. Найвідоміші туристичні стежки Криму – Голицинська, Боткінська, Тарахтаська, Штангеєвська (Ялта), Карадазька. Захоплюючими пішохідними маршрутами є, наприклад, такі: с. Орлине – т/б “Орлиний заліт” – Великий каньйон Криму – т/б “Ангарський перевал” – т/с Джурла – плато Карабі-Яйла – м. Судак; с. Перевальне – ур. Кизил Коба – г. Пн. Демерджі – т/б “Ангарський перевал” – г. Чатирдаг – пер. Чучельський – Бабуган Яйла – г. Роман-Кош – Гурзуфська Яйла – пер. Никитський – Ялтинська Яйла - Ай-Петрінська Яйла – г. Ай Петрі – Великий Кримський каньйон – т/б “Соколине”. При подорожах у Криму слід враховувати обмеженість можливостей щодо організації стоянок і ночівель.

Невисока лісистість, наявність крутих оголених схилів Кримських гір виступають привабливими запоруками для скелелазіння та любителів гострих відчуттів. Основні гірські масиви скелелазіння зосереджені переважно у чотирьох районах Криму: Ялтинському, Севастопольському, Алуштинському та Судацькому, де Головне пасмо Кримських гір має найбільші висоти та урвисті схили.

Кримські гори, звичайно, важко назвати районом розвитку гірськолижного туризму, але все більшої популярності тут набуває гірськолижний курорт Ангарський перевал (Чатирдаг). Підйомник складається з трьох послідовно розміщених бугелів загальною довжиною 1550 м з перепадом висот 750 м. Сезон катання триває з січня до початку березня.

Україна багата на **спелеоресурси**. Понад 1100 печер різного типу від невеликих до гігантських за розмірами відомі на сьогодні в нашій країні. Печери на території України утворилися в різних породах, що піддаються розчиненню (вапняки в Криму, гіпси в Західній Україні, черепашник в Одеській області, сіль в Донецькій і Закарпатській областях). Залежно від цього та інших чинників (глибина залягання шару водорозчинних порід, його потужність, наявність або відсутність води, повітряний режим тощо), печери відрізняються відкладами, наявністю кристалів, натічних форм та іншими ознаками, які є привабливими для організації рекреаційно-туристичної діяльності.

Спелеоресурси на території України відповідно розміщені дуже нерівномірно і зосереджені нині переважно у трьох рекреаційно-туристичних районах: Кримському, Подільському та Карпатському.

Кримські гори можуть запропонувати для огляду й обстеження найбільшу кількість печер – близько дев'ятисот. Знаходяться вони, в основному, в юрських вапняках гірських масивів Карабі-Яйли, Довгоруківської Яйли, Чатир-Дагу, Ай-Петринської Яйли. У кожному із цих районів є чудові зразки печер, багато з них – унікальні за своїми характеристиками та красою. Карстові печери Криму досить короткі (найдовша печера – Червона, 13,7 км), однак займають перші позиції за глибиною (найглибша в Україні печера – Солдатська, 517 м, друга за глибиною – Каскадна, 400 м; третя – Нахімовська, 374 м). Визнаною популярністю серед масових спелеотуристів України користуються спеціально обладнані для екскурсійного відвідування три печери Криму: Мармурова, Червона, Еміне-Баїр-Хосар. Маршрути екстремального спелеотуризму нині прокладені у десятиках необладнаних печер Криму. В основному їх відвідують підготовлені групи зі спелеоклубів різних міст.

У Подільському рекреаційно-туристичному районі знаходиться близько 100 печер, серед яких найдовша печера України – Оптимістична (240 км). Крім цієї печери, для туристів

особливо привабливими є величезний і диверсифікований лабіринт печери "Озерної" (134 км), знаменита спортивна печера "Млинки" (46 км), неповторна у світі печера-музей "Кришталева".

Пошук і дослідження печер триває і нині. Найбільш цікаві зі спортивної точки зору печери мають класифіковані туристські спортивні маршрути і увійшли до Переліку класифікованих печер України. Всього в Україні класифіковано близько 160 печер від 1 до 4Б категорії складності. Поділля та Буковина характеризуються переважанням печер горизонтального типу 1-2Б категорії складності. Більшість печер Гірського Криму - вертикальні 1-2Б категорії, а також є декілька комбінованих печер 3А-4Б категорій складності. Таке розмаїття спелеоресурсів в Україні сприяє розвитку спелеотуризму міжнародного значення.

Деякі з карстових порожнин (особливо соляний карст Донецької та Закарпатської областей) використовуються з лікувальною метою (спелеотерапія).

Інші карстові області представлені поверхневими, однак не менш атрактивними, формами рельєфу. Більшість із ділянок поширення поверхневого карсту оголошено заказниками та пам'ятками природи.

Пляжні ресурси посідають важливе місце серед рекреаційних ресурсів. Рекреаційна цінність морського узбережжя визначається поєднанням сприятливих кліматичних умов та бальнеологічних і ландшафтних ресурсів. Для рекреації в Україні можуть бути використані близько 1500 км різного типу морського узбережжя Чорного й Азовського морів у межах Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Донецької областей і Автономної Республіки Крим.

Найвищу рекреаційну цінність має невелика територія Південного берега Криму, на якій панує субтропічний середземноморський клімат. Найкращі піщані пляжі властиві Північно-Західній, Дніпровсько-Каркінітській і Західнокримській береговим областям, а гравійні - Південнокримській. У той же час, рекреаційне використання узбереж деяких лиманів і придунайських територій ускладнене через значні заболоченість і замулення берегів. Загалом із рекреаційною метою використовується дуже незначна кількість чорноморських пляжів. Крім того, їх площа постійно скорочується внаслідок дії природних і антропогенних чинників: зимових штормів і

використання піску та гальки з пляжів як будівельних матеріалів, зміни функціонального призначення пляжних територій (будівництво дач, барів, ресторанів, кафе, атракціонів). За даними вчених, ширина кримських пляжів скорочується на 0,3-0,5 м/рік [10].

Пляжні ресурси Азовського узбережжя, особливо піщані коси, також мають значну рекреаційну цінність. Безліч рекреаційних установ розміщені на Арабатській Стрілці, Білосарайській косі, в районах міст Бердянськ, Генічеськ тощо.

Найбільша кількість міських річкових пляжів зосереджена на території Харківської і Донецької областей.

Загалом, значну рекреаційну привабливість на території України мають такі геоморфологічні об'єкти: урвисті схили річкових долин (наприклад, мальовничі й глибоко врізані меандри Дністра, урвища Великого Каньйону Криму та Бельбецького каньйону, скелі Яремчі тощо); абразивні узбережжя Чорного моря (Меганом, Чауда, Карангат); райони інтенсивного ерозійного розчленування та виведення на денну поверхню похованих палеонтологічних об'єктів (Сіверський Донець біля с. Савинці, Дністер біля с. Скала Подільська, «Дружківські скам'янілі дерева» на Донбасі тощо); об'єкти, які виникли унаслідок денудації гірських порід (скелі Долини привидів, Кара-Дагу, стовпи вулканічних туфів на Закарпатті, окремі кристалічних порід Рахівського масиву, вапняків Тарханкута, базальтових порід Янової Долини тощо); високі кліфи; стінки зриву зсувів; карнизи обвалених порід; відпрацьовані і не рекультивовані кар'єрні розробки (озера, утворені при затопленні кар'єрів, і кар'єри на схилах у вигляді амфітеатрів), давні вулканічні конуси Вулканічного хребта Карпат; останці грязьових вулканів Керченського півострова; карстові форми рельєфу [9].

Рельєф має вплив на розміщення історико-архітектурних пам'яток, етнокультурних ресурсів. Так, визначні морфологічні властивості рельєфу Подільських Товтр і глибоко врізаний каньйон Дністра стали основою створення відомих в історії фортець і монастирів (Кам'янець-Подільський, Хотин тощо); дніпровські пороги сприяли формуванню форпосту захисту українських етнічних земель – Запорізької Січі; виразні геоморфологічні риси Гологоро-Кременецького кряжу визначили місцезнаходження Почаївської Лаври; крутосхили правого

берега Сіверського Дінця надзвичайної екзотичності та різноманітності – Святі Гори – сприяли формуванню Святогірської Лаври; феноменальні геоморфологічні і ландшафтні умови теренів Києва значною мірою визначили створення тут Софії Київської, Київської Лаври та інших священних культових споруд [11].

7.2. Кліматичні рекреаційно-туристичні ресурси України

Сприятливими для розвитку туризму на території України є наступні кліматичні умови [7, 12]:

- помірно-континентальний тип клімату для більшої частини України та субтропічний середземноморський для Південного берега Криму (далі – ПБК);
- тривалість періоду з температурами понад +15 °С, який в Україні найбільший у Причорномор'ї (понад 140 днів), а найменший в гірських районах Карпат (до 50 днів);
- кількість днів із температурою нижче 0 °С, що коливається у межах від 50 на ПБК до 130 у північно-східних регіонах;
- значна тривалість безморозного періоду (від 140 у Карпатах до 260 днів/рік на ПБК);
- переважання антициклонального типу погоди (220 – 240 днів/рік); несприятливі умови, пов'язані з частими змінами атмосферного тиску, мають місце лише у листопаді – лютому;
- стійкий сніговий покрив на півночі України та в Карпатах, який тримається від 20 до 115 днів (має велике значення для розвитку зимових видів туризму, зокрема гірськолижного);
- сприятливий для геліотерапії період, що триває 6-8 місяців (з квітня до початку жовтня);
- велика різноманітність кліматичних умов (від карпатських полонин, де середньорічні температури наближаються до приполярних, до ПБК, де середньорічні температури відповідають температурі середземноморського узбережжя Франції).

Несприятливі погодні явища (грози, град, тумани, хуртовини, пилові бурі) хоча і мають місце на території України,

але не можуть бути нездоланною перешкодою для існування туризму.

Україна належить до країн зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість періоду для їх інтенсивного розвитку пересічно коливається від 105 днів на півночі до 180 на південному березі Криму. Отже, комфортні умови для літніх видів відпочинку, туризму, кліматолікування існують не тільки влітку, а й на початку осені та в другій половині весни. Але найбільш сонячними є травень – серпень, коли тривалість сонячного сяйва на півночі України становить 48–60 % від можливої, а на півдні 70–75 %. Купальний сезон на більшості території не перевищує 80 днів, тоді як у Причорномор'ї, особливо на ПБК, він триває 120 днів і більше.

Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації (лижні, санны, ковзанярські види спорту) коливається від 20 – 26 днів на півдні до 40 і більше на півночі та північному сході. Зазвичай, постійний сніговий покрив на північному сході встановлюється у другій декаді листопада (в Карпатах навіть раніше), на півдні та в Криму – наприкінці грудня – початку січня. Сходить сніг на півдні Криму у другій декаді лютого, в північних районах України – у березні [4].

Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови формуються на гірських масивах Полонинського, Верховинського та Чорногорського хребтів Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває пересічно 90 – 100 днів із середини грудня до середини березня. Загалом, зима в Карпатах не холодна (пересічна температура січня коливається від -3° до -8°C , в горах буває до -35°C) з частими відлигами. Сніговий покрив нестійкий, у горах сягає товщини 40 – 80 см, місцями на високогір'ї – до 3 м. Схили окремих гір і хребтів лавинонебезпечні. Найбільша кількість лавин у Карпатах сходить у лютому-березні.

Клімат Кримських гір залежить від висоти місцевості над рівнем моря і змінюється від теплого з дуже м'якими зимами на узбережжі до прохолодного на яйлах. Середня температура зимових місяців сягає -4°C , в окремі роки бувають зниження температури до -30°C . Сніговий покрив буває значним і може триматися до 3-х місяців (із січня до березня). У горах Криму сходи лавин спостерігаються щорічно, однак періоди лавинної небезпеки менш тривалі, ніж у Карпатах.

В Україні є всі умови, в тому числі й кліматичні, для занять віндсерфінгом и кайтсерфінгом, які отримали широкий розвиток в Одесі, Маріуполі, селищі Кирилівка (Запорізька обл.) і Криму (Севастополь, Судак, мис Казантип, село Оленівка та ін.).

Серед прихильників активного відпочинку в Україні все більшої популярності набувають парапланеризм, або параглайдинг, і дельтапланеризм. Меккою повітроплавців стала гора Клементьева (Узун-Сирт), яка розташована поблизу селища Коктебель на півострові Крим. Унікальний ландшафт наділяє це місце ідеальними для польотів потоками повітря. Цей фактор дозволив створити на горі Центр планерного спорту, який для одних – школа парапланеризму, а для інших – місце для щорічної відпустки в стилі активного відпочинку. Привабливими для повітроплавання у Криму є й гора Ай-Петрі, бухта Ласпі, мис Фіолент, Байдарська долина тощо. Зараз любителі дельтапланеризму освоюють і інші регіони України – усе популярнішими стають дельтадроми в с. Одаїв Івано-Франківської області та м. Ямпіль Вінницької області. Польоти відбуваються над Дністровським каньйоном – мальовничою місцевістю з чудовими краєвидами.

За природно-кліматичними умовами проживання населення територію України поділяють на 4 зони: дискомфортну, оптимальну, сприятливу та комфортну (рис.4.1). В основу такого поділу покладено критерій впливу клімату на теплообмін людини.

Найбільш сприятливі кліматичні умови склалися на ПБК, захищеному від впливу холодних північних вітрів Кримськими горами. Тут розташовані відомі кліматичні курорти, що спеціалізуються на лікуванні легеневих, серцево-судинних і нервових захворювань: Ялта, Алушка, Алушта, Судак, Коктебель, Гурзуф, Феодосія, Форос тощо.

Особливі кліматичні умови склалися в гірських районах Криму та Карпат. Знижений атмосферний тиск і температура, високий ступінь чистоти та прозорості, насиченості негативними іонами сприяють виникненню тут кліматичних курортів. За погодними характеристиками кліматичні умови Карпат більш комфортні для організації зимового відпочинку, а Кримських гір, передгір'їв Карпат і Закарпаття – як зимового, так і літнього відпочинку [10]. Важливі гірські кліматичні курорти: Ворохта,

Косів, Шешори, Яремча, Ясиня, Славське, Чинадійово, Старий Крим.

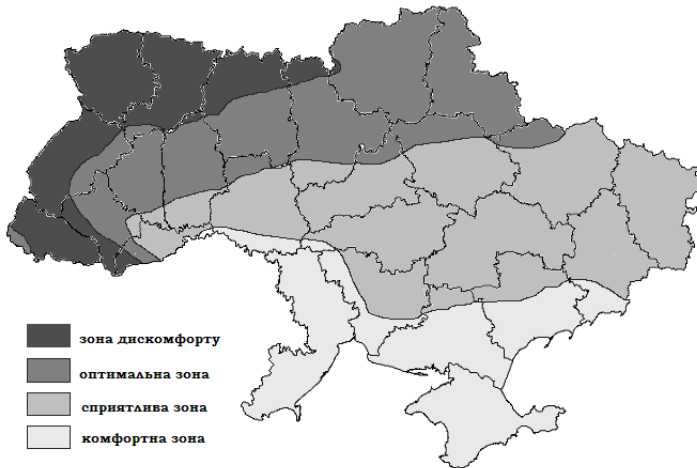

Рис.4.1. Зонування території за природно-кліматичними умовами проживання населення

На рівнинній території найбільш сприятливі кліматичні умови склались у приморській смузі, де знаходяться основні кліматичні курорти степової України: Аркадія, Лузанівка, Лебедівка, Чорноморка, Кароліно-Бугаз, Затока, Сергіївка (біля Одеси), Євпаторія, Саки, Коблеве, Очаків, Бердянськ, Маріуполь, Кирилівка тощо.

Кліматичні умови Лісостепу є комфортними та субкомфортними для проведення різноманітних рекреаційних занять (через велику мінливість погоди) як у літній, так і в зимовий періоди. Кліматичні курорти даної зони функціонують поблизу великих міст (Конча-Заспа, Пирогів – Київ, Соснівка – Черкаси, Брюховичі – Львів).

Кліматичні умови Полісся є субкомфортними та некомфортними для рекреаційної діяльності. Лікувальний вплив кліматичних курортів, розташованих у цій зоні, зумовлюється сприятливими мікрокліматичними умовами (Ворзель, Пуща-Водиця, Святошин, Лютіж, Дениші).

Загалом, кліматичні умови України сприятливі для розвитку рекреаційної діяльності. Найкращими кліматичними умовами для літнього відпочинку відзначаються узбережжя Чорного й Азовського морів, літнього і зимового – Карпати та Закарпаття.

7.3. Водні рекреаційно-туристичні ресурси

Україна має значні запаси водних ресурсів.

Моря. Довжина берегової лінії нашої держави становить 3744,6 км: Чорне море - 1829,1 км; Керченська протока - 64,0 км; Азовське море - 799,8 км; затока Сиваш - 1051,7 км. Майже 750 км Чорноморського й Азовського узбережжя придатні для використання в туристично-рекреаційних цілях.

На територію України припадає 41,3% довжини берегів **Чорного моря** [12]. З точки зору рекреації саме тут склались умови, які є найбільш сприятливими для організації відпочинку: невеликі глибини прибережних вод і прихід теплих річкових вод влітку забезпечують значно більше прогрівання вод у північній частині моря, ніж деінде. Середня температура води в літній період сягає +23...+25 °С, місцями до +27 °С. Рельєф берегів Чорного моря в межах України переважно низовинний, за винятком ПБК, де Головне пасмо Кримських гір майже прямовисно обривається в бік моря. Під абразивною дією хвиль біля підніжжя гір утворилася вузька смужка галькових і гравійних пляжів, а в морі безліч скель-останців. На берегах Причорноморської низовини поширені наливні піщані коси та лимани – мілководні затоки, що утворюються в місцях впадіння річок у море.

Солоність поверхневих вод Чорного моря незначна: 17-18 ‰, у лиманах – 1-10 ‰. В умовах значного випаровування та малого притоку прісних вод вода у лиманах може осолонюватися, на дні можуть накопичуватися солевмісні мулисті відклади – гряди, які часто використовуються в курортній справі як лікувальний засіб. Вода Чорного моря, за винятком близьких до промислових центрів і портів районів, є прозорою, що в сукупності з багатим рослинним і тваринним світом є сприятливим чинником для підводного полювання та дайвінгу.

Азовське море характеризується мілководністю (пересічна глибина 7,4 м, максимальна – 15 м) та більш високою температурою води. Пересічна температура води влітку становить +22...+24 °, місцями до +32 °С. Якщо не брати до уваги Сиваш, то на територію України припадає 43 % найбільш якісних у рекреаційному відношенні берегів Азовського моря [9]. Південні береги Азовського моря урвисті, пагорбові; західні та північні – переважно низькі, піщані. Особливу туристичну цінність мають піщані коси з чудовими пляжами: Арабатська Стрілка, Федотова з Бирючим Островом, Обитічна, Бердянська, Білосарайська, Крива. Дно моря переважно рівне, з повільним зростанням глибини, у прибережній частині вкрите піском та черепашкою, окремі ділянки (переважно затока Сиваш) замулені. Ці чинники перетворюють наймілководніший морський басейн світу у надзвичайно придатний для розвитку дитячої рекреації.

Пересічна солоність води становить 13,8 ‰, максимальна в затоці Сиваш сягає до 250 ‰. Ропа затоки Сиваш доки що використовується лише як сировина для хімічної промисловості, однак має і важливе бальнеологічне значення. Прозорість води в Азовському морі невисока внаслідок значної кількості планктону, завислих частинок і дії хвильових процесів. Це невелике за площею море (39 тис. км²) має надзвичайно багатий органічний світ. Зокрема, тут нараховується 79 видів риб, зустрічається азовський дельфін – азовка.

Купальний сезон в Азово-Чорноморському басейні триває більше 4 місяців – з кінця травня до початку жовтня. Традиційною доки що залишається орієнтація переважної більшості туристів на курорти ПБК, Одеси, Скадовська, Бердянська, однак, останнім часом значно розвинулась інфраструктура і підвищився рівень обслуговування (при значно нижчих цінах) на західному узбережжі Криму, в окремих районах Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей. Загальна одноразова місткість всіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. осіб [9]. Найбільшими приморськими рекреаційними ресурсами володіють АР Крим (майже 1750 км² суходільних і водних актуальних смуг), Херсонська (990 км²), Одеська (264 км²) області [1].

Величезна кількість річок (близько 63 тис.), озер (близько 20 тис.) і ставків збільшує атрактивність українських ландшафтів та примножує рекреаційні можливості території. Тривалість купального сезону на річках, озерах та водосховищах в Україні різна. На Поліссі та Заході України вона становить 90 – 120 днів, у центральних, східних та південних областях – більше 120 днів [9]. Гірські річки Карпат і Криму, зважаючи на низьку температуру води, високу швидкість течії та низьку глибину є взагалі малопридатними для купання.

Річки України мають велике значення в організації рекреаційної діяльності в країні. Пляжний відпочинок, купання, активні види туризму з використанням байдарок, плотів, парусних суден, рибальство, рафтинг, річкові круїзи – види відпочинку, що базуються на використанні рекреаційних ресурсів річок. Річки збільшують мальовничість краєвиду, подекуди стаючи одним із основних атрактивних чинників (панорама Заліщиків, Кам'янця-Подільського, Дністровський каньйон, Деснянська оболонь, південнобузькі пороги, водоспади на кримських та карпатських річках).

Україна має досить густу річкову мережу. На 1 км її території припадає 0,25 км річок. Річок завдовжки понад 10 км у країні майже 4 тисячі, а понад 100 км – 123, великих річок (загальна довжина перевищує 500 км) – 14. Усі річки України мають переважно снігове живлення і, відповідно, весняну повінь.

Найдовша річка України – **Дніпро** – має і найбільше рекреаційне навантаження. На його берегах розмістилися важливі економічні центри держави (Київ, Канів, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Нова Каховка, Херсон тощо), населення яких активно використовує рекреаційні ресурси Дніпра для купання та організації активного відпочинку на воді. До того ж, ці міста є культурно-історичними центрами, пізнавальні можливості яких можуть використовуватися для організації круїзів. Притоки Дніпра – Прип'ять, Тетерів, Рось, Тясмин, Інгулець, Десна, Сула, Псел, Ворскла, Самара тощо – теж широко використовуються для організації відпочинку та подорожей. На їх берегах знаходяться такі міста, як Ковель, Луцьк, Рівне, Житомир, Біла Церква, Кривий Ріг, Чернігів, Суми, Полтава, Миргород, Павлоград тощо. Потреби у відпочинку великої кількості населення, яке проживає у басейні Дніпра, а також рекреаційні ресурси даної території

зумовили розміщення багатьох санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку, дитячих таборів на берегах Дніпра та берегах річок його басейну.

Другим найбільш перспективним районом рекреаційно-туристичного освоєння є басейн **Південного Бугу**. Відносно чиста в екологічному плані територія, мальовничі береги (особливо в межах Поділля), старовинні великі міста в басейні ріки (Хмельницький, Вінниця, Умань, Кіровоград, Первомайськ, Миколаїв) роблять можливим розвиток тут рекреаційно-туристичної діяльності.

У Карпатських горах беруть свій початок **Дністер, Прут, Тиса** та їх притоки. У межах гірських територій річки мало придатні для купання через низьку температуру води, стрімку течію, численні пороги та водоспади, незначну глибину. Проте, вони придатні для організації активних видів туризму, а також мають багато привабливих об'єктів (порогів, водоспадів), які змушують туристів здійснювати мандрівки та екскурсії. З карпатських річок можна безпосередньо пити воду. Це є важливою умовою організації гірських походів. У межах рівнинних територій Дністер, Прут, Тиса та їх притоки придатні для купання, рибальства, сплавлення на байдарках і каное. Звивисті русла Дністра та його приток у межах Подільської височини пробивають у гірських породах каньйони та формують мальовничі пейзажі. У басейні цих річок знаходяться українські міста з давньою та славною історією: Дрогобич і Трускавець, Івано-Франківськ, Галич і Коломия, Тернопіль і Заліщики, Кам'янець-Подільський, Чернівці і Хотин, Білгород-Дністровський і Затока, міста і курорти Закарпаття.

Сіверський Донець і його головні притоки (Лугань, Оскіл, Айдар, Деркул) несуть свої води територією найбільш індустріалізованого району України. Тому роль, яку вони виконують для організації туризму та рекреації, неоднозначна: річки широко використовуються для організації відпочинку внаслідок значного рекреаційного попиту з боку мешканців високоурбанізованих промислових районів, проте води їх значно забруднені відходами металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості. У басейні Сіверського Дінця розміщена величезна кількість баз відпочинку, в т.ч. курорти Рай-Оленівка, Святогірськ та Кремінна.

Кілійське гирло **Дунаю** теж є дуже забрудненим. Але його ресурси можна використовувати для організації круїзів як місцевого (Ізмаїл, Кілія, Вилкове), так і європейського масштабів. Дунай протікає територією 10 держав, а його басейн охоплює території 18 країн Центральної та Південної Європи. Це відкриває значні можливості для міжнародного співробітництва у сфері туризму. Окрім круїзного туризму, в дельті Дунаю можна організувати екологічний. Впадаючи у Чорне море, Дунай утворює дельту, територія якої під час весняної повені та паводків зазнає тривалого затоплення. Ці території (плавні) відносно мало освоєні у господарському відношенні, вкриті заростями чагарників, очерету, осоки та рогозу, відрізняються багатомірною флорою та фауною і є місцем гніздування великої кількості птахів.

Річки Криму, зазвичай, беруть початок у горах. Живляться річки ґрунтовими карстовими водами, завдяки чому в горах мають високі питні властивості. Річки південного схилу короткі, утворюють велику кількість каскадів, водоспадів, каньйонів і тому, в першу чергу, є важливими екскурсійними об'єктами (Східна Улу-Узень, Ялтинська Улу-Узень, Учан-Су, Яузлар, Дерекойка). Вода в них не встигає прогріватись (у найспекотніший день не перевищує +11°C), дно кам'янисте, нерівне, глибини незначні, течія швидка, тому для купання вони мало придатні. Вода річок використовується для водопостачання міст-туристичних центрів ПБК. Є досить значні річки і в Західному Криму. Вони всі також беруть свій початок у горах, а потім линуць мальовничими долинами до моря в районі Севастополя. Найповноводнішою з-поміж них є невелика (63 км) річка Бельбек, на одній із приток якої знаходиться знаменитий Великий Каньйон [8]. Річки, що беруть початок на північних схилах Кримських гір, довші (Салгир – найдовша річка Криму). Свій шлях вони продовжують у межах степового Криму і під час спекотного літа можуть пересихати в нижній течії. Ці річки можуть використовуватися для купання, але даний ресурс має лише місцеве значення, оскільки півострів володіє більш потужними гідрологічними ресурсами для здійснення цього заняття – морями. Загалом туристичне значення кримських річок здебільшого зводиться до екскурсійного, пейзажозаформуючого та водозабезпечуючого.

Отже, річки різних регіонів України різняться між собою

похилом русла, характером течії, наявністю та складністю перешкод тощо, що дозволяє поділити їх за туристсько-спортивною складністю на три групи – річки низовин, річки височин, річки Карпатського регіону.

До першої групи – річки низовин – належать річки Придніпровської, Поліської низовин та Полтавської рівнини. Це такі річки, як Дніпро з більшістю своїх приток, а також річки басейну Сіверського Дінця. Похил їх русла не перевищує кількох сантиметрів на кілометр, течія слабка, її швидкість не перевищує 2-4 км/год. Рівень води впродовж сезону туристських сплавів (з березня до листопада включно) змінюється незначною мірою. Такі річки ідеально підходять для організації спокійних сплавів для туристів-початківців і сімейного відпочинку на природі.

До другої групи річок віднесено ті, які течуть Придніпровською, Подільською та Волинською височинами. Це праві притоки Прип'яті (Горинь, Случ, Тетерів, Уж), права притока Дніпра – річка Рось, річки басейну Південного Бугу, а також верхів'я р. Дністер та її ліві притоки. Русла цих річок перетинають виходи твердих гірських порід, через що в них утворюються пороги та перекати. Похил русел цих річок значно більший – від 0,4 до 1 м/км. Тривалі дощі можуть викликати значні паводки. Річки цієї групи дають можливість проводити водні походи до 2-3 категорії складності. Найбільш складними тут є пороги в нижній течії р. Південний Буг. Рекомендований період сплаву – з березня до листопада включно.

Гірські річки Карпат (річки басейну Дністра: Чорний Черемош, Черемош, Білий Черемош, Прут, Стрий, а також Тиса з окремими притоками) мають похил русла у верхів'ях до 10 м/км, стрімку течію, що сягає 10-15 км/год, могутні пороги. Тривалі або рясні дощі можуть викликати паводок у будь-яку пору року. Рівень води впродовж сезону сплаву сильно варіює, тому найкращий час для проходження річок Карпат з кінця квітня до першої декади травня, під час повені, коли танення снігів найбільш інтенсивне. Річки Карпат можна долати на каяках, байдарках, катамаранах, плотах. Залежно від сезону та виду суден маршрути на річках Карпат класифікуються до IV категорії складності з елементами V к.с.

Водний туризм в Україні завойовує все більшу популярність, із кожним роком з'являються нові маршрути сплавів. В Україні для сплавів використовують в основному

спеціальні катамарани й байдарки. На рафтах здійснюється тільки близько 10% сплавів.

Озера України мають велике значення для організації туризму та відпочинку. Вони придатні для купання, рибальства, заняття водними видами спорту та пізнавальної діяльності. Озера поширені в різних регіонах України, але найважливішими озерними областями є: Волинське Полісся, придунайські та причорноморські озера-лимани, озера рівнинного Криму й гірські озера Українських Карпат [12]. З лікувальною метою використовуються приморські озера та лимани Сасик, Тилігульський, Хаджибейський, Куяльницький та інші, оскільки вони є місцем зосередження лікувальних грязей. З метою відпочинку використовуються озера півночі України, зокрема, Волині. Особливо відомими з них є мальовничі Шацькі озера. До їхнього складу входить близько 30 озер, із яких найбільшим є Світязь із надзвичайно прозорою та чистою водою. Крім Шацьких озер, у Волинській області велике значення для відпочинку мають озера Люб'язь, Волянське, Оріхове, Турське та інші. Відомі туристичні зони Полісся розташовані біля озер Білого (Володимерецький р-н Рівненської обл.), Борового та Оріхового (Коропський р-н Чернігівської обл.), Десняка (Сосницький р-н Чернігівської обл.), Красного (м. Новгород-Сіверський), Нобеля (Зарічанський р-н Рівненської обл.), озер Києва [10]. Окрім безпосереднього рекреаційного значення, вони збільшують атрактивність даних територій, формуючи неповторні мальовничі поліські ландшафти. Велике естетичне значення мають гірські озера Карпат, які мало придатні для купання, однак, зачаровують своєю красою: Бребенескул (на висоті 1801 м над р. м.), Синевир, Ворожеська, Несамовите, Драгобратське, Апшинецькі, Марічейка та багато інших.

В Україні є ще дуже багато цікавих і атрактивних гідрологічних об'єктів, представлених джерелами, криницями, каньйонами, водоспадами, порогами, мальовничими озерами, витоками та гирлами рік. Більшість із них оголошено заказниками, пам'ятками природи, заповідними урочищами, і всі вони можуть виступати об'єктами пізнавальної рекреації. Відомими об'єктами туристичного інтересу є водоспади Учансу, Джур-Джур, Кизил-Коба, Головкінського у Криму, Шипіт, Скакало, Манявський, Трафанець у Карпатах.

За словами В. Мацоли, не зважаючи на відносно слабку забезпеченість водними ресурсами, Україна може задовольнити відповідні туристичні потреби практично на всій території [6].

Нині найбільше рекреаційне навантаження припадає на узбережжя теплих Чорного та Азовського морів.

7.4. Гідромінеральні рекреаційно-туристичні ресурси

Основний вид гідромінеральних ресурсів України - це **мінеральна вода**. В Україні перші бальнеологічні курорти, які використовували мінеральну воду для лікування, виникли у Шклі (1576), Саках (1799), Трускавці (1827), Одесі (1829), БерМінВодах (1862), Моршині (1877) [4]. Україна багата на мінеральні води з різним хімічним складом.

Радонові води поширені у Житомирській, Київській, Вінницькій, Черкаській, Кіровоградській, Дніпропетровській областях. Найбільш відомі бальнеологічні курорти з використанням радонових вод діють у Хмільніку, Житомирі, Черкасах, Білій Церкві, Миронівці, Полонному.

Йодні та бромні - поширені в Криму, Приазов'ї, Причорномор'ї, західних областях.

Сульфідні, або сірководневі – у Карпатах, на Поділлі, Причорномор'ї, Керченському півострові. Такі курорти як Немирів, Шкло, Черче використовують сульфідні води.

Знамениті мінеральні води “Лужанська”, “Поляна Квасова”, “Свалява” відносяться до вуглекислих. Води такого типу поширені на Закарпатті, Буковині, Керченському півострові.

Води з підвищеним вмістом органічних речовин (типу Нафтуса) є у Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській областях.

Відомі бальнеологічні курорти Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ, Куяльник працюють на мінеральних водах, які не містять специфічних компонентів.

Миш'яковисті мінеральні води мають в Україні вузько локалізований прояв в околицях с. Кваси Закарпатської області.

Загалом, найбільша кількість джерел мінеральних вод зосереджена на Закарпатті, в Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській областях, трохи менше в Івано-

Франківській, Харківській, Житомирській, Вінницькій і Хмельницькій.

До інших гідромінеральних ресурсів відносяться лікувальні грязі, озокерит і бішофіт.

В Україні є великі запаси **лікувальних грязей (пелоїдів)**. У санаторно-курортних закладах України найширше застосування мають мулові органо-мінеральні сульфідні грязі солоних озер і лиманів Азово-Чорноморського регіону (Саки, Євпаторія, Куяльник, Хаджибей, Бердянськ). Їх загальні розвідані запаси сягають близько 125 млн м³.

У північних і західних областях поширені торфові грязі. Їх використовують на курортах Миргорода, Моршина, Немирова, Хмільника, Черче тощо. Дуже негативний вплив на використання торфових лікувальних грязей мала аварія на ЧАЕС.

У рекреаційному господарстві України обмежено використовуються сопкові грязі (курорт Феодосія) з вулканів на Керченському півострові.

Більшість родовищ **озокериту** в Україні приурочені до Передкарпаття. Саме тут знаходяться найбільші у світі: Бориславське (експлуатується з 1856 р.) та Трускавецьке родовища.

Бішофіт видобувається з родовищ у Чернігівській та Полтавській областях.

В Україні поступово розвивається **галотерапія**, зокрема соляні печери та шахти Донецької та Закарпатської областей застосовуються для лікування бронхіальної астми.

На основі використання мінеральних вод, лікувальних грязей, озокериту та бішофіту в Україні сформувалась мережа бальнеологічних, бальнеогрязьових, грязьових курортів світового значення.

7.5. Біотичні ресурси

Флора України налічує понад 4,5 тис. видів судинних, близько 800 видів мохоподібних рослин, понад 1 тис. лишайників та 15 тис. видів грибів. Серед рослинних угруповань в Україні відомі 766 видів дерев, 2788 чагарників, 2856 видів багаторічних, 329 дворічних та 984 види однорічних трав'янистих насаджень [2]. З дерев найбільш поширеними є

хвойні породи (сосна, ялина). З листяних порід дерев найчисельнішими є дуб, бук, береза, вільха та граб. Поширення певних порід залежить від кліматичних умов і ґрунтів, тому породний склад лісів закономірно змінюється з рухом на південь і формує ландшафти, характерні для певних природних зон.

Так, на Поліссі ростуть сосна, дуб, береза, вільха, осика, граб, у зоні Лісостепу - дуб, граб, бук, ясен, клен, в'яз, акація; у Степу - дуб, сосна, біла акація, гледичія; у байрачних лісах – дуб, клен, ясен, берест. В Українських Карпатах поширені ялина, бук, ялиця; у Кримських горах - дуб пухнастий та скельний, бук, граб, сосна.

Ліси є важливим об'єктом туристично-рекреаційної діяльності. Лісами вкрито близько 14% території України, що є невисоким показником. Найбільша лісистість фіксується в Карпатах (40%), в Кримських горах (32%) та на півночі країни (26,1%). На хвойні породи, відомі своїми лікувально-оздоровчими фітонцидними властивостями, припадає 54% загального запасу деревини. Основними районами поширення хвойних порід є Полісся та Карпати [12]. Перебування в соснових та смерекових лісах позитивно впливає на дихальну, кровоносну й імунну системи, має заспокійливу дію. Високий показник фітонцидності має суха діброва (дубовий ліс).

Степова рослинність у первісному вигляді до цього часу збереглася тільки на ділянках, непридатних для сільськогосподарського освоєння: схилах балок, у передгір'ях Криму, на піщаних косах Азово-Чорноморського узбережжя, островах. У лісостеповій зоні поширені лучні степи на типових чорноземах. У їх травостой переважають злаки — ковила, типчак, тонконіг вузьколистий; з різнотрав'я — конюшина, гадючник, маренка, шавлія лучна тощо. У типовій степовій зоні на півночі поширена різнотравно-типчакково-ковилова рослинність, представлена ковилою, тонконогом, стоколосом, викою, горицвітом, молочаєм, шавлією, астрагалом. Далі на південь переважають посухостійкі злаки: типчак, ковила українська, келерія, з різнотрав'я — кахрис, ферула, будяк, пижмо тощо. Вздовж Азово-Чорноморського узбережжя поширені полиново-злакові степи, де переважають посухостійкі дерністі злаки (типчак, ковила, житняк), полин, кермек та ін.

Лучна рослинність в Україні представлена у заплавах річок (заплавні луки), зволжених ділянках лісостепової зони

(суходільні), знижених ділянках річкових долин і на вододілах (низинні), в горах. На заплавах луках поширені вівсяниця, мітлиця, келерія, а також конюшина, жовтець, щавель, деревій тощо. На суходільних луках ростуть мітлиця, пахучий колосок, костриця, кульбаба, волошки. У трав'яному покриві низинних лук переважають вівсяниця, тимофіївка, осока, конюшина. Луки використовуються як сіножаті. У травостої гірських луків поширені вівсяниця, біловус, конюшина, лядвенець. У субальпійському поясі сформувалися луки з біловуса, тимофіївки, осоки вічнозеленої, вівсяниці.

Болотяна рослинність представлена осоками, очеретом, рогозом, хвощем, лепехою тощо. З дерев поширені вільха чорна, береза, верба, чагарники з верби і берези. Загальна площа боліт в Україні становить близько 1 млн га. Найбільше боліт поширено на Поліссі, зокрема, на Волині.

Роль боліт у розвитку рекреаційно-туристичної діяльності є двоякою. З одного боку, їх наявність значним чином обмежує рекреаційну та інші види господарської діяльності. З іншого – завдяки цьому на даних територіях зберігся багатий рослинний (журавлина, чорниця, брусниця, буяхи) та тваринний (глухарі, тетеруки, водоплавні та болотяні птахи, бобри, ондатри тощо) світ, що може бути об'єктом інтересу для екотуристів. Беззаперечною є вагома роль боліт у збереженні гідрологічного балансу території.

Є в Україні і власна **пустеля** – Олешківські піски, яка розташована у Херсонській області. Внаслідок надмірного випасання овець, трава, що росла на пісках, знесених Дніпром, зникла, а нічим не закріплений пісок став розноситися вітром, розширюючи площу пустелі. Нагріваючись під час літньої спеки, піски сприяють формуванню напівпустельного мікроклімату над територією. Зараз довжина пустельного ареалу в діаметрі становить 15 км. Це найбільша європейська пустеля, тому туристичний інтерес їй гарантовано. Щоправда, прогулянки Олешківськими пісками доки що є досить небезпечними: тривалий час вони використовувались як військовий полігон, і досі у піску знаходиться значна кількість снарядів, що не розірвалися.

Особливе значення для промисельного туризму мають значні ресурси дикорослих корисних рослин: лікарських, плодово-ягідних, салатних, олійних тощо.

З 4,5 тис. видів судинних рослин фармакологічна активність притаманна не менш як 1 тис. видів [2], які застосовуються як в офіційній, так і в народній медицині. Але в широких масштабах ведеться заготівля лише 45-50 видів рослин. Найпоширенішими є валеріана, барвінок малий, конвалія, лепеха звичайна, цмин пісковий, алтея лікарська, арніка гірська, ромашка, брусниця, кропива дводомна, дурман звичайний, чистотіл, подорожник великий та інші. Широко культивуються м'ята перцева, меліса, лаванда, беладонна. У Тернопільській області є Почаївський та Галицький ботанічні сади лікарських рослин [4]. Найбільша видова кількість лікарських рослин зосереджена на Поліссі, в Лісостепу та Українських Карпатах. Але у зв'язку з аварією на ЧАЕС значні території на півночі країни заборонені для заготівлі як лікарських рослин, так і грибів та ягід.

В Україні відомо кілька сотень видів їстівних грибів, серед яких найбільш популярними є білий гриб, маслюк, підберезник (бабка), красноголовець, лисичка, печериця, опеньок, сиріжка. Найбільшими грибними зонами в Україні є поліські, карпатські та гірсько-кримські ліси. Полісся та Карпати є також і найбільш ягідними місцями України (малина, ожина, чорна горобина, калина, чорниця, брусниця, журавлина, суниця тощо).

Щодо пейзажного різноманіття, то найвищий вплив на емоційний стан людини справляють лісові ландшафти Українських Карпат і Кримських гір (включно з Південним берегом Криму), окремі ділянки Волино-Подільської височини (Товтри, Медобори, Кременецькі гори), окремі ареали Донецького кряжу (так звана Українська Швейцарія в районі Святогірська), Словечансько-Овруцький кряж на Житомирщині тощо [10].

Предметом постійного інтересу для людей, які займаються екотуризмом і науковим туризмом, є ендеміки. В Україні немає жодної ендемічної родини, проте є досить значна кількість ендемічних видів, які належать до родин розових, бобових, ясноткових, гвоздикових, складноцвітих, злаків. Найвищим ендемізмом характеризуються Кримські гори (10%), Карпати (9,8%), Подільська височина [2].

На просторах нашої країни нараховується кілька сотень рослин-медоносів. У районах інтенсивного землеробства

поширені культурні медоноси. Так, у зоні Степу переважають рослини-медоноси, що висіваються в полях сівозмін: соняшник, люцерна, конюшина, еспарцет, коріандр тощо. У Карпатах же домінують медоноси дикорослі. Рослинний світ України є досить виснаженим господарською діяльністю, і майже всі ендемічні види рослин є видами, занесеними до Червоної книги України. На грані вимирання опинилося 429 видів судинних рослин, 28 видів мохоподібних, 27 видів лишайників, 17 видів водоростей, 30 видів грибів.

Фауна України ще більше постраждала від втручання людини в природу. З 367 видів птахів до Червоної книги занесено 67 видів, із 103 видів ссавців – 40 видів, з близько 40 видів плазунів та земноводних – 13 видів, з 200 видів риб – 34 види [7]. Поряд із цим в Україні проводиться акліматизація єнотовидної собаки, ондатри, білки-телеутки, дикого кроля, зубра, оленя плямистого, косулі сибірської, кабана середньоазійського тощо, яких можна віднести до перспективних мисливських видів [12].

Як туристичний ресурс використовують і заповідно-мисливські угіддя, особливо в умовах зростання популярності мисливських та фіш-турів. Площа мисливських угідь лісомисливських господарств Держкомлісгоспу становить 1,1 млн га. Крім того, значні площі мисливських угідь є у віданні Українського товариства мисливців і рибалок, Товариства військових мисливців і рибалок тощо. Поблизу Києва функціонує два заповідних лісомисливських господарства: Дніпровсько-Тетерівське (Вишгородський та Поліський райони) і Заліське (Броварський район Київської та Козелецький Чернігівської областей). На жаль, найкращі з них захопили різнокаліберні політики і чиновники. У Карпатах функціонує чотири державні лісомисливські господарства: «Майдан» у Львівській області, «Осмолода» та «Карпати» в Закарпатській області і «Буковинське» в Чернівецькій області. Щільність мисливських видів у 2-5 разів вища ніж на сусідніх територіях [4].

Найпоширенішими серед мисливських видів ссавцями є [10]:

- бобер річковий - річкові системи Прип'яті, середньої течії Південного Бугу, середньої та нижньої течії Дніпра;
- бабак - пониззя Дніпра та північний схід України;

заець сірий - всюди, особливо на Поліссі та в Лісостепу;
 білка звичайна - Полісся, Карпати, Лісостеп;
 тхір світлий - окрім Полісся та Карпат;
 лисиця звичайна - всюди;
 вовк - за винятком Таврійських степів та Криму
 (зустрічається на Кінбурнській косі);
 козуля - північ, Карпати;
 кабан - Полісся, Карпати, Лісостеп.

Мисливське значення мають птахи, яких в Україні нараховується понад 50 видів. У великій кількості ще зустрічаються крижень, чирок-тріскунок, чирок-свистун, чернь червоноголова, шилохвіст, курочка водяна, бекас, куріпка сіра, гуси, кулики та ін.

У річках і морях України нараховується близько 270 видів риби. Практично всюди об'єктом інтересу рекреантів і туристів-рибалок можуть бути короп, сазан, лящ, лин, карась, щука, судак, сом, амур, окунь, йорж, плітка, краснопірка та товстолобик; форель та харіус водяться у карпатських річках; лососів та оселедців ловлять у дунайських водах. У прибережній смузі Чорного моря водяться білуга, севрюга, осетрові, скумбрія, ставрида, сардини, кефаль, кілька, камбала, бички, оселедці; Азовського - хамса, керченський оселедець, тюлька, камбала глосса та калкан, бичок леопардовий, пеленгас [10].

Фауна України має невисокий ступінь ендемізму. Найвищий ендемізм притаманний комахам і моллюскам. Ендемічних видів ссавців небагато: лисиця кримська, олень кримський благородний, сліпак подільський, бурозубка альпійська.

Спілкування з деякими тваринами та догляд за ними позитивно впливає на психічний стан і настрої людини. Тому в Україні в останні роки успішно розвивається іпотуризм. При конно-спортивних базах України існує близько 25 центрів іпотерапії. Перший із них був створений у 1994 р. у Києві на базі кінно-спортивного клубу, розташованого на території «Експоцентру» (колишня ВДНГ). Зараз центри іпотерапії діють також у Харкові, Одесі, Севастополі, Тернополі, Донецьку та інших містах. І хоча в Україні іпотерапія поки не має офіційної підтримки, кінними прогулянками із користю для здоров'я

займаються близько 50 % приїжджих на Закарпаття туристів.

Сукупність рослин-медоносів становить кормову базу бджільництва. Прадавні традиції бджільництва в Україні, а також рівень його сучасного розвитку зумовлюють високий світовий авторитет нашої держави у цій галузі. Український мед визнано найкращим у світі. Бджільництво від просто реалізації продукту перетворилося на складову частину «зеленого туризму» – «апітуризм», який успішно розвивається у багатьох регіонах України, у тому числі, й у Карпатському. Недаремно саме в Мукачеві відкрили музей і дегустаційну залу меду, які увійшли до туристичного маршруту «Солодке Закарпаття». Перший в Україні реабілітаційний центр із оздоровлення і лікування продуктами бджільництва, або так званий бджолиний санаторій, створений на основі найбільшої на Кримському півострові пасіки, що нараховує близько тисячі вуликів, і розташований у мальовничих передгір'ях Білогірського району Криму. Перші, так звані, біовулики запатентував у 2009 р. бджоляр з Ніжина Чернігівської області Петро Балаш. Це дещо подовжена конструкція звичайного бджолиного вулика зі спеціальним верхнім лежачком. Кримські фахівці пішли далі – вони обладнали близько двадцяти пірамідальних будиночків, фундамент яких складається з бджолиних вуликів.

В останні десять років в Україні розвивається і дельфінотерапія. Центри дельфінотерапії функціонують при багатьох дельфінаріях, яких в Україні нараховується понад два десятки. Найбільше їх в Криму, є також у Києві, Харкові, Одесі, Хмільнику та інших містах.

Загалом, серед біотичних туристичних ресурсів найбільше навантаження припадає на зелені зони міст, дендропарки, ботанічні та зоологічні сади.

З метою популяризації та визначення найбільш привабливих природних туристичних ресурсів України у 2007 р. було проведено Інтернет-опитування усіх бажаючих. У результаті було визначено **7 природних чудес України**. До їх числа увійшли:

- 1) біосферний заповідник «Асканія-Нова»;
- 2) Гранітно-степове Побужжя;
- 3) Дністровський каньйон;
- 4) Мармурова печера;

- 5) Подільські Товтри;
- 6) оз. Світязь;
- 7) оз. Синевир.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Опишіть можливості використання основних форм рельєфу України як ресурсів розвитку туризму в державі.
2. У яких регіонах України знаходяться основні спелеоресурси?
3. Охарактеризуйте пляжні ресурси нашої держави.
4. Оцініть рельєф України як умову розвитку туризму.
5. Які кліматичні умови є сприятливими для розвитку туризму на території України?
6. Для розвитку яких видів туризму на території України використовуються кліматичні ресурси?
7. Опишіть зонування території України за природно-кліматичними умовами проживання населення, дайте коротку характеристику та наведіть приклади курортів основних природних зон України.
8. Дайте коротку характеристику водних об'єктів України як рекреаційно-туристичних ресурсів та умов розвитку туризму.
9. Охарактеризуйте забезпеченість України гідромінеральними ресурсами.
10. Які біотичні ресурси України мають рекреаційно-туристичне значення?
11. Дайте характеристику основних природних зон та рослинних угруповань України.

Використані та рекомендовані джерела

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. – К., 2001. – 395 с.
2. Географічна енциклопедія України у 3 тт. – К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1990.

3. Лікувальні грязі та пелоїдолікування [Електронний ресурс] / Сайт “Курорти та санаторії України”. – Режим доступу: <http://sankuroort.ua/uk/4/22/25/>
4. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник / О.О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук . – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
5. Мальська М. Основи туристичного бізнесу: Навч. посіб. [Текст] / М. Мальська, В. Худо, В. Цибух. – Львів: Видавн. центр ЛНУ, 2003. – 360 с.
6. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України [Текст] / В.І. Мацола. - Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1997. – 295 с.
7. Національна доповідь про стан навколишнього середовища в Україні у 2001. /В. Раєвський. – К.: Видавництво Раєвського, 2003. – 183 с.
8. Омелян В. Річки і водоспади Криму. / Персонал Плюс: Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик. – 2008 р. - №28.
9. *Рельєф України*. [Навч. пос.] / Б.О. Вахрушев, І.П. Ковальчук, О.О. Комлев, Я.С. Кравчук, Е.Т. Палієнко, Г.І. Рудько, В.В. Стецюк / За загальною редакцією В. В. Стецюка. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 688 с.
10. Стафійчук В.І. Рекреалогія [Навч. пос.] / В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
11. Стецюк В.В. Визначні пам'ятки рельєфу України як рекреаційний ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geomandry.com.ua/>
12. Шищенко П.Г., Маринич О.М. Фізична географія України: [Підручник] / П.Г.Шищенко, О.М.Маринич. – К.: Знання, 2006. – 511 с.

Розділ 8.

Загальна характеристика природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України

Загальна чисельність об'єктів ПЗФ України станом на 01.01.2010 р.²² становила близько 7607 об'єктів, загальною площею 3484,8 тис.га, (таблиця 8.1), у тому числі 3268 тис. га – в межах території України та 402,5 тис. га – в межах акваторії Чорного моря.

Таблиця 8.1

Структура природно-заповідного фонду України, станом на 01.01.2010р.

Категорія	Кількість		Площа, тис. га
	об'єктів	% від загальної кількості	
Заповідники:	25	0,3	445,1
природні	19	0,2	198,7
біосферні	4	0,1	246,4
Національні природні парки	38	0,5	1001,8
Заказники:	2853	37,5	1257,5
загальнодержавного значення	306	4,0	419,7
місцевого значення	2547	33,5	837,8
Пам'ятники природи:	3203	42,1	26,5
загальнодержавного значення	132	1,7	5,8
місцевого значення	3071	40,4	20,7
Ботанічні сади:	27	0,4	1,9
загальнодержавного значення	18	0,2	1,8
місцевого значення	9	0,2	0,1
Зоологічні парки:	12	0,2	0,4
загальнодержавного значення	7	0,1	0,1
місцевого значення	5	0,1	0,3

²² Найбільш повні дані про об'єкти ПЗФ датуються 2010 роком. З 2012 року змінилася система статистичного обліку, і дані надаються лише по заповідниках та національних парках.

Дендрологічні парки:	54	0,7	1,7
загальнодержавного значення	19	0,2	1,4
місцевого значення	35	0,5	0,3
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:	542	7,1	13,4
загальнодержавного значення	88	1,1	6,0
місцевого значення	454	6	7,4
Регіональні ландшафтні парки	55	0,7	639,5
Заповідні урочища	800	10,5	97
ВСЬОГО	7607	100	3484,8
в тому числі:			
загальнодержавного значення	631	8,1	1881,7
місцевого значення	6976	91,9	1603,1

Примітка. Джерело [1]

У структурі ПЗФ України за категоріями об'єктів найбільш чисельними є групи пам'яток природи - 3203, заказників - 2853, заповідних урочищ - 800, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва - 542 та регіональних ландшафтних парків - 55. За величиною площ, зайнятих окремими категоріями об'єктів ПЗФ, переважають заказники, національні природні парки та регіональні ландшафтні парки (рис. 8.1)

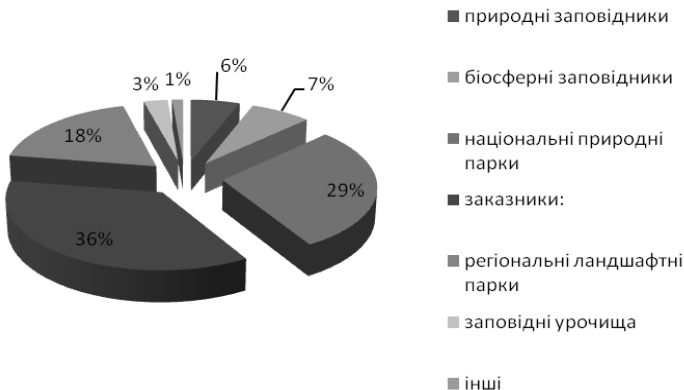

Рис. 8.1. Частка окремих категорій об'єктів ПЗФ у загальній їх площі

У структурі об'єктів ПЗФ за статусом чисельно переважають такі, що мають місцевий статус: 91,9% від загальної кількості. Лише 631 об'єкт мав статус державного, серед них 4 біосферні заповідники, 19 природних заповідників, 38 національних природних парків, 306 заказників, 132 пам'ятки природи, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 19 дендрологічних парків, 18 ботанічних садів та 7 зоологічних парків. Їх загальна площа становить більше 51 % від усієї площі ПЗФ. Державний статус мають і деякі регіональні ландшафтні парки. Біосферні заповідники: Карпатський, Дунайський, Асканія-Нова та Чорноморський, - мають міжнародний статус.

Території та об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення перебувають у підпорядкуванні або під охороною різних державних органів та установ, серед них Міністерство екології та природних ресурсів України (26 територій), Державне агентство лісових ресурсів України (291 територія), Національна Академія наук та інші.

Частка заповідних територій у загальній площі держави становила 5,8%. Нині це показник становить 6,7% території країни, але ряд експертів вважає його завищеним внаслідок повторного підрахунку площ ПЗФ при входженні одних об'єктів до складу інших та врахування площ морських акваторій, що входять до складу заповідних територій, у перерахунку на площу країни [2]. Відсоток заповідності у окремих областях коливався від менш ніж 1,4 % у Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Харківській до 14 % і більше в Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях та м. Київ.

За даними державної служби статистики України площа заповідників та НПП в Україні постійно зростає. З 2000 по 2013 рр. вона збільшилась майже вдвічі й на кінець зазначеного періоду становила 1576,1 тис. га або 2,6% загальної площі країни.

Найбільш важливими для рекреаційно-туристичної діяльності є національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, дендропарки, ботанічні сади, зоопарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

З метою підвищення економічної ефективності функціонування об'єктів природо заповідного фонду значна увага приділяється організації на їх території рекреаційно-туристичної діяльності. Дана ідея не нова. Так, екскурсійна

діяльність заохочувалась ще бароном Ф.Е. Фальц-Фейном – засновником найстарішого природного заповідника України (статус з 1921 року) “Асканія-Нова”. Тоді, у 1909-1910 роках, заповідник відвідувало 3-5 тис. туристів щорічно.

У природних заповідниках України у 2013 році було розташовано стаціонарних рекреаційних об’єктів на 383 місця, функціонувало 54 туристичні маршрути, які відвідало майже 94 тис. осіб. В основному, цих показників було досягнуто завдяки трьом заповідникам, розташованим у АР Крим: Карадазькому, Кримському та Ялтинському гірсько-лісовому (табл. 8.2).

Три біосферних заповідники відвідує близько 155 тис. осіб/рік (масове відвідування території Чорноморського біосферного заповідника заборонено). Найбільш активно рекреаційна діяльність розвивається у Карпатському біосферному заповіднику, де наразі зосереджені усі стаціонарні рекреаційні заклади за цією категорією об’єктів.

Таблиця 8.2

Основні показники обсягів рекреаційно-туристичної діяльності в межах об’єктів природо-заповідного фонду

	Кількість відвідувачів, тис. осіб	Кількість туристичних маршрутів, од	Ємність стаціонарних рекреаційних об’єктів, місць
Усього	2860,2	345	42953
Природні заповідники	93,7	54	383
у т.ч.			
Карадазький природний заповідник	20,0	3	40
Кримський природний заповідник	11,6	14	-
Ялтинський гірсько-лісовий	43,0	12	343
Біосферні заповідники	154,8	29	84
у т.ч.			
“Асканія-Нова”	89,5	8	-
“Дунайський”	22,3	3	-
“Карпатський”	41,7	18	84
Національні природні парки	2611,7	262	42486
у т.ч.			
“Білобережжя Святослава”	11,7	3	-
“Великий Луг”	4,2	10	1175

“Вижницький”	5,8	10	130
“Голосівський”	550,0	4	-
“Гуцульщина”	72,0	6	-
“Деснянсько-Старогутський”	2,1	6	51
“Карпатський”	110	58	5700
“Пирятинський”	55,0	-	-
“Подільські Товтри”	76,1	5	-
“Святі Гори”	1230,1	9	28940
“Синевир”	48,0	13	39
“Сколівські Бескиди”	43,0	12	22
“Чарівна Гавань”	204,0	5	-
“Шацький”	100	3	5423
“Ужанський”	7,2	23	453
“Яворівський”	8,6	6	375

Примітка. Джерело [3]

8.1. Національні природні парки України

Національні природні парки вважаються на сьогодні найбільш соціально корисною та економічно вигідною формою природного заповідання. У них можна оптимально поєднувати природоохоронні, господарські та рекреаційні функції, тому впродовж останніх років спостерігається значне зростання їх кількості. Так, починаючи з 2005 року, було створено 26 нових НПП. Нині ж їх нараховується 42. Найбільша кількість об'єктів даної категорії зосереджена в Івано-Франківській (4), Закарпатській (3), Львівській (3), Харківській (3), Херсонській (3) та Чернівецькій (3) областях. Найбільшу площу відносно загальної території займають НПП Хмельницької (12,7%), Івано-Франківської (7,8%), Закарпатської (6,9) та Волинської (4,4%) областей. Найбільшим за площею національним природним парком України на даний час є Подільські Товтри, а також Приазовський, Азово-Сиваський, Карпатський, Шацький, “Синевир” і “Святі Гори”.

Поки що НПП немає у Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Луганській, Кіровоградській областях – тих регіонах, населення яких формує підвищений попит на рекреаційні послуги (таблиця 8.3).

Таблиця 8.2

Перелік національних природних парків України

№ п/п	Назва НПП	Область, на території якої знаходиться	Рік заснування	Площа, га
1.	Азово-Сиваський	Херсонська область	1993	52154
2.	Білобережжя Святослава	Миколаївська	2009	35223
3.	Бузький Гард	Миколаївська	2009	6138
4.	Верховинський	Івано-Франківська	2010	12023
5.	Вижицький	Чернівецька	1995	11238
6.	Великий Луг	Запорізька	2006	16756
7.	Галицький	Івано-Франківська,	2004	14209
8.	Гетьманський	Сумська	2009	23360
9.	Голосіївський	Київ	2007	4525
10.	Гомільшанські Ліси	Харківська	2004	14315
11.	Гуцульщина	Івано-Франківська	2002	32271
12.	Дворічанський	Харківська	2009	3131
13.	Дермансько-Острозький	Рівненська	2009	5448
14.	Деснянсько-Старогутський	Сумська	1999	16215
15.	Дністровський Каньйон	Тернопільська	2010	10829
16.	Джарилгацький	Херсонська	2009	10000
17.	Зачарований Край	Закарпатська	2009	6101
18.	Ічнянський	Чернігівська	2004	9666
19.	Карпатський	Івано-Франківська	1980	50495
20.	Кармелюкове Поділля	Вінницька	2011	20203
21.	Кременецькі Гори	Тернопільська	2009	6951
22.	Мезинський	Чернігівська	2006	31035
23.	Меотида	Донецька	2009	20720
24.	Нижньодністровський	Одеська	2008	21311
25.	Нижньосульський	Черкаська, Полтавська	2010	18635
26.	Олешківські Піски	Херсонська	2011	8020
27.	Північне Поділля	Львівська	2012	15588
28.	Подільські Товтри	Хмельницька	1996	261316
29.	Прип'ять-Стохід	Волинська	2007	39315
30.	Пирятинський	Полтавська	2009	12028
31.	Приазовський	Запорізька	2010	78127
32.	Святі Гори	Донецька	1997	40448
33.	Синевир	Закарпатська	1989	43000
34.	Сколівські Бескиди	Львівська	1999	35261
35.	Слобожанський	Харківська	2009	5244

36.	Тузловські Лимани	Одеська	2010	27865
37.	Ужанський	Закарпатська	1999	39159
38.	Хотинський	Чернівецька	2010	9432
39.	Чарівна Гавань	АР Крим	2009	10900
40.	Черемоський	Чернівецька	2009	7117
41.	Шацький	Волинська	1983	48977
42.	Яворівський	Львівська	1998	7108

Примітка. Джерело [3]

Національні природні парки є найбільш відвідуваними (більше 2,5 млн. відвідувань щорічно) категоріями природоохоронних об'єктів. На їх території розміщена основна маса стаціонарних рекреаційних закладів, що локалізуються в межах об'єктів ПЗФ, та розроблена найбільша кількість туристичних маршрутів. Найбільша кількість відвідувачів у 2013 р. була зафіксована у НПП «Святі гори» — більше 1,2 млн. осіб. Тут же – найбільша кількість стаціонарних рекреаційних закладів. Найбільшою кількістю туристичних маршрутів відрізняється Карпатський НПП, який у 1980 році першим отримав статус національного природного парку.

8.2. Визначні регіональні ландшафтні парки України

Регіональні ландшафтні парки теж активно задіюються в рекреаційній діяльності. В Україні даний тип об'єктів ПЗФ є відносно новим, оскільки статус РЛП почав надаватися територіям, цінним у природному та рекреаційному відношенні, лише з 1992 року. Частина з них згодом було перетворено на НПП. Першими РЛП на території України, що донині зберегли цей статус, є «Кінбурнська Коса», «Знесіння», «Ізмаїльські Острови», «Дністровський». Найбільшу кількість РЛП мають Донецька (6), Львівська, Миколаївська, Полтавська та Харківська (по 4) області. Найбільшим за площею РЛП України є «Міжріччинський» та «Сеймський», а найбільші показники відношення площі даних об'єктів до загальної площі області мають Сумська (4,3%), Чернівецька (3,5%), Чернігівська (3,2), Львівська та Івано-Франківська (по 2,2%). Не мають РЛП Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Херсонська та Черкаська області (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

Приблизний перелік регіональних ландшафтних парків України

№ п/п	Назва НПП	Область, на території якої знаходиться	Рік заснування	Площа, га
1.	Біловодський	Луганська	2001	14011
2.	Бокальська коса	АР Крим	2000	1520
3.	Великобурлуцький степ	Харківська	2000	2043
4.	Верхньодністровські Бескиди	Львівська	1997	8356
5.	Вільхова балка	Харківська	2009	466
6.	Гадяцький	Полтавська	2012	12803
7.	Галицький	Івано-Франківська	1996	10280
8.	Гранітно-Степове Побужжя	Миколаївська	1994	6267
9.	Дермансько-Мостівський	Рівненська	2002	19837
10.	Диканьський	Полтавська	1994	11945
11.	Дніпровські Острови	Київ	2004	1215
12.	Дністер	Вінницька	2009	6700
13.	Дністровський	Івано-Франківська	1993	19656
14.	Донецький Кряж	Донецька	2009	3952
15.	Загребелля	Тернопільська	1994	630
16.	Зарваницький	Тернопільська	1994	283
17.	Знесіння	Львівська	1993	312
18.	Зуївський	Донецька	2002	1214
19.	Ізмаїльські острови	Одеська	1993	1366
20.	Ізюмська Лука	Харківська	2003	5002
21.	Калинівський	АР Крим	2000	12000
22.	Клебан-Бик	Донецька	2000	1974
23.	Кінбурнська Коса	Миколаївська	1992	17890
24.	Краматорський	Донецька	2004	1738
25.	Кременчуцькі Плавні	Полтавська	2001	5080
26.	Мальованка	Хмельницька	1998	16919
27.	Міжрічинський	Чернігівська	2002	102473
28.	Надслучанський	Рівненська	2000	17000
29.	Надсянський	Львівська	1997	19428
30.	Немирівське Побужжя	Вінницька	2012	5678
31.	Нижньоворсклянський	Полтавська	2002	23200
32.	Партизанська Слава	Київ	1994	112
33.	Печенізьке Поле	Харківська	1999	4998
34.	Половецький Степ	Донецька	2000	1335
35.	Поляницький	Івано-Франківська	1996	1032
36.	Прінгульський	Миколаївська	2002	3153
37.	Притиснянський	Закарпатська	2009	10331

38.	Прудищанський	Сумська		2538
39.	Равське Розточчя	Львівська	2007	19103
40.	Сеймський	Сумська		99000
41.	Середнє Побужжя	Вінницька	2008	2618
42.	Слов'янський Курорт	Донецька	2005	431
43.	Тилігульський	Миколаївська	1995	819
44.	Тилігульський	Одеська	1997	13954
45.	Трахтемирів	Київська	2000	10711
46.	Черемоський	Чернівецька	1997	6556
47.	Чернівецький	Чернівецька		21504
48.	Яловщина	Чернігівська	2012	110

8.3. Інші об'єкти природно-антропогенного походження

Мережа дендропарків України у 2010 році²³ нараховувала 54 об'єкти, з них 19 мали статус загальнодержавних. Свій початок вони беруть, здебільшого, з регулярних парків, що закладалися при шляхетських садибах, або колекцій деревних рослин, які збиралися науковими установами або навчальними закладами. Тож, разом із ботанічними садами та парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва їх можна вважати найстарішими об'єктами ПЗФ України, хоча даний статус вони отримали значно пізніше. Найстарішими та найвідомішими дендропарками України є "Оброшинський", заснований у 1730 році львівським архієпископом Яном Скарбеком; "Олександрія", опорядкування якого власниця цих земель, Олександра Браницька, розпочала у 1793 р.; Тростянецький (заснував І.М.Скоропадський у 1834 р); дендропарк "Асканія-Нова" (заснував Ф.Е.Фальц-Фейн у 1887 р), "Веселі Боковеньки" (засновник М.Л.Давидов, 1893р.), Устимівський (засновник В.В.Устимович, 1893 р.). Найбільша кількість дендропарків знаходиться у західних областях України: Івано-Франківській, Тернопільській (по 4 об'єкти), Львівській та Чернівецькій (по 2 об'єкти).

В Україні існує 27 ботанічних садів та 542 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, з них статус загальнодержавних мають, відповідно, 18 та 88 об'єктів. Як правило, ботанічні сади з'являлись і нині функціонують при наукових установах або навчальних закладах, тож є практично в усіх (за виключенням

²³ Більш нові дані відсутні

Житомирського, Київського та Рівненського) регіонах України. У Львівській області та м.Київ – по 3 об'єкти даного типу, що є найбільшими показниками. Здебільшого, загальнодоступні ботанічні сади використовуються з рекреаційною метою місцевими жителями, але популярними є й пізнавальні екскурсії, екскурсії, приурочені до періоду цвітіння колекцій рослин. На території України перший ботанічний сад було закладено в 1804 році у Харкові. Садом бузку та розарієм, колекціями азалій та камелій славиться Національний ботанічний сад ім. М.Гришка. Так, під час цвітіння бузку у вихідні дні тут буває до 100 тис. осіб. Чимало відвідувачів приваблює весною квітуча колекція магнолій у ботанічному саду ім. О.Фоміна у Києві. Нікітський ботанічний сад УААН відомий своїм дендрарієм, зібранням південних плодкових культур, колекціями троянд, кактусів, хризантем. Сад відвідує понад 600 тис. екскурсантів щорічно.

Серед найкращих парків-пам'яток садово-паркового мистецтва України, в основному ті, що оточують старовинні палаци та садиби, прикрашають центри міст: Немирівський (м. Немирів, Вінницька обл.), Трощанський (Чуднівський р-н, Житомирська обл), Хутір Надія та Онуфріївський (Кіровоградська обл.), Гостра могила (м. Луганськ), Стрийський, Високий замок, Шевченків гай (м. Львів), Кардамичівський (Одеська обл.), Хомутецький та Полтавський міський (Полтавська обл.), Гоцанський (Рівненська обл.), Тростянецький (Сумська обл.), Більче-Золотецький та Скала-Подільський (Тернопільська обл.), Краснокутський, Наталіївський, Шарівський (Харківська обл.); Сатанівська перлина, Самчиківський, Полонський (Хмельницька обл), Корсунь-Шевченківський, Тальнівський, Черкаський «Соснівка» (Черкаська обл.), Сокиринський (Чернігівська обл.), парки Південного берегу Криму (особливо Алупкінський, Лівадія, Масандрівський), Володимирська гірка, Маріїнський, Феопанія, Голосіївський ім. М.Рильського (м. Київ).

3-поміж 14 зоопарків, що є в Україні, 7 мають загальнодержавний статус: Асканія-Нова, Київський, Менський (Чернігівська область), Миколаївський, Одеський, Рівненський та Харківський. Серед тих, що мають місцеве значення, Бердянський (приватний), Вінницький, Докучаєвський (Донецька обл.), Луцький, парк левів "Тайган" (приватний зоопарк у АР Крим), Черкаський, Ялтинський (приватний). Найдовшу історію з-поміж українських зоопарків має Харківський. Його було відкрито

у 1895 р. Наймолодшим зоопарком України є Вінницький, заснований у 2005 році. Основними завданнями роботи зоопарків є, звичайно, традиційні - формування та утримання колекцій тварин; збереження та відтворення тварин у штучних умовах, у першу чергу тих, що зникають - рідкісних, занесених до "Червоної книги України" й міжнародних Червоних списків, а також забезпечення різноманітних форм культурного дозвілля відвідувачів, створення належних умов відпочинку населення.

Популярними об'єктами проведення сімейного дозвілля є океанарії та дельфінарії, що розвиваються як спеціалізовані зоопарки та розважальні заклади: морські тварини є не лише в експозиції, але й беруть участь у виставах. Наразі в Україні нараховується дев'ять діючих дельфінаріїв. Розміщуються вони не лише у приморських містах (Євпаторія, Одеса, Партеніт, Севастополь, Ялта), але й у Києві, Харкові, Донецьку. Щоправда, жоден дельфінарій не здатен забезпечити утримання належних умов, що значно скорочує тривалість життя дельфінів – тварин, занесених до Червоної книги. Тому дані заклади часто потрапляють у поле зору громадських природоохоронних організацій [4], а деякі з них були закриті.

Площа гідропарків, лугопарків, лісопарків України становить близько 22 тис. га, причому, цей показник щороку зменшується [5]. Найбільші абсолютні показники мають промислові, густозаселені регіони України, населення яких має підвищені рекреаційні потреби: Полтавська, Кіровоградська, Харківська, Луганська. У рейтингу за величиною площ даних об'єктів у перерахунку на 1 тис.км² загальної площі перше місце посідає м.Київ (700,5 га). Далі у першій п'ятірці розмістилися Севастополь (237,8), Кіровоградська, Полтавська, Харківська області. Промислово-аграрні області, добре забезпечені біотичними та гідрологічними рекреаційно-туристичними ресурсами, мають незначну кількість штучно створених рекреаційних зон даного типу (табл. 8.5).

Гідропарки в нашій країні облаштовуються, переважно, в зоні Полісся, багаті на заболочені території, річкові острови, озера-стариці. Використовуються вони, здебільшого, з метою організації відпочинку місцевого населення, але є цікавими і для туристів. На території гідропарків працюють заклади харчування, розважальні й спортивно-оздоровчі заклади та туристичні атракції. Найбільш відомим гідропарком України є Київський,

розташований на дніпровському острові. В ньому одночасно може відпочивати до 75 тис. осіб. Є гідропарки і в обласних (Житомир, Тернопіль, Рівне), і в районних (Щорс Чернігівської області) центрах.

Таблиця 8.5

Лісопарки, лукопарки та гідропарки у регіонах України

Область	Площа лісопарків, лукопарків та гідропарків	Площа лісопарків, лукопарків та гідропарків на 1000 км ² загальної площі регіону, га
України	21934,33	36,3
АР Крим	691,24	26,5
Вінницька	26,10	1,0
Волинська	0,00	0,0
Дніпропетровська	448,80	14,1
Донецька	1575,84	59,5
Житомирська	1191,37	40,0
Закарпатська	24,34	1,9
Запорізька	611,20	22,5
Ів.-Франківська	0,00	0,0
Київська	1839,60	65,5
Кіровоградська	2628,56	106,9
Луганська	2131,36	79,8
Львівська	609,10	27,9
Миколаївська	1430,50	58,2
Одеська	693,50	20,8
Полтавська	2723,20	94,6
Рівненська	106,80	5,3
Сумська	55,90	2,3
Тернопільська	112,88	8,2
Харківська	2622,00	83,5
Херсонська	16,40	0,6
Хмельницька	52,84	2,6
Черкаська	1035,90	49,6
Чернівецька	25,20	3,1
Чернігівська	507,50	15,9
м.Київ	560,40	700,5
м.Севастополь	214,00	237,8

Примітка. Джерело [5]

Лісопарки та лукопарки України служать для реалізації рекреаційних цілей на околицях великих міст. Лісопарки як міські рекреаційні зони влаштовуються, здебільшого, у поліській та лісостеповій зонах. Їх основу складають хвойні та дрібнолисті

породи дерев. На півдні України у лісопарках переважають широколисті породи. Лукопарки – у Лісостепу та Степу. Найбільш відомими лісопарками є Комсомольський – у Харкові (він же й найбільший), Голосіївський ліс у Києві, Пуща-Водицький, Боярський та Дарницький – під Києвом, Зубра, Погулянка та Білогорща – у Львові, Майорівський – під Львовом, Аеропортівський у Одесі, Вінницький, Любівський – у Люботині Харківської області, Кияницький – Сумської. Прикладами лукопарків в Україні є Київські, розташовані в заплаві Дніпра, Харківські на р. Лопань, Маріупольський.

8.4. Географія підземних порожнин антропогенного походження та штучних водойм

Спелеоресурси антропогенного походження по території України розміщені більш рівномірно, ніж природні. Практично кожне старовинне українське місто має свої цілком реальні й легендарні підземні споруди, часом багатоярусні (іноді пов'язані з видобутком каменю для будівництва міста). Такі підземелля виявлені у Києві, Харкові, Львові, Кам'янці - Подільському, Кременці, Вінниці, Сумах, Острозі, Дубно, Рівному та багатьох інших містах. Ці, а також сучасні підземні інженерні споруди великих міст приваблюють прихильників екстремальних видів туризму.

Найбільш забезпеченими підземними порожнинами антропогенного походження, які можуть виступати у якості рекреаційно-туристичних ресурсів, є Київська, Чернігівська області (підземні монастирі, господарські приміщення, дренажні системи та ін.), АР Крим (Севастопольські, Керченські катакомби, «печерні міста», Аджимушкайські каменярні), а також Одеська область (с.Нерубайське, м.Одеса та ін.).

За наявністю спелеоресурсів антропогенного походження в Україні можна виділити такі райони [6]:

- Центральний - Київська, Чернігівська області (підземні монастирі);
- Кримський - АР Крим (катакомби, каменярні, «печерні міста»);
- Волинь - Волинська область (підземні монастирі, шахти);
- Дніпропетровсько-Донецький - Дніпропетровська, Донецька, Луганська (підземні виробки, шахти);

- Подільсько-Поліський - Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Тернопільська (фортифікаційні ходи, скельні монастирі);
- Карпатський - Івано-Франківська, Львівська (монастирі, підземні виробки, шахти);
- Причорноморський - Одеська (катакомби);
- Дніпровсько-Бузький - Миколаївська, Херсонська області.

У решті областей підземні порожнини антропогенного походження невідомі або мають незначне поширення (наприклад, в Уманському та Чигиринському районах Черкаської області наявні давні підземелля та катакомби).

На даний час найбільш задіяними в туристичній діяльності є скельні та підземні монастирі та катакомби. Вони є, в основному, екскурсійними об'єктами. Соляні печери Закарпаття (сmt. Солотвин та ін.), Донеччини (м.Соледар, м.Артемівськ та ін.) широко використовуються як лікувальні заклади.

Найвідоміші спелеоресурси антропогенного походження в нашій країні зосереджені у столових масивах Внутрішньої гряди Кримських гір (печерні міста Чуфут-Кале, Мангуп-Кале, Ескі-Кермен, Тепе-Кермен, Свято-Успенський та Свято-Климентіївський печерні монастирі). Цікавими туристичними об'єктами є також Аджимушкайські каменоломні (Керч), Києво-Печерська та Святогірська лаври, підземелля Острога (монастир Капуцинів), Антонієві та Аліпієві печери в Чернігові, Бакотський Михайлівський печерний монастир на Поділлі.

На території України налічується понад 1160 водосховищ. Найбільші водосховища (шість) створено на Дніпрі: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Дніпровське, Каховське. Серед інших найбільшими є Дністровське, Червонооскільське, Краснопавлівське, Печенізьке та інші. Найбільша кількість штучних водойм даного типу зосереджена в Донецькій (151), Дніпропетровській (131), Кіровоградській (84) та Вінницькій (73) областях. Найбільшу площу водного дзеркала мають водосховища Одеської (78,33 тис.га), Харківської (32,4), Херсонської (27,4), Дніпропетровської (21,6) та Донецької (19,68) областей [7]. Наряду із господарськими, вони активно використовуються й у рекреаційних цілях. З рекреаційною метою також активно використовуються ставки. В Україні їх нараховується 28,8 тис загальною площею водного дзеркала

223,3 тис.га. Найбільша їх кількість зосереджена в південних областях та регіонах, де розвивається сільське господарство: Вінницькій (понад 3 тис.), Київській (понад 2,3 тис.), Черкаській (понад 2,3 тис.), Кіровоградській (2,1 тис.), Харківській (біля 2 тис) областях. Найбільшу сукупну площу водного дзеркала мають ставки Вінниччини (22,5 тис. га), Черкащини (17,0), Київщини (16,4), Кіровоградщини (16,05), Полтавщини (15,9) [7].

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте коротку характеристику природо-заповідного фонду України: кількість об'єктів, структура, поширення.
2. Охарактеризуйте розміщення та використання в рекреаційно-туристичній діяльності основних видів об'єктів ПЗФ, наведіть приклади найбільш відомих об'єктів.
3. Висвітліть особливості використання лісо-, луко- та гідропарків України в рекреаційній діяльності.
4. У яких регіонах України набули поширення печери штучного походження і з чим це пов'язано?
5. Які запаси штучних водних рекреаційних ресурсів має Україна?

Використані та рекомендовані джерела

1. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б.Г. Проць, І.Б. Іваненко, Т.С. Ямелинець, Е. Станчу [Текст]. – Львів: Гриф Фонд, 2010. – 92 с.
2. Василюк О. В. Про необхідність виявлення дійсної площі ПЗФ України // Виконання стратегії національної екологічної політики у сфері природно-заповідної справи: оцінка громадськості: збірка матеріалів до Комітетських слухань у Верховній Раді України “Природно-заповідний фонд України: проблеми та шляхи вирішення” [Текст]. - К.: ТОВ “Центр екологічної освіти та інформації”, 2013. - 112 с.

3. Заповідники та національні природні парки України у 2013 році. Статистичний бюлетень. [Текст]. – К., 2014. – 26 с.
4. Полянська К. Дозвілля з подвійним дном. //Українська правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2011/11/7/88925/>
5. Стан сфери зеленого господарства за 2013 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/2699/zel_ukr1.pdf
6. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [Монографія] / О.О.Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
7. Регіони України. Статистичний збірник. / Державна служба статистики України. – Частина 1. – 2013 р. – 332 с.

Розділ 9. Загальна характеристика антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів України

9.1. Археологічні ресурси України: особливості, поширення, характеристика основних об'єктів

Територія України у її нинішніх кордонах у різні часи була зоною активних контактів різних народів і цивілізацій, що знайшло своє відображення у різноманітні **археологічних пам'яток**. Тут можна побачити стоянки, які датуються раннім палеолітом і вважаються найдавнішими поселеннями людини у Центральній та Східній Європі (стоянка в с. Королеве Закарпатської області); залишки давньогрецьких міст; скіфські кургани і городища; літописні міста [1]. Звичайно, далеко не всі з них через свою специфіку можуть бути екскурсійними об'єктами, але є й такі, які цілком можуть привернути увагу туристів. Поки що через різні причини дані ресурси не повністю залучені до рекреаційно-туристичної діяльності, хоча вони володіють значним рекреаційним потенціалом.

Загалом в Україні налічується майже 64 тис. пам'яток археології. Найбільш цінні з них - об'єкти національного значення (424 об'єкти), включені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (табл.9.1). Найбільша кількість таких об'єктів знаходиться у м. Києві та Київській області (разом 47), Чернігівській (31), Херсонській (29), АР Крим із м. Севастополь (33) та Миколаївській (27), найменша – у Луганській (3), Тернопільській (3), Кіровоградській (4), Запорізькій (9) та Донецькій (9) областях.

В історичному аспекті найбільш давніми археологічними пам'ятками України є стоянки первісних людей. Поодинокі археологічні пам'ятки епохи раннього палеоліту (1 млн р. до н.е. – 150 тис. р. до н.е.) виявлено у найдавнішій на території України стоянці людей поблизу села Королеве Закарпатської області. Первісні люди проживали тут близько 800 тис. років до н.е. На високому березі р. Тиси на глибині 12 метрів було виявлено 15 культурних пластів палеолітичної доби. У найдавнішому із них знайдено скребки, рубала, наконечники із каменю.

Таблиця 9.1

Кількість пам'яток археології національного значення за регіонами та історичними періодами

	Усього	до 5 тис. до н.е	5 тис. н.е. – 15 ст. е.н.	14-8 ст. до н.е.	7-3 ст. до н.е.	3-1 ст. до н.е.	1-9 ст. н.е.	9-13 ст. н.е.	14-19 ст.н.е.
Україна	424	26	62	145	7	2	19	159	4
АРК	23	1	2	14	-	1	2	3	-
Вінницька	18	-	-	3	3	-	2	10	-
Волинська	15	-	-	-	-	-	1	13	1
Дніпропетровська	12	-	10	2	-	-	-	-	-
Донецька	9	1	3	1	-	-	4	-	-
Житомирська	12	-	1	1	-	-	-	10	-
Закарпатська	13	2	-	6	1	1	1	2	-
Запорізька	9	1	7	1	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	12	2	2	3	-	-	-	5	-
Київська	23	-	4	6	-	-	-	13	-
Кіровоградська	4	-	1	3	-	-	-	-	-
Луганська	3	-	2	-	-	-	-	-	1
Львівська	14	-	-	-	1	-	2	11	-
Миколаївська	27	6	6	14	-	-	1	-	-
Одеська	16	-	2	13	-	-	1	-	-
Полтавська	12	1	1	9	-	-	-	1	-
Рівненська	16	2	2	-	-	-	-	12	-
Сумська	20	-	-	6	-	-	-	14	-
Тернопільська	3	1	-	-	-	-	-	2	-
Харківська	15	-	3	10	1	-	-	1	-
Херсонська	29	4	3	18	1	-	1	1	1
Хмельницька	11	-	1	-	-	-	1	9	-
Черкаська	29	1	5	11	-	-	-	11	1
Чернівецька	14	-	-	8	-	-	1	5	-
Чернігівська	31	1	6	12	-	-	1	11	-
м. Київ	24	-	1	-	-	-	1	22	-
м. Севастополь	10	3	-	4	-	-	-	3	-

Складено на основі джерела [2].

Їх вік становить майже 1 млн років. Після проведення розкопок територія стоянки була включена у земельний відвід місцевого

щебеневого кар'єру, що викликало обурення громадськості. Нині розпочалась робота зі створення на її місці музею під відкритим небом.

До епохи пізнього палеоліту (40 тис. до н. е. – 10 тис. до н. е.) належать археологічні пам'ятки, які збереглися на території Мезинської стоянки древніх людей, що розміщується в однойменному селі Коропського району Чернігівської області. Її дослідження дозволило відкрити нову для науки історичну культуру (названу згодом за місцем першого відкриття) кроманьйонців європеоїдного типу, які майже двадцять тисячоліть тому населяли наші землі.

Перші знахідки було зроблено восени 1907 р., коли на подвір'ї козака Кошеля знайшли великі кістки (рис. 9.1). Археологічна розвідка показала, що тут знаходилося поселення кроманьйонців доби пізнього палеоліту. За сторічний період досліджень археологи відкопали п'ять круглих жител діаметром близько семи метрів і площею до 25-ти квадратних метрів. Ці куполоподібні житла схожі на юрти кочових народів: вони були споруджені з дерев'яних жердин, вкритих шкірами тварин, а ззовні обкладені тваринними кістками та рогами (рис. 9.2).

Рис. 9.1. Каркас житла з кісток мамонта

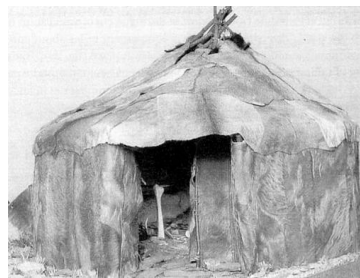

Рис. 9.2. Житло мисливців стоянки Мезин (сучасна реконструкція)

Поблизу них знаходилися місця обробки каменю та кісток. Однією з найхарактерніших особливостей діяльності носіїв культури стали неймовірно талановиті вироби з кісток мамонта та перші відомі у світі орнаменти та символи, нанесені на вироби: перший у світі ансамбль музичних інструментів, тогочасні ноти, браслети з кісток мамонта, на яких, як вважають дослідники, вирізаний перший зафіксований календар, та ще

низка неймовірних знахідок. Територію стоянки включено до Мезинського національного природного парку, який було створено у 2006 р.

Особливу цінність серед археологічних пам'яток України посідають об'єкти трипільської культури, яка вважається найдавнішою культурою землеробів Східної Європи, що існувала наприкінці V – середині III тисячоліття до н. е. Первісно вона склалася на Пруті і Дністрі. Звідси ще на ранньому етапі розпочався рух давніх землеробських общин на схід – у Побужжя та Подніпров'я. Трипільці будували поселення-гіганти площею від 100 до 400 га, де нараховувалося тисячі будівель. Це унікальне явище в археології первісності. Частина дослідників вважає їх протомістами. У них могли проживати від 10 до 14 тис. осіб. Будинки мали великі розміри, значна частина, за реконструкціями дослідників, була двоповерховою. Трипільській кераміці притаманна оригінальність та високохудожнє виконання. В орнаментатії посуду відображено духовний світ ранніх землеробів, їх міфологія та обрядовість, знання про навколишній світ. Елементи орнаментів трактуються як знакові системи. За рівнем соціально-економічного розвитку давні трипільці впритул підійшли до рубежу цивілізації Давнього Сходу та Єгипту.

Перші пам'ятки трипільської культури були відкриті у західних областях України у кінці XIX ст. Але лише після розкопок Вікентія Хвойки 1893 р. у Києві, розкопок поблизу містечка Трипілля (звідси походить й назва культури), відкриття поселення Коломийщина та його повної реконструкції було встановлено їх наукове значення та місце серед інших культур епохи первісності.

На сьогодні відомо близько 3000 поселень культури Трипілля-Кукутень та до 200 поховальних пам'яток. Результатом багаторічних досліджень археологів у різних регіонах України стало відкриття у вересні 2003 р. у м. Переяславі-Хмельницькому Київської області музею трипільської культури. Він створений за науковою концепцією та переважно на матеріалах досліджень поселень трипільської культури у нижній течії р. Трубіж відомого вченого-археолога Т. Мовші. У музеї можна побачити керамічний посуд, прикраси, глиняні фігурки, знаряддя праці.

Серед археологічних пам'яток національного значення

вагомою є група об'єктів, які представляють ранній залізний вік і пов'язані з культурою кімерійських, а згодом і скіфських племен. Археологічні пам'ятки скіфського часу представлені городищами, курганами, могильниками. Вони поширені не лише на півдні теперішньої України, а й у інших регіонах держави, формуючи такі групи пам'яток як Східноподільська, Посульська, Сіверсько-Донецька тощо. Великою атракційністю вирізняються археологічні пам'ятки, що збереглися на місці розміщення давньогрецьких (боспорських) міст Тіра, Ольвія, Херсонес і Пантікапей.

Майже 40% архітектурних пам'яток національного значення презентують так звану добу Київської Русі або Київської Держави (IX-XIII ст.). Збереглися вони переважно у регіонах (північні, північно-західні та центральні області), території яких повністю чи частково входили до складу Київської Русі. До найбільш відомих пам'яток цього періоду належать городище літописного Іскоростеня у Житомирській області, городище літописного міста Юр'їв у Білій Церкві, городище давньоруського Львова ("Високий замок"), курганний могильник "Болдині гори", курган "Чорна могила" у Чернігові.

Для збереження археологічних пам'яток в Україні створено цілу низку національних і державних історико-археологічних заповідників.

Національний заповідник **"Херсонес Таврійський"** (рис.9.3) засновано на базі музею, у якому зберігалися знахідки з розкопок давньогрецького міста Херсонес Таврійський (поблизу м. Севастополя). Місто засноване 422-421 рр. до н. е. грецькими вихідцями з Гераклеї Понтійської як грецька колонія. В античну епоху місто було важливим торговельним, ремісничим і політичним центром південно-західного узбережжя Криму. Економічний і політичний розквіт Херсонесу Таврійського припав на IV–II ст. до н. е. Тут карбувалася власна монета, а основою економіки були виноградарство, рибний промисел, ремесла і торгівля.

Місто неодноразово зазнавало пограбувань і руйнації від рук завойовників (князь Володимир, хан Ногай, литовський князь Ольгерт). У 1399 р. темник Едигей захопив і спалив місто. Після цього йому уже не вдалося відродитися. Херсонес був насамперед торговим містом і загинув не лише внаслідок нападів і плюндрування, але й через зростаючу конкуренцію з

генуезькими колоніями. Серед найвідоміших археологічних пам'яток заповідника можна назвати базиліку, зображення якої міститься на 1-гривневій купюрі, амфітеатр, храм з ковчегом, підземний храм-мавзолей [3].

Цікавими для туристів будуть також ділянки античних шляхів, виноградників, залишки садиб, стародавніх винокурень тощо.

Рис.9.3. Національний заповідник "Херсонес Таврійський"

Все це планується включити до складу майбутнього археологічного парку, де зазначені ділянки будуть законсервовані та музеєфіковані.

Надзвичайна археологічна цінність об'єктів Херсонесу Таврійського дала підстави 37 сесії Комітету Світової спадщини ЮНЕСКО включити його у червні 2013 р. до списку об'єктів світової спадщини.

Національний історико-археологічний заповідник "**Кам'яна Могила**" (рис.9.4) розташований у Запорізькій області на місці знаходження велетенського останця-пісковика, що згодом розколовся на величезні брили. Кам'яна могила займає площу близько 3-х гектарів, її висота сягає 12 м. Великий кам'яний пагорб у степу приваблював давніх людей як надзвичайне явище.

Рис.9.4. Національний історико-археологічний заповідник "Кам'яна Могила"

Саме з цих причин вони перетворили його на святилище. У результаті дослідження останця було виявлено 65 гротів і печер, розмальованих кількома тисячами найрідкісніших

наскельних зображень різних історичних епох. Щороку об'єкт відвідують понад 30 тисяч туристів [4].

Національний заповідник **“Давній Галич”** (рис.9.5) було створено на місці столиці Галицького князівства (Івано-Франківська область). Хоча до його складу входять природні та архітектурні пам'ятки, ядром національного заповідника є археологічні об'єкти, серед яких фундаменти 14 літописних церков і понад 200 пам'яток археології [5]. Археологічні дослідження давнього Галича систематично ведуться з 1965 р. У 80-90-х роках ХХ ст. були досліджені фундаменти зниклих церков, оборонні вали ХІІ-ХІІІ ст., фундамент Успенського собору ХІІ ст. тощо.

Рис.9.5. Макет давнього Галича у одноіменному Національному заповіднику

Національний історико-археологічний заповідник **“Ольвія”** (рис. 9.6) розташований у Миколаївській області на місці відомого античного міста-держави. Те, що городище на березі Бузького лиману є останками стародавнього грецького поліса

Рис.9.6. Національний історико-археологічний заповідник “Ольвія”

Ольвія, довели ще у кінці XVIII ст. академік П. Паллас і письменник П. Сумароков. Професійне дослідження Ольвії розпочалося у середині XIX ст.

На сьогодні територія заповідника включає городище і некрополь стародавньої Ольвії. До складу заповідника також включено острів Березань, де існувало найдавніше у Північному Причорномор'ї давньогрецьке поселення.

Заповідник має власний музей та фонди археологічних матеріалів (понад п'ятдесят тисяч одиниць). Експонуються залишки фортечних мурів, житлових кварталів, римської цитаделі, поховальних склепів та інше [6].

Державний історико-археологічний музей-заповідник **“Верхній Салтов”** (Харківська область) було створено на базі знахідок із катакомбного могильника залізної доби, який у 1900 р. виявив учитель місцевої школи В. Бабенко. Від того часу власне і розпочалося вивчення Салтово-Маяцької культури. Пізніше тут було розкопано місто Сарада, засноване аланами, вихідцями з Північного Кавказу, які входили до складу Хазарського каганату. Більша частина знахідок, зокрема кераміка, кінська зброя, зброя, прикраси тепер знаходяться у музеї археології та етнографії Слобідської України при Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна та у Харківському історичному музеї. Багато артефактів, знайдених при археологічних розкопках, було вивезено також до музеїв Києва, Одеси, Москви та С.-Петербургу [7]. В археологічній залі музею-заповідника **“Верхній Салтов”** експонуються окремі знахідки кам'яної доби, періоду міді та бронзи, але найбільша кількість експонатів належать до салтівської археологічної культури.

Історико-археологічний заповідник **“Калос-Лімен”** (АР Крим) було створено 22 квітня 1997 року на базі унікальної пам'ятки археології – античного міста. До складу цього заповідника входять Чорноморський історико-краєзнавчий

Рис.9.7. Державний історико-археологічний заповідник **“Калос-Лімен”**

музей та заповідна територія древнього міста Калос-Лімен з розкритими архітектурно-археологічними об'єктами під відкритим небом (фортифікаційні споруди, житлова забудова, курганний некрополь).

Місто Калос-Лімен, як вважають науковці, існувало з IV ст. до н.е. по I ст. н.е. на місці сучасного селища Чорноморське у районі Вузької бухти. Це було підтверджено завдяки першим розкопкам, які проводилися тут директором Херсонського музею Л. Мойсеєвим 1929 р.

Завдяки зручному географічному положенню місто виконувало одночасно функції як економічного, так і військово-політичного центра західної частини Криму. Унікальність пам'ятки полягає у тому, що тут добре збереглися не лише архітектурні комплекси різного призначення, а й різноманітні археологічні матеріали, які є цінними для розуміння історії заселеності та розвитку Північного Причорномор'я.

У 2011 р. в історико-археологічному заповіднику розроблено проект плану музеєфікації городища, метою якого є створення у найближчій перспективі на території античної пам'ятки музею під відкритим небом.

Нині все більше спілок, науково-дослідних центрів та вишів пропонують охочим взяти участь у археологічних експедиціях: Інститут археології НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Дочірні підприємства Державного підприємства “Науково-дослідний центр “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України: “Волинські старожитності”, “Подільська археологія”, “Старожитності Полісся”, “Слобідська археологічна служба”, “Південьгідроархеологія” та інші майже у всіх регіонах України.

Практично у всіх регіонах працюють клуби історичної реконструкції, які на основі археологічних, писемних та ілюстративних джерел відтворюють зброю, обладунки, одяг і побутові речі різних епох та беруть участь у численних фестивалях, які проводяться в історичних місцях.

Правові засади збереження археологічних об'єктів визначаються Законом України “Про збереження археологічної спадщини” від 2004 року [8]. Проте, багато пам'яток, навіть визнаних національним надбанням, знаходяться під загрозою знищення внаслідок будівельних робіт, розвитку видобувної

промисловості, діяльності “чорних археологів” та інших несприятливих явищ. З метою привернення уваги широкого загалу до археологічних пам’яток проводяться різноманітні культурні заходи, фестивалі, проте, цього не достатньо для їх збереження.

9.2. Географія та специфіка архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів

Візитівкою історико-культурних надбань українського народу є його **архітектурна спадщина**. В Україні виявлено 1399 міст і селищ та близько 8 тисяч сіл із цінними об’єктами історико-культурного надбання. Загалом в країні існує 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, а понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію [9]. З них до Списку історичних місць України було включено 401 поселення (табл. 9.2., Додаток А).

Згідно Списку, найбільша кількість історичних міст і селищ зосереджена у західних регіонах України, зокрема у Львівській (55 населених пунктів), Тернопільській (30), Івано-Франківській (27), Хмельницькій та Вінницькій (по 24 населені пункти) областях. Помітно менше таких поселень на сході та півдні країни, тобто на тих територіях, господарське освоєння яких ведеться відносно недавно. Серед них Миколаївська (4), Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська (по 6) та Херсонська (7 поселень) області.

Переважна більшість історичних поселень виникла у буремні XIII-XVI ст., коли територія сучасної України була ареною боротьби за неї багатьох держав світу. Майже 100 міст і селищ були засновані у XVII-XVIII ст., 82 поселення, включені до Списку, розпочинали свою історію за часів Київської Русі. Найстарішими містами та селищами України, занесеними до Списку, є Балаклава (V ст. до н.е.), Євпаторія (VI ст. до н.е.), Керч (V ст. до н.е.), Феодосія (VI ст. до н.е.), Чорноморське (IV ст. до н.е.), Білгород-Дністровський (IV ст. до н.е.), Кілія (VII ст. до н.е.).

Щодо забезпеченості України історико-архітектурними рекреаційно-туристичними ресурсами, то дотепер немає чіткого уявлення про їх обсяги, оскільки обліковано далеко не всю історико-архітектурну спадщину.

Таблиця 9.2

**Розподіл населених пунктів, внесених до Списку
історичних місць України за регіонами та часом виникнення**

	Всього	у т.ч. за часом виникнення						
		XX ст.	XIX ст.	XVII- XVIII ст.	XIII-XVI ст.	IX-XII ст.	VIII-I ст.	до н.е.
Україна	401	2	10	99	193	82	8	7
АРК (разом із Севастополем)	29	-	3	7	2	8	4	5
Вінницька	24	-	1	7	14	2	-	-
Волинська	20	-	-	-	14	6	-	-
Дніпропетровська	6	-	-	5	1	-	-	-
Донецька	8	-	2	4	2	-	-	-
Житомирська	10	-	-	1	6	3	-	-
Закарпатська	19	-	-	-	12	6	1	-
Запорізька	6	-	1	5	-	-	-	-
Ів.-Франківська	27	-	-	3	14	10	-	-
Київська (разом з Києвом)	9	-	-	-	2	6	1	-
Кіровоградська	6	-	-	6	-	-	-	-
Луганська	10	1	1	7	1	-	-	-
Львівська	55	-	-	2	47	6	-	-
Миколаївська	4	-	-	3	1	-	-	-
Одеська	12	-	1	6	3	-	-	2
Полтавська	13	-	-	5	3	5	-	-
Рівненська	13	-	-	-	8	5	-	-
Сумська	15	-	-	11	-	4	-	-
Тернопільська	30	-	-	2	25	3	-	-
Харківська	16	-	-	14	1	1	-	-
Херсонська	7	1	1	4	1	-	-	-
Хмельницька	24	-	-	2	17	4	1	-
Черкаська	13	-	-	3	5	5	-	-
Чернівецька	11	-	-	-	10	1	-	-
Чернігівська	14	-	-	2	4	7	1	-

Складено на основі джерела [10]

Згідно даних, узагальнених О. Годиною на основі аналізу чотирьохтомника “Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР”, що видавався у Києві упродовж 1983-1986 рр.,

на той період в Україні нараховувалося 3516 пам'яток національного значення. Найбільше їх було зосереджено у м. Києві (390), АР Крим (214), Львівській (822), Волинській (213), Тернопільській (180) та Чернігівській (172) областях. Незначну кількість архітектурних пам'яток національного значення мають Запорізька (5), Донецька (13), Миколаївська (14) та Кіровоградська області [11]. Щодо архітектурних пам'яток місцевого значення, то, за розрахунками О. Бейдика, на початку ХХІ ст. найбільше їх було зареєстровано у Харківській, Дніпропетровській, Чернігівській, Черкаській областях та АР Крим.

У 2000 році було прийнято Закон України “Про охорону культурної спадщини” [12], на виконання якого через рік Кабінетом Міністрів України прийнято постанову “Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України”. До реєстру було включено 141 пам'ятку історії, 43 пам'ятки монументального мистецтва, 414 археологічних пам'яток [13]. Порівняно із подібним документом, прийнятим ще за радянських часів (1965 р.) [14], кількість пам'яток історії національного значення було збільшено на 24 об'єкти, археологічних – на 272, а кількість пам'яток монументального мистецтва зменшено на 72 одиниці (наслідок втрати ними ідеологічного значення).

У 2009 р. з прийняттям нової постанови [2] загальна кількість пам'яток археології, історії та монументального мистецтва національної ваги була збільшена ще на 144 одиниці. У жовтні 2012 р. було прийнято чергову постанову №929 (“ Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України”), відповідно до якої кількість пам'яток національного значення ще зросла на 147 об'єктів. Відтак порівняно із 2001 р. загальна кількість об'єктів зросла з 598 до 891 одиниць. Це безперечно позитивні тенденції, проте реально пам'яток архітектури як таких у Переліку дуже мало. В основному, вони пов'язані з видатними особами та історичними подіями і входять до групи історичних пам'яток. Досі немає низки офіційних показників, передбачених Законом для наповнення Реєстру: пам'яток архітектури та містобудування, історії, монументального мистецтва й археології, садово-паркового мистецтва місцевого та

національного значення тощо [1]. Разом із тим, за даними Державної служби статистики України, у 2012 році на державному обліку знаходилося 143 тис. нерухомих пам'яток історії та культури національного і місцевого значення, з яких 72 тис. – археологічні, 53 тис. – історичні, 3 тис. – монументального мистецтва, 15 тис. – архітектури та містобудування, 324 од. - садово-паркового мистецтва, 5 од. – ландшафтних, 37 од. – науки і техніки.

Розглянемо найбільш цінні з рекреаційно-туристичної точки зору архітектурні об'єкти, якими є фортеці, замки, палаци та садиби, монастирі.

За різними джерелами, у свій час на території України існувало від 3 до 5 тис. **замків і фортець**. До нашого часу збереглося лише 116 споруд, із яких значна частина зруйнована.

Фортеці та замки презентують в архітектурній спадщині України добу Середньовіччя та більш пізні періоди. Причому, більшість замків Київської Русі через складність геополітичного становища, яка склалася у XIII ст., збереглися до наших часів у вигляді зовнішніх оборонних валів або валів детинця – внутрішньої частини фортець або ровів. Такими є Чернігівський, Білоцерківський та Новгород-Сіверський детинці, вали Київської фортеці та деякі інші. Поширені вони, здебільшого, у північних регіонах України у межах територій, підвладних Київській державі або на її кордонах. Замки та фортеці часів Галицько-Волинської держави теж суттєво постраждали (Високий Замок у Львові, фортеця у Галичі), а деякі з них збереглися лише у вигляді руїн (Полонська фортеця, Кременецький замок). На півдні України з X ст. до наших часів збереглися руїни фортеці Алустон.

Більшість середньовічних замків, доступних для туристичного огляду, виникли у XIII-XV століттях у західних і південних регіонах нинішньої України. Вони будувались як оборонні споруди (Кам'янець-Подільська фортеця, Олеський, Корецький, Бучацький замки, генуезькі фортеці у Білгород-Дністровському, Судаку та Феодосії), часто на місці колишніх зруйнованих укріплень (Хотинська фортеця, Луцький, Невицький, Дубенський, Сатанівський замки, генуезька фортеця Чембало у Балаклаві).

На відміну від Європи, замки та фортеці як оборонні споруди не втрачали своєї значущості на заході та півночі

України аж до XVI – поч. XVIII ст. Про це говорить кількість фортифікацій того часу, що не дійшла до наших часів (Батуринська, Полтавська, Черкаська, Кодацька фортеці), або нині лежать у руїнах чи реконструйовані (Збараський, Губківський та інші замки). Є й такі, що непогано збереглися (Меджибізька фортеця).

У XVIII столітті будуються фортеці на південних рубежах тодішньої Російської імперії (Єлисаветградська, Олександрівська, Микитинська, Кирилівська, Григорівська та інші). Зараз це сучасні міста Кіровоград і Запоріжжя та пам'ятки історії національного значення у Царичанському районі Дніпропетровської області.

Проте, із виникненням нової зброї та зміною способів ведення бойових дій оборонні функції замків трансформуються. З XIV-XV ст. вони починають виконувати здебільшого представницькі функції. Зростає естетичне значення споруд, які слугують житлом для заможних власників. Спочатку такі будівлі стають частиною архітектурних ансамблів фортець (Підгорецький, Жовківський, Золочівський замки, ханський палац у Бахчисараї) і з'являються у відносно спокійних, внутрішніх районах країни (Олицький, Корецький замки). Пізніше у XVIII-XIX ст., із зникненням постійної загрози вторгнення, вони з'являються і у периферійних регіонах, стаючи радше палацами, стилізованими під замки (Воронцовський палац у Алуці, Ластівчине гніздо у Гаспрі, Шенборн у Чинадієво, садиба Попова у Василівці, палац Кенігів у Шарівці).

Останні споруди представляють уже так звану цивільну архітектуру, серед об'єктів якої найбільшу зацікавленість із боку туристів викликають **палаці та садиби**. Більшість палаців і садиб України презентують другу половину XVIII – першу половину XIX ст. Саме на цей період припадає найбухливіший розвиток в Україні палацово-паркового будівництва. Його стимулювало все зростаюче прагнення українського, а також польського й російського шляхетства до презентабельності, а також зникнення постійної зовнішньої загрози. У будівлях зникають високі стіни, вузькі вікна, маленькі приміщення. Натомість з'являються цілі палацові комплекси та ландшафтні парки.

Будучи збудованими у XVIII-XX століттях, вони представляють різні архітектурні стилі та напрямки. Серед

найбільш відомих – вже згадувані Воронцовський (англійський романтизм із елементами мавританського стилю) та Ластівчине гніздо (неоготика), а також Лівадійський (італійський Ренесанс) та Массандрівський (французький Ренесанс) палаці у Криму, Маріїнський у Києві (бароко), Батуринський, Качанівський та Сокиринський палаці на Чернігівщині (класицизм), садиба у Самчиках Хмельницької області (ампір), палац Вітославського-Львова у Чернятині (неоготика), Грохольського у Вороновиці, Щербатової у Немирові та Потоцького у Тульчині Вінницької області (неокласицизм), палац Кенігів у Шарівці (неоготика), Терещенків у Андрушівці (неоренесанс), Лопухіних у Корсунь-Шевченківському (російський романтизм з елементами неоготики) та багато інших. Серед об'єктів подібного типу в Україні до Списку ЮНЕСКО включено резиденцію буковинських митрополитів (нині один з корпусів Чернівецького університету) у Чернівцях.

В історичних центрах міст увагу туристів приваблюють **особняки та будинки**, які відігравали і продовжують відігравати важливу роль не лише в архітектурних ансамблях міських поселень, а й у виконанні ними адміністративних функцій. Найстаріші будівлі громадського та житлового призначення дійшли до нашого часу з XIV ст. Особняки та будинки історичного центру Львова внесено до Списку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. Дуже різноманітним є перелік архітектурних стилів та напрямків, в яких вони збудовані: від готики та ренесансу до стилю хай-тек. Загальне ж архітектурне обличчя центрів найбільших українських міст було сформоване у добу так званого віденського неоренесансу. Цей стиль характерний для більшості будівель у центрах Києва, Харкова, Одеси, Львова, Чернівців, Херсона.

Ратуші, шляхетські палаці, вокзали, готелі, будівлі театрів, навчальних закладів, банків, урядових і громадських організацій, торгові ряди творять неповторні ансамблі центральних частин старих міст. Найкрасивішими в Україні спрavedливо вважаються історичні центри Києва, Львова, Чернівців, Одеси, Чернігова, Харкова, Полтави. Не позбавлені шарму і старовинні вулиці невеликих провінційних міст і містечок як то: Кам'янець-Подільського, Кременця, Бердичева, Коростишева, Білої Церкви, Ніжина, Путивля та багатьох інших.

Щодо **сакральних споруд**, то з 23,2 тис. об'єктів

подібного типу в Україні, 3947 є пам'ятками архітектури [15]. Софійський собор і прилеглі до нього монастирські споруди, Києво-Печерська лавра, а також ще вісім дерев'яних церков у селах Потелич і Матків, містах Жовква і Дрогобич Львівської області, м. Рогатин та с. Нижній Вербіж - Івано-Франківської, смт. Ясіня та с. Ужок – Закарпатської області включені до переліку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО (рис. 9.7).

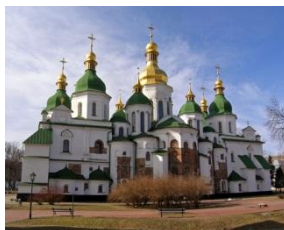
Найбільша кількість сакральних пам'яток архітектури сконцентрована у Львівській (19%), Івано-Франківській (14%), Тернопільській (13%) та Чернівецькій областях. У східних і південно-східних регіонах України таких об'єктів набагато менше [9].

В Україні сакральні пам'ятки архітектури представлені православними церквами, що належать до Московського (45%) та Київського (11 %) патріархатів, греко-католицькими церквами (32%), римо-католицькими костелами (близько 6%) та храмами української автокефальної церкви (5%). Серед сакральних архітектурних пам'яток є також 13 церков старообрядців (в основному, Одеська та Чернівецька області), 11 синагог, 10 мечетей (АР Крим), 6 вірменських церков (АР Крим та Львів), та 2 караїмські кенаси (Сімферополь та Євпаторія) (Додаток Б). У Чернігівській області до пам'яток сакральної архітектури віднесено 71 об'єкт (14% їх загальної кількості в області та 2% від загальної кількості сакральних пам'яток України). Усі вони представлені православними церквами.

Найстаріші храми, що збереглися до нашого часу, були збудовані ще за часів Київської Русі. Такі храми є у Києві (Софійський собор, Михайлівська церква у Видубицькому монастирі), Чернігові (Борисо-Глібський, Спасо-Преображенський собори, Іллінська церква, Успенський собор Єлецького монастиря), Острі Чернігівської області (Юр'єва божниця), Галичі (церква св. Пантелеймона), Володимир-Волинському (Свято-Успенський собор), Овручі (Василівська церква) та інші.

Києво-Печерська лавра

Софійський собор

Церква св. Юра у м. Дрогобич

Церква св. Трійці у м. Жовква

Церква Св. Духа у с. Потелич

Церква Собору Пресвятої Богородиці
у с. Матків

Церква Св. Духа м. Рогатин

Церква Різдва Богородиці с. Нижній
Вербіж

Церква Вознесіння Господнього смт Ясіня

Церква св. Михайла с. Жужок

Рис. 9.7. Сакральні споруди України, включені до списку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО

Храми готичного стилю, збудовані у XIV-XV ст., можна побачити на заході України, зокрема у Львівській та Закарпатській областях. Зразки сакральної архітектури доби українського бароко (XVII-XVIII ст.) збереглися у нинішніх Київській, Чернігівській, Черкаській, Полтавській, Сумській та Харківській областях. Зразки барочної архітектури є також у Львові, Почаєві та інших західноукраїнських містах. Архітектура сакральних споруд не уникла модних тенденцій, що були популярними у різні часи. У класичному стилі збудовані церкви кінця XVIII – сер. XIX ст.: Воскресенська - в смт Батурин, Миколаївська – у с. Диканька, Спасо-Преображенський собор у Новгороді-Сіверському, Преображенський собор у Дніпропетровську, Петропавлівський собор у Севастополі. У період панування напрямку історизм православні церкви будувались, здебільшого у псевдоруському стилі (Хрестовоздвиженський та Преображенський собори у Житомирі, Троїцький собор Почаївської лаври, церква старовірів у Білій Криниці, церква св. Самсонія у Полтаві і тощо), у католиків був затребуваний неоготичний стиль (Лютеранська кірха у Луцьку, костел св. Йосипа у Миколаєві, костел Воздвиження Святого Хреста у Фастові, Миколаївський костел у Києві). У сучасній сакральній архітектурі використовуються як історичні, так і постмодерні мотиви (Церква Казанської Божої Матері у Чигирині, церква святителя Миколая у Миколаєві, церква св. Тетяни у Одесі).

Окремо слід виокремити сакральні **пам'ятки українського дерев'яного зодчества**. Дерев'яне будівництво протягом століть посідало чільне місце на теренах України,

особливо у тих її частинах, які володіли значними лісовими ресурсами. Загальновідомо, що перші християнські храми на Русі були дерев'яними (наприклад, церква св. Іллі на Подолі). Непоодинокими були випадки, коли спершу храм будували із дерева, а потім на цьому місці зводилась однойменна кам'яна церква. Нерідко дерев'яні церковні споруди переносились на інше місце. Найбільш поширеними типами дерев'яних церков в Україні є однозрубні, тризрубні або п'ятизрубні із різними системами перекриття – ступінчасто-пірамідалною та баневою. Крім того, дерев'яні культові споруди мають певні особливості конструкції та оздоблення залежно від регіону поширення – Буковини, Галичини, Закарпаття, Придніпров'я. До нашого часу збереглося чимало унікальних зразків дерев'яних культових споруд XVI-XX ст. – від найдавніших на західноукраїнських землях до порівняно нових церков східноукраїнських земель. Найдавніша дерев'яна церква України святого Миколи Чудотворця України (1470 р.) знаходиться у селі Колодне на Закарпатті.

Вершиною дерев'яного церковного будівництва дослідники вважають Троїцький собор у Новомосковську (1775-1778 рр., архітектор Я. Погребняк). Цей дев'ятизрубний, дев'ятиверхий храм – одна із найбільших за розмірами і висотою дерев'яних будов України. Собор дістав у народі назву "козацького", "запорізького" і був настільки популярним, що його копіювали при будівництві інших храмів. Наприклад, за проектом архітектора П. Кузнєцова у с. Плешивець на Полтавщині з'явилась зменшена копія цього собору у камені.

У першій половині XIX ст. будівництво дерев'яних храмів було заборонене і не велось майже 50 років. Після того, як владою було визнано переваги деревини як будівельного матеріалу, на північних землях тодішньої Малоросії будівництво дерев'яних храмів було відновлено і велось вже за типовими проектами. Народні традиції дерев'яного зодчества на Лівобережжі були втрачені. Зникнення загрожує і самим храмам. Майже всі вони потребують професійної реставрації, яку місцеві громади неспроможні провести самотужки. Аварійні храми або залишаються напризволяще як у с. Городище Чернігівської області, або ремонтуються парафіянами усіма доступними засобами. При цьому часто погіршується їх зовнішній вигляд, а головне, втрачається автентичність храму (церква св. Миколи у

Новгород-Сіверському, Покровська церква у Синявці Менського району).

Українські дерев'яні храми – чудові автентичні пам'ятки, у яких найбільше виражені національні риси української архітектури. Козацькі церкви Лівобережжя, храми Поділля, шедеври закарпатської дерев'яної готики не мають аналогів у світі [16]. Саме це стало підставою для прийняття рішення про включення у червні 2013 р. восьми дерев'яних церков України (дві в Івано-Франківській, по три у Львівській та Закарпатській областях) до списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Згідно даних Інституту релігійної свободи, наразі в Україні функціонує 459 монастирів [17] (Додаток В). Найбільша кількість монастирів налічується у західних областях нашої країни: Закарпатській (57 об'єктів), Львівській (55), Тернопільській (38), Івано-Франківській (35). У Чернігівській області функціонує 13 православних монастирів.

Найстарішими монастирями-пам'ятками архітектури є Печерний у Севастополі (VIII ст.), Печерний у Бахчисараї (VIII-IX ст.), Києво-Печерська Лавра (XI-XX ст.), Миколаївський у Мукачевому (XIV ст., Закарпаття), Святогірський у Зимному (XV ст., Волинь), Летичівський (XVI ст., Хмельниччина), Міжгірський (XV ст., Львівщина), Успенський (XV-XVII ст., Рівненщина), Троїцький у Межириччі (XV-XVII ст., Рівненщина), Почаївська Лавра (XV ст., Тернопільщина) та інші [18].

Найбільш цінні пам'ятки архітектури охороняються державою шляхом створення національних і державних історико-архітектурних заповідників.

Національний історико-архітектурний заповідник **“Кам'янець”** знаходиться у місті Кам'янці-Подільському Хмельницької області. Необхідність збереження унікального комплексу замку-фортеці була визнана ще в Українській РСР, що підтверджується відповідною постановою Ради народних комісарів від 28 березня 1928 р. “Про оголошення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському державним історико-культурним заповідником”. Попри це, більшовиками було знищено кілька чудових культових споруд міста, зокрема Вірменський Миколаївський, Іоанно-Предтеченський, Казанський, Троїцький, Олександра Невського храми. На сьогодні площа історико-архітектурного заповідника “Кам'янець” становить 121 га. Він включає Старе місто, прилеглий до нього каньйон р. Смотрич,

Замковий міст, комплекс Старого і Нового замків. Усього у межах заповідника розміщується 156 архітектурних пам'яток (115 мають національне значення), проте його перлиною безперечно є Кам'янець-Подільська фортеця (рис. 9.8).

Рис. 9.8. Стара фортеця національного історико-архітектурного заповідника "Кам'янець"

Дуже цікавою для туристів є архітектура Старого міста, де збереглися зразки культур різних народів (українців, поляків, вірмен, турків і росіян) та релігій (православної, католицької, іудейської, мусульманської), а саме: Турецький мінарет XVII ст., турецький та вірменський бастіони XVII ст., Миколаївська (вірменська) церква XIV ст., монастирські комплекси XV-XVIII ст. Основними завданнями національного заповідника є охорона належних йому об'єктів, організація реставрації та використання пам'яток, регенерація архітектурного середовища, пам'яткоохоронна, науково-дослідницька, культурно-освітня робота для популяризації містобудівельної архітектурної спадщини Старого міста як національного культурного надбання.

Щорічно історико-архітектурний заповідник відвідують тисячі туристів. Він входить до списку семи чудес України, ведеться підготовка документів щодо включення заповідника у перспективі до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Статус національного архітектурно-історичному заповіднику **"Чернігів стародавній"** було надано указом Президента України №1392/98 від 29 грудня 1998 р. До складу заповідника входить 29 унікальних пам'яток архітектури та

історії, шість із яких презентують домонгольський період і вважаються найбільш давніми у Східній Європі: найдавніший храм Київської Русі – Спаський (Спасо-Преображенський) собор (XI ст., рис. 9.9), курганний некрополь (IX-X ст.), Антонієві печери (XI-XVIII ст.), пам'ятки писемності і книгодрукування (XVII-XIX ст.). На території заповідника знаходяться також Чернігівський детинець (вал), Борисоглібський собор, Єлецький монастир, П'ятицька, Катерининська та Іллінська церкви, Болдина гора, колегіум, комплекс Троїцького монастиря. Науковий і фондовий матеріал заповідника нараховує понад 70 тис. одиниць зберігання, серед яких унікальна колекція професійного, народного та старообрядницького іконопису XVIII-XIX ст. (800 ікон), фонд дерев'яного різьблення, колекції таврованої цегли та художнього металу, у т.ч. неперевершені царські ворота Борисоглібського собору, колекція пам'яток археології (понад 50 тис. одиниць).

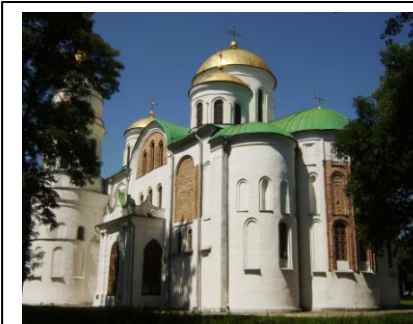

Рис. 9.9. Спасо-Преображенський собор у м. Чернігові

На базі заповідника проводяться численні наукові конференції, виставки тощо. Щороку музеї та виставки заповідника відвідують понад 200 тис. туристів, у т.ч. урядові делегації Франції, США, Японії, Нової Зеландії, Канади, а за весь період його діяльності пам'ятки та експозиції заповідника відвідало понад 9 млн. осіб. Чернігів входить до туристичного маршруту «Намісто Славутича».

Заповідник **“Софія Київська”** засновано 1934 року на базі Софійського монастиря. У 1994 р. він отримав статус національного та сучасну назву. Формування заповідника тривало поетапно. Спочатку до нього входили лише Софійський собор і дзвіниця. У 1962 р. до заповідника включили Андріївську, у 1965 р. – Кирилівську церкви, у 1983 р. – Золоті ворота. Філією заповідника “Софія Київська” є також Судацька фортеця у Криму (рис. 9.10).

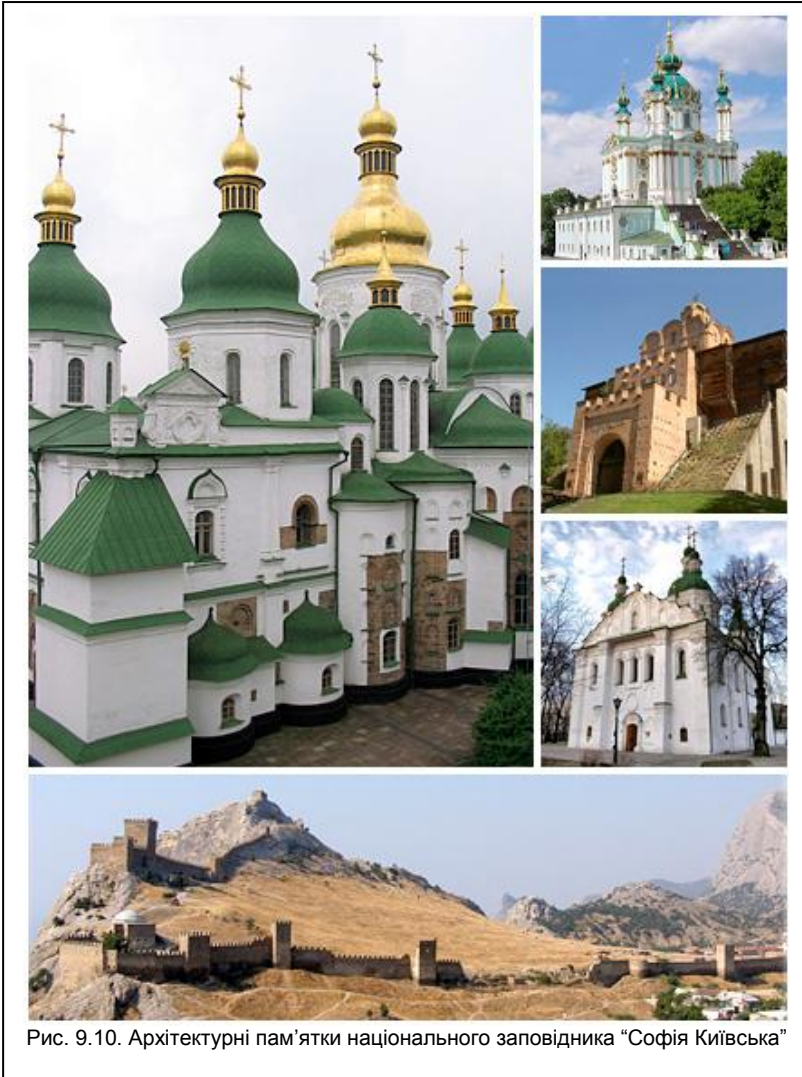

Рис. 9.10. Архітектурні пам'ятки національного заповідника "Софія Київська"

На сьогодні заповідник перетворився на музейний комплекс, який включає 77 пам'яток архітектури, найбільш відомою із яких є Софійський собор (перша половина XI ст.). Він був не лише головним храмом Київської Русі, а й політичним, громадським і культурним центром держави.

Собор Святої Софії зберіг давню архітектуру та унікальний за своєю цілісністю комплекс мозаїк і фресок XI ст. Фондові колекції заповідника нараховують понад 80 тис. одиниць зберігання. Це археологічні колекції, предмети декоративно-прикладного мистецтва, унікальні архітектурні проекти різних років, велика колекція фотоматеріалів тощо. Від 1990 р. Софійський собор з комплексом монастирських споруд XVIII ст. включено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Щорічно об'єкти заповідника відвідують понад 400 тис туристів. Тут проводяться як оглядові, так і тематичні екскурсії для відвідувачів різних вікових категорій, періодичні виставки у залі "Хлібня", можна також піднятися на дзвіницю.

Національ
ний заповідник
"Замки

Тернопілля"

знаходиться у
м. Збараж
Тернопільської
області. Сучасний
статус заповідник
отримав 2005 р.
Базою
заповідника став
архітектурний
комплекс
Збараського
замку XVII

століття, церква

Преображення Господнього 1600 року, ансамбль споруд монастиря ордену отців Бернардинів, які є пам'ятками архітектури національного значення, ряд інших пам'яток міста та району. На сьогодні до складу заповідника входять також палацово-парковий комплекс XIV-XIX ст. князів Вишневецьких та 11 замків (Скалатський, замок у мм. Тербовля, Чортків, селища Микулинці, Золотий Потік, селах Підзамочок, Язловець, Кривче). Доки що вони перебувають у досить занедбаному стані. Головним об'єктом заповідника є замок князів Збараських (рис. 9.11), у 40 залах якого експонується понад 100 художніх виставок, діє органний зал.

Рис. 9.11. Збараський замок у складі Національного заповідника "Замки Тернопілля"

У запасниках національного заповідника міститься понад 50 тис. експонатів – колекції ікон, монет, вишивки, керамічних люльок, годинників, антикварних меблів тощо. Кількість відвідувачів національного заповідника з кожним роком зростає. До послуг туристів ресторан “Легенда” та готельний комплекс “Гетьман” у призамковому парку.

Києво-Печерський історико-культурний заповідник було засновано 1922 року, а сучасну назву та статус національного він отримав 1996 року. На сьогодні Національний заповідник “Києво-Печерський” є найбільшим музейним комплексом України, у якому зосереджено 144 споруди, 122 із яких є пам’ятками історії та культури. З-поміж них два унікальні підземні комплекси (дальні і ближні печери), храми-пам’ятки архітектури XI-XIX ст., зокрема Велика лаврська дзвіниця, Трапезна церква, церква Святого Миколая, церква Всіх Святих, церква Спаса на Берестові, Хрестовоздвиженська церква, церква Різдва Богородиці та інші. Особливе місце серед архітектурних пам’яток заповідника посідає Успенський собор (рис. 9.12) – один з найдавніших храмів Київської Русі, перший кам’яний храм на території монастиря, усипальниця багатьох видатних осіб.

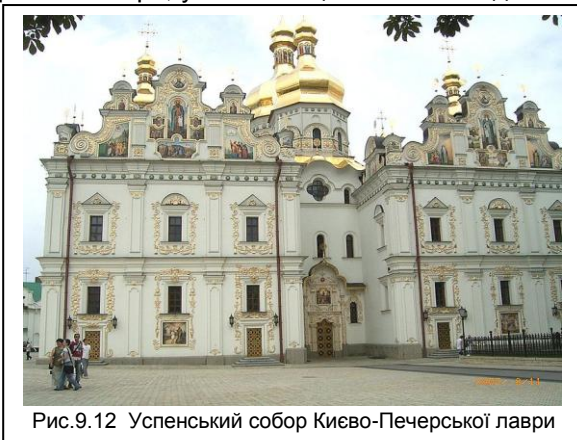

Рис.9.12 Успенський собор Києво-Печерської лаври

Упродовж кількох століть він був однією з найбільш шанованих святинь Православної церкви. У наш час культові споруди заповідника – це діючий монастир Української православної церкви Московського патріархату зі статусом лаври. На території заповідника розміщені: музей книги і друкарства України, музей

українського народного декоративного мистецтва, музей театрального, музичного та кіномистецтва України, музей історичних коштовностей України. Фондова колекція національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника нараховує близько 71 тис. одиниць зберігання, серед яких культові вироби з дорогоцінних металів, предмети іконопису, портрети церковних діячів та світських осіб, коштовні тканини з гаптуванням, стародруки, графічні роботи, фото, археологічні речі тощо. Це переважно експонати XVII–XX століть. Заповідник щорічно відвідують сотні тисяч туристів. Києво-Печерська лавра, разом із Софійським собором, включені до переліку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО.

Національний історико-культурний заповідник **“Гетьманська столиця”** у теперішньому його статусі було створено у листопаді 2007 р. на базі комплексу пам'яток культурної спадщини та природи, пов'язаних з історією українського козацтва доби Гетьманщини. Він розміщується у м. Батурині Бахмацького району Чернігівської області. У заповіднику охороняються, зберігаються та відтворюються безцінні пам'ятки історії, архітектури, археології. Усього у заповіднику нараховується 42 об'єкти культурної спадщини, серед яких шість є пам'ятками архітектури (у тому числі чотири – національного значення), 24 – пам'ятками археології, 12 – пам'ятками історії місцевого значення.

До складу національного заповідника входять палацово-парковий ансамбль К. Розумовського (рис. 9.13), будинок генерального судді В. Кочубея, музей археології Батурина, Воскресенська церква-усипальниця гетьмана К. Розумовського, парк “Кочубеївський”, Микола-Крупницький монастир, Цитадель Батуринської фортеці, пам'ятник жертвам Батуринської

Рис.9.13. Палац К. Розумовського у Батурині

трагедії 1708 року, могила П. Прокоповича – основоположника вітчизняної науки про бджільництво, винахідника рамкового вулика. Оскільки заповідник не успадкував жодної колекції, то тепер триває процес їх формування за рахунок археологічних розкопок, етнографічних експедицій, проведення акції “Подаруй експонат”.

У заповіднику проводяться численні наукові конференції, щорічні “Батуринські читання”. З кожним роком національний заповідник “Гетьманська столиця” відвідує все більше туристів.

Національний історико-культурний заповідник “Качанівка” знаходиться поблизу однойменного села Ічнянського району Чернігівської області. Нинішній статус заповідник отримав 2001 року. Основою формування національного заповідника став палацовий ансамбль і парк дворянської садиби, заснованої у 1770-х рр. На сьогодні це єдина в Україні садиба, що збереглася у комплексі з усіма іншими спорудами. Заповідник включає верхнє плато, де розміщується палацовий комплекс, та нижнє – з мальовничим парком, 12 ставками, павільйонами, скульптурами, парковими містками, амфітеатром тощо. Окрасою національного заповідника є Качанівський палац (рис. 9.14), споруджений у стилі класицизму.

Проект палацу розробив московський архітектор К. Бланк, а втілив його у життя український зодчий М. Мосцепанов. У інтер'єрі палацу використано червоне дерево, дуб, мармур, метляські кахлі, кольорове скло. З боку фасаду під прямим кутом до палацу два прилягають до одноповерхові флігелі.

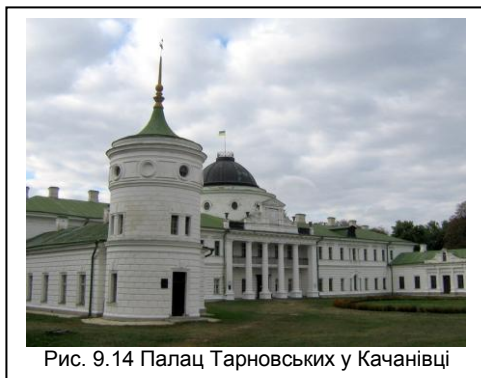

Рис. 9.14 Палац Тарновських у Качанівці

У XIX ст. у Качанівці побувало дуже багато відомих людей того часу – Т. Шевченко, М. Костомаров, М. Максимович, М. Гоголь, М. Вовчок, Д. Яворницький, М. Ге, І. Рєпін,

В. Штернберг. Улітку 1838 р. у Качанівці плідно працював над оперою “Руслан і Людмила” М. Глінка. На честь Г. Тарновського він написав кантату “Гімн господарю”. Усього в альбомі почесних гостей Качанівки налічується 608 автографів відомих людей. Наразі у національному заповіднику ще тривають реставраційні роботи.

Щороку у заповіднику проводиться літературно-мистецьке свято “Качанівські музи”, розроблено чотири екскурсійні маршрути, на основі фондкових матеріалів створено нові виставки. До послуг туристів діють невеликий готель та кафе-їдальня.

Отже, пам'ятки архітектури є цінним джерелом вітчизняної історії та культури, що містить багатопланову інформацію стосовно різноманітних аспектів минулого нашої держави.

9.3. Біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси України

З Україною пов'язані життєві шляхи багатьох видатних постатей, які відіграли значну роль у національній і світовій культурі та політиці: *релігійних діячів* Андрія Первозванного, св. Володимира Великого, св. Ольги, свв. Бориса та Гліба, Антонія та Феодосія Печерських, П. Могили, С. Яворського, Феодосія Чернігівського, Д. Ростовського, А. Шептицького, Й. Сліпого, свт. Луки Войно-Ясенецького та інших; *класиків української та зарубіжної літератури* І. Котляревського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Гоголя, І. Франка, Лесі Українки, О. де Бальзака, Д. Гурамішвілі, А. Чехова, В. Короленка, М. Булгакова; *художників* Д. Левицького, В. Боровиковського, Т. Шевченка, В. Тропініна, І. Рєпіна, І. Айвазовського, А. Куїнджі, М. Ге, І. Крамського, М. Самокиша, К. Малевича, К. Білокур, М. Бурачека, Г. Нарбута, Т. Яблонської, І. Марчука; *діячів театру та кіно* І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, В. Немировича-Данченка, М. Заньковецької, Л. Курбаса, М. Куліша, О. Довженка, А. Бучми, Г. Юри, Н. Ужвій, Л. Бикова, Р. Віктюка, Б. Ступки, Л. Гурченко, А. Жолдака, М. Йовович; *музикантів та співаків* М. Березовського, М. Лисенка, П. Чайковського, О. Леонтовича, П. Гулака-Артемівського, О. Вересая, С. Крушельницької,

І. Стравинського, Ф. Шаляпіна, А. Солов'яненка, І. Козловського, Л. Утьосова, Й. Кобзона, С. Ротару; *науковців та винахідників* І. Федорова, В. Даля, І. Мечникова, М. Пирогова, І. Сікорського, М. Кибальчича, В. Каразіна, В. Вернадського, С. Корольова, Є. Патона, М. Амосова, В. Глушкова, Л. Симиренко, В. Філатова, О. Антонова; *видатних педагогів* Х. Алчевської, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського; *відомих спортсменів* І. Піддубного, С. Бубки, О. Блохіна, І. Дерюгіної, А. Шевченка, братів Віталія та Володимира Кличків, Л. Підкопаєвої, В. Вірастюка; *політичних діячів* Я. Мудрого, В. Мономаха, Д. Галицького, Роксолани, Б. Хмельницького, П. Орлика, М. Грушевського, Н. Махна, С. Ковпака, Л. Брежнєва та багатьох інших.

Проте туристів, зазвичай, цікавлять матеріальні об'єкти, пов'язані з тими чи іншими видатними постатями. За дослідженнями О. Бейдика, в Україні нараховується 1629 об'єктів, які можна віднести до біосоціальних ресурсів [9]. Різноманітні об'єкти, пов'язані з народженням, діяльністю, перебуванням, загибеллю або похованням видатних осіб, знаходяться у Львівській, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Чернігівській, Одеській областях. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України [2] увійшло 244 об'єкти, пов'язані з життям видатних особистостей, у тому числі, 205 пам'яток історії та 39 пам'яток монументального мистецтва (табл. 9.3).

Згідно Реєстру, максимальна кількість біосоціальних ресурсів, що охороняються державою, знаходиться у м. Києві, Полтавській, Львівській, Харківській та Чернігівській областях.

В Україні діє низка меморіальних музеїв, створених у місцях, де народились, проживали або тимчасово перебували ті чи інші видатні особи. Окрім приміщень, які були свідками подій із їх життя, та на базі яких зазвичай створюються подібні музеї, в експозиціях представлені особисті речі, одяг, автографи, твори та інші матеріальні пам'ятки, пов'язані з відомими діячами.

Такими музеями є, наприклад, музей О. Пушкіна в Гурзуфі, будинок М. Волошина в Коктебелі, будинок-музей А. Чехова у Ялті АР Крим; музей-садиба М. Пирогова у Вінниці, музей О. Пушкіна та П. Чайковського у Браїлові Вінницької області; літературно-меморіальний музей Лесі Українки

Таблиця 9.3

Кількість біосоціальних та подійних ресурсів України, що охороняються державою

	Пам'ятки історії			Пам'ятки монументально го мистецтва			Всього подійних	Всього біосоціальних
	Всього	у т.ч.		Всього	у т.ч.			
		подійні	біосоціальні		подійні	біосоціальні		
Україна	259	54	205	48	9	39	63	244
АРК	13	5	8	5	-	-	5	8
Вінницька	7	-	7	2	-	2	0	9
Волинська	7	4	3	1	-	1	4	4
Дніпропетровська	10	6	4	-	-	-	6	4
Донецька	3	1	2	1	-	1	1	3
Житомирська	3	1	2	1	-	1	1	3
Закарпатська	-	-	-	2	1	1	1	1
Запорізька	3	1	2	-	-	-	1	2
Ів.-Франківська	4	-	4	1	-	1	0	5
Київська	5	1	4	1	1	-	2	4
Кіровоградська	1	-	1	-	-	-	0	1
Луганська	7	4	3	-	-	-	4	3
Львівська	12	1	11	3	1	2	2	13
Миколаївська	2	-	2	-	-	-	0	2
Одеська	2	1	1	5	-	5	1	6
Полтавська	14	1	13	5	1	4	2	17
Рівненська	1	1	-	-	-	-	1	0
Сумська	5	4	1	4	1	3	5	4
Тернопільська	2	1	1	-	-	-	1	1
Харківська	10	2	8	4	-	4	2	12
Херсонська	2	1	1	2	1	1	2	2
Хмельницька	4	1	3	1	1	1	2	4
Черкаська	7	-	7	1	-	-	0	7
Чернівецька	4	1	3	-	-	-	1	3
Чернігівська	10	1	9	1	-	1	1	10
м. Київ	117	12	105	8	1	7	13	112
м. Севастополь	4	4	-	5	1	4	5	4

Складено на основі джерела [2].

у Колодяжному Волинської області; меморіальний музей О. де Бальзака у Верхівні, музей-садиба М. Рильського у Романівці Житомирської області; музей-садиба І. Котляревського у Полтаві, будинок-музей В. Даля у Луганську; літературно-меморіальний музей Г. Сковороди у с. Чорнухи Полтавської області; музей-садиба Леся Курбаса у с. Ст.Скалат Тернопільської області; літературно-меморіальні музеї О. Довженка та М. Коцюбинського на Чернігівщині та багато інших (Додаток Д).

Іноді не лише будинки, але й цілі населені пункти, пов'язані із життям видатних осіб, беруться під охорону й оголошуються заповідниками, як, наприклад, заповідник-музей І. Тобілевича “Хутір Надія” поблизу с. Миколаївка на Кіровоградщині; державний історико-культурний заповідник “Нагуєвичі” на Львівщині. Заповідникам М.В. Гоголя у с. Гоголеве, Т. Шевченка у Каневі та Б. Хмельницького у Чигирині надано статус національних.

Національний **музей-заповідник Миколи Васильовича Гоголя** знаходиться у селі Гоголеве Шишацького району Полтавської області. Площа заповідника становить 30,7 га. Музей-заповідник включає комплекс архітектурних і ландшафтно-природних об'єктів – батьківський будинок (рис. 9.15), флігель із робочим кабінетом М. Гоголя, парк-сад із малими архітектурними формами, ставки, могилу батьків М. Гоголя.

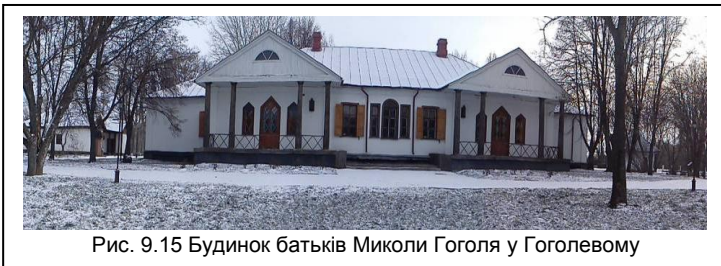

Рис. 9.15 Будинок батьків Миколи Гоголя у Гоголевому

Заповідник є пам'яткою архітектури національного значення і занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Музей-заповідник М. Гоголя є складовою частиною туристично-рекреаційного кластеру “Гоголівські місця на Полтавщині” та входить до всеукраїнського туристичного

маршруту “Гоголівські місця в Україні”.

Головна експозиція, яка відображає життя М. Гоголя та його родини, розміщується у батьківському будинку Гоголя. Тут у кількох залах представлено документи, які характеризують дитинство письменника, історію його родини, роки навчання М. Гоголя у Ніжинській гімназії вищих наук, роки життя і творчості у Санкт-Петербурзі. У різних залах будинку експонуються факсимільні копії з листування М. Гоголя з матір'ю, килими, створені за малюнками й описами візерунків, надісланих письменником матері. У флігелі, що розміщується поряд з будинком, відтворено робочий кабінет М. Гоголя, а також представлені особисті речі письменника. У 2009 р. до 200-ліття М. Гоголя у садибі музею-заповідника проведено масштабну реконструкцію.

Шевченківський національний заповідник розміщується у м. Каневі Черкаської області. Це перший в Україні історико-культурний заповідник, який отримав статус національного (1994 р.). Заповідник об'єднує території історико-культурного та природно-заповідного фондів загальною площею 45 га. На його території

знаходяться пам'ятки археології, архітектури, історії, мистецтва та природи, зокрема могила і пам'ятник Т. Шевченка (1939 р.), державний музей Т. Шевченка (1933-37, 1939 рр.), багатощарове поселення Пилипенкова гора тощо. Основою національного заповідника є будинок музею Т. Шевченка (рис. 9.16), остання реконструкція якого у сучасному стилі завершилася 2010 р.

Музейна колекція нараховує понад 20 тис. унікальних пам'яток, окрасою яких є меморіальні речі та офорти Т. Шевченка, рідкісні видання його творів, високохудожні твори українських і зарубіжних митців, шедеври народної художньої творчості, цінні архівні документи, фото- і кіно матеріали.

Рис. 9.16 Музей Т. Шевченка у Каневі

У музеї використано аудіо-візуальні програми, інтерактивні мультимедійні пристрої, які сприяють підвищенню інтересу дітей та молоді до його експозиції. Після реконструкції вперше у музеї з'явився багатофункціональний зал для відзначення ювілейних і пам'ятних дат, пов'язаних з іменем Т. Шевченка, державних свят, а також для проведення урочистих і протокольних заходів, прес-конференцій, наукових симпозіумів тощо. Щороку заповідник відвідують понад 100 тис. туристів як з України, так і з інших держав світу.

Національний історико-культурний заповідник **“Чигирин”** розміщується поблизу однойменного населеного пункту Черкаської області. Теперішній статус отримав 1995 року. Територія заповідника складається із 18 ділянок заповідника та 5 ділянок окремих пам'яток, що розташовані за межами заповідника, і становить 1249,7 га. Історико-культурний потенціал заповідника унікальний, адже тут зберігаються пам'ятки, пов'язані, насамперед, з історією козацтва та становленням державності українського народу. Загалом на території заповідника розміщується 35 пам'яток історії, археології, архітектури, етнографії, які знаходяться у м. Чигирині, селах Суботіві, Медведівці, Стецівці тощо.

Попри це, заповідник, перш за все, асоціюється із прізвиськом Б. Хмельницького, адже Чигирин – це перша столиця України часів його гетьманства, а село Суботів – його родинний маєток.

У залах музею Б. Хмельницького (рис. 9.17) представлено експозиції, які розкривають військову, державотворчу та зовнішньополітичну

діяльність гетьмана, історію розвитку Чигирина, події національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Музейне зібрання налічує понад 2 тис. експонатів (зброя, спорядження), які дозволяють відтворити матеріально-предметне середовище, у якому жив Б. Хмельницький.

Рис. 9.17 Музей Б. Хмельницького у м. Чигирині

У селі Суботів у приміщенні Іллінської церкви діє історичний музей. Тут же знаходиться могила гетьмана України Б. Хмельницького. Щорічно національний заповідник відвідує велика кількість туристів.

Значним осередком концентрації біосоціальних ресурсів України є **Байкове кладовище** у Києві. Його площа становить 72,5 га. Кладовище розміщене на Байковій горі у Голосіївському районі столиці. На його території знаходиться близько 20 старих склепів різноманітної архітектури. Тут знайшли свій останній притулок багато видатних постатей української та світової історії та культури: поетеса Л. Українка, письменник і публіцист І. Нечуй-Левицький, актор, режисер, театральний діяч М. Садовський, громадський та політичний діяч М. Грушевський, актриса М. Заньковецька, актор, режисер П. Саксаганський, композитор Д. Ревуцький, актор, режисер А. Бучма, поет М. Рильський, письменниця В. Василевська, поет В. Сосюра, театральний діяч, педагог Г. Юра, поет В. Стус, актор, режисер Л. Биков, футбольний тренер В. Лобановський, громадський діяч, політик В. Чорновіл, хірург М. Амосов, актори І. Миколайчук, Б. Брондуков, Б. Ступка, М. Яковченко, Н. Ужвій, державні діячі В. Щербицький і П. Шелест.

Не менш відомим осередком концентрації біосоціальних ресурсів є державний історико-культурний музей-заповідник **“Личаківський цвинтар”** (м. Львів). Він займає площу майже 40 га, на яких розміщується понад 300 тис. поховань. На могилах встановлено близько 500 скульптур і рельєфів. На Личаківському цвинтарі поховано дуже багато відомих людей, зокрема, письменник, поет, публіцист, науковець І. Франко, оперна співачка С. Крушельницька, поет, публіцист, громадський діяч М. Шашкевич, композитор, музикознавець С. Людкевич, композитор А. Кос-Анатольський, історик, академік І. Крип'якевич, письменниця І. Вільде, письменник-прозаїк Г. Тютюнник, композитор В. Івасюк, письменник, публіцист Я. Галан, мистецтвознавець Б. Возницький, режисер В. Данченко. На цвинтарі збереглися 24 каплиці – усипальниці заможних, переважно шляхетських родин.

Лук'янівський цвинтар є одним із найстаріших у Києві. У 1994 р. йому присвоєно статус державного історико-меморіального заповідника. На території заповідника знаходиться багато майстерно виконаних надгробків і скульптур,

а 277 могил і надгробків мають статус пам'яток історії, мистецтва та архітектури й охороняються державою. У заповіднику під охороною держави знаходяться могили та скульптури математика Д. Граве, геолога П. Тутковського, географа К. Воблого, художників О. Мурашка та М. Пимоненка, біолога М. Кащенко, ботаніка О. Фоміна, лікаря М. Стражеска та багатьох інших відомих в Україні людей.

Поховання окремих осіб, насамперед, церковних діячів, князів проводилося на території монастирів, у криптах відомих соборів і церков. Наприклад у крипті Собору Святого Юра у м. Львові знаходяться могили митрополита А. Шептицького, патріарха Й. Сліпого, кардиналів С. Сембратовича, М. Любачівського, князя Я. Осмиловича; Софії Київської – могили Ярослава Мудрого, Володимира II Мономаха; на території Києво-Печерської лаври – засновника монастиря преподобного Антонія, Нестора-літописця, І. Муромця, князів О. Вишневецького та К. Острозького, генерального судді В. Кочубея, П. Могили, П. Столипіна; у церкві Спаса на Берестові – засновника Москви Ю. Долгорукого; у Свято-Катерининському соборі (м. Херсон) – фельдмаршала, князя Г. Потьомкіна (Таврійського).

9.4. Подійні туристичні ресурси України

За оцінками О. Бейдика, в Україні нараховується щонайменше 626 подій, які можуть розглядатися як туристичні ресурси. Максимальну кількість подійних ресурсів має Львівська область [9]. Під охороною держави знаходяться 63 об'єкти, що пов'язані з тими чи іншими історичними подіями, з них 54 пам'ятки історії та 9 скульптурних монументів (таблиця 9.4). Найбільшу кількість таких об'єктів мають м. Київ, Дніпропетровська, Сумська області, АР Крим та м. Севастополь.

Україна тривалий час не мала власної державності, її окремі території входили до складу інших країн чи імперій. Доля України вирішувалася у Новгородку, Вільнюсі, Варшаві, Стамбулі, Москві, Відні та інших столицях. Тому культурних, політичних або економічних подій, які б мали світове або європейське значення, на її теренах, як у провінції, відбувалося небагато.

Найбільш доленосні **політичні** події здебільшого мали місце або за часів Київської Русі, або в ті періоди, коли українському народові ненадовго вдавалося створити власну державу. Серед найбільш вагомих:

- *хрещення Русі (988 р.)* – подія величезної релігійної, політичної та культурної ваги, що змінила хід історії ряду східноєвропейських держав і значним чином вплинула на їх подальшу долю;

- *Любецький з'їзд (1097р)*, який зафіксував перетворення однієї держави на конфедерацію напівнезалежних держав, проте, не зміг зупинити міжусобиць між їх володарями;

- *Переяславська рада (1654 р.)*, що ознаменувала появу нового політичного блоку та майже на три з половиною століття змінила політичну карту Європи;

- *злука УНР та ЗУНР (1919 р.)*, яка засвідчила, що, не зважаючи на довгі віки іноземної окупації, єдиний український народ існує;

- *голодомор 1932-1933 рр.*, світовою спільнотою визнаний геноцидом українського народу;

- *Ялтинська конференція 1945 р.*, на якій лідерами країн-союзників вирішувалась доля повоєнного світу;

- *приєднання до України Криму у 1954 р.*, яке завершило формування території України в її сучасних кордонах і спровокувало появу потенційного осередку політичної та етнічної напруги на території України.

Майже всі вони залишили по собі матеріальні пам'ятки у тих місцях, де відбувалися, та відзначаються різноманітними масовими заходами, до яких можуть долучитися і туристи.

Сумнозвісною **екологічною** подією в Україні, яка мала світовий резонанс, була аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р. У роки незалежності у північних містах України з'явилося багато як високохудожніх, так і аматорських пам'ятників ліквідаторам аварії та цивільному населенню, що постраждало від “мирного атома”. Проте, зона відчуження та місто-привид Прип'ять стали найбільш вражаючими пам'ятками цієї події. За даними Вікіпедії, у 2008-2010 рр. зону відчуження відвідали більше 20 тис. туристів та сотні сталкерів-нелегалів.

Наша держава часто була ареною протистояння різних держав за вплив на її територію, а також театром бойових дій під час локальних і світових воєн. Місця трагічних і героїчних подій

численних **ВОЄННИХ** конфліктів позначені пам'ятниками монументального мистецтва, меморіальними комплексами та дошками, пам'ятними знаками, церквами, капличками.

Хід європейської та світової історії змінили:

– *битва на р. Калці (поблизу суч. Маріуполя) 1223 р.*, у результаті якої було значно підірвано військовий та політичний потенціал руських князівств, які не змогли протистояти татаро-монгольській навалі, що розпочалася незабаром;

– *битва Ольгерда з татарами на Синіх Водах* (нинішня Кіровоградська область) у 1363 р., після якої більша частина українських земель відійшла до Великого князівства Литовського;

– *Хотинська битва 1621 р.*, у результаті якої Османська імперія відмовилась від планів завоювати Європу;

– *битва під Жовтими Водами 1648 р.*, яка ініціювала зміни на політичній карті Європи;

– *Конотопська битва 1659 р.*, яка, не зважаючи на те, що була виграна козаками, обернулася політичною поразкою України і поклала початок остаточній втраті незалежності;

– *Полтавська битва 1709 р.*, у результаті якої змінилася розстановка сил в Європі, і Росія почала набирати політичної ваги;

– *бій під Крутами 1919 р.*, який не мав стратегічного значення, але став символом боротьби патріотично налаштованої молоді за незалежність України.

Попри те, що від давніх битв не залишилось матеріальних пам'яток, і навіть серед істориків точаться суперечки про точне місце перебігу подій, вони представляють інтерес і в туристичному відношенні. Битви, що відбулися у XVII-XX ст., відзначені матеріальними пам'ятками, вшановуються масовими заходами, які інколи набувають міжнародної ваги.

Лева частка подійних пам'ятників в Україні присвячена Великій Вітчизняній війні, яка забрала життя мільйонів українців. Це як музеї та пам'ятки, присвячені усьому періоду війни, найбільшим із яких є Український державний музей Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. у Києві, так і пам'ятки, пов'язані з окремими формуваннями, подіями і битвами (музей-заповідник "Битва за Київ" у с. Нові Петрівці Київської області, Краснодарський державний музей "Молода гвардія" у Луганській області, Аджимушкайські каменоломні у Криму, музей

партизанської слави “Лісоград” у Чернігівській області, Бабин Яр у Києві, “Національний музей героїчної оборони та звільнення Севастополя”, діорама “Битва за Дніпро” у м. Дніпропетровську та багато інших).

Майже у кожному селі та місті є братські могили, встановлено пам'ятники й обеліски безіменним солдатам та тим, хто не повернувся з боїв.

Від радянської епохи залишилися пам'ятки подіям громадянської війни (найбільш відомі “Тачанка” та “Дівчина в шинелі” у Каховці, пам'ятник бійцям Першої кінної армії під Олесько). В останні десятиліття разом із відновленням історичної правди та зміною ідеології з'явилися пам'ятники й іншим учасникам цих трагічних подій (меморіал під Крутами, пам'ятники Н. Махну в Нікополі та Гуляйполі). Зі зрозумілих причин менш численними та розповсюдженими є пам'ятки, пов'язані з іншими війнами. Так, пам'ятки, що свідчать про події російсько-турецьких воєн XVIII-XIX ст., знаходяться в Криму та інших південних областях України (найбільш відома панорама “Оборона Севастополя 1854-1855 рр.”), Північної війни 1700-1721 рр. – у Полтавській (музей історії Полтавської битви) та Чернігівській областях. З місцями перебігу подій національно-визвольного руху в Україні пов'язані пам'ятки, присвячені Визвольній війні 1648-1654 рр. У центральних областях України існують пам'ятки, що нагадують про Коліївщину (Холодний Яр, Умань, Черкаси, Кодня), на Поділлі – про У. Кармалюка (Літин, Летичів, Кам'янець-Подільський), на Покутті та Буковині – про опришків та О. Довбуша.

В Україні створено кілька національних і державних заповідників, у яких вшановуються місця (території), пов'язані з певними подіями в історії української держави та її народу.

Національний історико-меморіальний заповідник “**Поле Берестецької Битви**” розміщується у селі Пляшева Рівненської області. Сучасний статус надано 2008 р. Заповідник створено для вшанування пам'яті тисячі козаків, які загинули під час Берестецької битви 1651 р. у часи національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. На території національного заповідника розташовані такі пам'ятки, як: Михайлівська церква (XVII ст.), церква святого Георгія Переможця (рис. 9.18), у нижньому ярусі якої розміщується саркофаг із кістками козаків, урочища Монастирщина (козацький цвинтар), Гайок, Козакова

Яма, Козацька переправа.

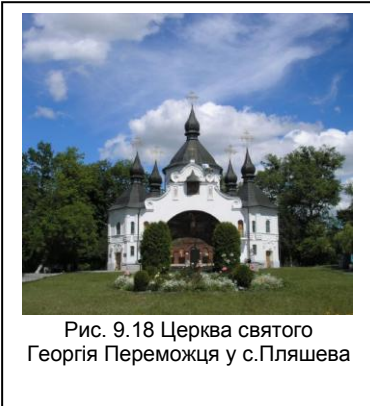

Рис. 9.18 Церква святого
Георгія Переможця у с.Пляшева

Музей заповідника містить унікальні археологічні знахідки часів Берестецької битви 1651 р. – стріли, залишки козацьких мушкетів, пістолі, сумки, у яких зберігалися кулі, порохівниці тощо. В експозиції музею представлені також козацькі чоботи, інші вироби зі шкіри, які були знайдені під час розкопок у районі Берестечка, а також невелика діорама, на якій відображено наступ військ Яреми Вишневецького на козаків.

У національному заповіднику проводяться наукові конференції, щороку заповідник відвідує багато туристів.

Національний історико-меморіальний заповідник **“Биківнянські могили”** створений на пам'ять жертв політичних репресій на околиці м. Києва (Деснянський район). Сучасні назву та статус отримав 2006 року. У Биківнянському лісі знаходиться найбільше в Україні місце поховання жертв масових політичних репресій. Тут був об'єкт спеціального призначення НКВС, де проводилося масове захоронення розстріляних і закатованих у 30-40-х роках ХХ ст. За даними науковців, у Биківнянському лісі покоїться близько 100 тис. репресованих комуністичною владою. На сьогодні документально підтверджено прізвища 14 тис. осіб. За останніми даними тут також поховано 3,5 тис. польських військових.

Меморіал складається з семи об'єктів, розосереджених від головного входу до братської могили (рис. 9.19). Загальні композицію і філософську концепцію меморіалу складають як суто мистецькі твори монументальної скульптури, камені-присвяти, хрести як сакральні символи православно-християнської віри, так і природне історико-документальне довкілля.

Національний заповідник “Биківнянські могили” відвідало багато відомих політиків, діячів культури і мистецтв. У червні 2001 р. під час свого візиту в Україну тут побував папа Іван

Рис. 9.19 Вхід до Національного заповідника
"Биківнянські могили"

Павло II.

У наш час стають популярними історичні реконструкції боїв, що відбувалися у різний час. На власні очі побачити все та навіть взяти участь у них можна під час історичних фестивалів, що відбуваються у різних містах України: "На броні Перемоги" (Київ), "Стародавній Меджибіж", "Форпост"

(Кам'янець-Подільський), "Київська Русь XIII-XIV ст." (Київ), "Стара фортеця" (м. Тростянець Сумської області), "Срібний Татос" (Чинадієве), козацький фестиваль "Богданові перемоги" м. Городок на Львівщині, "Бандерштат" у Луцьку та багато інших.

Ресурсами для подієвого туризму можуть стати й інші **фестивалі**, що проводяться в Україні та останнім часом стали дуже популярним засобом створення туристичних брендів українських міст і способом залучення до них туристичних потоків. За даними Вікіпедії, у 2011 році в усіх регіонах України відбулось понад 400 фестивалів. Контент-аналіз Інтернет-сайтів свідчить, що першість за кількістю фестивалів утримують м. Київ і Львів, західні області України та Крим. Найбільш відомими є музичні фестивалі "Червона Рута" (різні міста), "Таврійські ігри" (Каховка, Київ), "На хвилях Світязя", "KaZантип", одеська "Гуморина", музично-театральний фестиваль "Гогольфест" у Києві, фестиваль етнічної музики "Країна Мрій" (Київ), кінофестиваль "Молодість" (Київ), Сорочинський ярмарок на Полтавщині, Одеський міжнародний кінофестиваль, культурно-мистецький фестиваль "Тарас Бульба" у Дубно, фестиваль ремесел "Здви" у Опішні на Полтавщині, міжнародний фестиваль "Трипільське коло" на Київщині. Цікавими та оригінальними є День Ботяра, фестивалі кави та пива, свято пампуха у Львові, фестиваль повітряних куль у Криму, фестиваль кулінарного мистецтва "КоропФест" у смт Коропець на Тернопільщині, фольк-рок фестиваль "Млиноманія" в селах Сокилець та Печера на

Вінниччині, кавуновий фестиваль “Солодке диво” у м. Гола Пристань на Херсонщині, міжнародний фестиваль дерунів на Житомирщині, свято сала у Полтаві, фестиваль борщу (різні міста), фестиваль льодових скульптур “КриЖталь” у Черкасах, фестиваль моржів у Буковелі тощо.

Інші культурні події, що викликають бажання туристів долучитися до них, здебільшого відбуваються у столиці і пов’язані з **гастролями** зірок театру чи естради світового та європейського рівнів. Місцем їх виступів обираються національний палац мистецтв “Україна”, міжнародний центр культури і мистецтв “Жовтневий палац”, НСК “Олімпійський”, Палац Спорту, Палац культури КПІ.

Міжнародна **виставкова діяльність** теж здебільшого відбувається у Києві, хоча виставкові центри відкриваються і в обласних містах (Львів, Ужгород, Донецьк, Одеса, Дніпропетровськ, Чернігів та ін.). Найбільш значними виставковими центрами є київські Національний виставковий центр, “КиївЕкспоПлаза”, “Міжнародний виставковий центр”, проте престижні міжнародні виставки в Україні майже не проводяться.

Київ є і місцем проведення основних **спортивних подій** України. Лише у столичному Палаці Спорту, який може приймати у своїх стінах змагання з понад 50 видів спорту, за час його існування відбулося 16 чемпіонатів світу, 30 чемпіонатів Європи, 42 чемпіонати СРСР, 30 Єврокубків, 440 турнірів серії Гран-прі. Україні вдалося вибороти право приймати на своїй території престижну й видовищну спортивну подію – фінальну частину чемпіонату Європи з футболу 2012 р. Підготовка до неї супроводжувалась значними труднощами щодо приведення туристичної та інфраструктури загального користування до рівня європейських стандартів. Проте, Україна й надалі планує брати активну участь у спортивному житті континенту і планети. Так, Україна зробила заявку на проведення на її території зимових Олімпійських ігор 2022 р.

В українській туристичній індустрії поступово формується культура відродження, створення, накопичення і використання подієвих ресурсів. Це впливає на формування тимчасових туристичних потоків та їх просторову організацію, урізноманітнює національний туристичний продукт, стимулює розвиток обслуговуючих супутніх виробництв.

9.5. Етнокультурні туристичні ресурси

Український етнос складався на дуже строкатій етнокультурній та племінній основі, а це формує потенційну різноманітність етнографічних туристичних ресурсів.

Незважаючи на те, що нині українці в етнічному плані є досить однорідною цілісною спільнотою, яка не встояла проти планової економіки, масової культури та стандартизації життя, в країні є достатня кількість ресурсів для розвитку етнографічного туризму навіть серед представників титульної нації. В основному, носіями народної культури є представники сільського населення, як більш консервативної частини суспільства. Саме в селах вітчизняні та іноземні туристи можуть ще спостерігати традиційне житло, заняття, способи господарювання, ремесла, традиції. Вони мають регіональні відмінності, які найбільш яскраво проявляються у Карпатському регіоні та на Поліссі.

Тривале проживання частини українського етносу на територіях з природними умовами, що за певного рівня розвитку продуктивних сил обмежували доступ інших народів і вільний культурний обмін (гори, густа річкова мережа, болота), або, навпаки, злиття представників інших етносів, які визнавали українські цінності, з українським (як це було на Запоріжжі та Слобожанщині), сприяли формуванню субетнічних культур (етнографічних груп), які є об'єктом інтересу не лише філологів та етнографів, але й туристів. Раніше на території України вирізняли етнографічні групи севрюків, литвинів, пінчуків, поліщуків, ополян, дністров'ян, черкасів, бойків, гуцулів, лемків, подолян і ряд інших.

Нині етнографічних груп українців, які мають певні культурно-побутові особливості, а надто – субетнічну самосвідомість, не так багато. В основному, поширені вони в Українських Карпатах.

Насамперед, мова йде про *гуцулів*. Ареал їх поширення пов'язується з сучасними Верховинським і південними частинами Надвірнянського і Косівського районів Івано-Франківської області, Путильським та південною частиною Вижницького районів Чернівецької області, Рахівським районом Закарпатської області. Етнокультурними центрами Гуцульщини є Коломия, Косів, Верховина, Яремча, Ясіня, Рахів, Путила, Вижниця. Гуцули розмовляють на своєрідному діалекті, зокрема,

південно-західному наріччі української мови. Особливості фольклору, міфології, мови, побутових звичаїв, промислів і деяких інших рис дозволяють багатьом дослідникам називати гуцулів своєрідним реліктом давніх українських племен, які в силу ландшафтних особливостей на довгий час законсервувалися і тому зберегли вихідні риси українського народу. Самі гуцули так і вважають. Брак орної землі змушував гуцулів селитися невеликими поселеннями. Провідною галуззю господарства завжди було скотарство, що зумовлювало напівосідле життя із сезонними міграціями між постійною оселею і полониною, де випасали худобу. Доповнювалось воно лісовим господарством (збиральництвом, заготівлею лісу, лісосплавом). Відповідно до роду занять, небезпечних природних і геополітичних умов сформувалася оселя-гражда, що нагадувала своєрідну фортецю із замкнутою по периметру системою будівель. Склалася і самобутня кухня, орієнтована на приготування страв із молока і м'яса – головних продуктів скотарства. Одяг теж виготовлявся переважно із матеріалів тваринного походження, а різноманітні аксесуари (топірець, шкіряна торба, черес) допомагали у побуті чабанів і лісорубів. Збереглися і розвиваються ремесла, типові для гуцулів: гончарство, обробка вовни та шкіри, дерева, ткацтво, лозоплетіння. Вироби з вовни, дерева, кістки, шкіри стали надбанням не лише української, а і світової культури. Вони користуються значним попитом серед туристів і як предмети домашнього вжитку, і як сувеніри, і як твори мистецтва. Щорічно на Гуцульщині проводиться видовищний Міжнародний гуцульський фестиваль, який може бути подійним ресурсом розвитку етнографічного туризму як для представників гуцульської діаспори, так і для інших туристів. У м. Косів на Івано-Франківщині функціонує музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини, у Коломиї – знаменитий музей "Писанка", де туристи теж зможуть долучитись до культури гуцулів.

Бойки – самобутня етнографічна група українців, яка мешкає у центральній і подекуди в західній частині Українських Карпат. Це сучасні Долинський та частина Рожнятівського району Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, частина Стрийського, Дрогобицького, Самбірського та Старосамбірського районів Львівської області, а також Воловецький і частина Великоберезнянського та Міжгірського

районів Закарпатської області. Основні історичні центри Бойківщини – Самбір, Борислав, Дрогобич, Калуш, Свалява, Долина. Нині, до них приєдналися Турка, Сколе, Старий Самбір, Воловець та деякі інші. У Самборі та Долині діють музеї “Бойківщина”. На відміну від гуцулів, бойки були землеробами, які під рілля пристосовували не лише долини, але й гірські схили, лісові масиви. У складних агрокліматичних умовах склалися не тільки специфічні галузі рослинництва, оригінальна агротехніка, але й особливості побуту, культури і характеру: простота у житлі, побуті, одязі та прикрасах, і разом із тим неповторні зразки сакральної архітектури. Бойківська архітектура, яка здобула загальне визнання, вирізняється майстерним використанням головного будівельного матеріалу – деревини та гармонією з навколишнім середовищем. Бойки досі зберігають традиційну культуру, високий статус сім’ї, пошанування батьків, високу релігійність. Традиційними заняттями для бойків були також скотарство, торгівля, житлове та церковне будівництво, солеваріння, садівництво, виноградарство, нафтовидобуток. Бойки теж зберігають самосвідомість. Раз на п’ять років у м. Турка та с. Явора відбуваються Всесвітні бойківські фестини, на яких виступають фольклорно-етнографічні аматорські колективи не лише наших співвітчизників, але й представників діаспори. Бойки пишаються своїми знаменитими синами й дочками. Відомими світу бойками були Ю. Дрогобич – вчений, філософ, ректор Болонського університету, поет і філософ І. Франко, гетьман П. Сагайдачний, Ю. Кульчицький – засновник першої в Європі мережі кав’ярень, театральний режисер Лесь Курбас, політичний діяч С. Бандера та інші.

Найзахіднішим українським субетносом були *лемки*. Вони мешкали по обох схилах Західних і Східних Бескидів на територіях сучасних України, Польщі та Словаччини. Під час Першої та Другої світових воєн лемки зазнали етноциду, багато з них емігрували або були насильно та розпорошено переселені на північ Польщі у новостворені воєводства (операція “Вісла”). Таким чином, лемківській культурі було завдано непоправної шкоди, і чимала частина спадщини цього українського субетносу була практично знищена. Проте, висока духовність, пошанування традицій та сім’ї, високий рівень національної самосвідомості сприяють збереженню самоідентифікації цього

розпорошеного, але повністю не асимільованого субетносу. Так, у с. Заричево Перечинського району Закарпатської області діє будинок-музей “Лемківська садиба”. У селі Монастириська Тернопільської області теж є музей лемківської культури, щорічно відбувається фестиваль “Дзвони Лемківщини”, на який з’їжджається понад 20 тис. лемків. Планується створити музей Лемківщини під відкритим небом та побудувати містечко для проживання лемків.

Русинами називають себе мешканці Закарпаття. Перейшовши Карпати у V-VI ст. н.е., вони принесли з собою культуру всього праукраїнського народу, мову, звичаї, побут, міфологію, а також колишню його назву. Не втратили вони їх і після 800 років перебування у складі інших, неукраїнських держав, хоча звичайно, століття тісного спілкування з іншими етносами та політична ізоляція від України далися взнаки. Русини зберігають високий рівень самосвідомості. У 2006 р. вони навіть зверталися до Верховної Ради України з клопотанням визнати їх окремою національністю.

Особливою традицією західноукраїнських субетносів, яку з подивом і повагою відмічають усі подорожуючі, є будівництво малих форм культового призначення, придорожніх хрестів і капличок. У радянські часи її всіляко переслідували, але вже в середині 80-х рр., коли послабився ідеологічний тиск, на карпатських дорогах знову почали з’являтися хрести й каплички. Вони доглянуті, їх ніколи не зачиняють, всередині обов’язково горить свічка, є образи, прикрашені рушниками. Це є свідченням глибокої побожності і високої моральності українців, що населяють західні території нашої держави.

Не менш цікавим в етнокультурному відношенні, ніж Карпатський регіон, є Полісся. Праукраїнські племена сіверян, полян, древлян, волинян селились у зоні контакту з представниками білоруського, литовського, польського та російського етносів. Проживаючи у специфічних умовах, часто на заболочених долинах і межиріччях, вони сформували певний спосіб господарювання, традиційні види занять, світоглядну систему, культурні особливості. Нині своєрідність окремих субетнічних груп Українського Полісся втрачена повністю або частково. Причинами цього дослідники називають міграційні процеси, Чорнобильську катастрофу, що їх посилила, а також меліоративні заходи, які змінили поліські ландшафти [20]. На

Поліссі нині проживають нащадки поліщуків, литвинів, пінчуків, севруків та інших субетносів.

Походження *поліщуків* пов'язують із давнім скіфо-слов'янським племенем будинів. Сучасні етнографи ареал їх розселення відносять до теренів Волинського Полісся, зокрема північніше лінії Рівне-Луцьк-Ковель-Володимир-Волинський [20]. Традиційними заняттями поліщуків були землеробство, скотарство, мисливство, рибальство, збиральництво. Поліщуки зберегли чимало архетипових українських рис, зокрема, у сімейно-шлюбних відносинах. Своєрідними є й архітектура, традиційний одяг, кухня і традиції поліщуків.

Ареалами проживання *литвинів* були землі на схід від Десни: сучасні північно-східні частини Чернігівської, Сумської областей, а також суміжні території Росії і Білорусі, що збігаються з межами давньої Сіверщини. Литвинів вважають нащадками сіверян або севруків, як вони себе згодом називали. До цього часу обабіч Десни, особливо у районах поблизу Мени, Ріпок, Березни, Сосниці та деяких інших місць аж із заходом на територію сучасної Білорусії та Росії, місцеве населення зберігає свою субетнічну литвинську пам'ять [20]. Традиційними видами занять литвинів були рибальство, мисливство, збиральництво, скотарство. Згодом почали вирощувати жито, просо, гречку, коноплі та льон, пізніше з'явилася й картопля, яку використовували для продовольчих і кормових потреб. Литвини жили з натурального господарства, дарів лісу та річок, ремесел. До сьогодні литвини зберігають пам'ять про своїх пращурів у мові, кухні, фольклорі.

Різноманітність українського етносу не обмежується лише вищенаведеними етнографічними групами. В Україні історично склалося 14 історико-етнографічних регіонів: Полісся, Волинь, Галичина, Підкарпатська Україна, Буковина, Покуття, Поділля, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запоріжжя, Середня Надніпрянщина, Сіверщина, Слобожанщина, Донщина. У кожному із них формувалися свої локальні культурні особливості, ознайомитися з якими можна в місцевих краєзнавчих, етнографічних і музеях народної архітектури та побуту. Найбільш відомими з них є: Національний музей народної архітектури та побуту у с. Пирогів поблизу Києва, Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав", Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні

(Полтавська область), Закарпатський музей народної архітектури та побуту в Ужгороді, Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття у с. Крилос Івано-Франківської області, музеї етнографії та художнього промислу і народної архітектури та побуту у Львові, Сімферопольський етнографічний музей, Маріупольський музей народного побуту, музей родинних професій в Івано-Франківську, Сарненський історико-етнографічний музей, музей народного мистецтва Слобожанщини у Харкові, музей культури та побуту Уманщини, Чернівецький музей народної архітектури та побуту та інші.

Як етнотуристичні ресурси можуть використовуватися не лише регіональні відмінності українського народу. На території України проживають інші, неукраїнські корінні народи та етноси, а також понад 130 представників національних меншин – носіїв 79 мов. У цьому сенсі для туристів цікавими можуть бути кримські татари, кримчаки та караїми, яких визнано корінним населенням кримського півострова, а також представники національних меншин, що віддавна жили в Україні, селилися компактно і зберегли культурні риси своїх народів. Проживаючи в інших природних і соціальних умовах, вони дещо відрізняються від тих народів, які живуть на історичній батьківщині. Такими національними меншинами можуть бути росіяни (південні та східні регіони України), білоруси (схід та південь України), поляки (Волинь, Поділля, Галичина), євреї (Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Житомирська області), болгари (Одеська, Запорізька області), німці (Дніпропетровська, Одеська, Донецька, Закарпатська та Запорізька області), молдавани (Одеська та Чернівецька області).

Особливу цікавість викликають села, міста й містечка, де віддавна компактно цілими общинами селились представники національних меншин, і навіть кількісно переважали представників титульної нації. Такі поселення набували певного національного колориту, який не втрачено й дотепер, незважаючи на процеси асиміляції, масову культуру та інші чинники, що стирають національне самоусвідомлення: Одеса, Житомир, Вінниця, Умань, Кременчук, Бердичів та інші (євреї), Болград (болгари), Бахмут та Новомиргород (серби), Біла Криниця (росіяни-старовіри) та інші. Національні меншини в Україні проводять багато видовищних фестивалів, які теж можуть бути предметом туристичного інтересу.

Традиційні заняття та побут населення того чи іншого етнографічного регіону України можуть бути ресурсами для організації гастрономічних і винних турів.

В Україні діє лише два національні заповідники, які можна віднести до категорії етнографічних чи історико-етнографічних.

Національний історико-етнографічний заповідник **“Переяслав”** розміщується у Київській області. Теперішній статус надано 1999 р. До його складу входять окремі території м. Переяслава-Хмельницького, його околиці, навколо яких визначені охоронні зони. Загальна площа національного історико-етнографічного заповідника становить 3050 га.

Рис. 9.20 Меморіальний музей
Г. Сковороди
у м.Переяслав-Хмельницький

Заповідник сформовано на базі комплексу визначних пам'яток історії та культури, різноманітних музейних колекцій, що мають велике історичне і художнє значення. Загалом до складу заповідника входять понад 400 об'єктів і пам'яток культурної спадщини, діють 24 тематичні музеї, зокрема археологічний, Г. Сковороди (рис. 9.20), академіка В. Заболотного, архітектури давньоруського Переяслава, декоративно-ужиткового мистецтва

Київщини, заповіту Т. Шевченка, історії бджільництва Середньої Наддніпряни, історії Української Православної Церкви, єврейської літератури Шолом-Алейхема, кобзарства, космосу, народної архітектури та побуту, трипільської культури, українського рушника, хліба та інші.

Основний музейний фонд заповідника нараховує понад 180 тис. одиниць зберігання. Серед них унікальна археологічна колекція, колекція козацького періоду XVI-XVII ст. (1800 од.), колекція стародруків XVI-XVIII ст. (10 тис. одиниць). Щороку кількість відвідувачів національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” збільшується.

Національний музей-заповідник українського

гончарства (рис.9.21) створено 2001 року. Він знаходиться у смт Опішня Полтавської області, яке вважається гончарною столицею України. Діяльність музею-заповідника спрямована на збирання польових матеріалів, формування колекцій, наукове вивчення та популяризацію українського гончарства.

До складу музею-заповідника входять центр досліджень українського гончарства, національний архів українського гончарства, гончарська книгозбірня України, центр спеціальних методів дослідження кераміки, національна галерея української монументальної скульптури, меморіальні музеї-садиби О. Селюченко, гончарської родини Пошивайлів, філософа і колекціонера опішненської кераміки Л. Смержа, музей мистецької родини Кричевських тощо.

Рис. 9.21 Експонати національного музею-заповідника українського гончарства у с.Опішня

Нині заклад володіє найбільшою в Україні колекцією традиційної кераміки (близько 30 тис. одиниць збереження), яка представляє досягнення всіх історико-етнографічних регіонів України від найдавніших часів до сьогодення. Щороку фондові збірки поповнюють близько 2 тис. нових експонатів. Музей-заповідник підтримує тісні зв'язки з найбільшими керамічними музеями різних країн світу, у ньому проводяться численні виставки та наукові конференції.

9.6. Дозвіллевi заклади України

У 2012 р. офіційною статистикою було зафіксовано існування в Україні 592 музеїв. Згідно цих даних, найбільша кількість музеїв розміщувалась у Києві (44 об'єкти), Полтавській

(36) області, АР Крим (34), Харківській (33), Кіровоградській та Чернігівській областях (по 31 об'єкту).

Реальна кількість музеїв набагато більша за рахунок приватних закладів, які в останній час почали масово відкриватися. Приватні музеї представлені як скромними, випадковими колекціями предметів старовини, так і такими поважними закладами як музей "Духовні скарби України" Ігоря Пономарчука або музей-міжнародний центр сучасного мистецтва PinchukArtCentre Віктора Пінчука. Більшість приватних музеїв розташована у Києві, а також регіонах України, де масово розвивається туризм, у т.ч. сільський, зокрема, у Львівській, Івано-Франківській та інших областях.

Нині про своє існування на сайтах Інтернету заявили 862 музеї (таблиця 9.4). Найбільше їх розміщується у Києві (77 об'єктів), Львівській (69), Івано-Франківській (55) та Київській областях. Містами-рекордсменами за кількістю музеїв можуть вважатися, окрім Києва, Львів (41 музей), Переяслав-Хмельницький (21), Харків (18), Одеса (16), Севастополь і Дніпропетровськ (по 11 музеїв).

За спеціалізацією найбільш масовими в Україні є краєзнавчі, меморіальні та історичні музеї, у той час як художніх, етнографічних, науково-технічних набагато менше і це за умови, що їх найчастіше відвідують туристи (рис. 9.22).

Серед художніх і літературних найбільш відомими є Музей російського мистецтва, Музей мистецтв Богдана і Варвари Ханенків (Київський музей західного та східного мистецтва), Національний художній музей України (м. Київ), Львівська національна галерея мистецтв, Музей західного і східного мистецтва (м. Одеса), Художній музей (м. Одеса), Національний музей українського декоративного мистецтва, Національний художній музей України (м. Київ), Національний музей літератури України (м. Київ), Літературний музей (м. Одеса), Харківський художній музей, Літературний музей (м. Харків), Національна картинна галерея І. К. Айвазовського (м. Феодосія) тощо.

Майже 25% загальної кількості музейних закладів складають історичні та меморіальні музеї. З-поміж них добре відомими на теренах України є Музей історії Києва, Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Шевченка, Літературно-

Таблиця 9.4.

Музеї України за регіонами

	Усього	у тому числі,													
		красознавчих	історичних	меморіальних	художніх	літературних	військово-історичних	науково-технічних	етнографічних	історико-культурних	різних мистецтв	історико-архітектурних	історико-археологічних	інших (музичних, природничих, нар.архітектури і т.п.)	
Україна	862	205	118	133	67	49	42	34	37	44	23	27	21	61	
АРК	48	7	2	13	6	1	2	1	2	5	0	6	2	1	
Вінницька	28	9	4	9	3	1	0	1	0	1	0	0	0	0	
Волинська	28	6	10	2	2	2	3	0	0	3	0	0	0	0	
Дніпропетровська	20	5	3	2	1	1	1	5	1	0	0	0	0	1	
Донецька	34	8	5	5	5	1	1	2	2	0	1	1	0	3	
Житомирська	33	8	12	3	2	3	1	2	0	0	0	0	0	2	
Закарпатська	22	7	3	2	1	0	0	2	2	0	0	0	0	5	
Запорізька	21	12	0	2	3	0	0	0	0	1	0	1	2	0	
Ів.-Франківська	55	9	5	7	3	5	4	1	11	2	3	1	0	4	
Київська	54	10	6	10	1	1	4	2	2	3	3	1	4	7	
Кіровоградська	33	10	10	4	2	2	1	0	0	0	2	0	0	2	
Луганська	25	11	5	5	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	
Львівська	69	6	6	12	2	5	3	3	5	5	4	9	1	8	
Миколаївська	10	2	0	0	3	0	3	1	0	0	0	0	1	0	
Одеська	24	3	2	4	6	1	2	2	0	0	0	0	2	2	
Полтавська	22	7	0	1	1	10	0	1	1	1	0	0	0	0	
Рівненська	18	10	2	1	0	2	0	0	0	2	0	0	1	0	
Сумська	18	9	0	1	2	0	1	0	0	3	0	0	1	1	
Тернопільська	47	16	6	10	2	4	0	0	3	3	1	0	0	2	
Харківська	41	16	4	2	3	1	3	4	1	1	1	1	1	3	
Херсонська	9	3	2	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	
Хмельницька	19	6	5	2	2	1	0	0	0	3	0	0	0	0	
Черкаська	49	11	10	9	4	3	1	0	2	6	0	0	2	1	
Чернівецька	13	4	0	4	1	0	0	0	2	0	0	1	0	1	
Чернігівська	34	9	7	7	2	0	1	0	1	4	0	0	1	2	
м. Київ	77	1	8	16	5	5	3	7	1	1	8	5	2	15	
м. Севастополь	11	0	1	0	1	0	6	0	1	0	0	1	1	0	

Складено за джерелами [22, 23].

Рис.9.22. Розподіл музеїв України за спеціалізацією (%)

меморіальний музей М. Булгакова, Національний музей історії України (м. Київ), Державний меморіальний музей М. Грушевського (м. Львів), Львівський історичний музей з численними філіями, Львівський літературно-меморіальний музей І. Франка, музей “Арсенал” (м. Львів), Одеський музей О. Пушкіна, Дніпропетровський історичний музей імені Д. Яворницького, Меморіальний будинок-музей Д. Яворницького, Історичний музей (м. Харків), Літературно-меморіальний музей О. Гріна (м. Феодосія), Національний музей-заповідник М. Гоголя (с. Гоголеве Полтавської області), Шевченківський національний заповідник “Тарасова Гора” (м. Канів) та багато інших.

Серед природничих і науково-технічних музеїв варто відзначити Музей авіації, Музей метро, Музей телебачення, Політехнічний музей Національного університету “Київський політехнічний інститут”, Планетарій, Національний науково-природничий музей НАН України (м. Київ), Природознавчий

музей (м. Львів), Музей космонавтики імені С. Корольова (м. Житомир).

У добу незалежності в Україні з'явилася ціла низка нових, оригінальних музеїв, які також варті уваги туристів: Національний музей "Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні", Музей гетьманства, Музей іграшок, Музей води, Музей совєтської окупації, Музей однієї вулиці (м. Київ), Музей пивоваріння, Музей "Слідами галицьких євреїв" (м. Львів), Музей сексуальних культур світу, Музей історії жіноцтва, історії жіночого та гендерного руху, Музей холокосту (м. Харків), Національний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця" (м. Батурин Чернігівської області) та інші.

Існують також особливі музеї, які пропонують відвідувачам оригінальні експозиції або мають незвичайне розміщення. Серед них Музей мініатюрної книги В. Розумова у Горлівці, Музей на колесах у м. Ясинувата (Донецька область), кузня-музей "Гамора" у с. Лисичево Закарпатської області, корчма-музей "Деца у нотаря" в Ужгороді, Музей родинних професій в Івано-Франківську, музей "Писанка" у Коломиї, аптека-музей "Під чорним орлом" у Львові, музей "Поштова станція" у Ніжині, музеї подарунків, вторинної сировини, мікромініатюри у Києві та інші.

Українські музеї популяризують себе через мережу Інтернет, де створено декілька спеціалізованих музейних сайтів: "Музейний простір України" (<http://prostir.museum/>), "Музеї України" (<http://www.museum-ukraine.org.ua/>) та інші.

Незважаючи на те, що музейна справа в Україні набула значного розвитку, для неї характерна певна традиційність і навіть консервативність. У світі виникають і успішно функціонують нові типи музеїв: культурні центри, у яких культурно-просвітницька діяльність ведеться за допомогою творів мистецтва, книг, кіно, театру, аудіовізуальних програм, екскурсій та лекцій. Відвідувачі центрів можуть не лише ознайомитись з основною експозицією та тематичними виставками, але й мати у своєму розпорядженні книги, фільми, слайди, електронні видання та інші джерела, що допомагають знайти відповіді на різноманітні питання. Окрім того, такі заклади мають дитячі гральні кімнати, студії, кафе або ресторани, музейні крамниці, де продається друкowana продукція, авторські вироби, сувеніри [21].

Останнім часом у музейному просторі України теж з'являються музеї із сучасною концепцією розвитку. Такими музеями є, наприклад, “Мистецький Арсенал” та вже згадуваний “PinchukArtCentre”.

Національний культурно-мистецький та музейний комплекс “**Мистецький Арсенал**” визнається на сьогодні одним із найбільш перспективних проєктів у галузі культури України. У нього є значні шанси стати у майбутньому одним із найпотужніших світових музейно-виставкових комплексів. Будівля “Мистецького Арсеналу” площею у 50000 м² обладнана просторими виставково-експозиційними залами, арт-лабораторіями, електронними бібліотеками, книгарнями, конференц-залами, інформаційними центрами, навчальними аудиторіями.

“**PinchukArtCentre**” – це міжнародний центр сучасного мистецтва XXI сторіччя, відкрита платформа для митців, мистецтва та суспільства. Він розміщується у старовинному архітектурному ансамблі Бессарабського кварталу Києва, який було реставровано на початку XXI ст. Архітектурний проєкт і дизайн внутрішнього простору арт-центру було розроблено французьким архітектором Філіпом Кіамбаретта. На шести поверхах “PinchukArtCentre” розташовані виставкові зали, зали video-lounge та кафе, а також робочий простір кураторів. Заклад уже встиг завоювати репутацію одного з найулюбленіших місць відпочинку молоді, а також численних туристів столиці.

Є особлива категорія музеїв-ансамблів, що створюються на основі пам'яток архітектури, їх інтер'єрів та навколишньої території. Найвизначніші ансамблі та комплекси історико-архітектурної спадщини беруться під охорону держави та оголошуються заповідниками. Із 60 таких заповідників статус національних мають 18: **Софія Київська**, **Києво-Печерський заповідник** у Києві, **Биківнянські могили** у с. Биківня під Києвом, **Херсонес Таврійський** під Севастополем, **Хортиця** у Запоріжжі, **Давній Галич** в Івано-Франківській області, **Переяслав** на Київщині, **Ольвія** у с. Парутино Миколаївської області, **музей-заповідник українського гончарства** в смт Опішня та **музей-заповідник М. В. Гоголя** на Полтавщині, історико-культурний заповідник “**Поле Берестецької битви**” у Рівненській області, “**Замки Тернопілля**” у м. Збараж

Тернопільської області, “Кам’янець” Хмельницької області, “Чигирин” та Шевченківський заповідник на Черкащині, “Чернігів стародавній”, “Качанівка” (Ічнянський район Чернігівської області) та “Гетьманська столиця” у м. Батурині на Чернігівщині²⁴.

Громадська думка теж вирізняє дані об’єкти історико-культурної спадщини. За даними Інтернет-опитування до 7 чудес України віднесено [19]: **1. Місто Кам’янець-Подільський. 2. Києво-Печерську Лавру; 3. Хотинську фортецю. 4. Дендропарк “Софіївка” (м. Умань). 5. Софію Київську. 6. Херсонес Таврійський. 7. острів Хортиця.**

Найбільшу кількість культурних заповідників мають АР Крим (7 об’єктів), м. Київ (5), Львівська (8), Черкаська (6) та Чернігівська (4 об’єкти) області (додаток Е).

До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО станом на 2014 рік внесено 7 об’єктів (з них 1 – природний): Софійський собор, Києво-Печерська лавра, ансамбль історичного центру Львова, пункти геодезичної дуги Струве (Хмельницька та Одеська області), резиденція буковинських митрополитів у Чернівцях, букові праліси Карпат, Херсонес Таврійський та дерев’яні церкви України (8 одиниць). Цей список планується розширити за рахунок архітектурних ансамблів історичних центрів Чернігова та Одеси, Чернечої гори у Каневі, Кам’янець-Подільської фортеці, Софіївського дендропарку, Ханського палацу у Бахчисараї, Судацької фортеці та інших об’єктів.

Тематичні парки як дозвіллі заклади користуються величезною популярністю, у тому числі, й іноземних туристів. Їх мережа інтенсивно розширюється, справа приносить значні прибутки і належить до перспективних напрямів розвитку індустрії дозвілля. Успіх цієї справи у світі говорить про доцільність створення подібних об’єктів в Україні, у основу яких могла б бути покладена ідея відтворення різних епох із періодів історії нашої країни: трипільської культури, Давньої Русі, козацької доби тощо.

В Україні розпочато роботу над створенням таких парків. На киян і гостей столиці розрахований тематичний парк

²⁴ Деякі із наведених заповідників розглядалися у складі інших груп суспільно-історичних туристично-рекреаційних ресурсів. Вони ж активно використовуються і у якості місць проведення змістовного дозвілля.

“Київська Русь”, що будується у селі Копачів Обухівського району за 34 км від Києва. У масштабі 1:1 відтворюються Київський Дитинець V-XIII ст. із стародавніми будівлями, від яких до нашого часу дійшли лише описи: оборонними спорудами, палацами князя Володимира, княгині Ольги, Федорівським монастирем, Десятинною церквою, Ярославовим двором, Гридницею та ін.

У парку передбачається створення музеїв, діють історичний та кінний театри, майстерні. Рекреантам і туристам пропонуються театралізовані вистави, екскурсії, кінні прогулянки, майстер-класи з виготовлення гончарних і ковальських виробів, польоти на повітряних кулях та інші розваги у дусі часу з сучасними зручностями.

Популярним форматом тематичних парків є **аквапарки**. Наразі в Україні налічується 17 таких закладів: “Мис доброї надії” (м. Бердянськ), “Бананова республіка” (с. Прибережне Сакського району АР Крим), “Коктебель” (АР Крим), “Джунглі” (м. Харків), “Коблево” (м. Коблево), “Водолій” (м. Миколаїв), “Хвиля” (м. Харків), “Голуба затока” (смт Симеїз), “Зурбаган” (м. Севастополь), “Лімпопо” (м. Тернопіль), “Мигдалевий гай” (м. Алушта), “Острів скарбів” (смт Кирилівка Запорізької області), “Пляж” (м. Львів), “Посейдон” (смт Чорноморське Одеської області), “Судак” (АР Крим), “Термінал” (м. Бровари), “Drim Island” (м. Київ). Розміщуються аквапарки або у приморських містах-курортах (Кирилівка, Симеїз, Судак, Алушта тощо), або у великих містах (Київ, Бровари, Харків, Львів). При цьому у першому випадку вони працюють під відкритим небом і мають сезонний характер роботи, у другому – у спеціальних критих приміщеннях з цілолітнім графіком роботи.

Окрім басейнів і водних атракціонів відвідувачам пропонуються популярні релакс-процедури: сауна, джакузі, масажні басейни, послуги харчування, у т.ч. і дитячого, у ресторанах і барах.

Одним із перших в Україні було збудовано аквапарк **“Термінал”**, що розміщується у Броварах. Площа зони відпочинку становить 20500 м².

Найбільшим аквапарком України є **“Острів скарбів”** у Кирилівці – дитячому курорті на Азовському морі. Його загальна площа становить 60000 м², а площа дзеркала води басейнів – 6120 м². До послуг туристів і відпочиваючих вісім басейнів, водні

атракціони, сім точок громадського харчування, стоянки для автомобілів і туристичних автобусів, камери схову, банкомати, магазини сувенірної продукції тощо. Тут же нещодавно відкрито і великий дельфінарій.

Іншим цікавим аквапарком Києва є “**Dream Island**” у ТРЦ Dream Town, який може прийняти одночасно 3500 осіб. Він створений у стилі загубленого світу. Серед цікавих ідей парку – аквабар та “Світ лазні”, у якому представлені банні культури народів світу з різними технологіями проведення процедур, мікрокліматом, філософією та інтер'єрами: давньоримська, індійська, марокканська, російська, турецька, фінська, єгипетська.

У великих містах діють традиційні **луна-парки**, стан обладнання яких є, здебільшого, незадовільним.

На відміну від парків під відкритим небом, сезон функціонування яких обмежується 5 місяцями, в Україні бурхливо розвивається мережа **розважальних центрів**: нічних клубів, боулінгів, мультиплексів, скеледромів, лазертагів, картингів тощо. Як правило, це великі торгівельно-розважальні комплекси, які поєднуються із підприємствами роздрібною торгівлі, ресторанными закладами та мають можливості для сімейного, дитячого та молодіжного відпочинку. Дані заклади користуються більшим попитом у рекреантів, ніж у туристів, тому їх поява прив'язується переважно до великих міст.

На жаль, на сьогодні в Україні немає театрів, концертних залів, мюзик-холів, подібних міланському “Ла Скала”, московському “Большому” або паризькому “Мулен Руж”, які були б візитівками тих чи інших міст, і відвідини яких входили б до екскурсійних програм. Але у Києві та в інших містах є заклади театрального та естрадного мистецтва, які можуть скрасити години дозвілля подорожуючим. В Україні діє близько 140 професійних **театрів** і 80 **концертних організацій**. Як правило, театри є в обласних центрах та інших великих містах. Найбільша кількість театральних закладів сконцентрована у столиці України (31), у Дніпропетровській (13) та Львівській (11) областях.

Мистецькими закладами, які викликають найбільший інтерес подорожуючої публіки, є театри опери і балету, вистави яких не обов'язково вимагають знання мови приймаючої країни, народні театри, а також ті заклади, у яких служать знамениті актори театру й кіно. В Україні діють сім оперних театрів. Вони

знаходяться у Києві (2), Дніпропетровську, Донецьку, Львові, Одесі, Полтаві й Харкові. Найбільш відомим закладом є Національна опера України імені Тараса Шевченка у Києві. З народних театрів, заснованих на матеріалах усної народної творчості, в Україні відроджується вертеп, який можна побачити на різдвяні свята в окремих містах України, особливо, у західних регіонах. На вистави за участю відомих акторів прагнуть потрапити у Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка (Богдан Бенюк, Анатолій Хостікоєв, Наталя Сумська, Олексій Богданович, Олександр Задніпровський, Остап Ступка), Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки (Валерія Заклунна, Лариса Кадочнікова, Давид Бабаєв, Юрій Мажуга), Київський академічний театр драми і комедії на лівому березі (Володимир Горянський, Олесь Жураківська, Дмитро Лаленков, Віталій Линецький). Серед концертних залів, на сценах яких найбільш часто виступають як знамениті вітчизняні виконавці, так і зірки світового рівня – Національний палац мистецтв “Україна”, міжнародний центр культури і мистецтв “Жовтневий палац”, Палац культури КПІ, концерт-хол “FreeДом” у Києві, “Ювілейний” у Ялті. Великі сцени є практично у кожному обласному та деяких районних центрах.

Серед інших дозвіллевих закладів слід відзначити **стаціонарні цирку**. В Україні є 12 подібних закладів: у Києві, Донецьку, Луганську, Дніпропетровську, Одесі, Сімферополі, Севастополі, Ялті, Запоріжжі, Кривому Розі, Харкові та Львові.

До фінальної частини чемпіонату Європи з футболу в Україні було реконструйовано та побудовано за стандартами УЄФА кілька **стадіонів**, які мають усю необхідну сучасну інфраструктуру: НСК “Олімпійський” (70 тис. глядачів) у Києві, “Донбас-Арена” (50 тис.) у Донецьку, стадіон “Металіст” (40 тис.) у Харкові, “Арена Львів” (35 тис. глядачів) у Львові. Виконують функції сучасних спортивно-розважальних комплексів також великі стадіони в Одесі, Сумах, Дніпропетровську, Запоріжжі, Луганську та інших містах України.

Гральний бізнес в Україні - поза законом.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які регіони України найкраще забезпечені археологічними пам'ятками? Які історичні епохи ними представлені?
2. Перерахуйте найбільш визначні археологічні об'єкти України та опишіть Національні історико-археологічні заповідники.
3. Дайте загальну характеристику міст, що увійшли до Списку історичних міст України.
4. Охарактеризуйте розподіл архітектурних пам'яток національного значення територією України.
5. Дайте загальну характеристику замкам та фортецям України: кількість, стан, вік, розміщення, призначення.
6. Опишіть розміщення, вік та архітектурні стилі палаців, садиб, особняків та будинків як об'єктів архітектурної спадщини.
7. Які архітектурні об'єкти занесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО?
8. Розкрийте особливості сакральних архітектурних пам'яток України.
9. Назвіть найбільш визначні історико-архітектурні заповідники України.
10. Опишіть біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси України.
11. Де на території України відбулись найвизначніші події, що вплинули на долю Європи та світу?
12. Перерахуйте особливості поширення подієвих ресурсів територією України.
13. Назвіть найбільш визначні історико-меморіальні заповідники України.
14. Які сучасні події на території України здатні привабити туристів?
15. Охарактеризуйте особливості етнокультурних рекреаційно-туристичних ресурсів України.
16. Де в Україні знаходяться найбільш відомі дозвіллеві заклади?

Використані та рекомендовані джерела

1. Державний реєстр нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_реєстр_нерухомих_пам'яток_України](http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_реєстр_нерухомих_пам'яток_України)
2. Постанова КМУ від 3 вересня 2009 р. N 928 Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-%D0%BF/page>
3. Національний заповідник “Херсонес Таврійський” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/Херсонес_Таврійський](http://uk.wikipedia.org/wiki/Херсонес_Таврійський)
4. Національний історико-археологічний заповідник “Кам'яна Могила” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/Кам'яна_Могила](http://uk.wikipedia.org/wiki/Кам'яна_Могила)
5. Національний заповідник “Давній Галич” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/Давній_Галич](http://uk.wikipedia.org/wiki/Давній_Галич)
6. Національний історико-археологічний заповідник “Ольвія” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/Ольвія](http://uk.wikipedia.org/wiki/Ольвія)
7. Державний історико-археологічний музей-заповідник “Верхній Салтов” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://uk.wikipedia.org/wiki/Верхній_Салтов](http://uk.wikipedia.org/wiki/Верхній_Салтов)
8. Закон України “Про охорону археологічної спадщини” від 18.03.2004 N 1626-IV зі змінами від 17.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1626-15>
9. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. [Текст] / О.О.Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
10. Постанова Кабінету Міністрів України “ Про затвердження Списку історичних населених місць України” N 878 від 26 липня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
11. Реєстри пам'яток. Статистична інформація на сайті

- “Україна Інкогніта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaincognita.com/rozdily/pamyatky/reestry>
12. Закон України “Про охорону культурної спадщини” N 1805-III від 8 червня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
 13. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. N 1761 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-p>
 14. Постанова Ради Міністрів Української РСР “Про затвердження списку пам’яток мистецтва, історії та археології Української РСР ”від 21 липня 1965 р. N 711 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/711-65-p>
 15. Звіт про забезпеченість церков та релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні // Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index>
 16. Дерев’яні храми України. Сайт Олени Крушинської [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.derev.org.ua/>
 17. Звіт про мережу церков та релігійних організацій в Україні // Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index>
 18. Список монастирей України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
 19. Сім чудес України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://7chudes.in.ua/>
 20. Український соціум/ За ред. В. С. Крисаченка. - Київ: Знання України, 2005. - 792 с.
 21. Скиба М. Музей: статика чи динаміка? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=4537>
 22. Музеї України. Каталог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=Page>,
 23. Музейний простір України. Музеї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/museums/ua/>
 24. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму: навчальний посібник / І.В. Смаль. – Ніжин: Вид-во НДПУ імені Миколи

- Гоголя, 2004. – 264 с.
25. Полянська К. Дозвілля з подвійним дном. //Українська правда / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2011/11/7/88925/>
 26. Архітектурні та природні пам'ятки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.kingdom.kiev.ua>
 27. Іван Родічкін, Ольга Родічкіна. Старовинні маєтки України. — К.: Мистецтво, 2009, 384 с.
 28. Великі українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://greatukrainians.com.ua/top_sto/
 29. Фотоекскурсії Києвом, Україною та світом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://klymenko.in.ua/>

Розділ 10. Рекреаційно-туристичні ресурси півдня України

10.1. Кримський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. Кримський рекреаційно-туристичний район (рис.1 Додатку К) представлений Автономною Республікою Крим, розташованою на одноіменному півострові. Площа району – 26,1 тис. км², що становить 4,3% загальної території України. Тут проживає 1965,2 тис. населення, більша частина якого (62,8%) мешкає у містах. Особливий статус регіону, значні рекреаційні можливості степового, гірського та приморського природно-територіальних комплексів, унікальні рекреаційні ресурси, сформовані на стику орієнтальної та західної культур, давні традиції розвитку рекреаційної справи – ці та інші чинники дають можливість розглядати Автономну Республіку як самостійний рекреаційний район.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. *Рельєф* півострова характеризується надзвичайною різноманітністю і варіює від низовинного на півночі та північному сході до гірського на півдні та південному сході.

З точки зору туристичної атрактивності найбільше значення має система Кримських гір довжиною 150 км, шириною 50-60 км. Кримські гори молоді, але невисокі. Вони займають 7,3% площі півострова. Найвища вершина – г.Роман-Кош – має висоту 1545 м над рівнем моря. Це робить гори доступними для організації різноманітних видів рекреаційної діяльності.

Головне пасмо Кримських гір – найвища їх частина. Воно являє собою чергування гірських вершин з яйлами, яких тут нараховується 10. За особливостями будови, конфігурації та клімату яйли поділяються на західну та східну групи. До західної групи відносяться пов'язані між собою Байдарська, Ай-Петринська, Ялтинська, Нікітська, Гурзуфська та Бабуган-яйла. Невисока (до 700 м) Байдарська яйла починається за Форосом і на північному сході упирається в Ай-Петрінську яйлу, від якої відділяється перевалом Байдарські ворота. З перевалу відкривається чудовий краєвид на Байдарську долину, оточену природним амфітеатром гір. Річка Чорна, що протікає по долині,

свого часу була перегороджена греблею, і одна з її ділянок була перетворена на водосховище. Чудові краєвиди приваблюють сюди багато туристів. Серед природних об'єктів, що мають туристичне значення, Скельська печера, опоряджена для проведення екскурсій, та каньйон, який проклала протікаюча по його дну річка Узунджи.

Висоти сусідньої Ай-Петрінської яйли вже більші і зростають з рухом на схід від 600-700 м до 1200-1300 м. Впізнаваною її роблять білі зубці однієї з її вершин, гори Ай-Петрі, що утворились в результаті вивітрювання вапняків. Яйла є найбільш освоєною в туризмі. Тут проходить дорога "Бахчисарай-Ялта", туристи можуть скористатися і канатною дорогою. Серед природних чудес яйли – оглядовий майданчик на скелі Шишко, гора Бедене-Кир, печера Трьохглазка, Байдари-Кастропільська стіна, на якій залюбки займаються скелелазінням. На північному схилі Ай-Петрінської яйли знаходиться Великий Каньйон Криму, по дну якого тече річка Аузун-Узень. Довжина каньйону 3,5 км, глибина подекуди перевищує 320 м, а ширина в окремих місцях не перевищує 3 м. На дні каньйону утворились численні розширені заглибини, які називають котлами та ваннами. Сюди ведуть численні туристичні та екскурсійні маршрути. На північному заході Ай-Петрінська яйла переходить у Ялтинську, цікаву своїми печерами та скелями Таракташ, поряд з якими проходить одна з наймальовничіших стежок гірського Криму - Тарактаська. Перевалом Уч-Кош-Богаз Ялтинська яйла відділяється від Гурзуфської. Уся Гурзуфська яйла входить до складу Кримського природного заповідника і її відвідування обмежується. Нікітська яйла знаходиться на південь від Гурзуфської і є єдиною, розташованою перпендикулярно до берегової лінії моря. На їх стику знаходиться друга за висотою вершина Кримських гір – Демір-Капу (1540м). На Нікітській яйлі знаходиться скеледром, на якому тренуються професійні альпіністи. Найвищим гірським масивом Криму є Бабуган-яйла. Тут знаходяться дві вершини, вищі за 1500 м: Роман-Кош та Зейтін-Кош. Яйла майже повністю входить до складу Кримського заповідника.

Яйли східної групи являють собою розрізнені гірські масиви, що розділяються між собою широкими в 3-5 км перевалами. Кебітський перевал розділяє Бабуган та Чатирдаг яйли. Остання є популярною серед туристів через значну

кількість карстових печер, з яких Мармурова та Еміне-Баїр-Хосар обладнані для відвідування. Чатирдаг від Демерджі та Долгоруківської яйл відділяє Ангарський перевал. На західному схилі Долгоруківської яйли розташовані печери Кизил-Коба, популярні серед тих, хто здійснює пішохідні походи та екскурсії. Це найдовші вапнякові печери не лише в Україні, але й у Східній Європі.

На південь від Долгоруківської знаходиться Демерджи-яйла, відома чудернацькими скупченнями гір-останців на її південних схилах, що отримали назву “Долина привидів”. Карабі-яйла є найбільшою у Гірському Криму. На ній широко представлені карстові форми рельєфу, у тому числі, найглибша печера України Солдатська (500 м). На крайньому сході Головного пасма Кримських гір розташована яйла Агармиш, теж багата на печери.

Внутрішнє та Зовнішнє пасма Кримських гір набагато нижчі і привабливі для туристів своїми печерами.

Денудаційні, вулканічні, карстові і абразивні процеси призвели до появи екзотичних форм рельєфу: гір-останців, глибоких каньйонів, печер, гротів, ніш, арок, нагромаджень, улоговин, згаслих вулканів та вулканів, що так і не вибухнули. Вони нерідко стають об'єктами туризму. Серед найбільш відомих – скелі Ласпі, Іфігенія, Аврора, Діва, Парус, Таракташ, Карадаг, Аю-Даг, Кагель, а також Нікітська розколина, Великий Кримський каньйон, Долина Привидів, Байдаро-Кастропольська стіна, грот Пушкіна, печери Мармурова, Трьохглазка, Скельська, Кучук-Койський кам'яний хаос та ін.

Не менш важливим, ніж гори, рекреаційним ресурсом півострова є його пляжі, загальна протяжність яких 343 км (майже 50% берегової лінії) при середній ширині від 12 до 25 м. На Тарханкутському півострові поширені піщані пляжі. У сполученні з пологими ухилами морського дна та численними мілководними лиманами вони цілком придатні для організації дитячого відпочинку. На західному узбережжі поширені піщано-гравійні та піщано-дрібногалечні пляжі, а ухили дна характеризуються більшою крутизною.

Пляжі ПБК від Форосу до Алушти гравійно-галечні з мальовничими скелями та кам'яними хаосами, розташованими як на березі, так і у воді. Глибини швидко зростають, тому ці пляжі більш придатні для відпочинку дорослих та водних видів

туризму. Від Алушти до Судака піщано-галечні пляжі у гирлах річок чергуються з глибово-галечними пляжами. Біля Феодосії поширені піщані пляжі, а морське дно характеризується пологими ухилами. Піщані пляжі Керченського півострова характеризуються значною протяжністю. Найдовшим пляжем є Арабатська стрілка, яка тягнеться на 100 км та омивається з обох боків теплим мілким Азовським морем та Сивашем.

Берегова лінія півострова мало порізана. Чорне море утворює три затоки: Каркінітську, Каламітську і Феодосійську. Стільки ж і Азовське море: Казантипську, Арабатську і Сиваську. Але є чимало мальовничих мисів, бухт, які мають туристично-екскурсійне значення: Ай-Тодор, Казантип, Мартьян, Меганом, Тарханкут, Фіолент, Айя, Сарич, бухти Ласпі, Балаклавська, Коктебельська та ін..

Рівнинна частина Криму представлена плоским рельєфом Північно-Кримської низовини та центральної частини півострова, хвилястою поверхнею Тарханкутської височини, пасмово-горбистою рівниною Керченського півострова. Об'єктами уваги туристів можуть бути унікальні природні пам'ятки – численні абразивні форми з уступами, зсувні узбережжя Тарханкутського півострова, а також грязьові вулкани Керченського півострова.

Клімат Кримського півострова теж характеризується значною різноманітністю. На рівнинній частині він помірно-континентальний, з тривалим спекотним літом (середня температура липня +23°C), короткою малосніжною зимою (середня температура січня 0...- 1°C). Безморозний період триває тут 175-225 днів. Середньорічна кількість опадів коливається від 300 до 420 мм. Клімат Кримських гір має перехідний характер з м'якою (у передгір'ї) та помірно холодною (в горах) зимою. Середня температура січня коливається, відповідно, від 0 до -4. Літо у передгір'ї помірно спекотне (+21°C), а в горах – порівняно тепле (+16°C). В осінньо-зимовий період спостерігається хмарна погода. В цей час випадає основна маса опадів. Їх кількість коливається від 500 до 1100 мм на рік. Клімат Південного берега Криму, захищеного від впливу північних повітряних мас, субтропічний середземноморський з теплою зимою (+2...+4°C) та жарким посушливим літом (+23°C). Завдяки цьому, а також більш-менш пологому рельєфу морського дна вода біля узбережжя добре прогрівається. Купальний сезон тут

триває з середини травня до середини жовтня. Середньорічна кількість опадів становить 350-635 мм, більшість яких припадає на зимовий період. На думку дослідників, кримський клімат є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Тепле, насичене йодом морське повітря здавна використовувалось для лікування і профілактики хвороб дихальних шляхів.

Основні ріки півострова беруть початок у Кримських горах. Річки північного схилу – Салгир, Індол, Біюк Карасу, Кача, Альма, Бельбек, Чорна – іноді пересихають у нижній течії, так і не донісши своїх вод до моря. Річки південного схилу короткі, порожисті, іноді утворюють водоспади, що є об'єктами туристської уваги, серед них – водоспади Учансу на одноіменній річці, Джур-Джур на Улу-Узень, Головкинського на р.Узень-Баш. Екскурсійними гідрооб'єктами є також Ванна Молодості у Великому каньйоні, джерело в с.Орлиному (Байдарська долина), про яке згадував О.Пушкін, водоспад Кобалар (там же) та ін..

Постійні водотоки Криму мало придатні для організації водного туризму та купання, проте, вони урізноманітнюють степові краєвиди рівнинної частини Криму та надають мальовничості гірським ландшафтам.

Безперечно, найголовнішим рекреаційним ресурсом Криму є моря, якими він омивається (характеристику морів див. у розділі 7).

В АР Крим понад 50 солоних озер, що мають значні запаси лікувальних грязей, які, за підрахунками, сягають 24 млн. м². Найбільші з кримських озер — Сасик, Сакське, Донузлав, Узунлар. Деякі з озер використовуються в лікувальних цілях. Серед найбільш відомих – Сакське в Саках і Мойнакське в Євпаторії, Тобечицьке на Керченському півострові.

Надзвичайно зміцнює рекреаційно-ресурсний потенціал Криму наявність на півострові джерел хлоридних, сульфатних (гірський Крим) та азотних, сірководневих, метанових та вуглекислих (рівнинний Крим) мінеральних вод. На півострові виявлено понад 100 джерел, проте, небагато з них використовуються з лікувальною метою. Відомими мінеральними водами Криму є “Феодосія”, “Кримський нарзан”, “Ялтинська”, “Мелас”, “Аджи-Су”

Рослинність північної та центральної частин Криму представляють типові для типчаково-ковилових, полинних та солянково-полинних степів рослинні угруповання. У петрофітних степах Тарханкутського півострова ростуть чабрець, келерія, полини, пижмо, молочай, ковила та ін. Для солончаків характерна галофітна рослинність. Степова рослинність Керченського півострова представлена ковилою, кострицею, осоками та ін.

Великою видовою різноманітністю характеризується флора Кримських гір. З 2433 видів вищих судинних рослин, що поширені на півострові, більшість зростає у горах. Лісистість гір становить 32%, а основними лісоутворюючими породами є дуб, бук, граб і сосна. Для Кримських гір характерна висотна поясність та широтна зональність. Так, на північному схилі чітко виділяються пояси: лісостеповий, дубових лісів, буково-грабових лісів, а на південному – приморських чагарників та ялівцево-дубових лісів, лісів з сосни та буку. Верхній пояс представлений рослинністю яйлинських лучних степів.

Фауна Кримських гір представлена різними видами тварин, серед яких козулі, благородні олені, кабани, білки, куниці, борсуки, бурозубки, кутори, канюки, яструби, орли-могильники, чорні грифи, сойки, чорні дрозди, вівчарики, зяблики тощо.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. На території Автономної Республіки Крим, розташовано 194 об'єкти ПЗФ загальною площею 243,06 тис. га, з них - 45 об'єктів загальнодержавного значення займають площу 150,5 тис. га та 149 об'єкти ПЗФ місцевого значення займають площу 92,6 тис. га. Заповідність території Кримського рекреаційно-туристичного району становить 9%.

У задоволенні рекреаційних потреб туристів приймають участь і кримські природні заповідники: Карадазький, Кримський, Олукський, "Мис Март'ян", Казантипський та Ялтинський гірсько-лісовий. Щороку їх відвідує близько 100 тис. осіб. Найбільш популярними є Ялтинський та Карадазький природні заповідники. Об'єктами ПЗФ, що приваблюють туристів, є також НПП "Чарівна Гавань", РЛП "Бокальська коса" та "Калинівський", ландшафтний парк "Салгирка" у Сімферополі, Алупкінський, Гурзуфський та Фороський парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарк у Євпаторії, Нікітський ботанічний сад та

ін.

Ялтинський гірсько-лісовий заповідник було створено в 1973 році на південних схилах головного пасма Кримських гір. Його загальна площа 14,6 тис.га. Цей заповідник характеризується найбільшою в Україні кількістю видів рослин – усього 1367. Близько 75% території заповідника займають хвойні та широколистяні ліси субсередземноморського та центральноєвропейського типів. Цікавими в туристичному відношенні є численні пам'ятки природи, зокрема найвищий водоспад України Учан-Су, гора Ай-Петрі; карстові колодязі та печери на території Ялтинської яйли; типові гірські річки – Авухда, Хіастобаш, Дерекойка. У **музеї природи**, який створено при заповіднику, зібрані експонати й цікаві відомості про флору й фауну гірського Криму. Про місцеву природу туристи можуть також дізнатися, пройшовши однією із стежок, або обравши певний маршрут. Заповідник є самим відвідуваним у Криму (40 тис. осіб щорічно).

Заповідний гірський масив **Карадаг** («Чорна гора») – єдиний справжній вулкан у Чорному морі, що вивергався в середині Юрського періоду мезозойської ери (150-160 млн. років тому). Нині урочище Карадаг - мінералогічний природний музей просто неба. Тут виявлено понад 30 мінералів, деякі з них є напівдорогоцінними або виробними: гірський кришталь, аметист, сердолик, агат, яшма, опал. Розташований заповідник поблизу с. Планерське, що між Феодосією та Судаком. Карадаг та його околиці надзвичайно мальовничі і відомі скелями Золоті Ворота, Маяк, Парус, Слон, Іван-Розбійник, Мертвим містом, яке являє собою вузьку ущелину на південному схилі масиву, що нагадує скупчення кам'яних обелісків, веж і порталів, оточених з усіх боків важкодоступними скелями. У заповіднику створено Музей природи, діють пішохідна та морська екологічні стежки, які у 2012 р. відвідало 20 тис. осіб.

Природний заповідник **“Мис Март'ян”** є найменшим заповідником в Україні (його площа складає всього 240 га, які свого часу були відведені з території Нікітського ботанічного саду). Він розташовується у центральній частині південного берега Криму на однойменному мисі, що поблизу м. Ялти. Рельєф заповідника дуже мальовничий за рахунок поєднання ярів, балок, вимоїн, абразивних терас, підводних скель. Головною ботанічною цінністю даного об'єкта ПЗФ є реліктовий

гай ялівця високого.

Кримський природний заповідник – найбільший та одних з найстаріших на півострові. Свій початок бере із мисливських угідь останнього імператора Російської імперії, де згодом полюбляли полювати й керівники Радянського Союзу. Заповідник охоплює частини яйл Ялтинської, Гурзуфської, Бабуган та Чатирдагу. Побачити заповідник звичайним любителям природи можливо лише у складі автобусних та автомобільних екскурсій, які відбуваються за строго визначеними маршрутами. Їх число лімітовано. У 2012 році заповідник відвідало 11,6 тис. осіб. У рамках еколого-просвітницької діяльності функціонує дендрозоопарк та музей природи.

Національний природний парк **«Чарівна гавань»** розташований в західній частині Тарханкутського півострова. Площа парку - 10900 га. Це один з найпосушливіших районів Криму. Він поєднує на своїй території типові зональні рослинні угруповання – різноманітні типи степів, які збереглися в незміненому стані, унікальні прибережні ландшафти зі своєрідними формами рельєфу, рослинним і тваринним світом, та цінні історичні пам'ятки. У заповідну зону включені найцінніші неорані степові ділянки та найбільш унікальні ділянки прибережних угруповань. До послуг туристів два веломаршрути та пізнавальні пішохідні екскурсії урвистим узбережжям Тарханкутського півострова, урізноманітненим мальовничими скелями, гротами, арками. Символом національного парку “Чарівна Гавань” є арка Великого Атлешу

Нікітський ботанічний сад, заснований у 1812 р., є найбільшим за площею в Україні – близько 877 га. і має найбільшу флористичну колекцію. За оцінками спеціалістів, Нікітський ботанічний сад належить до найвідоміших у світі ботанічних закладів. Всесвітню славу Саду приніс його дендрарій (візитна картка ботанічної науки України), який є унікальним зібранням рослин з усіх континентів, а, відтак, популярним місцем відпочинку та екскурсій. Нині жива колекція налічує 30 тис. видів, гібридів і сортів рослин практично всіх країн світу. Сад є єдиним у нашій державі «сховищем» видового та сортового різноманіття південних плодових культур, в т.ч. більше 11 тис. сортів персика, абрикоса, аличі, інжиру, граната, оливок, зизифусу, черешні, хурми. Колекція троянд – одна з

найбільших і нараховує 2000 сортів. Усі рослини згруповані з урахуванням максимального декоративного ефекту. Сад відвідує близько 600 тисяч екскурсантів щорічно.

Євпаторійський дендропарк з'явився після рішення радянського уряду про створення в Євпаторії зразкового дитячого курорту у 1936 р. Нині дендропарк є окрасою Євпаторії, однією з небагатьох зелених зон міста, де у суворих степових умовах на кам'янисто-глинистих ґрунтах росте більше 280 порід дерев та чагарників. Багато дерев, що тут ростуть, належать до реліктових видів.

Значну кількість екскурсантів приваблюють парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, створені у ХІХ ст. як оточення розкішних палаців та вілл на південному узбережжі: Алупкінський, Лівадійський, Місхорський, Кипарисний, Масандрівський, Гурзуфський, Утьоський, Харакський та ін..

Поряд з об'єктами ПЗФ на території Кримського рекреаційно-туристичного району є об'єкти, перетворені людською працею з природних. Серед них Чортові сходи – прокладена в горах дорога, яка з'єднує Байдарську долину з Південним берегом Криму, стара римська дорога Календська стежка, яка пов'язувала Херсонес з Хараксом, а також численні печерні міста. Найвідоміші підземні порожнини антропогенного походження в нашій країні зосереджені у столових масивах Внутрішньої гряди Кримських гір.

Дослідники поділяють «печерні міста» Криму на три групи:

- великі за площею міста (Ескі-Кермен, Киз-Кермен, Мангуп, Чуфут-Кале);
- укріплені фортеці-замки (Бакла, Тепе-Кермен, Киз-Куле та ін.);
- вирубані в скелях християнські монастирі (Успенський, Інкерманський, Качі-Кальйон та ін.)

У передмісті Бахчисараю височать мури фортеці **Чуфут-Кале** яка існувала з V ст. до ХІХ ст. н.е. В різні часи там жили кипчаки, караїми, кримчаки. Свого часу тут була столиця Кримського ханства. Це найбільш відвідуване і найкраще збережене з печерних міст Криму. В'їзд до міста оточує система казематів, а за брамою збереглися руїни міських споруд.

Місто **Ескі-Кермен** знаходиться, приблизно, за 20 км від Бахчисараю. Засноване у VI ст., печерне місто припинило своє існування у ХІІ ст. Від колись квітучого міста залишилося тільки

багато різних печер: печери-храми, бойові печери, господарські, печери зі сходами, печери з колонами. Це одне з найбільш мальовничих та загадкових печерних міст Криму, яке охоче відвідують туристи. Цікавить відвідувачів «храм трьох вершників» із збереженим фресковим зображенням трьох воїнів.

Незабутнє враження на туристів справляє велике місто **Мангуп**, яке було побудоване в V ст., а у XIII –XV ст. було столицею феодального кримського князівства Феодоро. Стіни цього давнього міста добре збереглися на неприступних схилах високої гори. Серед чагарників проглядаються руїни палацу, великої базиліки та цитаделі мангупських князів. Де-не-де можна побачити залишки фрескового розпису. У найбільшій печері, яка називається Барабан-коба, є колона, вдаривши по якій можна почути звук барабана.

Тепе-Кермен - у перекладі «замок на вершині» - невелике печерне місто в Криму біля села Кудрине Бахчисарайського району, розташоване на вершині гори-останця висотою 535 м над рівнем моря. Є три версії походження міста: як місця поховань, як житлового комплексу давніх народів або ж прихистку християнських монахів, що переховувались від іконоборських гонінь. У скелі вирубана велика кількість фундаментів, що залишились від середньовічних споруд. Частина печер за своїм розміщенням і будовою подібна до фортифікаційних споруд Мангупа та Ескі-Кермена.

Найбільш відомим з християнських монастирів України є діючий нині **Успенський** (побудований у кінці VIII - на початку IX ст.), розташований неподалік Бахчисараю, на шляху від останнього до печерного міста Чуфут-Кале. Це один з найдавніших печерних монастирів регіону. Більшість учених вважає, що Успенський монастир був заснований наприкінці VIII - початку IX століття, коли в Криму з'явилися іконопоклонники. Це були, переважно, греки, які втекли з Візантії від переслідування іконоборців. Вони селилися в горах, створюючи печерні монастирі, одним з яких і був Свято-Успенський.

Унікальність монастиря ще й у тому, що він розташований у вертикальній кам'яній стіні. За переказами, багато століть тому в цьому місці сталося явлення образу Богоматері. Віруючі жителі вирубали в скелі печеру і зробили з неї храм, який виступав оплотом християнства на півострові в часи існування Кримського ханства. Після захоплення Криму

військами Золотої орди багато монастирів припинили своє існування, але **Успенський** зберігся, хоча за радянських часів і йому довелось пережити закриття й занепад. Лише у 1993 році тут відкрито Свято-Успенський чоловічий монастир - головний центр православ'я в Криму. Мешканці монастиря жили за суворими канонами, подібними монастирям Святого Афона в Греції, тому храм ще називали **Кримським Афоном**.

Цікавим туристичним об'єктом є також **Аджимушкайські каменоломні** поблизу Керчі. Це підземні виробки у вигляді складної багатокілометрової системи ходів, що утворилися за час видобутку каменю, з якого будувалося місто Керч. Аджимушкайські каменоломні є пам'ятником технології видобутку будівельного каменю часів античності та середньовіччя. Вважається, що ще у II столітті нашої ери тут з'явилися християни.

У роки Великої Вітчизняної війни Аджимушкайські каменярні стали базою партизанського руху. Після прориву оборони радянських військ бійці були змушені ховатися у підземеллях, де організували два окремих гарнізони. У пам'ять про героїчну діяльність бійців звели монументальний пам'ятник - два величезних бетонних пілони з висіченими на них композиціями, що зображують епізоди героїчної боротьби керченських партизанів. З 1966 року почав діяти підземний військовий музей, який увійшов до спорудженого тут у 1982 році меморіального комплексу «Героям Аджимушкай».

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Поява перших поселень на рівнинній частині півострова відбулась, за визначенням вчених, 50-100 тисяч років тому. В давні часи право володіння Кримом оспорювали кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гунни, хозари, слов'яни. Півострів був свідком виникнення, розквіту та занепаду держави скіфів степового Криму, столицею якої був Неаполь Скіфський, Боспорського царства зі столицею у Пантікапеї (Керч), міста-держави Херсонес, готської православної держави Феодоро зі столицею у Мангупі. Господарським освоєнням Криму в різні часи займалися колоністи давньогрецьких держав-полісів, римляни, ромені, генуезці, венеціанці. Неодноразово з походами на Крим ходили руські князі. Тюрксько-половецькі племена, що входили до складу Золотої Орди, з'явилися на півострові 1223 р. З них і бере свій початок кримсько-татарський етнос. В середині

XV ст. кримському ханові Гирею Хаджі-Девлету вдалося звільнитися з-під контролю слабючого суверена. Проте, незалежність від Золотої Орди тривала недовго, і через деякий час Кримське Ханство стало турецьким васалом. Через два-три століття стратегічно важливий півострів опинився у полі зору Російської імперії. Розпочалась серія кровопролитних воєн між Росією та Туреччиною за володіння даною територією, в результаті чого Крим на дев'ять років отримав незалежність, а потім увійшов до складу Російської імперії. Але протистояння продовжувалось. Завдяки швидкому заселенню краю, укріпленню берегових позицій, створенню флоту – Росії вдалося втриматись на завойованих землях. До заселення нових земель залучалось не лише піддані Російської імперії, здебільшого, росіяни й українці, але й запрошені колоністи: німці, греки, болгари. У 1917 році на території Криму було створено першу у світі мусульманську республіку (Кримська народна республіка), яка не змогла довго втриматись на геополітичній арені. В радянський період Крим ненадовго отримує права автономії, а потім входить до складу Російської, а з 1954 року – Української РСР. Під час війни півострів став об'єктом запеклої боротьби радянських військ із німецькими загарбниками. Чимало пам'яток було зруйновано і знищено в той час. Після звільнення Криму від німецьких окупантів у травні 1944 р. кримських татар, а також болгар, греків та вірмен, яких несправедливо звинуватили у зраді, було депортовано у Середню Азію. На їх місце було переселено чимало росіян, українців та білорусів. У 1990 р. розпочалася репатріація кримських татар. У 2014 році півострів було анексовано Російською Федерацією, а для кримських татар почались нові випробування.

Таким чином, край розвивався в умовах взаємодії різних етносів, що залишило відбиток на культурній спадщині і обумовило надзвичайне багатство, розмаїтість та самобутність соціально-історичних рекреаційних ресурсів.

На території Криму збереглась велика кількість унікальних пам'яток античного, середньовічного та більш нових часів: фортифікаційних, культових споруд, палацових комплексів, особняків, які мають виключно важливе значення для розвитку в регіоні туризму.

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси району. На відміну від більшості інших обласних центрів країни, що

зосереджують в своїх межах основну частину туристичних ресурсів, виникнення яких пов'язане з діяльністю людей, **Сімферополь** не відзначається потужним соціально-історичним ресурсним актуалом. Незважаючи на тисячолітню історію, тут збереглося мало визначних архітектурних споруд. Серед них – найдавніша споруда міста мечеть Кебір-Джамі XV ст. (рис.10.1), грецькі торгові ряди, собор Петра і Павла, церква Костянтина і Єлени (рис.10.2), палац Воронцова, господарські, житлові та адміністративні споруди XIX ст.

Із містом були пов'язані життєві шляхи П.Палласа, Д.Менделєєва, І.Курчатова, І. Айвазовського. Місто має вдале географічне положення та зручний транспортний зв'язок з іншими туристичними центрами півострова, який активно використовується приїжджими, а отже, необхідно використати таку ситуацію, активно залучаючи в обіг наявні туристичні ресурси. Як адміністративний центр автономної республіки, місто може бути привабливим для татарської діаспори.

Рис.10.1 Мечеть Кебір-Джамі у Сімферополі

Рис.10.2 Церква св.Костянтина і Єлени в Сімферополі

Безперечними лідерами за кількістю соціально-історичних рекреаційних ресурсів є міста та селища Південного берегу Криму. **Ялта** є столицею курортного Криму, яка приваблює до себе багатьох туристів і відпочиваючих. З другої третини XIX ст. вона була відома як аристократичний курорт. Це позначилось на архітектурному образі міста, що у деяких районах може сприйматись як музей під відкритим небом. З-поміж визначних архітектурних споруд міста слід згадати церкву Іоанна Златоуста XIX ст., собор св.Олександра Невського (рис.10.3), вірменський храм св.Репісеме (рис.10.4), будинок

чоловічої гімназії, палац еміра Бухарського (поч. XX ст.), костел Пресвятої Богородиці, багато особняків і вілл. У Ялті свого часу жили та працювали багато діячів зарубіжної культури: письменники Л.Толстой, А.Чехов, В.Короленко, О.Купрін, художник І. Левітан, співак Ф.Шаляпін та інші.

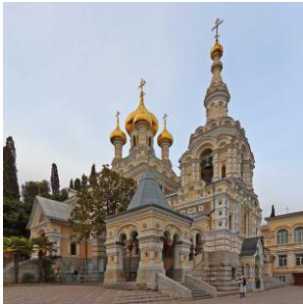

Рис. 10.3 Собор св. Олександра Невського у Ялті

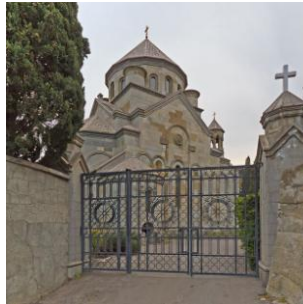

Рис. 10.4 Вірменська церква св.Репісеме у Ялті

У селищі **Масандра**, розташованому у передмісті Ялти, зберігся палац у стилі французького ренесансу (рис.10.5), будівництво якого було розпочато гр. Воронцовим, а продовжено Олександром III. Свого часу він не був добудований і використовувався як мисливський замок. Селище знамените далеко за кордоном винними лъохами одноіменного виноробного комбінату.

Інше передмісне селище Ялти – **Лівадія** – відоме палацом, який належав родині Потоцьких, а потім став літньою резиденцією династії Романових, які перетворили його на цілий комплекс, що потопає у зелені одного з найкращих на узбережжі парків. Перлина Південного берегу Криму - Лівадійський палац (рис. 10.6) – став місцем проведення Ялтинської конференції 1945р., на якій вирішувалась доля повоєнного світу.

Алупка знаменита оригінальним палацом М.Воронцова XIX ст., що поєднав у собі готичний та мавританський стилі. Розташований біля підніжжя Ай-Петрі, оточений розкішним парком, палац став одним з найбільш відвідуваних об'єктів на узбережжі.

Візитною карткою Криму стало знамените Ластівчине гніздо, розташоване поблизу селища **Гаспра**, в якому збереглися два палаці XIX ст. Чудові архітектурні комплекси, які

змінюють один одного, формуючи неповторний образ узбережжя, доповнюються палацами **Кореїзу** – Юсупівським та Дюльбер, що оточений ландшафтним парком.

Рис. 10.5 Палац Олександра III у Масандрі

Рис.10.6 Палац Романових у Лівадії

Серед інших пам'яток Південного берегу Криму, що могли б зацікавити відвідувачів, - садибний будинок, у якому гостював О.Пушкін, дача А.Чехова, оригінальний фонтан “Ніч” у **Гурзуфі**, широко відомий за кордоном дитячий центр “Артек” біля підніжжя Аюдагу, генуезька фортеця, православна церква XVIII ст. та німецька кірха XIX ст. у **Судаку**, палац князів Гагаріних в с. **Утьос**, фортеця, церкви та особняки, музеї І. Айвазовського та О.Гріна у **Феодосії**, церква Воскресіння у **Форосі** та ін. Палаці Криму окрім звичайної ролі ресурсів культурно-пізнавального туризму стали об'єктами весільного туризму для тих, хто бажає організувати виїзну церемонію у незвичному “царському” середовищі.

Визначним осередком концентрації соціально-історичних рекреаційних ресурсів західної частини півострову є місто-курорт **Євпаторія**. Архітектурна спадщина міста формувалась під впливом багатьох культур. Від античної епохи залишились руїни давньої Керкінітіди – саме таку назву дали їй засновники греки-колоністи, від татарського Гезлева збереглися залишки оборонних стін і брами, турецька лазня, теплі дров'яні, мечеть Джума-Джамі XVI ст. (рис.10.7). За часів російського освоєння Криму в Євпаторії було побудовано Вірменську церкву, собор Св.Миколая (рис.10.8), храм св. Іллі, ряд готелів, адміністративних будинків, особняків. У СРСР Євпаторія здобула

собі славу дитячого курорту всесоюзного значення і зберігає його й донині. Багато відпочиваючих тут – громадяни країн СНД.

Рис.10.7 Мечеть Джума-Джамі в Євпаторії

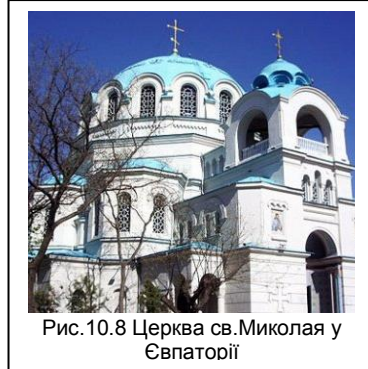

Рис.10.8 Церква св.Миколая у Євпаторії

Характеризуючи соціально-історичні ресурси Кримського півострова, неможливо не згадати “місто руських моряків” – **Севастополь**. Відомий він, насамперед, залишками античного міста Херсонеса, заснованого наприкінці V ст. грецькими колоністами, яке останнім часом дістало статусу Національного заповідника та включено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Херсонес є священним містом православних християн. Саме тут прийняв хрещення рівноапостольний князь Володимир і розповсюдив православну віру на підвладних йому землях. Свого часу тут були Андрій Первозваний, рівноапостольний Климент та Кирило, св. Мартин Сповідник. Херсонес було зруйновано монголо-татарами у XIII ст.

Історія сучасного Севастополя починається у 1783 р, коли з наказу Катерини II тут почали будувати військовий порт. З часу заснування місто нерозривно пов'язане з воєнно-морським флотом, про що свідчать численні монументи та пам'ятники, найбільш відомим з яких є пам'ятник затопленим кораблям. Стратегічним об'єктом неодноразово намагались заволодіти завойовники, і місто неодноразово опинялося в епіцентрі бойових дій. Музей військово-морської історії Чорноморського флоту розповідає про історію підкорення Криму. В місті безліч привабливих церков, житлових та адміністративних будинків, побудованих у XIX ст.

За своїм історико-культурним потенціалом не поступається Севастополю м. **Керч**. На її території існувало

кілька античних міст, найвідомішим з яких був Пантікапей – столиця Боспорського царства. Від нього збереглись залишки акрополя, до якого ведуть збудовані вже у XIX ст. Великі Митридатські сходи. Серед інших пам'яток Керчі – собор Іоанна Хрестителя X-XIVст., фортеця Ені-Кале XVIII ст. (рис.10.9).

Давню історію має колишня столиця Кримського ханства – **м.Бахчисарай**, головними пам'ятками якого є ханський палац (рис.10.10) та Велика ханська мечеть. У місті функціонують три музеї.

Рис.10.9 Фортеця Ені-Кале у Керчі

Рис.10.10 Ханський палац у Бахчисарай

Пам'ятки архітектури є не лише в населених пунктах, але й в горах – Альтанка вітрів на Нікітській яйлі, Срібна альтанка на г.Пендикюль, Ай-Петринський меридіан та обсерваторія, церква Воскресіння Христова поблизу Фороса, менгіри, залишки давніх святилищ та середньовічних храмів.

Етнографічні ресурси Криму пов'язані з місцями компактного поселення кримських татар (степняків, горців та південнобережців), караїмів, кримчаків, греків (Сімферополь, Ялта, Керч, Сімферопольський та Білогорський райони), італійців (Керченський півострів) та вірмен – народів, що віддавна проживають в Криму.

З розвитком туристичного бізнесу в Криму пов'язана стрімка поява розважальних туристичних ресурсів. В Автономній Республіці та Севастополі діє 11 театрів, 35 музеїв, 90 закладів клубного типу, численні нічні клуби та дискотеки на узбережжі. На приморських курортах доступні різноманітні види водних розваг: гідроцикли, катамарани, човни, катери, парашлани, водні лижі, надувні банани. Розвиваються віндсерфінг, парасайлінг,

дайвінг. Аквапарки є у Євпаторії, Алушті, Коктебелі, Севастополі, Сімеїзі, Судаку. Дельфінарії – у Ялті, Партеніті, Лівадії, Феодосії, Коктебелі, Севастополі, Євпаторії, Судаку.

10.2. Причорноморський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу Причорноморського рекреаційно-туристичного району (рис.2 Додатку К) входять Одеська та Миколаївська області. Площа району – 57,9 тис. км² або 9,6 % загальної території України. В районі проживає 3567,8 тис. осіб, більша частина якого (67,2 %) мешкає у містах. Як єдине ціле даний рекреаційний район дають змогу розглядати його приморсько-степове розташування, пов'язана з цим специфіка кліматичних рекреаційних ресурсів, значна забезпеченість бальнеологічними ресурсами та приморськими пляжами, схожість ландшафтів, незначний в історичних масштабах термін безперервного господарського освоєння території, давні традиції та значні перспективи розвитку рекреаційної справи.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. Більша частина території району представлена плоскою, подекуди полого хвилястою Причорноморською низовиною, яка поступово знижується в південному напрямку і різко обривається до моря, утворюючи високий урвистий берег. На півночі рівнинний рельєф змінюється підвищеними ділянками Подільської та Придніпровської височин. Мальовничості ландшафтам цієї території надає близьке залягання порід Українського кристалічного щита, які часто відслонюються в річкових долинах і ярах. Поверхня району сильно розчленована річковими долинами, балками та ярами.

Розташування Причорноморського рекреаційно-туристичного району на південному заході країни у безпосередній близькості до моря зумовлює формування особливого *клімату*, що є одним із найсприятливіших факторів для організації тут рекреаційної діяльності. На формування клімату значним чином впливають не тільки вологі атлантичні повітряні маси, але й середземноморські. Зима м'яка і малосніжна з середньою температурою січня – 5...-1°C. Навесні

переважає похмура погода з частими туманами. Літо сухе й спекотне. Середня температура липня – +20...+22°C. Осінь тривала й тепліша за весну. Безморозний період триває 160-220 днів. Кількість опадів – 330-470 мм за рік. Більшість випадає влітку у вигляді злив. На півдні трапляються пилові бурі та суховії. Клімат як лікувальний рекреаційний ресурс використовується для проведення аеротерапії, геліотерапії та таласотерапії на курортах Аркадія, Затока, Кароліно-Бугаз, Коблево, Лугове, Лузанівка, Морське, Очаків, Рибаківка, Покровка, Чорноморка та інших.

В умовах невеликої кількості опадів та переважання випаровуваності формується малорозвинена *гідрографічна мережа*, яка живиться, в основному, за рахунок талих снігових вод і літніх злив. Основні річки району – Дунай, Дністер, Південний Буг, Мертвовід, Інгул, Арбузинка – придатні для організації водного, промисельного туризму та інших видів відпочинку. Малі річки влітку часто пересихають. Дунайські та Дністровські плавні місцями заболочені.

Причорномор'я – край лиманів. Багато з них мають запаси лікувальних грязей та ропи. Основні запаси грязей зосереджені в лиманах та озерах Алібей, Будацькому, Бурнас Куяльницькому, Тилігульському, Хаджибейському, Шагани. На їх базі діють бальнеологічні курорти Куяльник, Хаджибей, Холодна Балка, Малодолинське, Сергіївка, Лебедівка. Район відомий також запасами мінеральних вод родовищ Арцизьке, Куяльницьке, Коблевське, Одеське (курорт “Великий Фонтан”), Очаківське, Савранське, Сергіївське, Татарбунарське.

Проте, найбільш цінним рекреаційним ресурсом, що надає району виключної атрактивності, є Чорне море (див. розділ 7.3). Протяжність прибережної смуги пляжів Одеської області становить 170 км, Миколаївської – 50 км. Пляжний сезон триває із середини травня до вересня. Температура прибережних вод у цей час становить від 17-18° до 24-25°C. Пляжі району, в основному, піщані, іноді являють собою вузькі смужки біля підніжжя урвищ. Морське дно здебільшого полого, придатне для сімейного відпочинку з дітьми.

Причорноморський рекреаційний район розташований, в основному, у степовій природній зоні, лише північно-західна частина району знаходиться в межах лісостепу. Ландшафти значно змінені господарською діяльністю людини. Природна

рослинність представлена різнотравно-типчаково-ковилковими степами, байрачними перелісками з дуба, ясена, клена та чагарників, дубовими та березовими гаями. У плавнях Дністра та Дунаю ростуть вербові ліси з тополею та вільхою. Для заплавл річок характерні також гаї з осики, тополі, верби та чорної вільхи. На схилах балок ростуть чагарники з терену, миґдалю степового, таволги, глоду, шипшини, дерези, карагани. Тваринний світ відрізняється різноманітністю видового складу. З тварин, що можуть представляти інтерес для мисливців, водяться заєць, лось, козуля, свиня дика, лисиця, вовк сірий, ондатра, вальдшнеп, куріпка сіра, дрофа, дикі гуси, кулики. У Чорному морі промислове значення мають бички, кефаль, хамса, скумбрія, ставрида, сардина. У річках – сазан, щука, сом, окунь, лящ.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. Об'єктами природно-заповідного фонду, що користуються постійною увагою туристів, є біосферні заповідники “Дунайський” та “Чорноморський”, національні природні парки “Тузовські лимани”, “Нижньодністровський”, регіональні ландшафтні парки “Ізмаїльські острови”, “Тилігульський”, “Гранітно-степове Побужжя”, “Кінбурнська коса”, “Приінгульський”, Одеський та Миколаївський зоопарки, ботанічний сад Одеського національного університету.

Найбільший за площею біосферний заповідник України - **Чорноморський** (89,1 тис. га) знаходиться у Голопристанському районі (Херсонщина) та Очаківському районі (Миколаївська область). Був створений у 1927 році, а у 1984 його включено до міжнародної мережі біосферних заповідників. До складу входять три лісостепові ділянки на Кінбурнському півострові та дві ділянки приморського степу, східна ділянка Тендрівської затоки з островами. Об'єктом охорони є території та частина акваторії Чорного моря, цінні в орнітологічному відношенні. Охороняються також ландшафти типчаково-полинових причорноморських степів та солончаків з характерною рослинністю. На лісостепових ділянках збереглися невеликі гаї, утворені дубом звичайним, березою дніпровською, осикою, вільхою тощо. Режим заповідання у біосферному заповіднику суворий, він відкритий, в основному, для туристів, які подорожують з науковою метою.

Дунайський біосферний заповідник розташований на території Кілійського району Одеської області (площа - 46.4 тис. га). Створений у 1998 році на базі природного заповідника "Дунайські плавні". У заповіднику під охороною знаходяться плавні та болота дельти Дунаю з унікальними екосистемами. Загальна площа дельти Дунаю становить біля 5640 км², у тому числі 1200 км² припадає на українську частину. Дунайський біосферний заповідник, площею 46402,9 га, займає приморську зону дельти. До основних зон біосферного заповідника увійшли: Жебріянська гряда; Стенцівсько-Жебріянські плавні; русловий острів Єрмаков; територія прилеглого недіючого рибного господарства.

Цікавим для туристів є відвідування міста Вилкового – так званої “української Венеції”, яке також знаходиться на території резервату. У центральній частині цього міста знаходиться візит-центр заповідника, де представлені інформаційні, екологопросвітні, природознавчі, краєзнавчі експозиції. Також відвідувачам заповідника пропонується кілька постійних екскурсійних маршрутів: “Місто на воді”, “Наглядова вежа”, “Нова земля”, “Екологічна стежка “Лебединка”, “Заповідне морське узбережжя”, “Нульовий кілометр” та ін.

НПП “Тузловські лимани” (Татарбунарський район Одеської області), створений у 2010 році, включає в себе частину акваторій та прилеглі території лиманів Тузловської групи (Шагани, Алібей, Бурнас тощо). Загальна площа НПП становить 27,8 тис. га. Під охороною знаходяться причорноморські полиново-злакові степи, орнітофауна лиманів та прибережної смуги Чорного моря. Природоохоронна діяльність знаходиться на стадії організації. Рекреаційно-туристична робота в парку лише планується. Організовані екскурсії поки що не проводяться.

Нижньодністровський НПП (Одеська область) створений у 2008 році на базі заповідного урочища “Дністровські плавні”. Включає в себе не лише природні, але й археологічні об’єкти с. Маяки, де знаходиться один із адміністративних будинків парку. Туристи можуть обирати з-поміж 4-х екологічних маршрутів (“Царство птахів”, “Дністровська Амазонія” та ін.) та однієї екологічної стежки. Діють бази відпочинку, готельно-розважальні комплекси, гостьові будинки.

НПП “Білобережжя Святослава” знаходиться на Кінбурнському півострові, який із півночі омивається Дніпровсько-Бузьким лиманом, із заходу – Чорним морем, із півдня – Ягорлицькою затокою. До складу національного парку, створеного у 2009 р., увійшли території інших об’єктів ПЗФ, зокрема РЛП “Кінбурнська коса”. У ході організації парку було вилучено окремі цінні у природоохоронному відношенні території, навколо чого до цих пір точаться суперечки. Під охороною знаходиться унікальний природний комплекс нижньодніпровських пісків, вкритих степовою, ліською та водно-болотяною рослинністю. Адміністрація об’єкту знаходиться за його межами у м. Очаків. На території парку є залишки реліктових гаїв (Геродотова Гілея), руїни турецької фортеці Кінбурн XV ст., матеріали якої використали для насипу штучного острова Первомайського у Дніпровсько-Бузькому лимані. За легендами, саме тут Геракл переміг амазонок, Ахіллес влаштував атлетичні ігри, існував храм богині Деметри та священні гаї Артеміди та Гекати. І вже доведений факт: на одній із піщаних кіс у дельті Дніпра, які слов’яни називали білобережжям, зимував князь Святослав, повертаючись у 972 р. з болгарського походу. Лікувальні ресурси коси представлені особливим мікрокліматом, цілющими грязями, покладами білої глини, солоними озерами, лікарськими травами. Західне морське узбережжя парку виділене для стаціонарної рекреації. Популярністю користуються пляжний відпочинок, пізнавальний і екологічний туризм (3 маршрути), обмежено розвивається промисельний туризм (рибальство, мисливство, збір грибів та лікарських трав). Поряд знаходиться острів Березань.

НПП “Бузький Гард” створений у 2009 р. і включає частину територій РЛП “Гранітно-Степове Побужжя”. Охоплює більше 6 тис. га річкових долин Південного Бугу та його приток: Великої Корабельної, Бакшали та Мертвоводу, які врізаються в південний край Українського кристалічного щита. На території парку багато річкових порогів, виходів граніту, каньйонів. Впродовж останніх 60 млн. років ця ділянка суходолу не піддавалась затопленням і є однією з найдавніших ділянок суходолу Євразії. Наслідком цього стало різноманіття реліктових та ендемічних рослин і тварин. Фактично на тлі величезного відсотку розораності земельних угідь Миколаївської області,

територія парку стала останнім острівцем існування для решток представників колись багатой місцевої степової флори та фауни.

На території парку виявлено 98 археологічних пам'яток. Дана місцевість znana з історії Козаччини та Гайдамацького руху, на честь чого й отримала свою назву (Гард – колишній центр Бугогардівської паланки Війська Запорізького). На території парку є радонові джерела. Розвивається спортивний (пішохідний, водний, альпінізм), екологічний, науковий туризм.

Одеський зоопарк знаходиться у центрі міста поряд із знаменитим Привозом. Для відвідувачів був відкритий у 1938 році. Цікаво, що це була аж п'ята спроба відкрити у місті звіринець. Колекція зоопарку нараховує 153 види тварин і сягає 720 особин. З них занесеними до міжнародних червоних списків та Червоної книги України є 24 види. Зоопарк є популярним місцем відпочинку одеситів і гостей міста.

Миколаївський зоопарк вважається одним із найкращих зоопарків в Україні. Свій початок зоопарк бере з приватної колекції акваріумів, заснованої у 1901 році. Унікальне зібрання, опоряджене за останнім словом науки і техніки, швидко стало відомим у Російській імперії та за її межами. У 1918 р. колекція була націоналізована, а її першим директором став її засновник – колишній міський голова М. Леонтович. Акваріум-зоосад за свою історію існування жодного разу не припиняв роботи: він був відкритий для відвідувачів навіть у часи німецької окупації! Після Неапольського та Монакського зоопарків він є третім у Європі за багатством експонатів. Його колекція нараховує близько 3 тис. тварин. Зоопарк є активним учасником різноманітних міжнародних програм і організацій. Окрім екскурсій, візитерам пропонують відвідати музей зоопарку, заняття зоотерапії та інші заходи.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Перші поселення Причорномор'я з'явилися у долинах річок у пізньому палеоліті (40-20 тис. років тому). У VII-II ст. до н.е. причорноморські степи заселяли племена скіфів. Тоді ж тут з'являється поселення греків-колоністів, найбільш відомими з яких були Тіра, Ніконій, Ольвія. У II ст. до н.е. – II ст. н.е. сармати витісняють скіфів з причорноморських степів. З початком нової ери причорноморські простори приваблювали різні племена і народи. Так, у I-III ст. н.е. дані території були завойовані римлянами, на зміну яким

прийшли готи, а потім, наприкінці IV ст. – гуни. Степами періодично прокочувались хвилі кочових племен, що увійшли в історію під назвою Великого переселення народів: авари, болгари, хозари, мадяри. У межиріччі Дунаю і Дністра, на півночі Миколаївської області свого часу існували слов'янські поселення. У X – XIII ст. у межиріччі Дніпра та Дністра кочували печеніги. XIII століття ознаменувалось володінням над даними територіями монгольських племен. На початок XV ст. Причорномор'ям володіли три держави: Кримське ханство (межиріччя Дністра і Південного Бугу), Молдавське князівство (задністерська частина Одеської області) та Велике князівство Литовське. З XV ст. дана територія контролюється Османською імперією та Кримським ханством і поступово перетворюється на малозаселене Дике Поле, що на наступні три століття стало турецько-татарським плацдармом для нападів на Україну. Північні території району заселялись втікачами з Речі Посполитої, Російської імперії та Молдавії. З XVII ст. на причорноморські землі починає претендувати Російська імперія, що прагнула виходу до моря. У результаті трьох російсько-турецьких воєн 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812 вона остаточно укріпилась на причорноморських берегах. Не в останню чергу це вдалось зробити завдяки розумній колонізаційній політиці. У регіон на вигідних умовах переселялись мешканці північних губерній та іноземці, поселення яких спочатку виконували й оборонні функції. Новий імпульс економічному розвитку Причорномор'я дали реформи другої половини XIX ст.: стрімко почала зростати кількість населення регіону, ущільнювалась поселенська мережа, освоювались природні багатства краю, насамперед, земельні ресурси. У 1918-1920 рр. XX ст. причорноморські степи стали свідками іноземної інтервенції та кровопролитних боїв громадянської війни, після чого основна частина території Причорноморського району увійшла до складу Української СРР, а межиріччя Дунаю та Дністра до 1940 р. опинилось під владою румунів.

Незважаючи на те, що на території сучасних Одеської та Миколаївської областей свого часу стикалися різні народи – носії різних культур та цінностей, безперервне інтенсивне господарське освоєння регіону тривало трохи більше двохсот років, що, безумовно, наклало свій відбиток на його культурно-історичну спадщину. В Миколаївській області збереглися

нечисленні православні та католицькі культові споруди, будівлі громадського призначення. Соціально-історичні ресурси Одеської області відрізняються більшим різноманіттям і багатством.

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси району.

Перлиною українського Причорномор'я по праву вважається **м. Одеса**. Територія Одеси обживалася з часів появи грецьких поселень (VI ст. до н.е.) у північному Причорномор'ї. У другій половині XIV ст., коли ці землі потрапили під контроль Великого князівства Литовського, на морському узбережжі виник порт Качибей, що після захоплення турками згадується як Хаджибей. Наприкінці XVIII ст. тут почалося будівництво фортеці, а після указу Катерини II (1794 р.) – нового міста. Найбільш інтенсивно забудова Одеси здійснювалася, коли його градоначальником був нащадок знаменитого кардинала – герцог Арман де Рішельє. На згадку про улюбленого градоначальника та засновників міста – Катерини II, Г. Потьомкіна, Ф. де Волана, Й. де Рібаса та П. Зубова - у 1828 та 1900 рр. було споруджено два пам'ятники. У роки радянської влади пам'ятник засновникам було демонтовано і лише у 2007 р. повернуто на колишнє місце. Улюблене дітище Катерини II, Одеса – “Південна Пальміра” - будувалась за проектами найкращих європейських архітекторів із найкращих будівельних матеріалів. Незважаючи на молодість міста, тут можна зустріти майже усі архітектурні стилі: від готики до модерну і еkleктики. Творчість архітекторів не обмежувалася, наслідком чого стала поява багатьох унікальних палаців і будинків.

Однією з перших дворянських садиб міста став палац Потоцьких – найбагатшого польського роду (рис.10.2.1). Нині у ньому знаходяться експозиції Художнього музею.

У XIX ст. створюється архітектурна візитна картка Одеси – ансамбль будинків і споруд Приморського бульвару, що тягнеться вздовж узбережжя.

Серед будівель бульвару особливу архітектурну цінність становлять готелі "Лондонський" і "Петербурзький", палаци княгині Нарішкіної (нині палац культури моряків) і графа Воронцова (рис. 10.12), перша одеська біржа (нині міська рада). Центром архітектурного ансамблю бульвару є пам'ятник А. де Рішельє, від якого до моря спускаються Потьомкінські сходи.

Рис. 10.11 Одеський художній музей

Рис.10.12 Воронцовський палац

Біля їх підніжжя знаходиться будівля Морського вокзалу. Біля яхт-клубу на честь заступника моряків, рибалок і мандрівників вже в наш час звели портовий Свято-Миколаївський храм. На початку ХХІ ст. у композицію комплексу споруд вписався готель "Одеса".

Не поступається красою Приморському Французький бульвар, на якому розмістилися найстаріша в Україні кіностудія, завод шампанських вин та численні санаторії.

Є в Одесі й паломницькі ресурси, представлені Преображенським, Свято-Троїцьким та Свято-Успенським соборами, Свято-Успенським, Свято-Іллінським, Свято-Пантелеймонівським чоловічими монастирями, Свято-Архангело-Михайлівським жіночим монастирем. Є у місті два римо-католицькі костели, синагога, вірменська церква.

Одеса має свій унікальний колорит завдяки різнонаціональному населенню. Це одне з небагатьох міст, де на увагу заслуговує все: і знані райони міста, і внутрішні дворики, і знаменитий ринок Привоз, і характерна говірка, і анекдоти та приповідки. Декілька поколінь видатних гумористів здобули місту слави столиці гумору, яку одесити із гордістю і задоволенням підтримують. Одеса є рекордсменом за кількістю пам'яток, які з'явилися у місті в останній час. Пам'ятники присвячуються як видатним людям, які прославили місто: О. Пушкіну, Л. Утьосову, М. Жванецькому, - так і простим людям, а то й літературним і пісенним персонажам: дружині моряка, рибачці Соні та моряку Кості, Петі та Гаврику, Рабиновичу. Оригінальним пам'ятником, пов'язаним із історією розвитку міста, є пам'ятник апельсину – рятівнику Одеси. Саме ці фрукти у 1800 році одесити послали у подарунок Павлу I, який після смерті Катерини II позбавив місто його привілеїв та фінансування. Дарунок був ласкаво прийнятий,

а Одесі надано позику на розбудову та повернуті пільги до її сплати на 14 років.

Ще одним оригінальним історичним, геологічним, палеонтологічним і спелеологічним туристичним ресурсом міста є його катакомби, що виникли у ХІХ-ХХ ст. у результаті інтенсивного видобутку черепашнику для будівництва міста. Нині довжину Одеських катакомб оцінюють у 2,5 тис. км. (Для порівняння: Паризькі катакомби мають довжину 500 км, Римські – 300 км). У роки Великої Вітчизняної війни вони слугували криївкою для партизанів.

У місті діє вісімнадцять музеїв, найбільш відомими з яких є художній, археологічний, історико-краєзнавчий, літературний, а також музеї О. Пушкіна, західного та східного мистецтва, морського флоту та інші.

Розважальні ресурси міста представлені сімома театрами та філармонією, цирком, найбільшим в Україні дельфінарієм “Немо”, аквапарком “Посейдон” (30 км від Одеси), численними нічними клубами й дискотеками. Туристам запропонують більше півтора десятка тематичних екскурсій містом, морські прогулянки на катерах, вітрильниках та яхтах, рибальство, дайвінг.

Любителям етнографічного туризму і просто допитливим туристам варто відвідати музеї історії євреїв Одеси, Холокосту, єврейський культурний центр, центри болгарської, арабської, грецької культури.

З містом пов'язані долі О. Пушкіна, А. Міцкевича, І. Бабеля, М. Врубеля, В. Городецького, В. Філатова, І. Буніна, К. Чуковського, І. Ільфа, К. Паустовського, С. Ріхтера, М. Жванецького.

Одеса є місцем проведення всесвітньо відомої “Гуморини”, численних кіно- та мистецьких фестивалів.

Не менш цікавим є найстаріше місто України – **Білгород-Дністровський**. Його історію ведуть із кінця ІV ст. до н.е., коли тут виникло місто Тіра – одна з перших давньогрецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Руїни міста (ІV ст. до н.е. – ІV ст. н.е.) найбільш широко представлені (фундаменти і підвали будинків, вулиці і водостоки, численні залишки знарядь праці та давніх статуй, знахідки прикрас і монет) й детально досліджені на березі лиману біля входу в середньовічну турецьку фортецю. Білгород-Дністровський внесений ЮНЕСКО до списку десяти

найдавніших міст світу, що зберегли безперервне існування.

У місті збереглася видатна пам'ятка середньовічної фортифікаційної архітектури, одна із найбільших і наймогутніших оборонних споруд XIII – XV ст. на території України – Акерманська фортеця (рис.10.2.3). Побудована, як вважають, генуезцями,

вона слугувала згодом литовцям, молдаванам та туркам. Неодноразово її намагалися захопити запорожці, молдавани та поляки. Російська армія в ході російсько-турецьких воєн тричі захоплювала фортецю, але за мирними договорами вона знову поверталася до турків. До складу Російської імперії Аккерманська фортеця з Бесарабією увійшла у 1812 році. Відтоді вона почала втрачати своє стратегічне значення. Нині це один із найбільш популярних туристичних об'єктів південної України, де проводиться фестиваль "Фортеця" та знімаються історичні фільми.

Місто відоме храмами великих міських громад – вірменської, молдавської, грецької, болгарської. Збереглися споруди цивільного призначення другої половини XIX ст. – початку XX ст.: Олександрівські казарми, будинок Ярошевича, будинки колишніх чоловічої гімназії та земської управи та інші. Діє краєзнавчий музей, який пропонує і екскурсійне обслуговування. У місті бувало багато відомих письменників і поетів: О. Пушкін, А. Міцкевич, І. Нечуй-Левицький, Л. Українка, М. Коцюбинський та ін. У місті прийняв мученицьку смерть святий покровитель Бесарабії Іван Сочавський. І хоча його мощі були вивезені до Румунії (деякий час у XVII ст. вони перебували у м. Стрий та Жовква Львівської області), церква святого є об'єктом паломництва православних християн.

Іншими цікавими в історичному плані об'єктами є могильники епохи міді в с. **Усатове** (III тис. до н.е.), які дали назву особливій археологічній культурі – усатівській; залишки турецької фортеці в м. **Ізмаїл**; найстаріші збережені споруди

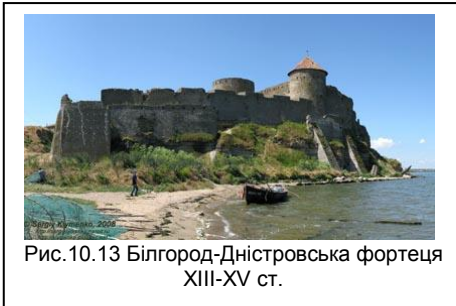

Рис. 10.13 Білгород-Дністровська фортеця XIII-XV ст.

офіційного центру задунайських болгарських поселень, що знаходяться нині на місцевому цвинтарі в **м. Болград**. Відомим далеко за межами України стало інше болгарське село Одеської області – **Кулевча**. Поклонитися чудотворним іконам Касперівської, Іверської та Казанської Божої Матері, Спаса Нерукотворного, що знаходяться у Свято-Миколаївському храмі, та отримати зцілення їдуть численні православні паломники.

Одещина багата сакральними спорудами, переважно XIX ст., найцікавіші з яких знаходяться в містах **Кілія, Болград, Ізмаїл** та селах **Нерубайське, Нова та Стара Некрасівка**.

Центр іншої – **Миколаївської області**, що входить до складу Причорноморського туристичного району, було засновано за наказом Г.Потьомкіна в 1788 р. і названо на честь Св. Миколи Чудотворця. На початкових етапах будівництва міста зведено будинок Головного командира Чорноморського флоту (нині музей історії суднобудування і флоту); кафедральний собор Різдва Пресвятої Богородиці; Миколаївську церкву; будинок астрономічної обсерваторії; німецьку євангельську лютеранську церкву; будинок Художнього російського драматичного театру. Крім відзначених, з XIX ст. збереглися ворота й огорожа суднобудівної верфі, Старофлотські казарми, будинок чоловічої гімназії (зараз – Будівельний коледж).

Цікавим історичним об'єктом Миколаївської області є грецьке поселення VII ст. до н.е. (**острів Березань**) – одне з перших, знайдених на території Північного Причорномор'я. В історії острів відзначився також тим, що тут в 1906 р. були розстріляні керівники повстання на крейсері "Очаків". Пам'ять про цю подію увіковічено зведенням на Березані 15-метрового обеліску.

Історію краю відтворюють експонати історико-археологічного заповідника "Ольвія" (музей під відкритим небом) (**с. Парутине**); воєнно-історичного музею ім. О.Суворова (**м. Очаків**).

Серед культових споруд краю слід згадати Катерининську церкву XVIII ст. (**с. Катеринка**) – один з найстаріших храмів Миколаївської області; Миколаївську церкву – Очаківський військовий собор (**м. Очаків**).

10.3. Приазовський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу Приазовського рекреаційно-туристичного району входять Херсонська та Запорізька області (рис. 3 Додатку К). Площа району – 55,7 тис. км² або 9,2 % загальної території України. В районі проживає 2863,4 тис. населення, більша частина якого (71%) мешкає у містах. Вихід до Азовського моря та пов'язані з цим можливості використання його рекреаційних ресурсів, значні перспективи розвитку туризму та рекреації дають змогу розглядати даний рекреаційний район як єдине ціле. Рекреаційні можливості Херсонської області значно більші за рахунок наявності причорноморських територій.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. Більша частина території району - плоска, слабо хвиляста рівнина, яка поступово знижується в напрямку долини Дніпра та Чорного й Азовського морів, представлена Придніпровською та Причорноморською низовинами. На півдні рівнинність поверхні порушується балками, ярами, улоговинами та подами (плоскодонними замкнутими зниженнями рельєфу овальної, серповидної або округлої форми). На південному сході Запорізької області розташована Приазовська височина, характерними формами рельєфу якої є поширення кам'яних могил в місцях близького залягання кристалічних порід. Узбережжя Азовського моря закінчується намитими морем піщаними косами, що простягаються на декілька кілометрів.

Клімат району помірно-континентальний із малосніжною порівняно холодною зимою та жарким посушливим літом. Пересічна температура січня – 5...-3°C, липня + 21,5...+23,5°C. Безморозний період триває 170-180 днів. Вплив Чорного й Азовського морів виявляється у послабленні морозів, зменшенні висоти снігового покриву. Річна сума опадів – 300-470 мм. Більшість із них випадає влітку у вигляді злив. За оцінками дослідників, такий тип клімату є сприятливим для організації рекреаційної діяльності.

В умовах невеликої кількості опадів та переважання випаровуваності формується малорозвинена *гідрографічна мережа*, яка живиться, в основному, за рахунок талих снігових вод та літніх злив. Основні ріки району – Дніпро, Молочна, Кінська, Обитічна, Берда. В Херсонській області побудовано систему каналів, що забезпечують дніпровською водою її

південні райони: Північно-Кримський, Краснознам'янський, Чаплинський, Каховський. В рекреаційних цілях канали не використовуються, проте вони значним чином урізноманітнюють степові ландшафти. У Приазовському рекреаційному районі знаходяться Каховське та частина Дніпровського водосховища, які використовуються для організації відпочинку. В Приазов'ї поширені лимани, які використовуються в рекреаційних цілях.

Безперечно, найбільш цінним природним рекреаційним ресурсом району є Чорне та Азовське моря, які приваблюють в літній сезон багатьох відпочивальників. Приазов'я, так само як і Причорномор'я, відрізняється наявністю великої кількості лиманів, що використовуються в рекреаційних цілях. Важливе бальнеологічне значення мають джерела мінеральних вод, лікувальні грязі. Перспективною для використання в рекреаційних цілях є затока Сиваш.

Приазовський рекреаційний район розташований в степовій природній зоні, ландшафти якої є значно зміненими господарською діяльністю людини. Природна рослинність представлена злаково-полиновими, типчаково-ковилловими, полиново-типчаківими степами, вербовими, дубовими та березовими гаями, терновими чагарниками. На піщаних і суглинистих відкладах сформувалися субори із сосни, берези, дуба, груші, ліщини, бузини. В заплавах річок ростуть вербняки, очерет, рогіз, куга озерна. В Херсонській області є ареал напівпустелі "Олешківські піски", що може являти інтерес для туристів. Тваринний світ відрізняється різноманітністю видового складу. З тварин, що можуть представляти інтерес для мисливців, водяться заєць, лось, козуля, свиня дика, лисиця, вовк сірий, ондатра, вальдшнеп, куріпка сіра, дрофа, дикі гуси, кулики. В Чорному морі промислове значення мають бички, кефаль, хамса, скумбрія, ставрида, сардина. В річках – сазан, щука, сом, окунь, лящ.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси.

На території Приазовського рекреаційно-туристичного району функціонують 395 територій ПЗФ загальною площею 393,7 тис.га. З них 36 об'єктів мають загальнодержавне значення, 359 – місцеве. Відсоток заповідності – 7%.

Об'єктами природно-заповідного фонду, що є в полі постійної уваги туристів або можуть використовуватись в

туристичній діяльності, є біосферні заповідники “Чорноморський” (див. §10.2) та “Асканія-Нова”, НПП “Азово-Сиваський”, “Олешківські піски”, “Джарилгацький”, “Великий Луг” та Приазовський, а також орнітологічний заказник “Великі й Малі Кучугури”, геологічні пам’ятки природи біля с. Калайтанівка Запорізької області (скелі Кристал і Кварцито́ва), ландшафтні заказники “Обитічна коса”, “Кам’яна Могила”.

Найстарішим природним заповідником України (статус з 1921 року) і одним із перших, що отримали статус біосферного, є **«Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна**, одне з 7 природних чудес України, який знаходиться в Херсонській області. Заповідна діяльність тут була започаткована бароном Ф. Фальц-Фейном у 1898 році. У 1994 році рішенням Бюро ЮНЕСКО заповідник був внесений до списку еталонних територій планети і став Біосферним резерватом. Під охороною знаходиться єдина у Європі ділянка цілинного типчаково-ковилового засушливого степу. Крім заповідної зони до складу заповідника входять також зоопарк, дендропарк та буферна зона.

Зоопарк виник наприкінці XIX ст., коли у безводному степу було викопано колодязі, створено штучні ставки, закладено парк, тоді ж було завезено звірів і птахів із різних континентів. Парк, площею 170 га, більше нагадує природний ліс із галявинами й масивами та утворює своєрідний зелений оазис на території заповідника. “Асканія-Нова” відома своїми колекціями птахів, яких тут нараховується 60 видів, екзотичними для Європи тваринами (ламами, антилопами, бізонами, кафрськими буйволами, конями Пржевальського, куланами). Асканійські степи – єдине місце в Європі, де на волі утримуються зебри.

Екскурсійна діяльність була почата ще Фальц-Фейном. Тоді, у 1909-1910 роках, заповідник відвідувало 3-5 тис. туристів щорічно, зараз чисельність екотуристів складає 140 тисяч на рік. Серед пропонованих маршрутів найбільшою популярністю користуються «Фотосафарі» у кінному екіпажі або на спеціально обладнаних машинах.

Азово-Сиваський НПП охоплює акваторію затоки Сиваш з островами й займає площу 52, 1 тис.га. Під охороною тут перебуває орнітофауна. Скупчення птахів за сезон перевищує мільйон особин. На території НПП розміщено 65

стаціонарних рекреаційних закладів, розроблено три туристичні маршрути. Щорічно його відвідує біля 4 тис. осіб.

У 2010 р. на приморському узбережжі Запорізької області було створено **Приазовський НПП** (площа – 78126,92 га). До його складу увійшли озеро Молочний лиман, Утлюцький лиман, берегова лінія Азовського моря. Парк створений з метою збереження, відновлення та раціонального використання типових та унікальних степових і водних природних комплексів північно-західного узбережжя Азовського моря, які мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне та рекреаційно-оздоровче значення.

Найбільшу в Європі пустелю **“Олешківські піски”** було оголошено НПП у 2011 р. Людина не лише взяла під охорону цей об’єкт, але й стала причиною його виникнення. Багатотисячні отари овець, що належали Ф.Фальц-Фейну, значно порушили трав’яний покрив, що століттями формувався на піщаних ґрунтах. Територія швидко почала перетворюватись на пустелю. Нині природний парк наочно демонструє наслідки нераціонального природокористування. Щорічно по його двом маршрутам проходить 1 тис. туристів та екскурсантів.

НПП Джарилгацький було створено у 2009 р. на території найбільшого українського острова Джарилгач, що входить до складу Херсонської області. Острів відомий багатим тваринним та рослинним світом, чистими піщаними пляжами, озерами та мінеральними водами. У парку розроблено три туристичні маршрути.

На території **НПП “Великий Луг”**, що у Запорізькій області, знаходяться 1175 стаціонарних рекреаційних об’єктів, які щорічно приймають понад 4 тис. відпочивальників. Екологічні особливості парку дозволили створити 10 туристичних маршрутів у межиріччі Дніпра та р.Кінської, що у козацькі часи називалося “Кінські плавні” або “Великий Луг”. Щоправда, у нинішні часи більша частина цієї території опинилась на дні Каховського водосховища. До заповідної зони парку увійшли урочище “Білозірське”, “Маячанська Балка” та заказники “Великі та Малі Кучугури”, що складаються з 13 островів у Каховському водосховищі. Охороняються ділянки байрачних лісів, степової та болотної рослинності. Окрім різноманітних біотичних ресурсів та мальовничих ландшафтів, туристів приваблюють значні суспільно-історичні ресурси, пов’язані із перебуванням на даній

території скіфів, сарматів, печенігів, а також розміщенням Чортотлицької, Базавлуцької, Томаківської та Микитинської Січей. У селах, що на території НПП, розвиваються народні промисли та ремесла.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Територія приазовських областей почала заселятись в ранньому палеоліті, про що свідчать археологічні розкопки. У VII-II ст. до н.е. причорноморські степи заселяли племена скіфів, столицею яких, за припущенням, було Кам'янське городище на берегах Дніпра. У I-III ст. н.е. дані території були завойовані римлянами, на зміну яким прийшли готи. Наприкінці IV ст. даною територією володіли гуни, яких у VI ст. витіснили авари. На зміну ним у VIII ст. прийшли хозари. У X ст. приморськими степами володіли печеніги, а з середини XI – половці, яких у XIII ст. витіснили монгольські племена. В XIV-XV ст. територію контролює Велике князівство Литовське. З XV ст. дана територія підпадає під контроль Османської імперії та її васала – Кримського ханства. На початку XVI ст. тут починає формуватися козацтво, яке початково складалося з селян-втікачів. За дніпровськими порогами вони побудували укріплені січі, в яких створили військові формування, що захищали південні рубежі Речі Посполитої, а потім і Московської держави від турецько-татарських набігів, та самі здійснювали набіги на Крим.

Ці території раніше ніж причорноморські опинились у полі зору Російської імперії, яка з XVII ст. вела боротьбу за їх захоплення. На декілька років раніше вони й були анексовані. З кінця XVIII ст. розпочинається активне господарське освоєння нових губерній. Державними селянами, втікачами й іноземцями було засновано десятки міст і сіл. Після повної ліквідації загрози турецького нападу та реформ другої половини XIX ст. населення краю почало стрімко зростати, з'являлись нові поселення, велось активне господарське освоєння території. Дані перетворення стали основою подальшого індустріального розвитку краю. В результаті громадянської війни та іноземної інтервенції дана територія увійшла до складу Української СРР.

На території сучасних Херсонської та Запорізької областей свого часу стикалися різні народи – носії різних культур та цінностей. Проте довгий час складна геополітична ситуація стримувала розвиток краю. Так само як і в Причорномор'ї,

безперервне інтенсивне господарське освоєння регіону тривало трохи більше двохсот років. В результаті цього в районі збереглися нечисленні православні культові споруди XIX-XX ст., поодинокі садибні будівлі, адміністративні і громадські будівлі, особняки, меморіальні пам'ятки, присвячені історичним подіям XX ст.

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси району.

Найбільшим містом Приазовського туристичного району є **Запоріжжя**. Його заснування пов'язане зі спорудженням у 1770-ті роки Дніпровської оборонної лінії, що простиралася між річками Дніпро і Берда. Одна з фортець була названа на честь князя О.Голіцина Олександрівкою (з 1921 р. – Запоріжжя). Найважливішою і визначальною в історії міста подією став початок будівництва в 1927 р. Дніпрогесу. Комплекс його споруд складається з електросилової станції, дугоподібної 760-метрової залізобетонної греблі висотою 60 м і двох мостових переходів. Серед архітектурних об'єктів м. Запоріжжя виділяється величний будинок обласного театру.

Інша знакова пам'ятка Запоріжжя – острів Хортиця, що знаходиться посередині Дніпрового річища. Це найбільший гранітний острів на цій річці, який завжди захоплював мандрівників своєю величчю та красою. Свого часу острів був свідком козацької слави. У 1965 р. на Хортиці було засновано Державний історико-культурний заповідник (рис. 10.14), територія якого займає практично всю прибережну частину острова, а в 1980-ті роки споруджений музей історії українського козацтва.

Цікавими історичними об'єктами **Запорізької області** є унікальна пам'ятка загальнодержавного значення – Кам'яна Могила (**с.Терпіння**) і скіфські кургани (**с. Кам'янське**). В районі Кам'яної Могили в 1890 р. відомим російським археологом М.Веселовським були відкриті древні наскельні зображення (петрогліфи), що відносяться до різних часів – від мезоліту до кінця бронзового

Рис.10.14 Національний заповідник "Хортиця"

віку. Це видатна пам'ятка первісного мистецтва на теренах України. Серед малюнків на стелях гrotів і плитах зустрічаються зображення тварин (биків, коней, оленів, антилоп і хижих звірів), людей і геометричних фігур, що не піддаються інтерпретації. Поряд із Кам'яною Могилою знаходиться невеликий археологічний музей.

У районі с. Кам'янське розкидано близько 10 скіфських курганів (IV ст. до н.е.). У результаті розкопок двох курганів знайдено золоті прикраси. В 1906 р. на березі річки був виявлений Янчокрацький скарб (срібні і золоті прикраси, кінська зброя), який зберігається в Державному історичному музеї Москви.

Серед музеїв Запорізької області слід виділити художній музей м. **Бердянська**, основу якого склала колекція творів мистецтва, подарована місту художником І.Бродським; а також краєзнавчі музеї Бердянська (підходи до якого нині охороняють численні половецькі кам'яні статуї), **Гуляйполя** (експозиція міститься в одному з найстаріших збережених будинків міста і розповідає про найзнаменитішого городянина – Нестора Махна) і **Мелітополя**.

З-поміж архітектурно-історичних ресурсів Запорізької області слід згадати садибу Попова, збудовану у псевдоготичному стилі (рис.10.15).

Курортним містом області є **Бердянськ**. За радянських часів він мав статус курорту загальносоюзного значення.

Рис.10.15 Садиба Попова у Василівці

Рис.10.16 Очаківські ворота у Херсоні

Нині на Бердянській косі та у місті знаходяться санаторії, десятки пансіонатів, будинків відпочинку.

Чимало цікавих об'єктів соціально-культурної спадщини Приазовського туристичного району знаходиться в **Херсонській області**, зокрема,

у її центрі – **м. Херсон**.

З 1878 р. дотепер збереглися фрагменти насипаних вручну валів фортеці і врзані в них монументальні Очаківські ворота (рис.10.16), пороховий льох і великий будинок Арсеналу. На території фортеці зберігся один з найстаріших міських храмів (побудований на місці дерев'яної Михайлівської церкви) – Свято-Катерининський собор і дзвіниця.

Найстарішим обеліском міста, що зберігся до наших часів, є пам'ятник на честь англійського громадського діяча, філантропа Дж.Говарда, який брав активну участь у боротьбі з епідемією тифу, заразився і помер 1790 р. у Херсоні. З XIX ст. у місті зберігся ряд культових, громадських і житлових споруд. З культових виділяються Святодухівський кафедральний собор поч. XIX ст., Миколаївська церква, церква Святої Олександри (XIX ст.) і церква Різдва Богородиці (поч. XX ст.). З дореволюційних часів збереглися будинок бібліотеки, кілька складських будівель і житлових будинків.

Серед культових споруд Херсонської області чи не найцікавішою є дерев'яна Введенська церква (1726 р.) (первісна назва – Воскресенська) у **м. Берислав** (рис.10.17). Вона на півстоліття є старшою за Берислав – найрідкісніший випадок в історії української архітектури. Церква була перевезена Дніпром із запорозької фортеці Переволочної (за версією місцевих жителів – церква була змита весняною повіддю і припливла річкою до міста). У церкві зберігається стародруковане Євангеліє 1695 р.

Біля **с. Червоний Маяк** у вапняках дніпровських круч до наших днів збереглися фрагменти печер, видовбаних у XVIII ст. ченцями Софронієвої пустині. На їх місці пізніше був

заснований Григоріє-Бірюзов (або Попасний) чоловічий монастир, що на початку XX ст. був одним із найбагатших монастирів на півдні Російської імперії. Однак, вся створена

Рис. 10.17 Введенська церква у Бериславі

монастирська архітектурна велич не пережила атеїстичних часів. Збереглися лише в'їзні ворота, невеликі фрагменти кам'яних стін з трьома башточками, другорядні службові приміщення і поступово відновлювана в роки незалежності України Покровська церква.

Херсонська область, зокрема, **м. Каховка**, стало в роки незалежності України місцем проведення гучного і найвідомішого в країні пісенного фестивалю під відкритим небом "Таврійські ігри", що влаштовується кожної весни на невеликому майданчику, розташованому на набережній водосховища. Каховка також відома своїми монументами та пам'ятниками – "Легендарна тачанка", "Дівчина в шинелі" тощо.

Курортним центром області є **м. Генічеськ**, через яке пролягає шлях на найдовший (майже 100 км) пляж Азовського моря, розташований на Арабатській Стрілці.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте коротку загальну характеристику Кримського рекреаційно-туристичного району.
2. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Кримському рекреаційно-туристичному районі.
3. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Кримського рекреаційно-туристичного району.
4. У яких населених пунктах Кримського рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?
5. Дайте коротку загальну характеристику Причорноморського рекреаційно-туристичного району.
6. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Причорноморському рекреаційно-туристичному районі.
7. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Причорноморського рекреаційно-туристичного району.
8. У яких населених пунктах Причорноморського рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?
9. Дайте коротку загальну характеристику Приазовського

- рекреаційно-туристичного району.
10. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Приазовському рекреаційно-туристичному районі.
 11. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Приазовського рекреаційно-туристичного району.
 12. У яких населених пунктах Приазовського рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?

Використані та рекомендовані джерела:

1. Івченко А.С. Вся Україна: [Путівник.] – К.: ДНВП “Картографія”, 2006. – 656 с.
2. Панкова Е.В. Туристичне краєзнавство [навч. посіб.]. – К.: Альтерпрес, 2003. – 351 с.
3. Україна: [Туристична карта]. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007.
4. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України [навч. посіб.] / О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
5. Украина туристическая: [Путеводитель]. – К.: Укрвнешинтур, 2004. – 64с.
6. Україна: [Путівник] / О.Зінкевич, В.Тула. – К.: Смолоскип, 1995. – 454с.
7. 1001 место Украины, которое нужно увидеть: путеводитель по уникальным достопримечательностям / авт.-сост. О.М.Гук. – К.: Арий, 2012. – 624 с.
8. This is Ukraine - путівник по Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facebook.com/thisisukraine>
9. Туризм в Украине. Путеводитель по Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doroga.ua/>
10. Сайти відповідних об'єктів ПЗФ, населених пунктів, заповідників, музеїв.
11. Фотоекскурсії Києвом, Україною та світом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://klymenko.in.ua/>

Розділ 11. Рекреаційно-туристичні ресурси заходу України

11.1. Карпатський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу **Карпатського рекреаційно-туристичного району** входять чотири області Західної України: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька (рис. 4 додатку К). Територія Карпатського туристичного району охоплює 56,6 тис. км², що становить 9,4% площі України. У ньому мешкає 6120 тис. осіб (13% від загальноукраїнського показника), більша частина яких проживає у сільській місцевості – 51,4%.

Розташування більшої частини району у межах фізико-географічного краю Українські Карпати зумовило своєрідність природних рекреаційних ресурсів цього регіону і наклало свій відбиток на перебіг господарського освоєння території, спільність історичної долі його мешканців, зрештою – на формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів і сучасну спеціалізацію рекреаційного господарства. Зазначені та інші особливості дають аргументовані підстави для виокремлення Карпатського рекреаційного району у складі чотирьох адміністративних областей Західної України.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. Одним із основних природних туристичних ресурсів даного району є *рельєф*. Його особливості визначаються розташуванням на території району гірського масиву Карпат, що простягнувся з північного заходу на південний схід та займає разом із Передкарпатською височиною та Закарпатською низовиною 37 тис. км² (65,5% території району). Українські Карпати – середньовисотні гори з переважаючими висотами 1000-2000 м. Саме такий тип рельєфу, за оцінками дослідників, є найкращим для організації рекреаційної діяльності. Найвищі вершини сягають понад 2000 м, серед них – найвища точка України г. Говерла, яка може бути віднесена до рекреаційних об'єктів рангу супер-точка тур.

Гірські пасма Бескиди, Горґани та Покутсько-Буковинський хребет, що здіймаються на сході, дістали назву

Зовнішніх Карпат. У туристичному відношенні найбільш освоєними є Бескиди та Покутсько-Буковинський хребет, де знаходиться ряд гірськолижних курортів. Різноманітні ландшафти та мальовничі краєвиди приваблюють сюди і влітку. Менш освоєними є Горґани з плоскими гребенями, крутими схилами та кам'янистими розсипами.

Найвищі вершини та більш різкі перепади відносних висот характерні для Центрального пасма Карпат, де знаходяться Чорногора (всі українські вершини понад 2000 м), Свидовець, Рахівські, Гринявські, Чивчинські гори тощо. Морфологічні риси рельєфу досить різноманітні: Чорногора та Полонинський хребет характеризуються конусоподібними вершинами, Чорногора та Свидовець – найбільшим проявом льодовикових форм рельєфу (кари, трогові долини тощо); Рахівські та Чивчинські гори – гострими вершинами з крутими схилами та глибокими мальовничими долинами і найбільшим проявом карсту в Карпатах; Вододільний хребет – пологими складчасто-бриловими масивами, де знаходяться основні родовища карпатських мінеральних вод. Характерною особливістю центральної частини Карпат є наявність полонин – округлих безлісних вершин, укритих субальпійськими луками. За сприятливих погодних умов із вершин Чорногори відкривається чудова панорама – краєвиди навколишніх гірських хребтів. Зараз Чорногора стала традиційним місцем проведення численних різноманітних туристичних походів.

Внутрішнє пасмо Карпат представлене розрізненими невисокими (максимальна висота г. Бужора, 1085 м) масивами Вулканічного хребта на території Закарпаття [10]. Тут добре збереглися плоскі горизонтальні поверхні лавових плато, значні й дрібні масиви згаслих вулканів.

Об'єктами уваги туристів можуть стати мальовничі скелі, стрімкі схили, річкові долини, форми рельєфу, утворені діяльністю давнього льодовика та карстуванням.

Решту території займають низовини Малого Полісся (північ Львівської області), які оточують горбисті пасма Розточчя, Опілля, Гологор і Вороняків, а також височина у межиріччі Прута і Дністра (північний схід Чернівецької області).

Розвиткові спелеотуризму сприяє наявність на території печер, найбільшими з яких є Попелюшка, Піонерка, Буковинка. Сольові шахти Солотвина використовуються для лікування

алергічних захворювань. Цікавими природними об'єктами є грязьові вулкани поблизу с. Старуня Івано-Франківської області, вулканічний купол в Ужгороді.

М'яка (середні січневі температури в горах $-6...-8^{\circ}\text{C}$) багатосніжна зима, тривалістю у горах понад 3,5 місяці, сприяє розвитку зимового туризму, якому, втім, можуть бути на заваді часті відлиги та викликані ними сходження снігових лавин. Період міжсезоння в Карпатах тривалий, що стримує масовий розвиток гірського туризму. Літо коротке та нежарке. Середні температури липня у передгір'ях $+18...+19^{\circ}\text{C}$, у горах $+7...+13^{\circ}\text{C}$, у Закарпатті $+20^{\circ}\text{C}$. Осінь тепла і сухіша за літо. Гори та передгір'я є зоною надмірного зволоження: за рік випадає 800-1800 мм опадів, більшість із яких припадає на теплу пору року, що теж не сприяє розвитку масового туризму.

Гірський і горбистий рельєф у поєднанні зі значною кількістю опадів зумовили розвиток щільної *річкової мережі*. Ріки, що беруть початок у горах: Латориця, Боржава, Ріка, Тересва, Тиса, Дністер, Стрий, Свіча, Лімниця, Бистриця, Прут, Черемош, Серет та інші, – характеризуються значною каламутністю, особливо під час повені, швидкою течією, низькими, навіть у теплу пору, температурами води. Таким чином, з одного боку, це ускладнює їх використання для організації масового купання, а з іншого, пороги й водоспади на ріках значною мірою сприяють підвищенню естетичної привабливості ландшафтів і роблять можливим розвиток водного екстремального туризму. Річки рівнинної частини Карпатського туристичного району надають мальовничості його ландшафтам своїми глибоко врізаними долинами, на подекуди урвистих схилах яких відслонюються давні породи. Окрасою гірських ландшафтів є озера Синевир, Бребенескул, Несамовите та ін.

Виняткове значення для розвитку лікувально-оздоровчого туризму мають численні родовища мінеральних вод різного складу. Найбільш відомими з них є Моршинські, Трускавецькі, Східницькі джерела Львівської, Ужощьке, Міжгірське, Полянське, Новополянське, Квасівське, Шаянське – Закарпатської, Шешорське – Івано-Франківської областей. Розвитку даного виду туристичної діяльності сприяє також наявність родовищ лікувальних грязей та озокериту.

Рослинний і тваринний світ Карпатського туристичного

району характеризується значним різноманіттям, зумовленим висотною поясністю та широтною зональністю. Тільки в Карпатах налічується понад 2 тис. видів рослин, серед яких понад 100 ендеміків. Українські Карпати характеризуються значною залісненістю території (понад 40%). У видовому складі гірських лісів переважають смерека та бук, у рівнинних лісах поширені бук, дуб, граб, сосна. Це сприяє організації санаторно-курортної справи. Велике різноманіття лікарських рослин, диких плодів, ягід і грибів сприяє розвитку промисельного туризму.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. Серед об'єктів природно-заповідного фонду, які можуть викликати інтерес у туристів, варто відзначити Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки “Синевир” та “Ужанський” Закарпатської області; “Галицький”, “Гуцульський”, “Карпатський” національні природні парки Івано-Франківської області; національні природні парки “Яворівський” та “Сколівські Бескиди” Львівської області, Сторожинецький дендропарк, Вижницький національний природний парк Чернівецької області.

Карпатський біосферний заповідник (Рахівський, Виноградівський та Великоберезнянський райони Закарпатської області) створено у сучасних межах у листопаді 1993 р. Включає сім відокремлених ділянок – Луж-Угольську, Свидовецько-Чорногірську, Рахівсько-Кузійську, Мармароську, “Долину нарцисів”, “Чорну Гору” та “Юлівську Гору”, загальна площа становить 53630 га, у т.ч. безпосередньо заповідної зони – 16505 га. Він належить до світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Головне функціональне призначення заповідника – збереження унікальних гірських ландшафтів Українських Карпат, культури українських гірських етнічних груп (гуцулів, бойків, лемків), сприяння сталому розвитку Карпатського регіону. У межах заповідника діють наукові лабораторії, створена мережа моніторингових ділянок, фенологічних пунктів, гідрологічних постів спостереження, розгорнута мережа еколого-освітніх і пізнавальних маршрутів. Щорічно заповідник відвідують понад 30 тис. осіб. Найбільшою популярністю користується туристичний маршрут, який передбачає підняття на найвищу вершину України – г. Говерлу. У біосферному заповіднику працює єдиний в Україні музей екології гір та історії природокористування Карпат, є власна відеостудія, видається

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал “Зелені Карпати”.

Карпатський НПП (Верховинський та Надвірнянський райони Івано-Франківської області), засновано у червні 1980 р., площа – 50495 га. У його межах знаходиться найвища вершина України – г.Говерла. Головними об’єктами охорони парку є природні лісові, субальпійські та альпійські біоценози Чорногори, реліктові осередки сосни звичайної та кедрової, які збереглися на кам’янистих розсипах Чорногірського та Горганського масивів, високогірні ландшафти з льодовиковими карами, валами й озерами льодовикового походження, цінні ботанічні, геолого-морфологічні пам’ятки. Завдяки наявності джерел мінеральних вод, етнографічних пам’яток, специфічних кліматичних умов, гірських ландшафтів територія парку активно використовується для розвитку рекреаційної діяльності. Тут створено близько 50 різнопланових туристичних маршрутів, відносно добре розвинена мережа оздоровчо-лікувальних і санаторних закладів, інфраструктура сільського зеленого туризму. Щорічно природний парк відвідує близько 1 млн осіб.

НПП “Синевир” (Міжгірський район Закарпатської області) створено 1989 р., загальна площа становить 40400 га. На території парку розташовані відоме верхове оліготрофне болото Глуханя, мінеральні джерела, пам’ятки дерев’яної архітектури, єдиний в Європі Музей лісу і сплаву, Музей архітектури і побуту “Старе село”, Кам’янецький водоспад. Перлиною природного парку і своєрідною візитівкою Українських Карпат є високогірне озеро Синевир, яке утворилося у результаті потужного зсуву, спричиненого землетрусом, орієнтовно 10 тис. років тому назад. Воно розташоване на висоті 989 м на рівнем моря, його площа становить 5 га, а пересічна глибина – 8-10 м. Ландшафти поблизу озера вирізняються мальовничістю та величчю. На території парку розвиваються кінний, велосипедний, автомобільний, водний та пішохідний види туризму, функціонують туристичні бази “Синевирське озеро”, “Карпати”, “Теребля”, санаторій “Верховина”.

Галицький НПП (Галицький район Івано-Франківської області) створено у серпні 2004 р. Площа парку становить 14684,8 га, він знаходиться на межі двох фізико-географічних країн – Українських Карпат (область Передкарпаття) та південно-західної частини Східно-Європейської рівнини, завдяки чому

сформувалося значне ландшафтне та біологічне різноманіття. У рослинному покриві та серед представників фауни трапляються як подільські, так і карпатські види. На території парку виявлено 45 видів рослин і 37 видів тварин, що є представниками Червоної книги України, 4 і 9 відповідно – Європейського Червоного списку та 6 видів рослин і 158 видів тварин, що знаходяться під охороною Бернської конвенції. У найцікавіших куточках парку прокладено кілька туристичних маршрутів та екологічно-пізнавальних стежок. У м. Галичі функціонує однойменний туристичний центр, який надає практичну допомогу у проведенні екскурсій туристичними маршрутами природного парку.

НПП “Гуцульщина” (Косівський район Івано-Франківської області) створено у травні 2002 р. Загальна площа парку становить 32271 га. Національний парк створено для збереження, відтворення та раціонального використання генетичних ресурсів рослинного (фрагменти смерекових квазіпралісів, корінні букові ліси) і тваринного світу, унікальних природних комплексів та етнокультурного середовища, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історичну, наукову, пізнавальну, естетичну та рекреаційну цінність. Вони є еталонами живої природи, сприятливим середовищем для збереження популяцій рідкісних і зникаючих видів флори та фауни, можуть бути зручними і довготривалими моделями при дослідженні змін клімату, рослинності тощо. Тут найкраще збереглися прадавні ремесла, традиції, звичаї, елементи архаїчної матеріальної культури гуцулів – етнографічної групи українців. Мальовничі ландшафти, багата та різноманітна природа, самобутня культурна спадщина місцевого етносу створюють сприятливі умови для рекреаційно-туристичної діяльності. Територією парку проходять численні туристичні маршрути загальнодержавного та місцевого значення, створено духовно-екологічний центр християнської злагоди і любові “Здвижин”, до якого ведуть кілька паломницьких маршрутів. Туристично-рекреаційна інфраструктура представлена туркомплексами “Легенда Карпат”, “Байка”, “Карпатські зорі”, львівськими садибами. У забудові рекреаційних закладів використано елементи гуцульської архітектури, що органічно поєднуються з природними ландшафтами, створюючи шедеври архітектурно-паркового мистецтва, які вирізняються

самобутністю та високою естетичністю. У природному парку є належні умови для розвитку сільського зеленого, кінного, велотуризму, етнотуризму, гірськолижного туризму.

Яворівський НПП (Яворівський район Львівської області) засновано у липні 1998 р., загальна площа парку – 7108 га. Він створений для збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних лісостепових ландшафтів, інших природних комплексів у районі головного європейського вододілу. Парк розміщується на території Українського Розточчя (вузьке горбогірне пасмо завдовжки 75 км, південно-східною частиною якого проходить вододіл між річками басейнів Чорного та Балтійського морів) – одного з найцікавіших фізико-географічних районів Західної України. Туристично-рекреаційна інфраструктура парку налічує вісім баз відпочинку, тут розміщуються бальнеологічні курорти “Шкло” та “Немирів” із цілющою сірководневою мінеральною водою типу “Нафтуся”. У природному парку є необхідні умови для розвитку еколого-пізнавального, культурологічного, сакрального, спортивного (кінного, велосипедного, лижного), сільського зеленого видів туризму, прокладено чотири комплексних автобусно-пішохідних маршрути і чотири пішохідні еколого-пізнавальні стежки. У зоні стаціонарної рекреації парку облаштовані місця масового відпочинку туристів.

НПП “Сколівські Бескиди” (Сколівський, Турівський і Дрогобицький райони Львівської області) створено у лютому 1999 р., загальна площа 35261 га. Парк створено з метою збереження, відтворення і раціонального використання ландшафтів західної частини Українських Карпат з типовими та унікальними природними комплексами, що мають важливе природоохоронне, екологічне, естетичне, освітнє та рекреаційне значення. На території парку збереглися рештки природних високопродуктивних і біологічно стійких деревостанів – вікові чисті букові ліси природного походження, еталонні смерекові і ялицеві ліси, які значною мірою відображають різноманітність лісового покриву Бескид. Тут зустрічається понад 50 видів рослин, занесених до Червоної книги України, мешкають 11 видів тварин, занесених до Європейського червоного списку та 30 видів, занесених до Червоної книги України. У селищі Східниця, що знаходиться на околицях парку, розвідано та експлуатується однойменне родовище мінеральної води типу

“Нафтуся”. Мальовничі ландшафти, комфортні кліматичні умови сприяють розвитку туристично-рекреаційної діяльності, зокрема гірськолижного (Славське), сільського зеленого, велотуризму. Відпочивальників приймають близько 50 санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку і туристичних кемпінгів.

Вижницький НПП (Вижницький район Чернівецької області) створено у серпні 1995 р., загальна площа – 7928,4 га. Територія природного парку розташована на межі Українських Карпат і характеризується низькогірним рельєфом. Ландшафтне різноманіття парку визначається його належністю до басейнів двох річок – Черемош і Сирет, які зумовили неоднаковий рівень розчленованості рельєфу. Ліси займають понад 90% території парку, причому на окремих ділянках зустрічаються чисті букові праліси. Територія парку багата також на археологічні та історико-культурні пам'ятки, джерела мінеральних вод типу “Нафтуся” (“Черешенька”, “Вижниця”), унікальні за своїм складом води джерела “Лужки”. Територія, де розмістився національний парк, здавна є центром буковинського туризму. Тут прокладено 10 еколого-туристичних маршрутів, до послуг відпочивальників і туристів турбаза “Черемош”, притулок “Німчич”, невеликі пансіонати, сільські садиби, еколого-просвітницький центр у селищі Берегомет, музей природи у с. Зеленів.

Ужанський НПП (Великоберезнянський район Закарпатської області) зареєстровано у вересні 1999 р. Площа парку – 39159 га. Його створено на основі природно-заповідних об'єктів, які існували ще в часи належності Закарпаття до Австро-Угорщини. Він є складовою частиною першого у світі трьохстороннього українсько-польсько-словацького міжнародного біосферного резервату “Східні Карпати”, внесеного до світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Головним об'єктом охорони є букові праліси (понад 3 тис. га). На території національного парку розміщуються також карстові печери, шість дерев'яних церков, 15 джерел мінеральних вод. Для розвитку рекреаційної діяльності у парку опоряджено кілька місць відпочинку, розроблено 17 еколого-пізнавальних маршрутів, проводяться екологічні акції з учнями місцевих шкіл.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Господарське освоєння більшої частини району розпочалося за доби пізнього палеоліту 40-20 тис. років тому. Традиційно стоянки давньої людини

прив'язувались до долин річок у передгірних районах. Поява слов'янського населення пов'язується із племенами білих хорватів, удільні князівства яких у IX-XI ст. входили до складу Київського князівства, а у XII-XIII століттях – до Галицько-Волинського. Починаючи із XIII століття історичні долі земель, що входять до складу даного рекреаційного району, розходяться. Закарпаття упродовж восьми століть контролювалося Угорщиною. У свою чергу, у XVI ст. Угорщина більш як на сто років потрапила у васальну залежність від Османської імперії. Така ж доля спіткала й Чернівецьку область, яка, до того ж, деякий час знаходилась у залежності від Молдавської держави. Території сучасних Львівської та Івано-Франківської областей у XIV столітті потрапили під польське панування, яке тривало понад чотири століття. У XVIII столітті після зникнення з політичної карти тодішнього світу Польщі Закарпаття, Буковина, Львівщина та Івано-Франківщина на півтора сторіччя увійшли до складу Австро-Угорської імперії. Після її розпаду у період між I та II світовими війнами Львівська та Івано-Франківська області були складовими частинами Польщі, Чернівецька – Румунії, Закарпаття – Чехословаччини. До складу Української РСР дані землі увійшли відповідно у 1939, 1940 та 1945 роках. Складна історична доля, що супроводжувалась численними міжусобицями, татарськими набігами, релігійними суперечками, руйнівними війнами за встановлення контролю над територією, не сприяла якнайкращому збереженню історико-культурних пам'яток. Проте, взаємодія на даних територіях різних народів із самобутньою культурою, релігією, побутом сприяло формуванню потужної за своїм потенціалом бази соціально-історичних рекреаційних ресурсів, яка дійшла до нашого часу у вигляді багатой архітектурної, біосоціальної та історичної спадщини.

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси району.
Львівська область є чи не найбільш насиченим визначними архітектурними пам'ятками регіоном нашої держави. Неофіційною столицею західноукраїнських земель є місто **Львів**. Історія Львова настільки ж яскрава та дивовижна, як і саме місто, насичена цікавими подіями та знаменитими постатями. Місто заснував у середині XIII століття князь Данило Галицький, проте особливо швидко воно почало розвиватися після перенесення його сином столиці Галицько-Волинського князівства із Галича

до Львова. Місто, яке було засноване на перетині вигідних торговельних шляхів, поступово перетворилося на один із головних торгових центрів середньовічної Європи.

Згодом, перебуваючи під владою кількох європейських країн, зокрема Польщі, Австрії, Німеччини, Росії, Львів запозичив у кожної із них якусь частину культури та знань, що дозволило йому поступово перетворитися не лише на перлину архітектури, а й важливий центр сучасного наукового, духовного та мистецького життя України.

Архітектурна спадщина Львова формувалась упродовж віків і представляє собою поєднання багатьох архітектурних стилів, а історичний центр Львова, що почав забудовуватися у середні віки, не має аналогів в Україні і внесений до Списку світової культурної і природної спадщини ЮНЕСКО. Створили його у другій половині XVI ст. архітектори з півночі Італії, які були запрошені магістратом Львова після величезної пожежі, яка сталася у місті 1527 року. За часів панування Австро-Угорщини (кінець XVIII – початок XX ст.) у житловому і цивільному будівництві панував архітектурний стиль класицизму, Польщі (1919-1939 рр.) – прагматичний і строгий конструктивізм.

З-поміж визначних архітектурних споруд міста слід виокремити будівлі, що складають неповторний ансамбль площі Ринок, названої так на зразок європейських міст: ратушу, палац Корнякта та чорну кам'яницю, палац Любомирських.

Львів відомий своїми старовинними культовими спорудами, що представляють багато конфесій. Серед найбільш значущих – храм Івана Хрестителя XIII століття, пам'ятки архітектури XIII-XIX століть – костел Марії Сніжної та церква Миколи Чудотворця, Латинський кафедральний собор XIV-XV ст., Архікафедральний собор Святого Юра (рис. 11.1), Домініканський собор XVIII-XIX ст. (рис. 11.2), Вірменська церква XIV ст. – усього понад 20 об'єктів. Оригінальністю визначаються архітектурні пам'ятки міста громадського призначення: будинок Театру опери і балету ім. С. Крушельницької (рис. 11.3), головний корпус національного університету імені Івана Франка (рис. 11.4), готель “Жорж”, Міський арсенал, залізничний вокзал та ін. У місті багато пам'ятників, споруджених на честь видатних осіб, серед яких найбільшу художню цінність мають пам'ятники А. Міцкевичу, Т. Шевченку, І. Федорову.

Рис. 11.1. Архакефедральний собор Святого Юра

Рис. 11.2. Домініканський собор

Рис. 11.3. Театр опери і балету імені С. Крушельницької

Рис. 11.4. Львівський національний університет імені Івана Франка (головний корпус)

Визначним осередком концентрації біосоціальних і культурно-історичних рекреаційних ресурсів є Личаківський цвинтар, де знайшли останній притулок багато видатних людей, діячів науки, політики, культури та мистецтва, у тому числі, й іноземців. У Львові досить добре розвинена рекреаційно-розважальна інфраструктура: жителі та гості міста можуть відпочити у численних парках і скверах, кав'ярнях і ресторанах, відвідати театри чи музеї. При підготовці до Євро-2012 у місті було розширено та оновлено готельну базу, збудовано новий аеропорт.

Поряд зі Львовом, багато інших населених пунктів цього регіону володіють потужним соціально-культурним рекреаційним потенціалом. Своїми замками-палацами відомі **Броди** (1630-

1635 рр.), **Жовква** (1594-1606 рр.), **Золочів** (1631-1634 рр.), **Олесько** (XIII—XVIII століття), **Підгірці** (1635-1640 рр.), **Свірж**.

З-поміж названих замків-палаців особливою атракційністю вирізняються Олеський, Підгорецький та Золочівський замки, які формують “Золоту підкову Львівщини”.

Олеський замок стоїть на стрімкому пагорбі, що здіймається над довколишньою місцевістю – Бродівською рівниною (рис. 11.5). Перша історична згадка про замок датується 1327 роком. За однією із версій, його збудував хтось із синів галицько-волинського князя Юрія Львовича – чи то Андрій, чи то Лев. За тривалу історію свого існування він виконував різні функції – був і палацом, і резиденцією королів, і військовими складами. А ще частіше він слугував фортецею, мури якої захищали місцеве населення від ворогів.

У різні роки замок належав литовському королю Любарту, руському магнату Івану Даниловичу, польським королям Казимиру III, Яну Собеському. Через землетрус і намагання місцевого населення знайти скарби, на кінець XIX ст. замок фактично перетворився на руїни. У 1970 р. за ініціативи Б. Возницького у замку розпочалися реставраційні роботи, які дали можливість

створити у ньому музей-заповідник – відділ Львівської галереї мистецтв, який діє і нині. Експозиція замку представляє вітчизняне мистецтво XVI-XVIII ст. Тут зібрано ікони, безцінні твори живопису, скульптури, ужиткового мистецтва (зокрема, меблі та gobelени). Особливу вартість має колекція скульптури XVI-XVIII ст., українського портрету XVI-XIX ст. У комплекс, окрім замку, входить колишній монастир капучинів із костелом св. Йосипа (1739 р.).

Підгорецький замок належить до пам'яток архітектури епохи Ренесансу (рис. 11.6). Він розміщується у селі Підгірці Бродівського району Львівської області на краю рівнинного плато на висоті 399 м. Замок було збудовано у 1635-1640 рр. за

Рис. 11.5. Олеський замок

вказівкою коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського.

Підгорецький замок є одним із найкращих у Європі зразків поєднання ренесансного палацу з бастионними укріпленнями. Замок має форму квадрата, кожна із сторін якого сягає близько 100 м. На кожному із кутів замку побудовані п'ятикутні бастиони, вістря яких увінчують витесані з каменю сторожові вежі. Упродовж багатьох років свого існування замок неодноразово зазнавав руйнації та пограбування.

Рис.11.6. Підгорецький замок

Від 1949 р. і до часу здобуття Україною незалежності у ньому розміщувався санаторій для хворих на туберкульоз. Лише після 1997 р., за ініціативи громадськості, активної участі Б. Возницького, замок було передано Львівській галереї мистецтв. Тепер у замку тривають реставраційні роботи, після завершення яких у ньому буде створено музей інтер'єрів.

Золочівський замок (рис.11.7) є третім подібним об'єктом туристичного маршруту “Золота підкова Львівщини”. Його було зведено у 30-х роках XVII ст. на кошти Якуба Собеського. Від самого початку замок створювався як неоголландський тип оборонних споруд (“palazzo in fortezza”), тобто одночасно поєднував у собі функції оборони та житла.

Рис.11.7 Великий палац
Золочівського замку

За роки свого існування у замку розміщувалися королівська резиденція, панська садиба, тюрма НКВС, навчальний заклад. У дворі замку розміщуються два палаци – Великий та Китайський В останні роки завдяки реставраційним

роботам обидва палаці відкриті для огляду. В експозиційних залах Великого палацу представлено історію замку, відділ інтер'єрів, живопису (усього понад 550 експонатів, у т.ч. 122 одиниці живопису, зокрема, роботи Рембранта, А. ван Дейка, П. Рубенса), у Китайському палаці від 2004 р. відкрито музей Східних культур (250 творів живопису, графіки, скульптури, археологічні експонати, які представляють мистецтво Єгипту, Китаю, Японії, Персії).

Чудові зразки староукраїнського церковного дерев'яного зодчества збереглися у **Буську, Городку, Дрогобичі, Жовкві, Крехові, Сколе**. Відповідно до рішення 37-ї сесії (червень 2013 р.) комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО до її нових об'єктів було віднесено дерев'яні церкву Святого Духа, церкву Святої Трійці, церкву Святого Юра та церкву Собору Пресвятої Богородиці, які розміщуються на території Львівської області (розділ 9).

Величністю відрізняються муровані Домініканський костел XVII ст. у **м. Белз**, Юрїївська церква XVII ст. у **Бродах**, храми XIV-XVII ст. та оборонна вежа у **Дрогобичі**, костели та церкви **м. Комарно**, комплекс споруд Василіанського монастиря XVII ст. у **Крехові** та інші.

Відомими курортними центрами Львівської області є **Трускавець, Моршин, Східниця**.

Із Львівською областю пов'язані життєві шляхи І. Франка, І. Федорова, А. Міцкевича, Ю. Кульчицького, С. Крушельницької, П. Нестерова, В. Івасюка, О. Толстого, М. Рильського та інших відомих людей.

Івано-Франківська область. Найбільшим осередком, у якому сконцентрована значна частина архітектурної спадщини області, є її адміністративний центр – **м. Івано-Франківськ**, заснований у XVII ст. Точної дати заснування міста немає, відомо лише, що 1662 р. воно отримало Магдебурзьке право. Місто споруджувалося Станіславом Потоцьким як фортеця для захисту від набігів кримських татар. Станіслав (Станіславів) - таку назву місто мало упродовж 1662-1962 рр. - розпочинався із площі та ратуші, які, щоправда, у дещо зміненому вигляді збереглися і тепер.

Проектування і спорудження міста велось за стандартами і нормами французької будівельної школи. Графічно-метрологічний аналіз структури і “коду” міської

структури і сьогодні дає можливість вказати на її унікальність у Східній Європі. За оригінальність архітектури місто інколи називають “малим Львовом”. Найстарішими спорудами міста є костел Пресвятої Діви Марії (рис. 11.8) та палац, що належав нащадкам засновника міста, а також ратуша (рис. 11.9), яка тривалий час виконувала функції в'язниці. Саме над нею уперше на території новітньої України замайорів національний синьо-жовтий прапор. Іншими визначними архітектурними пам'ятками міста є езуїтський колегіум та Вірменська церква XVII ст., готелі, адміністративні й житлові будинки, які у сукупності і формують неповторний архітектурний ансамбль центральної частини міста.

Рис. 11.8. Колегіальна церква Пресвятої Діви Марії у Івано-Франківську

Рис. 11.9. Будівля ратуші в Івано-Франківську

Івано-Франківщина – колиска Галицького князівства. До наших часів збереглися руїни замку його столиці – міста **Галича**, на базі пам'яток якого у наші дні створено національний заповідник “Давній Галич”. Поряд із церквами Св. Пантелеймона (XII ст.), Різдва Христового (XIV-XVI ст.), Успіння Пресвятої Богородиці (XVI ст.), костелом та монастирським комплексом Кармелітів (XVII ст.) тут знаходяться згадана у Галицько-Волинському літописі Галичина могила, легендарна Княжа криниця, фундаменти величного кафедрального Успенського собору (XII ст.) з місцем поховання князя Ярослава Осмомисла та каплицею Св. Василя (XV ст.). У селі Крилос, яке знаходиться на території заповідника, збереглася система оборонних споруд з кількома рядами потужних валів. На мальовничому пагорбі над Дністром височать мури Галицького замку IX-XIII-XVII ст. Крім цього, на території заповідника міститься майже 200 археологічних пам'яток, які документально засвідчують етапи

зародження та подальшого розвитку історичного міста. Упродовж 1995-2011 рр. було реставровано історичний центр стародавнього міста, на центральній площі встановлено пам'ятник князю Данилу Галицькому.

Неформальною столицею Гуцульщини є **Коломия**, відома своїми архітектурними пам'ятками, серед яких найстаріша в області дерев'яна церква Благовіщення XVI ст., коломийська гімназія, у стінах якої здобували освіту В. Стефаник, Л. Мартович, М. Черемшина, будинок ратуші, що був свідком багатьох історичних подій.

Коломия є центром музейництва. Тут функціонують музей народного мистецтва імені Й. Кобринського та широковідомий, не зважаючи на коротку історію, музей писанкового розпису (рис. 11.10).

Музей "Писанка" було урочисто відкрито у жовтні 1987 р. у Коломийській церкві Святого Благовіщення. У 2000 р. музей отримав власне приміщення, частину якого становить найбільший у світі пам'ятник писанці (висота 13,5 м, діаметр – 10 метрів). Загальна площа музею становить понад 600 м², його колекція вміщує понад 6000 писанок із різних регіонів України та усього світу.

Рис. 11.10 Музей писанки в Коломиї

Комплексами монастирських споруд XVIII ст., що належать римо- та греко-католицькій конфесіям, відомі **Богородчани**, **Городенка**, церквами та костелами XIV-XVI ст. – **Рогатин**, центром православного паломництва є **Манявський скит**. До світової спадщини ЮНЕСКО у червні 2013 р. було включено Церкву Святого Духа та Церкву Різдва Пресвятої Богородиці, які розміщуються у м. Рогатин та с. Нижній Вербіж Івано-Франківської області.

Курортно-туристичними центрами області є **Болехів**, **Косів**, **Яблуниця**, **Яремче**, столиця зимового спорту **Ворохта**, мальовничі **Шешори**, найбільший на сьогодні центр гірськолижного туризму "**Буковель**".

Гірськолижний курорт Буковель (рис. 11.11) розташований поблизу села Поляниця Яремчанської міської ради на висоті 920 метрів над рівнем моря. Гірськолижний сезон триває тут із кінця листопада до середини квітня. У 2012 р. Буковель було визнано гірськолижним курортом світу, який розвивається найбільш швидкими темпами. Загальна довжина гірськолижних трас становить 55 км. Вони різної складності, на усіх трасах є снігові гармати, стаціонарне освітлення. Протяжність трас складає від 300 до 2350 м, а перепади висот – від 40 до 285 м. Для потреб туристів діють 16 підйомників. Активно розбудовується у Буковелі туристична інфраструктура – готелі, кафе, ресторани, багатопверхові гаражі тощо. Завдяки наявності власних джерел мінеральних вод, в останні роки Буковель почав розвиватися і як лікувально-бальнеологічний центр. Штучне озеро з підігрівом дало можливість приймати туристів і влітку.

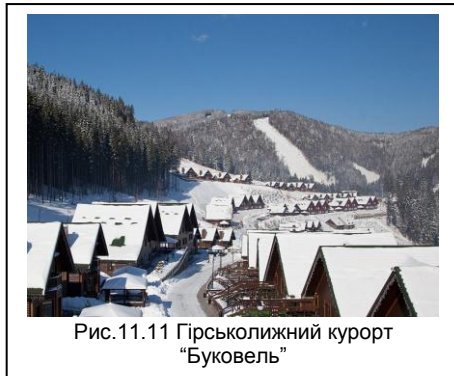

Рис.11.11 Гірськолижний курорт "Буковель"

В етнографічному відношенні Івано-Франківщина складається з Опілля, Покуття, Бойківщини та Гуцульщини. Їх мешканці зберегли деякі відмінності у мові, одязі, культурі та побуті, що теж може бути об'єктом уваги туристів.

Івано-Франківщина є батьківщиною князя Ярослава Осмомисла і княгині Єфросинії Ярославни, султанші Роксолани, Олекси Довбуша, письменників Івана Вагилевича, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Марійки Підгірянки, композитора Анатолія Кос-Анатольського, художників Ярослава Петрака та Василя Касіяна, політичних діячів Дмитра Вітовського та Степана Бандери. Тут бували і працювали Іван Франко, Михайло Грушевський, Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Михайло Коцюбинський, Максим Рильський та інші.

Архітектурні пам'ятки **Закарпатської області** вирізняються особливою специфікою, що підкреслює власну

історичну долю цього регіону, тісно пов'язану з історією тих держав (Угорщини, Румунії, Чехословаччини), до складу яких він належав. Тут збереглося чимало замків колишніх вельможних господарів краю. Зазвичай, ці цитаделі будувались у стратегічно важливих, добре захищених місцях. Згуртовуючи навколо себе населення, що під час небезпеки шукало прихистку за їх стінами, вони поступово перетворювалися на міста. Так, з неприступної фортеці Гунг IX ст., яка не збереглася до наших днів, бере початок місто **Ужгород** – адміністративний центр Закарпатської області. У XIV ст. в Ужгороді будується інший замок, що належав феодалам Другетам. Нині у ньому розміщені експозиції картинної галереї та краєзнавчого музею. Результатом тривалого релігійного протиборства між католиками та протестантами стали будівлі єзуїтської колегії та костелу, які у наші часи стали кафедральним собором греко-католицької церкви та єпископською резиденцією. Від XVIII ст. до нашого часу збереглися будівля жупанату, римо-католицький костел, дерев'яна Шелестовська церква, чимало житлових і господарських будівель у старій частині міста. XX сторіччя теж залишило свій слід у формуванні архітектурного ансамблю міста: саме тоді було збудовано синагогу та кальвіністський костел.

Своєю славною історією та кількістю архітектурних пам'яток майже не поступається обласному центру **м. Берегове**, закладене в XI ст. як центр розвитку виноградарства. Серед найвизначніших його історико-архітектурних об'єктів слід відзначити Всіхсвятський костел XIV-XIX ст., костел Реформаторів XV ст., ансамбль споруд “Княжий двір” XVII-XIX ст., старовинні особняки та громадські споруди.

Виноградів

приваблює увагу туристів руїнами замку та палацом баронів Перені (рис.11.12), будівлями колишнього францисканського монастиря XIV-XVII ст. Знаковими для регіону і країни є туристичні ресурси сіл **Ділове та Королеве**. У першому з них за одними з розрахунків

Рис. 11.12 Палац баронів Перені у Виноградіві

знаходиться географічний центр Європи, про що свідчить скромний обеліск, а у другому знайдено найдавнішу в Україні ранньопалеолітичну стоянку (500 тис. р. т.).

Символом **м. Мукачеве** є замок Паланок XI ст. (рис.11.13). Це унікальний зразок середньовічної фортифікаційної архітектури, у якому поєднуються різні стилі. Замок розташований на горі вулканічного походження заввишки 68 м, завдяки чому він ніби возвеличується над навколишньою рівнинною місцевістю. У кінці XIV – на початку XV ст. замком володів подільський князь Ф. Коріятович, який значно розбудував його, у т.ч. прорубавши у скелястій горі 75-метровий колодязь. У подальші роки замок належав М. Естергазі, Г. Бетлен, Юрію I Ракоці тощо. Після захоплення замку на початку XVIII ст. австрійці його реконструювали і перетворили на найсильнішу фортецю на сході Австрійської імперії. З кінця XVIII до кінця XIX ст. у замку розміщувалася політична в'язниця Австро-Угорської імперії. Певний час у замку розміщувалося профтехучилище. Сьогодні тут розміщується історичний музей, де можна побачити відреставровану середньовічну фортифікаційну архітектуру, рідкісні предмети кам'яного віку, зброю, етнографічні колекції мешканців Закарпаття, полотна видатних живописців регіону, колекцію ікон XVI-XIX ст.

Серед інших пам'яток м. Мукачеве варто виділити Миколаївський монастир XVII ст., церкви та костели, ратушу, житлові будинки.

Символічною пам'яткою архітектури є палац Шенборнів у с. **Чинадійово** (рис.11.14). Палац має 365 вікон, 12 входів, 4 башти на позначення днів, місяців та пір року. У парку, що оточує палац, викопано став, обриси якого збігаються з картографічним зображенням тодішньої Австро-Угорської імперії. Туристам розповідають чимало легенд, пов'язаних із замком та його господарями.

Руїнами замків XIII ст. відомі **с. Невицьке**, **м. Хуст**, **с. Чинадійово**, культовими спорудами – **Рахів**, **Свалява**, **Хуст**, **Ясіня**.

Окремо варто відзначити дерев'яні церкви Закарпаття, які у 2013 р. були включені до об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Церква Вознесіння Господнього (сmt Ясіня), Церква Святого Михайла (с.Ужок).

Рис. 11.13 Замок Паланок у Мукачевому

Рис. 11.14 Палац Шенборнів у Чинадійово

Із Закарпаттям пов'язані життєві шляхи історика І. Пастелія, поета і прозаїка О. Духновича, композитора Б. Бартока, угорського художника Ш. Холлоші. У **Береговому** зведені пам'ятники угорському королю Іштвану I, який ввів на цих землях християнство, та видатному угорському поетові Ш. Петефі.

На стику української, румунської, угорської та частково турецької культур формувалась архітектурна спадщина **Чернівецької області**.

Найбільшою концентрацією об'єктів архітектурної спадщини вирізняється адміністративний центр Буковини – **м. Чернівці**. До таких об'єктів належать Миколаївська, Вознесенська і Спиридонівська церкви XVII-XVIII ст., Святодухівський кафедральний собор, Вірменська церква XIX ст., Миколаївський кафедральний собор, церква Успіння Богородиці XX ст., ратуша XIX ст., будинок музично-драматичного театру О. Кобилянської, житлові будинки старої частини міста. Водночас, окремої уваги заслуговує будівля колишньої резиденції митрополитів Буковини і Далмації, яка внесена до об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО (рис. 11.15).

Архітектурний комплекс резиденції православних митрополитів Буковини було збудовано завдяки зусиллям єпископа Євгенія Гакмана, який у 1863 р. домогся в Австрійського імператора дозволу на його спорудження. Саме він, відразу після освячення Кафедрального собору Святого Духа, заклав перший камінь у фундамент майбутньої резиденції.

Будівництво тривало з 1864 до 1882 рр.

Рис. 11.15. Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (тепер Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

Проект архітектурного комплексу виконав відомий чеський архітектор, академік Йозеф Главка. Він спроектував нетрадиційний комплекс споруд у дусі еклектики з переважанням елементів візантійського та романського стилів. Цей проект неодноразово посідав призви місця на відомих конкурсах архітекторів того часу, зокрема він був відзначений на всесвітній виставці у Парижі. Архітектурний комплекс складається із трьох монументальних споруд-корпусів: головного, духовної семінарії з церквою Трьох Святителів і пресвітерія.

Тепер у колишній резиденції митрополитів Буковини розміщуються навчальні корпуси Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У головному корпусі знаходиться ректорат і факультет іноземних мов. Серед приміщень головного корпусу вирізняються мармурова та червона зали. Раніше це були, відповідно, синодальна зала та зала засідань священного синоду. У наш час у них проводяться засідання вченої ради університету, наукові конференції тощо. Мармурова зала у свій час була однією з найкрасивіших у Європі. На жаль, пожежа 1944 р. завдала великої шкоди цьому приміщенню – постраждав не лише інтер'єр, а й синодальна бібліотека, а тому її довелося реставрувати. Червона зала збереглася у початковому вигляді. Стіни цієї зали прикрашені червоним китайським шовком, дерев'яна стеля декорована орнаментом, а підлога викладена паркетом із червоного бука, дуба та зеленої липи. У лівому від входу в університет крилі

(корпус VI) розміщується філософсько-теологічний факультет, у якому 1993 р. вперше в Україні було відновлено теологічне відділення. У цей же рік було відновлено також богослужіння у церкві Трьох Святителів.

Покрівля усієї колишньої резиденції митрополитів вкрита орнаментованою черепицею, схожою на буковинські народні узорі. Посередині головного корпусу над входом височить башта з годинником і куполом, який по колу прикрашений зірками Давида. У червні 2011 р. 35 сесія Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО прийняла рішення про включення архітектурного ансамблю резиденції митрополитів Буковини і Далмації до списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Однією з візитівок не лише Чернівецької області, але й усієї України є **Хотинська фортеця**, яка розміщується на околиці однойменного міста (рис. 11.16). Вона веде свій початок від Хотинського форту, який був створений у X ст. князем Володимиром Святославовичем для укріплення південного заходу Русі. З часом форт було перебудовано у фортецю, що розміщувалася на перетині важливих торговельних шляхів, які з'єднували Київ з Поділлям та Придунав'ям. У 1250-1264 рр. князь Данило Галицький та його син Лев перебудували фортецю. Навколо неї з'явилася семиметрова кам'яна стіна та рови завширшки 6 м.

Наприкінці XIV ст. молдавський володар Стефан III Великий у черговий раз перебудував фортецю. Він особисто керував реконструкцією. У цей час було збудовано мур завширшки 5-6 м і заввишки 40 м, п'ять башт, рівень двору фортеці піднято на 10 м. Були викопані також

Рис.11.16 Хотинська фортеця

глибокі підвали для зберігання провіанту. Саме після цієї реконструкції Хотинська фортеця практично повністю набула сучасного вигляду, за винятком південного муру та південної (в'їзної) брами з дерев'яними мостами, які звели турки на початку XVIII ст. За багато років свого існування фортеця

виконувала різні функції та належала до різних держав. Так у XIV-XVI ст. вона була резиденцією молдавських правителів, пізніше перебувала під владою турків, поляків, росіян, австрійців. У першій половині XIX ст. Хотинська фортеця утратила своє колишнє оборонне значення. Тепер на території фортеці створено Державний історико-архітектурний заповідник “Хотинська фортеця”. Тут проводяться свята козацької звитяги та знімаються кінострічки. Стіни Хотинської фортеці використовувалися у кінофільмах “Захар Беркут”, “Балада про доблесного лицаря Айвенго”, “Стріли Робін Гуда”, “Тарас Бульба”.

На Буковині набуло значного поширення дерев'яне культове зодчество. Серед його зразків — церква Св. Іоанна Сочавського із дзвіницею (XVIII ст., с. **Виженка**), церква Св. Миколая (XIX ст., смт. **Путила**). Туристичний інтерес викличуть старообрядницька церква XX ст. у **Білій Криниці**, синагоги **Вижницьі**, костел у **Сторожинці** та ін.

Із Буковиною пов'язані долі Ю.Федьковича, О. Кобилянської, М. Емінеску, В. Александрі, І. Франка, Лесі Українки, М. Лисенка, М. Коцюбинського, В. Стефаніка, М. Черемшини, Н. Яремчука, В. Івасюка, С. Ротару та ін.

11.2. Подільський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу Подільського рекреаційно-туристичного району входять Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області (рис. 5 додатку К). Площа району – 60,9 тис. км², або 10,1 % загальної території України. У районі проживає 4001 тис. осіб. Показник урбанізації – близько 50,5 %. Характерними особливостями району є невисокий рівень промислового розвитку, порівняно сприятлива екологічна ситуація, значний потенціал рекреаційних ресурсів, зручне геополітичне і транспортне положення.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. *Рельєф* Подільського туристичного району вирізняється великим різноманіттям: пологі рівнини чергуються із горбогір'ями, глибокими річковими долинами з крутими схилами, ярами та балками.

Значна частина району зайнята Подільською височиною, абсолютна висота якої в регіоні сягає 443 метрів (гора Попелиха біля села Мечиців Бережанського району Тернопільської області). У центральній частині Тернопільської області рельєф Подільської височини набуває платоподібних форм (Тернопільське плато), а для Придністров'я характерна наявність безлічі глибоких каньйоноподібних долин річок, ярів і балок. Подекуди в долинах численних річок на поверхню виступають метаморфічні та магматичні породи Українського щита, утворюючи пороги та водоспади й додаючи мальовничості ландшафтам. Окремо виділяють Товтровий кряж (Медобори), що перетинає Тернопільську та Хмельницьку області з північного заходу на південний схід. Цей колишній бар'єрний риф складається з вапняків, тому тут розвинені карстові форми рельєфу. На південному заході Тернопільської області поширені горби Опілля.

Крайня північно-західна частина Тернопільської області лежить у межах пологих рівнин Малого Полісся, які змінюються на південь горбогір'ями Кременецьких гір. Північна частина Хмельницької області лежить у межах Поліської низовини, рельєф якої являє собою плоску рівнину, що на північному заході упирається в невеликий уступ Волинської височини. На північному сході Вінницької області та центральній частині Хмельницької Подільська височина змінюється Придніпровською, схили якої розчленовані долинами річок і ярами, особливо у південно-східній частині.

Серед геологічних ресурсів Поділля унікальними за своєю природою є спелеологічні ресурси, насамперед, карстові печери, яких у регіоні нараховується більше сотні. Але, на думку вчених, тут відкрито лише п'яту частину всіх печер. На Поділлі знаходяться найдовші гіпсові печери світу з нескінченими лабіринтами, залами казкової краси, підземними струмками та озерами. Розташовані вони на глибині від 10 до 50-60 метрів. Кожна з печер є унікальною і неповторною за своєю красою, але є ряд спільних ознак, властивих усім гіпсовим печерам Поділля. У них переважають вузькі щілинні ходи, поєднані з тектонічними тріщинами двох основних напрямків: північно-західного, паралельного до Карпат, і північно-східного, перпендикулярного до них. У місцях згущення та перетину тектонічних тріщин різних напрямків утворюються різноманітної форми порожнини – зали.

Найдовшою гіпсовою печерою не лише Поділля, а і світу є Оптимістична печера. Сумарна картографована довжина її ходів із кожним роком збільшується і сягає вже близько 240 км, поступаючись лише системі вапнякових печер Флінт-Мамонтова в США. До недавнього часу потрапити до Оптимістичної печери можна було лише у складі робочих експедицій, а з 2011 року тури туди стали можливі для широкого загалу туристів. У печері обладнаний унікальний в Україні спелеомузей із зразками найцікавіших печерних утворень.

Другою за довжиною (134 км) у Подільському рекреаційно-туристичному районі є печера Озерна (або Голубі Озера). Своєю назвою ця печера завдячує великим підземним озерам із середньою глибиною 1,5-2,0 м. Система ходів печери утворює дві системи лабіринтів - Близькій і Дальній райони. У Близькій район нині допускаються групи досвідчених туристів, а Дальній залишається закритим для екскурсій і вважається занадто важким для проходження.

Еталоном гіпсового карсту спелеологи називають печеру Млинки, довжина якої сягає близько 46 км. Стіни печери майже суцільно вкриті білосніжними, сірими, коричневими кристалами вторинного гіпсу. Особливістю печери є те, що в її межах можна прокласти маршрут будь-якої категорії складності проходження, тому вона використовується для проведення змагань зі спелеології.

Однією ж із найбільш вивчених у регіоні є печера Кришталева (Кривченська). Її галереї електрифіковані і обладнані для відвідування туристами. Загальна протяжність розвіданих ходів становить 23 км, а електрифікований туристичний маршрут – 2,8 км. За незвичайну красу Кришталеву печеру називають підземною перлиною Поділля.

У Гусятинському районі знаходиться вертикальна печера – Перлина. Вона утворилася у вапняках Товтровоного кряжу, має форму колодязя, у якому на глибині 10-30 м розгалужуються горизонтальні ходи.

Середовище печер (стабільна температура, відсутність шкідливих мікроорганізмів) сприятливе для лікування хворих на бронхіт, астму тощо. Печери у давнину були місцями життя людей, їхніми схованками від ворогів. Стоянки трипільців виявлено в печері Вертеба, яку називають «Наддністрянською Помпесю» за багаті археологічні знахідки. Серед печер цікавою

для дослідників є Язичеська (або Скельний храм), яка використовувалася як культовий храм у дохристиянські часи.

Загалом, з-поміж рівнин України рельєф Подільської височини з пасмами Подільських Товтр, Опілля та Розточчя з характерними для них яружно-балковими та карстовими формами рельєфу є найбільш привабливим для розвитку туризму.

Помірно-континентальний *клімат* із теплим вологим літом і м'якою зимою дозволяє організовувати в районі досить широкий спектр видів рекреаційної діяльності. Середня температура січня становить $-4...-6^{\circ}\text{C}$, липня – $+18,5...+20,5^{\circ}\text{C}$. Влітку температура може підвищуватися до $+38^{\circ}\text{C}$, а взимку знижуватися до -34°C . Опади територією регіону розподіляються нерівномірно: від 480 мм на півдні та південному сході Вінницької області до 800 мм за рік – на північному заході Тернопільської. Більша їхня частина випадає влітку. Висота снігового покриву – 5-16 см, в середньому він утримується 75-90 днів.

Річкова мережа Подільського району досить густа, представлена річками, що входять до басейну Дністра (Золота Липа, Стрипа, Серет, Нічлава, Збруч, Гнила, Смотрич, Студениця, Ушиця, Мурафа), Прип'яті (Горинь, Іква, Вілія, Хомора, Случ), Південного Бугу (Соб, Рів, Згар, Десна, Бужок) та Дніпра (Рось, Роставиця, Гуйва). Загальна довжина річок сягає 27,1 тис. км (13% від загального показника у країні). Найбільшими та найбільш використовуваними з рекреаційними цілями є річки Дністер, Південний Буг, Збруч, Случ, Горинь тощо. Так *традиція туристичних сплавів Дністром була відома майже століття тому*. Річки басейну Дністра мають глибоко врізані долини, а річки басейну Прип'яті – широкі та заболочені. На Південному Бугу у незміненому природному вигляді збереглися пороги. Річки району можуть використовуватися для організації купання та водних видів туризму, а їх мальовничі долини надають привабливості ландшафтам. Захоплення викликають водоспади на околицях сіл Рукомиш, Нирків та Русилів. Значна частина річок регіону має довжину до 10 км, що виключає їх використання для більшості водних занять, але наявність навіть таких річок підвищує рекреаційне значення території та служить невід'ємним елементом пейзажу. З рекреаційною метою в регіоні використовуються ставки, їх кількість (5893) та площа водної поверхні (40,4 тис. га) є однією із найбільших в Україні [3].

Для туристів буде цікаво знати, що на Тернопільщині знаходиться найбільший в рівнинній Україні «Червоногородський» (інша назва – «Джуринський») водоспад, висота якого сягає 16 м; найвищий в Україні прямовисний скелястий річковий берег (річка Дністер) заввишки 250 м та завдовжки 1,5 км; найбільший в Україні та один із найбільших у Європі – Дністровський каньйон; найбільший водоспадистий струмок Русилівський, на якому можна нарахувати до 14 водоспадів.

Велику рекреаційну цінність становлять мінеральні води. Цінні й унікальні мінеральні води виявлено біля Летичева, Кам'янця-Подільського, Сатанова, Полонного Хмельницької області, Конопівки та Настасіва Тернопільської області, Хмільника, Житників, Козятина та Литовця Вінницької області. Усього ж у регіоні виявлено 19 родовищ мінеральних вод, із них експлуатуються лише 9. Загальні експлуатаційні запаси мінеральних вод регіону становлять 5,1 тис. м³, а використовується лише 0,7 тис. м³. Мінеральні води даного туристичного району використовуються для лікування та профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту та опорно-рухового апарату, регуляції обмінних процесів організму, виведення радіонуклідів.

Подільський рекреаційний район лежить у межах природних зон широколистяних лісів і лісостепу, що визначає багатство та різноманітність рослинного покриву та фауни, проте природні ландшафти є значною мірою зміненими сільськогосподарською діяльністю людини. Площа лісів регіону становить 805,5 тис. га, що складає 10 % площі лісових масивів України. Лісистість території сягає 12 %. Основні лісоутворюючі породи – це дуб, бук, граб, ясен, клен, липа, в'яз. Багато лікарських рослин: конвалія, липа серцелиста, первоцвіт, звіробій, валеріана, наперстянка, лепеха тощо. Великі площі займають луки та лучні степи. З тварин, які мають значення для організації промисельного туризму, водяться козуля, вовк, лисиця, заєць-русак, свиня дика, дикі качки, білка, куниця. Водойми багаті рибою.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. У рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, найбільш значущими серед яких є природний заповідник «Медобори» та національні природні

парки: “Дністровський каньйон”, “Подільські Товтри”, “Кременецькі гори”, “Кармелюкове Поділля”.

Природний заповідник “Медобори” (Гусятинський і Підволочиський райони Тернопільської області) створений у 1990 році. Загальна площа заповідника становить 9,5 тис. га. До 2010 року частиною заповідника була його філія — «Кременецькі гори» (нині НПП «Кременецькі гори»). Заповідник створено з метою збереження у природному стані унікальних природних комплексів Подільських Товтр (Медоборів), генофонду рослинного та тваринного світу. Товтри є унікальним геолого-геоморфологічним та палеогеографічним феноменом національного й міжнародного значення. Із цікавих визначних пам'яток заповідника варто відзначити геологічне відшарування Товтрової гряди у Сліпому Яру, карстові печери («Перлина», «Христина», «Пуща Відлюдника»), карстові озера, мінеральні джерела, язичницькі городища біля гір Звенигород, Говда, Богит. На території заповідника «Медобори» функціонують екологічні стежки «Гостра Скеля», «Пуща відлюдника», «Богит».

НПП «Дністровський каньйон» (Борщівський, Бучацький, Заліщицький і Монастириський райони Тернопільської області) створений 2010 року і займає площу 10,8 тис. га. До його складу увійшли землі однойменного регіонального ландшафтного парку площею 10 тис. га. Парк створений із метою збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів лісостепової зони в районі середньої течії річки Дністер. Схили Дністра вкриті реліктовою лісовою та степовою рослинністю. Дністровський каньйон відомий своїми скельними відслоненнями з химерними формами, печерами, гротами, навісами, водоспадами. На території парку (або поруч із ним) виявлено близько 50 печер, у т. ч. Оптимістична й Озерна. Тут знаходяться значні запаси мінерально-лікувальних вод. На річці Джурин розташований найвищий рівнинний водоспад України – Червоногородський. Дуже цікаво побачити водоспад взимку, коли намерзають бурульки різних розмірів і форм, утворюючи химерні льодові замки. Місцевість також багата пам'ятками історії та культури (понад 430 об'єктів). Загалом, каньйон вражає своїми масштабами, красою, величчю, саме тому Дністровський каньйон визнаний одним із 7 природних чудес України. *Для Подністров'я є зручними водний, пішохідний чи автомобільний*

види туризму. Бажання сплавитися Дністром приваблювала й донині приваблює українських та іноземних мандрівників.

НПП «Подільські Товтри» (Городоцький, Чемеровецький і Кам'янець-Подільський райони Хмельницької області) – це найбільший за площею (261,3 тис. га) національний природний парк України. Заснований він 1996 року. До складу парку увійшли понад 130 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, з них 23 – загальнодержавного значення: 15 заказників, 4 геологічні пам'ятки природи, печера "Атлантида", 1 ботанічний сад – у м. Кам'янець-Подільському та 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва; а також понад 300 історико-архітектурних і 19 археологічних пам'яток. На території природного парку розташовано понад 20 стаціонарних рекреаційних установ (санаторіїв, турбаз, будинків відпочинку тощо). Згідно рішення всеукраїнського Інтернет-опитування 2008 р., НПП «*Подільські Товтри*» визнаний одним із 7 природних чудес України.

НПП "Кременецькі гори" (Кременецький і Шумський райони Тернопільської області) створений 2009 року. Загальна площа парку сягає 6,95 тис. га. Кременецькі гори – це одночасно геолого-геоморфологічний феномен Північно-Подільського уступу, місцезнаходження рідкісних екосистем і сотень пам'яток історії та культури багатьох народів Європи. Регіон перспективний для розвитку рекреаційно-оздоровчої галузі, туризму, зимових видів спорту, але інфраструктура для обслуговування туристів розвинена недостатньо. На території парку організовано три еколого-освітні стежки: "Бона", "Гора Божа", "Дівочі скелі".

НПП «Кармелюкове Поділля» (Тростянецький і Чечельницький райони Вінницької області) створений 2009 року. Парк має площу 20,2 тис. га. Найвищу його цінність становлять унікальні дубово-грабові масиви, що надають притулок багатьом рідкісним рослинам середземноморської і середньоевропейської флори, серед яких і види Червоної книги України. Парк має важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Виникнення перших поселень на території Подільського рекреаційного району датується раннім палеолітом (300-100 тис. років тому). Територія

Тернопільської області починає заселятися дещо пізніше – 50 тис. років тому. Слов'янське населення з'явилося на цій території у VII-IX ст. і було представлене племенами уличів, хорватів і тиверців. У різні часи окремі частини Поділля входили до складу Київського, Теребовлянського та Галицького князівств, поки нарешті вся територія не потрапила під контроль Галицько-Волинського князівства. У середині XIII ст. воно було захоплене монголо-татарами, а у XIV ст. території сучасного Поділля стали частиною Великого князівства Литовського, окрім центра та півдня Тернопільської області, які захопили поляки. Після Кревської унії на дані території поширюється вплив поляків. За часів польського панування на даній території, крім сільського господарства, стрімко розвиваються ремесла та торгівля, багато в чому завдяки єврейському населенню. Довгий час край разом із іншими західними областями був ареною боротьби за релігійні переконання. Крім того, Поділля часто потерпало від нападів турків і татар, а також повстань, що час від часу спалахували, спричинені незадоволенням місцевого населення польською релігійною, національною та економічною політикою. Руйнівними для економіки краю стали Визвольна війна та турецька окупація. Після другого поділу Польщі Вінниччина, Хмельниччина і північні райони Тернопільщини потрапляють до складу Російської імперії, решта території Тернопільщини – до складу Австрійської імперії, де вона перебувала до 1918 року. Проіснувавши у складі ЗУНР менше року, Тернопільщина була захоплена Польщею. І тільки в 1939 році вона була об'єднана з Україною у складі СРСР. Складна історична доля відбилася й на архітектурній спадщині району.

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси району. На території Подільського туристичного району зберігається значна середньовічна спадщина у вигляді замків та фортець. Архітектурна спадщина більш пізніх часів представлена культовими спорудами, палацами, адміністративними та жилими будинками XVIII-XX ст.

Вінницька область. Ареною боротьби православної та католицької церков за релігійні переконання місцевого населення стала **Вінниця**. У результаті такого змагання за вплив у місті з'явилися єзуїтський і домініканський (пізніше перероблений на православний) собори, а також Преображенський і Благовіщенський монастирі, Свято-

Миколаївська церква та костел капуцинів. До XVIII ст. відноситься палацово-парковий ансамбль М. Грохольського. У місті багато архітектурних споруд, які представляють XIX століття: особняків, культурних, адміністративних, навчальних та господарських будівель. Серед найбільш відомих – національний музей-садиба знаменитого хірурга М. Пирогова (рис.11.17). Музейний комплекс розташований на околиці міста Вінниця у мальовничій садибі Вишня, де впродовж останніх двадцяти років (1861-1881 рр.) жив і працював видатний вчений, творець воєнно-польової хірургії М. Пирогов. До складу музейного комплексу входять такі об'єкти: будинок, у якому жив М. Пирогов, і де розміщена експозиція, присвячена його життю та діяльності; музей-аптека з інтер'єрами приймальні та операційної; церква-некрополь, де міститься саркофаг із набальзамованим тілом науковця; парк, у якому збереглися дерева, посаджені М. Пироговим. Садиба М. Пирогова є пам'яткою історії національного значення та природоохоронним об'єктом загальнодержавного значення.

Рис. 11.17. Національний музей-садиба М. Пирогова

Розважальні ресурси міста представлені, насамперед, державним академічним музично-драматичним театром імені Садовського, академічним обласним театром ляльок «Золотий ключик», обласною філармонією.

Гордістю Вінниці та одним із нових символів міста став світломузичний фонтан «ROSHEN» (рис.11.18). Збудований він у руслі річки Південний Буг навпроти острова Кемпа (Фестивального) і відкритий у 2011 році. Фонтан вражає своїми розмірами. Висота його центрального струменя сягає до 63 м, а фронтальний розліт до 140 м. Він є найбільшим світломузичним

фонтаном на відкритій воді у Європі. Це одне з улюблених видовищ жителів Вінниці та гостей міста.

Рис. 11.18. Фонтан «ROSHEN» у Вінниці

Цікавими туристично-екскурсійними об'єктами Вінничини є залишки скельних храмів. Унікальний скельний монастир із комплексом споруд XI-XIX ст., до якого входять 3 печерних церкви, розташований у гротах над Дністром у **с. Лядова**.

Печерний храм з унікальними рельєфними композиціями та написами був виявлений у розколинні скелі над річкою Бушка у **с. Буша**. Саме тут у 2000 р. створений Державний історико-культурний заповідник „Буша” (рис.11.19). До його складу, крім печерного храму, входять 4 пам'ятки археології від III тис. до н. е. до XII ст. н. е., залишки фортеці та підземних ходів XVI-XVII ст., міська ратуша XVI ст.

Однією із його складових є музей просто неба – парк історичної скульптури, розташований довкола вцілілої башти замку. Нині цей парк налічує сотні кам'яних скульптур, їх кількість щорічно збільшується за рахунок проведення традиційного пленеру “Подільський оберіг”, у якому беруть участь скульптори, архітектори, каменотеси України.

Велику кількість сакральних споруд, що належать різним конфесіям, має м. **Шаргород**, а також **Бар** і **Могилів-Подільський**. У м. **Хмільник** до наших днів дійшли оборонна вежа, костел Усікновення і палац.

Троїцький монастир, що в селищі **Браїлів**, був збудований як монастир тринітаріїв, а на початку XIX ст. він перейшов до рук православної громади. Є у Браїлові й католицький костел, що носить таку саму назву.

Селище відоме також відбудованим палацово-парковим комплексом, що колись належав родині фон Мекк (рис.11.20).

Рис.11.19 Державний історико-культурний заповідник "Буша"

Рис.11.20 Палац родини фон Мекк у Браїлові

Зараз тут розміщений державний музей видатного російського композитора П. Чайковського, що тривалий час листувався з господинею маєтку та на її запрошення жив і творив тут.

В околицях **с. Стрижавки** знаходяться залишки однієї з найзагадковіших на території України споруд ХХ ст. – воєнної ставки А. Гітлера, званої під назвою "Вервольф". Усі задіяні в її будівництві військовополонені були розстріляні. Сам фюрер пробув тут загалом близько п'яти місяців. Під час відступу окупантів "Вовче лігво" було знищене.

На Вінниччині збереглося чимало чудових палацово-паркових комплексів, зокрема, в містах **Тульчин** (рис.11.21) і **Немирів**, у селищі **Муровані Курилівці**, у селах **Антопіль**, **Верхівка**, **Вороновиця** (рис.11.22), **Котюжани**. Грандіозним палацово-парковим комплексом ХVIII ст., що колись належав відомому польському магнатові С. Потоцькому, відоме місто **Тульчин**. Після конфіскації маєтку на користь російської казни тут побували О. Суворов, І. Котляревський, майже всі декабристи та О. Пушкін. У місті збереглися будівлі ХVIII-ХІХ ст., серед яких будинок декабристів, будинок П. Пестеля, будинок офіцерського зібрання. Ще однією пам'яткою Тульчина є Успенська церква. У палаці с. **Вороновиця** розміщується музей авіації, у якому відомий авіаконструктор О. Можайський випробовував свої моделі планерів і спроектував літак-моноплан. У селі є дерев'яна Михайлівська церква. У

пейзажному парку селища **Муровані Курилівці** зберігся палац, а також залишки укріплень XVI ст. із підземними казематами.

Рис. 11.21 Палац Потоцьких у Тульчині

Рис. 11.22 Палац Грохольських у Вороновиці

Історичні події, що відбувалися на території сучасної **Тернопільської області**, залишили свій відбиток у її історико-культурній і архітектурній спадщині. За кількістю пам'яток архітектури національного значення Тернопільщина займає п'яте місце серед областей України, за кількістю історичних місць – друге [3]. На державному обліку перебуває близько 1200 пам'яток архітектури й містобудування, з яких 180 – національного значення.

Адміністративний центр області – м. **Тернопіль** – був заснований у 1540 р., коли коронний гетьман Ян Тарновський за наказом польського короля Сигізмунда I на берегах р. Серет почав зводити фортецю для боротьби з набігами татар. Давні укріплення не збереглися. Старий замок на початку XIX ст. був перебудований на палац (рис.11.23). Наприкінці XVI ст. було збудовано найстарішу у місті Воздвиженську церкву (рис. 11.24). Згодом постають Воскресенська церква, а після входження міста до складу Австрії – Домініканський костел. XIX століття відзначилося появою оригінальних житлових будівель, XX ст. – спорудою драматичного театру.

Славиться Тернопіль і великою кількістю парків, перший із яких був закладений ще у 1860 р. У мальовничому місті Тернопіль знаходиться регіональний ландшафтний парк «Загребелля», куди входять і чудовий дендропарк, і лісопарки «Кутківці» на березі Тернопільського ставу, і лісове урочище „Пронятин”. Окрасою міста є театральний майдан і бульвар

Шевченка. У Тернополі навчалася видатна співачка Соломія Крушельницька. На її батьківщині, в с. **Біла** Буцацького району, створено меморіальний музей.

Рис. 11.23 Тернопільський замок

Рис. 11.24. Воздвиженська Церква у Тернополі

Справжньою перлиною Західної України є старовинне місто **Бережани**, що веде свою історію із середини XIV ст. Окрасою міста колись був Бережанський замок із Троїцьким костелом, збудовані родиною Синявських у XVI - XVIII ст. На відміну від інших твердинь, Бережанський замок постав не на високій горі, а у заболоченій річковій долині на острові, утвореному двома рукавами річки Золота Липа. Замок був головною резиденцією родини Синявських, тому відзначався не лише своєю ефективною фортифікацією, але й палацовими корпусами та їх високомистецьким оформленням. Неповторний архітектурний образ міста Бережани формують також православна Миколаївська дерев'яна церква, костел Різдва Діви Марії, монастир Бернардинців, вірменська церква та синагога. На характерній для східноєвропейських міст площі Ринок знаходиться незмінний атрибут – ратуша, що й нині виконує функції адміністративної будівлі, а також історико-культурного центру, оскільки в ній розмістились експозиції чотирьох музеїв. З 2001 року місто має статус державного історико-культурного заповідника.

Місто **Бучач** також відоме своїми архітектурними пам'ятками. У XVI-XVII ст. місто було добре укріпленою фортецею. Від замку XIV-XVII ст. тут залишилися лише руїни.

Архітектурне надбання міста становлять будівля міської ратуші (рис. 11.25), церкви, монастирі та костели XVI-XVIII ст. (Хрестовоздвиженська церква, церква Св. Миколая з різьбленим іконостасом і розписом, Покровська церква з унікальним різьбленням по дереву, Успенський костел).

Візитівкою міста **Заліщики** є мальовнича панорама міста (рис. 11.26), що лежить у петлі Дністра. Серед архітектурних споруд міста виділяються палац Понятовських, костел, стара синагога. Окрасою міста є старовинний заповідний парк над Дністром, де зростають понад 400 унікальних дерев більш як 40 видів. Свого часу місто було кліматичним курортом, про що нагадують вілли початку ХХ ст.

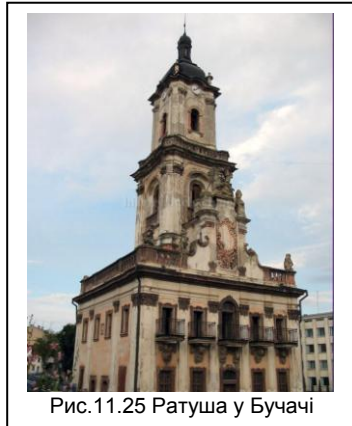

Рис. 11.25 Ратуша у Бучачі

Рис. 11.26. Панорама м. Заліщики

Історичним скарбом Тернопільщини та справжньою окрасою старовинного міста **Збараж** є замок (рис. 11.27). Цей замок неодноразово зазнавав руйнувань і знову відбудовувався. У 1994 р. він був включений до складу Державного історико-архітектурного заповідника, а у 2005 р. йому було надано статус національного, з назвою: Національний заповідник "Замки Тернопілля". Нині заповідник об'єднує 11 стародавніх споруд: Збараський замок, Вишневецький архітектурно-ландшафтний комплекс, Скалацький замок, замки у м. **Теребовля**, смт. **Микулинці**, с. **Язловець**, с. **Підзамочок**, смт. **Золотий Потік**, смт **Скала Подільська**, с. **Кривче**, м. **Чортків**.

Національний заповідник сьогодні – це сучасний музей, який щорічно відвідують десятки тисяч туристів, для котрих відкрито виставкові зали Збараського, Вишневецького і Скалацького замків, оригінальний органний зал на 80 місць, що працює в одному із флігелів Збараського замку і аналогів якому немає в Україні.

Рис. 11.27 Збараський замок

Волинськими Афінами раніше іменувався **Кременець** – найбільший освітній центр колишнього Волинського намісництва. Тут функціонувала вища гімназія, будівля якої й дотепер залишається однією з найкращих у місті (рис.11.28). Прикрашають Кременець і парафіяльний костел, і Миколаївська церква з ошатною дзвіницею у стилі бароко, і жіночий Свято-Богоявленський монастир. Над містом височіє Замкова гора (Бона) з руїнами надвотornoї вежі з арковим готичним проїздом і мурами. Усі ці споруди увійшли до складу Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника, який був заснований у 2001 році.

Місто **Почаїв** приваблює православних християн із усієї Східної Європи знаменитим Свято-Успенським монастирем, що має статус лаври. Вона веде своє літочислення з першої половини XIII ст. і є однією з найбільших, після Києво-Печерської лаври, святинь православ'я в Україні. Нині Почаївська Свято-Успенська лавра – це величний архітектурний ансамбль (рис. 11.29), який складається із комплексу споруд, побудованих у різних архітектурних стилях у різні часи – шістнадцяти церков, резиденції архієпископа, дзвіниці, яка за висотою є третьою в Україні після дзвіниць Києво-Печерської лаври та Софії Київської, келій та духовної семінарії. Святині багаті на стінопис, скульптури, орнамент. Усі будівлі ідеально поєднуються з мальовничими ландшафтами, скелястим схилом гори та терасами. До найбільших реліквій лаври належать: слід стопи Матері Божої на камені, де б'є цілюще джерело, святі мощі першого ігумена монастиря Йова, чудотворна ікона Почаївської Божої Матері.

Рис.11.28 Єзуїтський колежіум у Кременці

Рис.11.29 Почаївська Свято-Успенська лавра

У селі **Зарваниця** знаходиться інша ікона Діви Марії, що є святиною для католиків. У 1995 році Зарваниця визнана місцем прощі віруючих греко-католицької церкви, куди стікаються сотні тисяч прочан із багатьох країн світу.

Складний шлях, позначений пожежами, війнами і руйнуваннями, пройшли культурно-історичні пам'ятки **Хмельницької області**. Однією з головних визначних пам'яток **Хмельницького** є домініканський монастир з костелом Св. Вікентія де Поля. В обласному центрі буремні роки пережили лише деякі особняки й адміністративні будівлі XIX-XX ст. Більшість визначних будівель і пам'яток Хмельницького з'явилася вже за радянської доби. До основних культурних пам'яток міста варто віднести художню галерею, музей історії міста та краєзнавчий музей. Улюбленим місцем відпочинку мешканців міста є сквер ім. Т. Шевченка, який прикрашений химерними металевими скульптурами майстра-сучасника Н. Мазура.

На теренах Хмельниччини розташований один із найпривабливіших туристичних об'єктів України – місто **Кам'янець-Подільський**, яке за кількістю пам'яток поступається лише Києву та Львову. Це одне з найдавніших міст України – перші згадки про нього датуються XI століттям. До творення неповторного архітектурного вигляду Кам'янця-Подільського у різні періоди його історії доклали майстерності архітектори та скульптори з Італії, Нідерландів, Вірменії, Польщі, Франції, Туреччини тощо. Недарма Кам'янець-Подільський часто називають містом-музеєм під відкритим небом, «квіткою на

камені», "перлиною Поділля". Своєрідність та унікальність його полягають у гармонійному поєднанні ландшафтів і містобудівної структури середньовічного міста з фортифікаційною системою, що не має аналогів у Європі. Враховуючи багату історико-архітектурну спадщину, у 1977 р. був заснований Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, а у 1998 р. перетворений на Національний історико-архітектурний заповідник "Кам'янець". Площа заповідника становить 121 га. Це, передусім, Старе місто, а також прилеглий каньйон річки Смотрич, Замковий міст, комплекс Старого й Нового замків. Найбільша цінність міста – це практично повністю збережений історичний центр – Старе місто. Воно знаходиться на півострові, який є природним утворенням. Річка Смотрич, прокладаючи собі шлях у скелястому каньйоні, утворила цей чудовий природний комплекс. У Старому місті знаходиться понад 150 історико-архітектурних пам'яток. Найпопулярнішими об'єктами є ратуша, костел св. Петра і Павла, Кушнірська вежа, Польська брама, Домініканський монастир. Неабиякий інтерес викликає й унікальний Замковий, або Турецький, міст, що сполучає Старе місто із Замковим комплексом.

Незважаючи на те, що все місто захоплює своєю архітектурою і створює враження, що час у ньому зупинився, одна з його визначних пам'яток виділяється на загальному тлі – це старовинна Кам'янець-Подільська фортеця (рис. 11.30).

Рис. 11.30. Кам'янець-Подільська фортеця

Вона є візитною картою міста, одним із найпопулярніших туристичних об'єктів України. У 2007 році фортеця увійшла до переможців проекту "Сім чудес України". Особливістю фортеці є унікальне поєднання ландшафтів зі створеною людиною неприступною фортифікаційною системою. Природа подарувала фортеці високі прямовисні береги та

широке русло Смотрича, а людина спорудила високі стіни з амбразурами. Фортеця складається з двох частин: Старої фортеці (Старого замку), що захищала підхід до перешийку між півостровом, на якому розміщувалося Старе місто, та «материком», і Нової фортеці (Нового замку), яка прикривала Стару фортецю з боку поля. Центральну частину фортеці – Старий замок – складає замкнутий неправильний чотирикутник кріпосних стін площею 1,5 га з вежами по периметру. Фортеця має частково відкритий підземний хід, який, згідно з давнім переказом, вів до Хотинської фортеці, що знаходиться за 30 км. Перші споруди фортеці належать до XI-XII ст., а основні укріплення – до XVI-XVII ст. У XIV-XV ст. фортеця була головним форпостом князівства Литовського на Поділлі, а з 1434 року і до кінця XVIII ст. – Речі Посполитої. На початку XIX ст. Стара фортеця втратила своє військове значення і стала в'язницею – спочатку для військових, а пізніше для цивільних. Тут тричі був ув'язнений Устим Кармелюк – ватажок селянського спротиву на Поділлі. Прослуживши місту найпотужнішим оборонним форпостом протягом багатьох століть, зараз Кам'янець-Подільська фортеця є однією з найкрасивіших пам'яток архітектури, зразком кращих фортифікацій Європи.

Значною історико-архітектурною спадщиною вирізняються міста області: **Зіньків** (руїни замку, костел, дві синагоги, садибний будинок), **Ізяслав** (руїни замку, монастир, католицький і православний храми), **Летичів** (вежі колишньої фортеці, комплекс споруд домініканського монастиря, костел, пам'ятник У. Кармалюку), **Сатанів** (вежі колишньої фортеці, православний, католицький та іудейський храми), **Старокостянтинів** (замок, вежа домініканського монастиря, костел і церква).

Місто **Меджибіж** відоме своєю фортецею (рис. 11.31), яка є однією з наймогутніших і найдавніших фортифікаційних споруд України, а також чудовим зразком поєднання ренесансного стилю та оборонної архітектури. Збудована вона на пагорбі між річками Південний Буг і Бужок у XVI ст. Вважається другою за популярністю фортецею в Хмельницькій області після Кам'янець-Подільської. Фортеця має форму видовженого трикутника з кутовими вежами заввишки до 17 м і могутніми стінами завтовшки до 4 м.

У центрі подвір'я височіє старовинний замковий костел св. Миколая. З 2001 р. Меджибізька фортеця – це Державний історико-культурний заповідник “Меджибіж”.

Місто Меджибіж відоме також тим, що тут знаходиться найбільша святиня хасидів – поховання засновника цієї релігійної течії Бел Шем Това.

Вже наприкінці ХХ ст. тут було збудовано синагогу, а місто перетворилося на центр паломництва євреїв.

Оригінальні культові споруди збереглися в центрі гончарства – **Адамівці**, селах **Жванець**, **Сутківці** та старовинному місті **Полонне**. Свідком славних подій початку Визвольної війни 1648-1654 рр. стало село **Пилява** (колишні Пилявці), на околицях якого відбулася знаменита битва. Пам'ять про М. Островського, який колись працював тут, та його ушлявлений роман бережуть пам'ятні знаки й обеліски **Шепетівки**.

Палацово-парковими комплексами відомі селище **Антоніни** та село **Самчики**. Палацово-парковий ансамбль «Маєток Самчики» – один із найблисучіших в Україні творів архітектури та садово-паркового мистецтва періоду зрілого класицизму. Серед маєткових ансамблів України Самчики цікаві тим, що забудова тут збереглася такою, якою вона склалась наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. Палац вирізняється чіткою симетрично-осьовою композицією, геометрично виразним і зручним плануванням приміщень, суворістю архітектурних форм і стриманістю оздоблень. Ще з ХІХ ст. за Самчиками закріпилась назва “Український Версаль”. У парку збереглася скромна, але дуже рідкісна в Україні споруда – відкрита теплиця «Сад у мурах» – для вирощування теплолюбних і екзотичних рослин. У 1997 році маєток став Державним історико-культурним заповідником «Самчики».

Рис. 11.24. Меджибізька фортеця

■ КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте коротку загальну характеристику Карпатського рекреаційно-туристичного району.
2. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Карпатському рекреаційно-туристичному районі.
3. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Карпатського рекреаційно-туристичного району.
4. У яких населених пунктах Карпатського рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?
5. Дайте коротку загальну характеристику Подільського рекреаційно-туристичного району.
6. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Подільському рекреаційно-туристичному районі.
7. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Подільського рекреаційно-туристичного району.
8. У яких населених пунктах Подільського рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?

■ Використані та рекомендовані джерела:

1. Івченко А.С. Вся Україна: [Путівник.] – К.: ДНВП “Картографія”, 2006. – 656 с.
2. Панкова Е.В. Туристичне краєзнавство [навч. посіб.]. – К.: Альтерпрес, 2003. – 351 с.
3. Рунців О. Історико-культурні ресурси Тернопільської області як джерела формування попиту і пропозиції на ринку туристичних послуг [Текст] / О. Рунців // Історія української географії: Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. - Тернопіль. - Вип. 17 - 2008. – С. 97-103.
4. Україна: [Туристична карта]. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007.

5. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України [навч. посіб] / О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
6. Украина туристическая: [Путеводитель]. – К.: Укрвнешинтур, 2004. – 64с.
7. Україна: [Путівник] / О.Зінкевич, В.Тула. – К.: Смолоскип, 1995. – 454с.
8. 1001 место Украины, которое нужно увидеть: путеводитель по уникальным достопримечательностям / авт.-сост. О.М.Гук. – К.: Арий, 2012. – 624 с.
9. This is Ukraine - путівник по Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facebook.com/thisisukraine>
10. Туризм в Украине. Путеводитель по Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doroga.ua/>
11. Сайти відповідних об'єктів ПЗФ, населених пунктів, заповідників, музеїв.
12. Фотоекскурсії Києвом, Україною та світом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://klymenko.in.ua/>

Розділ 12. Рекреаційно-туристичні ресурси півночі України

12.1. Волинський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу Волинського рекреаційно-туристичного району входять Волинська, Рівненська та Житомирська області (рис.6 Додатку К). Площа району – 70,0 тис. км² або 11,6 % загальної території України. В районі проживає 3466 тис. населення. Показник урбанізації – 52,9%. Характерними особливостями району є північно-західне його положення, сусідство з Польщею та Білоруссю, порівняно слабка господарська освоєність, пов'язана з відсутністю значних покладів корисних копалин, що слугували б основою для промислового розвитку, та невеликою родючістю ґрунтів, що стримує сільськогосподарське освоєння даних територій. Разом з тим, значний туристично-ресурсний потенціал району, його прикордонне положення, транзитні транспортні магістралі відкривають значні перспективи для розвитку туризму.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. *Поверхня* Волинського туристичного району рівнинна. Північна частина лежить в межах Поліської низовини, плоску поверхню якої в межах Волинської та Рівненської областей дугою перетинають окремі ізольовані горби Волинського пасма, а в межах Житомирської області урізноманітнюють пасма, горби та скелі Словечансько-Овруцького кряжа. Південна частина Волинської та Рівненської областей зайнята Волинською височиною, поверхня якої густо порізана неглибокими балками та річковими долинами. Північний захід, центральну та південно-західну частину Житомирської області займають хвилясті, порізані досить глибокими ярами та балками, де подекуди відслонюються кристалічні породи Українського щита, рівнини Придніпровської височини. Об'єктами інтересу туристів можуть бути десятиметрові базальтові стовпи в кар'єрах біля с.Базальтове та гранітні Соколіні гори біля с.Губків Рівненської області, скелі в с.Дениші поблизу Житомира – популярна база підготовки альпіністів.

Помірно-континентальний *клімат* з вологим нежарким літом і м'якою зимою дозволяє організовувати в районі досить широкий спектр видів рекреаційної діяльності. Середня температура січня -5...-6°C, липня - +18...+19°C. Сума опадів коливається від 550 до 640 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку. Висота снігового покриву – 11-13 см, проте, під час відлиг він може зникати повністю, встановлюючись знову через деякий час. Це обмежує розвиток зимових видів туризму. В середньому, сніговий покрив утримується 90-100 днів. Тривалість безморозного періоду – 180-160 днів. Характерна чітка вираженість змін пір року, кожна з яких робить поліські ландшафти неповторними.

Густа *річкова мережа* представлена, як великими, так і малими річками, основними з яких є Прип'ять та її притоки: Случ, Горинь, Стохід, Турія, Уборть, Уж, а також притока Дніпра – Тетерів. Незамулені, чисті рівнинні річки з повільною течією – цінний рекреаційний ресурс, який може використовуватись для організації водного туризму та купання у період з травня по вересень. Родзинкою району є його чисті озера. Їх в районі більше 500, найбільші з яких – перлина Шацьких озер Світязь («Блакитні очі Волині», «Український Байкал»), Пулемецьке, Луки, Нобель, Біле, Нечимне.

Наразі популярністю для масового відпочинку користуються Шацькі озера (Волинська область), мальовничі береги Тетерева (між селами Тригир'я та Дениші), Іршанського та Хрінницького водосховищ, Случі (прилеглі до річки пагорбові території Березнівського району навіть дістали назву «Надслучанська Швейцарія») та Замчиського, озер Нобель та Біле (Рівненська область).

На території Волинського туристичного району є джерела мінеральних вод, які можна використовувати для лікування та профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту та опорно-рухового апарату, регуляції обмінних процесів організму, виведення радіонуклідів. З донними відкладами озер пов'язані родовища лікувальних грязей: Погулянківське, Вичавки – у Рівненській та Журавицьке і Шацьке на Волині, які також можуть використовуватись у лікувальних цілях.

«Волинським дивом» називають Оконські джерела - два потужних джерела карстових вод, які б'ють цілий рік і навіть у найсильніший зимовий мороз не замерзають, а їх цілюща вода

не піддається газуванню. Знаходяться вони в невеликому озері в селі Оконськ Маневицького району.

Волинський туристичний район лежить у межах природних зон мішаних лісів та лісостепу, що визначає багатство та різноманітність рослинного покриву та фауни. Лісами вкрито 32,9% території району. Основні з лісоутворюючих порід – сосна і ялина – мають фітонцидні властивості, що використовуються у лікуванні та профілактиці хвороб органів дихання та нервової системи.

Поліська земля – місце поширення значної кількості лікарських трав, що можуть бути як основою застосування фітотерапії у санаторно-курортній справі, так і об'єктом промисельного туризму. Великі ділянки лісу, зайняті ягідниками та грибоносними площами, є привабливими для тих, хто надає перевагу відпочинку в лісі.

З тварин, що мають значення для організації промисельного туризму, водяться борсук, вовк, лисиця, заєць, білка, куниця, видра, норка, бобр, ондатра. Водойми багаті рибою.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. У рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду. Так, на території Волинського рекреаційно-туристичного району нараховується близько 790 об'єктів ПЗФ, а середній відсоток заповідності складає 6,6%. Найбільш значимими для туристичної діяльності є Шацький національний природний парк (Волинська обл.), Луцький ботанічний сад (Волинська обл.), Надслучанський регіональний ландшафтний парк (Рівненська обл.), Рівненський та Луцький зоопарки та ін.

Шацький національний природний парк було створено у 1983 році на площі близько 50 тис. га. для збереження, відтворення та раціонального використання унікальних природних комплексів Шацького поозер'я, посилення охорони водно-болотних угідь. На території НПП знаходяться 23 озера карстового походження, які мають здатність до самоочищення. Вода в озерах придатна для пиття. Характерною особливістю Шацьких озер є те, що вони, здебільшого, сполучаються між собою та річкою Прип'ять протоками та каналами. На цій території знаходиться і найглибше (глибина 58,4 м) озеро України – Світязь, яке за його глибину й чистоту води називають

Українським Байкалом. Озеро Піщане менше, ніж Світязь, але дуже мальовниче, оздоблене дібровами й березовими гаями. По-своєму красиві озера Пулемецьке, Луки, Нобель, Перемут, Люцимер, Турське та десятки інших мальовничих озер, що входять до природного комплексу Шацького парку. Озерні та лісові масиви, мальовничі ландшафти, добре розвинена транспортна мережа сприяли розвитку рекреації. Територія парку, відведена для реалізації рекреаційної діяльності, становить близько 14 тис. га. На берегах озер розміщені численні пансіонати, бази відпочинку, спортивні та дитячі табори, кемпінги. Прокладені еколого-пізнавальні маршрути “Лісова пісня” та “Світязянка”. Парк відомий також Міжнародним пісенним фестивалем «На хвилях Світязя», який проводиться тут щороку.

Дермансько-Острозький НПП був створений у 2009 р. на основі 22 раніше існуючих об'єктів ПЗФ. Парк відзначається мальовничими та унікальними ландшафтами, що формуються на межі Волинської та Подільської височин. Історична спадщина у НПП представлена пам'ятками Острога, Межиріччя, Новомалина. Частиною національного парку є Дермансько-Мостівський РЛП. Парки мають можливості для розвитку сільського, екологічного, культурно-пізнавального та релігійного видів туризму.

НПП “Цуманська пуца” знаходиться на території Ківерцівського району Волинської області. Створений у 2010 році, парк потерпає від господарської діяльності, що продовжується на його території. У той же час, Цуманська пуца – єдиний лісовий масив в Україні, де водяться зубри. Славиться парк і своїми півторасторічними дібровами. На території парку прокладено кінний, водний та піший маршрути. На території парку є можливості й для розвитку культурно-пізнавального туризму в смт Олика.

НПП “Прип'ять-Стохід” знаходиться на північному сході Волинської області у долинах одноіменних річок. У парку популяризується рекреаційна діяльність, створена широка пропозиція пішохідних, кінних, велосипедних, сільських, водних, наукових та екологічних турів.

Великий рекреаційно-туристичний потенціал має **Надслучанський РЛП**. Він приваблює любителів піших походів, сплавів, скелелазіння, сільського, культурно-пізнавального та

промисельного туризму.

Значний інтерес у туристів викликає відвідання претендента на номінацію «7 природних чудес України» - геологічного заказника «Кам'яне село» (с. Рудня Замисловецька), який має вигляд нагромаджених серед лісу величезних валунів льодовикового періоду, що нагадують скам'янілі сільські хати, які вишикувалися рядами, ніби вулиці, є тут і кам'яна школа й церква. Заслугує на увагу унікальний природний комплекс озера карстового походження Нечимне, цінних насаджень трьохсотвікових дубів та лучно-болотяних угідь (заказник «Нечимне», що в Ковельському районі Волинської області), які у своїй драмі-феєрії «Лісова пісня» оспівала Леся Українка.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Найдавніші поселення з'явилися у ранньому палеоліті понад 50 тис. років тому на території Житомирської області. Пізніше, як свідчать археологічні розкопки, розпочалося заселення Волинської та Рівненської областей. До початку нашої ери даний район вже був заселений слов'янськими племенами. У VII-VIII ст. формуються сильні племена, які мають навіть власні державні утворення: древлян, дулібів, бужан і волинян. Підкорені у X - XI ст. Київським князівством, західно-поліські землі неодноразово стають предметом міжусобних воєн, у результаті яких території нинішніх Волинської та Рівненської областей у XII ст. увійшли до складу Галицько-Волинського князівства. Наступні три століття доля даних територій була непростою: потерпаючи від частих міжусобиць, набігів ординців, зовнішніх військових конфліктів з поляками, угорцями, литовцями, вони потрапили під владу останніх. Після об'єднання Литви та Польщі в Річ Посполиту в край почали проникати польські феодалі, а після підписання Брестської унії – католицькі чернечі ордени. Разом з уніатами вони створили атмосферу релігійного тиску на православне населення, котре чинило опір насильному покатоличенню, який врешті-решт вилився у Визвольну війну 1648-1654 рр., в результаті якої Житомирщина ненадовго стала частиною Гетьманської України, приєднаної до Московії. Польський контроль над територією західно-поліських областей тривав до кінця XVIII ст., після чого вони увійшли до складу Російської імперії у якості Волинської губернії. У роки I світової війни край

неодноразово знаходився в епіцентрі протистояння російських та австро-німецьких військ. Після громадянської війни у 1921 р. Волинська та Рівненська області опиняються під владою Польщі у складі Волинського воєводства з центром у Луцьку, Житомирська стає складовою Радянської України. У перші дні II світової війни у 1939 р. Рівненська та Волинська області воз'єднуються з Україною. У 1941 території областей окуповуються німецько-фашистськими загарбниками, і на ній утворюється колонія Третього Рейху – Рейхскомісаріат “Україна” із центром у Рівному. Під час воєн історико-культурна спадщина краю зазнала тяжких втрат від безпосереднього знищення та численних пограбувань. Після війни частину художніх культурних цінностей було повернуто СРСР, але значна їх частина потрапила до музеїв Москви та Ленінграду (нині – Санкт-Петербург).

Отже, на формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів значним чином вплинула культура і релігія сусідньої Польщі.

Незважаючи на пережиті війни, на території Волинського рекреаційного району збереглися пам'ятки сакральної архітектури XIV-XX ст., представлені католицькими, уніатськими та православними храмами та монастирями, синагогами, що відрізняються своїми особливостями архітектури та оздоблення. Вражають залишки оборонних споруд. Цивільна архітектура представлена палацами, житловими та адміністративними будинками XVII-XX ст.

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси району. На території Волинського рекреаційно-туристичного району зосереджена велика кількість архітектурних пам'яток, біосоціальних та подієвих ресурсів. У **Волинській області** на державний облік узято 495 пам'яток архітектури та містобудування, 200 з яких мають загальнонаціональне значення, 149 археологічних пам'яток, 1282 пам'ятки історії, 35 пам'яток монументального мистецтва. Найбільш насичені ними міста Луцьк, Володимир-Волинський, Берестечко та ін.

З-поміж визначних архітектурних споруд **Луцька** слід згадати Луцький замок XII-XIVст. або замок Любарта, в'їзна вежа якого зображена на двохсотгривневій купюрі (рис.12.1), монастирі єзуїтів (1610 р.) і тринітаріїв (1729 р.), Троїцький собор 1752-1755 рр., будівлі численних католицьких монастирів

XVIII ст., колишню синагогу, Покровську та Хрестовоздвиженську церкви XVII ст., оборонну вежу князів Чарторийських XV ст., житлові будинки XVI-XIX ст. У 1429 році, за часів правління литовського короля Вітовта, у Луцьку відбувся з'їзд найбільших монархів Європи у зв'язку із загрозою з боку Туреччини.

Рис. 12.1 Панорама Луцького замку

Щороку у Луцьку проводяться численні фестивалі, з-поміж яких найбільш відомими є Міжнародний фестиваль “Поліське літо з фольклором”, один з найбільших в Україні фестивалів музики та мистецтв Up-Fest, мистецьке шоу “Ніч у Луцькому замку”, фестиваль альтернативної музики “Бандерштат” та інші. До послуг рекреантів та туристів численні луцькі музеї, найбільш відомими з яких є музей Волинської ікони, аптека-музей, музей дзвонів у замку, красзнавчий музей; театри, затишні кав'ярні та ресторани. До послуг гостей Луцька понад 10 розважальних комплексів обласного центру, численні ресторани та зоопарк.

Значним соціально-культурним рекреаційним потенціалом володіє стародавнє місто **Володимир-Волинський** – перше в Україні місто, що отримало Магдебурзьке право (1324 р.). Тут збереглися земляні вали замку X-XIV ст., Василівська церква XIII-XIV ст., костели Йоакима й Анни та Розіслання Апостолів XVIII ст., Миколаївська церква та Успенський собор XII ст. З XII ст. дуже сильний вплив на розвиток міста чинила єврейська громада. На базі найбільш значимих ресурсів створено Державний історико-культурний заповідник “Стародавній Володимир”.

Відоме своїми історико-культурними пам'ятками м. **Берестечко**, в якому знаходиться каплиця Фекли – XVII ст., Троїцький костел XVI ст., мурований стовп XVI ст. У м. **Устилуг**,

відомому ще з літописних часів (1150 р.), функціонує народний музей Ігора Стравінського «Стара миза», розташований у колишньому маєтку видатного композитора. Тут були написані всесвітньо відомі твори «Весна священна» і «Жар-птиця». Славиться своїм замком XVI ст., Петропавлівським XV ст. та Троїцьким XVI ст. костелами, Стрітенською церквою XVIII ст., резиденцією князів Радзивілів (одного з найбагатших родів Великого князівства Литовського, який у 1547 році першим у державі одержав княжий титул Священної Римської імперії) смт. **Олика**. Об'єктами паломництва є монастирі у с. **Зимне та Жидичині**.

У Зимненському Святогірському монастирі (рис. 12.2) можна побачити унікальну чудотворну Зимненську ікону Божої Матері, одну із найшанованіших християнських святинь.

Чудові зразки культових споруд збереглися у **Ковелі, Любомлі, Старій Вижівці, Голобах**. У Ковелі знаходиться найбільший у світі пам'ятник українському

поетові Тарасу Шевченку (висота більше семи метрів, вага - 20 тонн, височить він на чотириметровому пагорбі).

У селі **Колодяжне** функціонує літературно-меморіальний музей, присвячений найвідомішій представниці області – Лесі Українці, котра деякий час жила тут із родиною. Село **Павлівка** зберігає пам'ять про свого знаменитого уродженця - польського вченого Т.Чацького, а також про міжетнічні сутички кінця Великої Вітчизняної війни. На знак скорботи про ці трагічні події та примирення між народами тут було відкрито українсько-польський меморіал «Пам'ять. Скорбота. Єднання». У с. **Синів** знаходиться церква Івана Богослова. Це одна з найдавніших на Волині пам'яток дерев'яної сакральної архітектури, датована 1595 р. Саме у цій церкві, за переказами, козаки Богдана Хмельницького освячували свою зброю та знамена перед Берестецькою битвою.

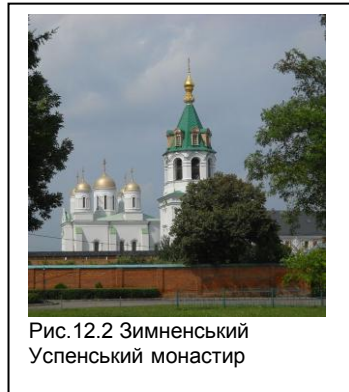

Рис.12.2 Зимненський Успенський монастир

Волинська область є батьківщиною української поетеси Лесі Українки, історика Агатангела Кримського, народної артистки СРСР, актриси театру і кіно Наталі Ужвій, польського поета, публіциста та перекладача Юзефа Хамеца, українського футболіста Анатолія Тимощука та багатьох інших.

На території **Рівненської області** розташовано 1088 археологічних пам'яток, 20 з яких мають національне значення, 352 пам'ятки архітектури та містобудування, з яких - 109 національного значення, 1761 пам'ятка історії, 84 пам'ятки монументального мистецтва. 13 населених пунктів Рівненської області (Березне, Володимирець, Гоща, Дубно, Дубровиця, Клевань, Корець, Мізоч, Млинів, Острог, Радивилів, Рівне, Степань) внесені до Списку історичних населених місць України. Збереглися оборонні та монастирські споруди, що лічать свій час із середніх віків, архітектурні споруди культового призначення XVII-XX ст., що належать різним конфесіям, житлові будинки та споруди громадського призначення XVII-XX ст.

У обласному центрі **Рівненської області**, перша писемна згадка про який відноситься до 1283, збереглася небагата архітектурна спадщина, представлена греко-католицькою Свято-Успенською церквою, Воскресенським собором, будинком театру та колишньої гімназії. Цікавим видовищем є щорічні збори у День Незалежності любителів національного одягу, коли тисячі жителів Рівного у вишиванках збираються на центральній площі міста. Приваблює туристів і музей бурштину, де можна не тільки споглядати, але й придбати чудову прикрасу або виріб.

Провести дозвілля у обласному центрі допоможуть дитяча залізниця, зоопарк, торгівельно-розважальні комплекси "Чайка", "Злата Плаза", "Екватор", "Арена", парк розваг "Грай-край" та Рівненський парк ім. Т. Шевченка.

Більш цінними архітектурно-історичними ресурсами володіють районні центри **Дубно** та **Острог** – одні з найстаріших міст України.

У **Острозі** варто подивитися замок князів Острозьких XIV ст., вежі, що колись входили до системи міських оборонних споруд, Успенський костел та Богоявленську церкву XV ст., колишню синагогу XVII ст., костел монастиря капуцинів XVIII ст. На території цього міста створено державний історико-культурний заповідник.

Серед пам'яток **Дубна** - Дубнівський замок XIV - XVIII ст. (рис.12.3), палац князів Острозьких XIV ст., палац Любомирських XVIII ст., Спасо-Преображенський собор XVII ст., Георгіївська церква XVIII ст., монастирі бернардинців та кармеліток XVII ст., які входять до складу державного історико-культурного заповідника міста.

Рис.12.3 Дубенський замок

Свідком трагічної поразки козаків в битві під Берестечком стали околиці села **Пляшева**, де на згадку про криваві події на поч. XX ст. зведено Георгіївську церкву-мавзолей (рис.12.4) та перенесено дерев'яну Михайлівську церкву, в якій Б.Хмельницький отримав благословення на битву, функціонує заповідник «Поле Берестецької битви».

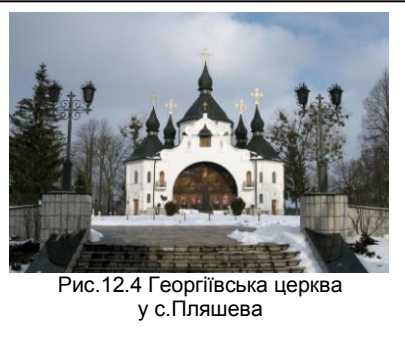

Рис.12.4 Георгіївська церква у с.Пляшева

На увагу туристів заслуговують монастирі в **Дермані Другій**, **Межирічі**, **Белевських Хуторах**, руїни замку, костел та церква у **Клевані** та Свято-Троїцький жіночий монастир у **Корці**.

Рівненщина відома цікавими етнографічними та історичними фестивалями: “Водіння куста” (с.Сварицевичі), “Берестецька варта” (с.Пляшева), “Горлиця” (с.Маринин), “Тарас Бульба” (м. Дубно), “Древлянські джерела” (м. Рівне), а також іншими (“Бурштиновий шлях”, “Лауреат Нобельської премії”).

В області свого часу побували діячі зарубіжної культури: російський першодрукар І.Федоров, російські письменники О.Купрін, О.Толстой, В.Короленко, польська письменниця В.Василевська. На Рівненщині народилися князь Костянтин

Костянтинович Острозький - покровитель православної віри, засновник Острозької друкарні, у якій працювали першодрукарі Іван Федоров і Петро Мстиславець; американський композитор, піаніст і диригент Леонард Бернста; український письменник, журналіст і публіцист, автор романів «Волинь» та «Марія» Улас Самчук; перший президент незалежної України Леонід Кравчук; відома українська співачка Оксана Білозір; співак Ярослав Євдокимов; відомий український політичний і державний діяч Юрій Луценко та ін. На території області були написані «Дубнівське», «Дорогобузьке» та «Пересопницьке» Євангелія. На останньому присягають на вірність Україні її Президенти.

Значна частина суспільно-історичних ресурсів **Житомирської області** зосереджена в обласному центрі.

Серед них кафедральний собор св. Софії, будинок магістрату, семінарський костел, келії єзуїтського монастиря XVIII ст., Свято-Преображенський собор (рис.12.5), комплекс споруд поштової станції XIX ст., а також комплекс споруд Замкової площі.

Інтерес для туристів становить відвідання музею С.П.Корольова. Гості міста можуть споглядати витвір

житомирських ковалів - найдовший в Україні кований металевий язик - фігуру, що складається з Глобуса та Язика, завдовжки 6 м і завширшки 80 см, яка матеріалізує давню фразу «Язик до Києва доведе». До книги рекордів Гіннеса увійшов виготовлений місцевою компанією ЕКТА LED 3D телевизор (великий екран з діагоналлю більше 7 метрів).

Кількістю архітектурних пам'яток вирізняється **Бердичів**, що у середині XIX ст. був п'ятим за чисельністю населення містом України. Кармелітський монастир (рис.12.6) із шанованою усіма католиками іконою Божої матері, яка зцілила Папу Іоанна Павла II), Свято-Миколаївська церква, костел св. Варвари, у якому вінчалися О. де Бальзак з Е.Ганською, входять до числа пам'яток, які показують туристам, що мандрують краєм. З іменем

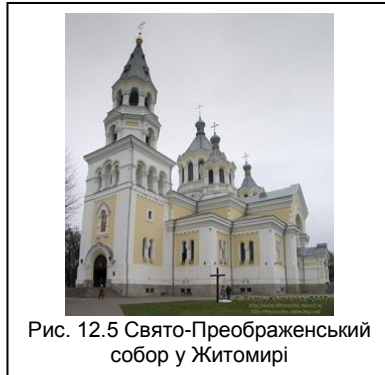

Рис. 12.5 Свято-Преображенський собор у Житомирі

знаменитого французького письменника пов'язаний також маєток його дружини у с. **Верхівня**. Палац з кімнатами, в яких жив і працював Бальзак, старовинний парк, родинний костел Ганських-Ржевуських повертають відвідувачів у часи, коли творив письменник (рис. 12.7). Також у Бердичеві розташована одна з єврейських святинь - усипальниця лідера хасидизму цадика Леві Іцхака Бен Меєра (або Леві-Іцхака Бердичеського), до якої щороку прибуває до трьох тисяч євреїв із усього світу.

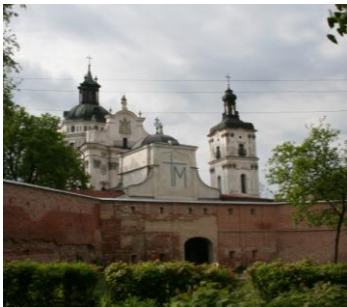

Рис. 12.6 Кармелітський монастир у Бердичеві

Рис. 12.7 Садиба Ганських у с.Верхівня

З іменем видатної поетеси Лесі Українки – пов'язані пам'ятки **Новоград-Волинського** та **Баранівки**. Старовинні садиби, палаци й парки, придатні для організації екскурсій, збереглись у **Андрушівці**, **Ліщині**, **Новій Чарторії**, **Червоному**.

З Житомирщиною пов'язано багато трагічних подій в історії України, серед яких жорстока розправа княгині Ольги в Іскоростені (сучасний **Коростень**) – древлянській столиці - за вбитого чоловіка, страта близько трьох тисяч козаків у **Кодні**.

В регіоні зосереджена значна кількість унікальних музеїв – дорогоцінного та виробного каміння у **Володарськ-Волинському**, музей порцеляни в **Баранівці**, музей гірничо-збагачувального комбінату в **Іршанську**, музей образотворчого мистецтва у **Кмитові**, новий історико-культурний комплекс “Замок Радомисль” у **Радомисллі** з єдиним в Україні музеєм української домашньої ікони, створеним на основі приватної колекції Ольги Богомолець. Цікавими для туристів на території Житомирської області є музеї О. де Бальзака у **Верхівні**, музеї космонавтики, літературний, краєзнавчий та художній – у

обласному центрі, літературно-меморіальний музей Лесі Українки у **Новоград-Волинському**, музей Чорнобильської трагедії у смт **Народичі**.

Визначними культовими спорудами відомі **Любар, Овруч, Тригір'я**.

На Житомирщині народилися такі відомі особистості, як письменник Короленко В. Г., один із засновників сучасного напрямку в українській музиці, композитор Лятошинський Б. М., українська письменниця Олена Пчілка, видатний піаніст Святослав Ріхтер, всесвітньо відомий англійський письменник Джозеф Конрад, філософ, антрополог, етнограф, географ, письменник М.М. Миклухо-Маклай, конструктор у галузі ракетобудування та космонавтики С.П. Корольов.

У **етнографічному** відношенні північні райони Волинської, Рівненської та Житомирської областей відносять до Поліського етнографічного регіону (Західне або Прип'ятське Полісся). Південні райони цих областей – до Волині. Етнографічні особливості Прип'ятського Полісся характеризуються значною збереженістю у побуті та культурі місцевого населення, яке з IV ст. називають поліщуками, архаїчних, ще слов'янських рис, чому сприяла напівізолювана численними річками, болотами та лісами місцевість, а також взаємодія із слов'янським населенням прикордонних територій, що жило в аналогічних умовах. Більше, ніж у інших регіонах України, зберігся вплив общинних відносин, що стосується організації спільних робіт, спільного використання природних угідь. Усна народна творчість, звичаї та обряди насичені елементами ще слов'янської обрядовості, що збереглися з часів древлян, дреговичів, волинян. Так само своєрідними є ремесла та декоративно-прикладне мистецтво.

Риси культури волинян є перехідними від поліського до подільського типів і зберігають традиції дулібів, бужан та волинян, які мешкали на даних територіях. Своєрідними є волинські звичаї та обряди, фольклор, монохромна червона або біла вишивка.

12.2. Столичний рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу **Столичного**

рекреаційно-туристичного району входять Київська, Черкаська та Чернігівська області (рис.7 Додатку К). Площа району – 81,7 тис. км² або 13,5 % загальної території України. В районі проживає 6913,8 тис. населення. Показник урбанізації – 76,8%. Включення до складу району міста Київ обумовлює особливості розвитку туристичної діяльності, що пов'язано із більшими, ніж в інших регіонах потоками як іноземних, так і вітчизняних туристів та екскурсантів, а також кращим розвитком рекреаційної та інфраструктури загального користування, наявністю значних рекреаційних потреб у місцевого населення. Характерною особливістю району є також його географічне положення на кордоні з Білоруссю та Росією. Все це, а також значний рекреаційно-ресурсний потенціал району роблять туризм та рекреацію одним з пріоритетних напрямів розвитку району.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. Північна частина Київської області лежить у межах Поліської низовини, яка являє собою пологохвилясту заболочену рівнину, почленовану річковими долинами, що по правий берег Дніпра ускладнюється горбами та пасмами льодовикового походження. Правобережна частина Київської та Черкаської областей представлена хвилястими рівнинами Придніпровської височини, густо порізнаними долинами, ярами і балками. Подекуди в долинах річок на поверхню виходять граніти. Цікавими в геологічному відношенні є Буцький та Тясминський каньйони, гранітні острови на р.Рось. Вздовж долини Дніпра у межах Черкаської області смужкою майже 70 км тягнуться Канівські гори. Лівобережна частина Київської, Черкаської та більша частина Чернігівської області лежить у межах Придніпровської низовини, що представлена пласкою, подекуди хвилястою рівниною, злегка похиленою в південно-західному напрямі. Крайня південно-східна частина Чернігівської області лежить у межах Полтавської рівнини.

Помірно-континентальний *клімат* з теплим літом і порівняно м'якою зимою дозволяє організовувати в районі досить широкий спектр видів рекреаційної діяльності. Середня температура січня -6...-8°C, липня - +18...+20°C. Сума опадів коливається від 400 до 580 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку. Стійкий сніговий покрив взимку висотою 8-20 см дозволяє розвивати зимові види туризму. Він звичайно встановлюється із середини грудня і тримається до початку березня. Тривалість

безморозного періоду – 160-165 днів. Характерна чітка вираженість змін пір року.

Річкова мережа представлена як великими, так і малими річками, основними з яких є Дніпро та його притоки: Десна, Тетерів, Ірпінь, Рось, Тясмин, а також Снов, Сейм, Удай. Річки з чистою водою та повільною течією – цінний рекреаційний ресурс, який може використовуватись для організації водного туризму та купання у період з травня по вересень. В районі є озера, в основному, стариці у заплавах річок, яких в одній тільки Київській області нараховується понад 750. У Столичному районі 70 водосховищ, у тому числі, Київське, Канівське, Кременчуцьке.

На території Столичного туристичного району є джерела мінеральних вод, які можна використовувати для лікування та профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту, регуляції обмінних процесів організму, виведення радіонуклідів. З донними відкладами озер пов'язані родовища лікувальних грязей, найбільш відомим з яких є Острецьке.

Під дією природних чинників у північній частині району сформувалась область високого положення рівнів ґрунтових вод. Це призвело до значного поширення в даному регіоні процесів заболочування. Найбільшими болотними масивами є Замглайський та Остерський на Чернігівщині.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. В туристичних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду. На території району нараховується понад 986 територій і об'єктів природно-заповідного фонду. Найбільш значимими є Київський, Менський та Черкаський зоопарки, київські ботанічні сади, дендропарки “Олександрія” у Білій Церкві, “Софіївка” в Умані та Тростянецький (Ічнянський р-н., Чернігівська область), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва у Корсунь-Шевченківському, Тальному, Згурівці, Кам'янці, Великій Бурімці; Канівський заповідник, у якому природні об'єкти поєднуються з історичними, археологічними, геологічними та палеонтологічними пам'ятками; та багато інших об'єктів ПЗФ, що виконують одночасно й рекреаційні функції.

Найбільше рекреаційне навантаження несуть на собі природно-антропогенні ресурси м. Київ, оскільки потреби у відпочинку на природі жителів великого міста зростають. Це навантаження посилюється і внаслідок існування тенденції до скорочення площі зелених насаджень Києва, коли від них, іноді

незаконно, звільняються території під будівництво житлових будинків, розважально-торгівельних центрів, офісів. Разом з тим, Київ вже багато років зберігає за собою титул однієї із самих зелених столиць Європи (за даними “Київзеленбуду”, на одного киянина припадає 24 м² зелених насаджень, у Парижі цей показник становить 14 м², у Берліні – 10 м², Лондоні – 12 м², Римі – 9 м²). З давніх давен він був відомий своїми садами та парками. Найдавнішу історію мають сади Києво-Печерської лаври, Кирилівського монастиря, Міський, Маріїнський, Голосіївський парки, ботанічний сад Університету, парк “Володимирські гірка”. На кілька кілометрів тягнеться вздовж Дніпровської набережної зелена зона, із численними оглядовими майданчиками, звідки відкриваються чудові краєвиди Дніпра, зелених островів та лівого берега. Приїжджих туристів теж цікавлять відомі на всю країну та за її межами колекції рослин та тварин, твори садово-паркового мистецтва.

Національний ботанічний сад ім. М.Гришка НАН України був створений у 1936 році. Для цього на правому крутому березі Дніпра в районі міста, з княжих часів відомому під назвою “Звіринець”, було відведено 117 га землі. Під час війни значну частину колекцій рослин було втрачено. Відновлення і подальше будівництво саду розпочалось одразу ж після визволення міста. Стараннями працівників парку тут відтворена флора, рельєф та типові пейзажі ботаніко-географічних зон України, зібрана колекція рідкісних рослин України, найбільша в Україні колекція дубів і кленів, найбільший у Європі розарій (5000 різновидів), знамениті колекції бузку, орхідей, азалій. Ботанічний сад вдало вписався у довколишні ландшафти і разом з Дніпром, його кручами, монастирями вражає яву відвідувачів.

Ботанічний сад **імені академіка О.Фоміна**, налічує більш давню історію. Закладений у 1839 році за проектом О.Беретті, він функціонує при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка і знаходиться у центрі столиці. У колекціях саду налічується близько 10 тисяч видів, форм і сортів різних рослин. В оранжерейному комплексі зібрано велику кількість тропічних і субтропічних рослин, найстарші й найвищі у пострадянському просторі екземпляри пальм, для яких у 1977 році було збудовано найвищу в світі 30-метрову оранжерею-кліматрон, загальною площею близько 1000 м². Сад славиться також своїми колекціями кактусів та інших сукулентів.

Київський зоологічний парк був заснований у 1908 р. Спочатку він розміщувався на території нинішнього Ботанічного саду ім. академіка О. В. Фоміна, а з 1913 р. був переведений на нову територію - Брест-Литовський проспект (зараз проспект Перемоги), де знаходиться й дотепер. За свою вікову історію зоопарк пройшов довгий шлях від громадського звіринця до одного з найбільших за територією зоологічних парків Європи: його площа становить близько 34,22 га. Колекція тварин Київського зоопарку нараховує 339 видів і становить 1947 осіб.

До складу **РЛП “Дніпровські острови”** входять 34 острови Дніпра у межах Києва. Це справжня оаза дикої природи у серці мегаполісу, де можна зустріти чимало рідкісних тварин та рослин. Своєрідне розміщення парку є небезпечним для його існування: внаслідок дефіциту землі та значного рекреаційного попиту, які підприємці прагнуть задовольнити з максимальним комфортом, острови час від часу знаходяться під загрозою забудови, що несумісне із збереженням природного різноманіття.

До складу київського РЛП **«Голосіївський»** включено низку цінних природних територій, що мають статус окремих об'єктів природно-заповідного фонду України, зокрема, овіяну містичними легендами Лису гору, Голосіївський парк ім. М.Рильського, Голосіївський ліс, Феофанію та інші. Середній вік дерев у лісах РЛП досить високий (від 55 до 140 років, в залежності від порід), що збільшує його придатність для рекреаційного використання. Парк цікавий численними пам'ятками історії та археології: давньоруські городища та поселення різного періоду, могильники, залишки так званих змієвих валів (X-XI ст.), печерних лабіринтів (X-XVII ст.). Більша частина території парку належить до зони регульованої рекреації й використовується для відпочинку та оздоровлення населення, влаштування туристичних маршрутів та екологічних стежок, місць короткочасного відпочинку та оглядових майданчиків.

Київський гідропарк розташований на Венеціанському та Долобецькому дніпровських островах. Його було створено у 1965-1968 роках, як водно-розважальний комплекс із численними пляжами, водними атракціонами, човновими станціями. Площа парку становить 365 гектарів. Влітку у гідропарку одночасно може перебувати до 75 тис. осіб. Парк є одним із найулюбленіших місць літнього відпочинку киян та

гостей міста завдяки багатому вибору розваг на будь-який смак. Центральною визначною пам'яткою Гідропарку є парк «Київ у мініатюрі», де можна побачити міні-місто, виконане в масштабі 1:33 зі своїм Хрещатиком і Майданом Незалежності, Дніпром, визначними місцями. Також планується відкрити подібні макети Львова, Одеси та інших міст України.

На сьогоднішній день у Гідропарку функціонує багато розважальних установ. Серед доступних розваг велика кількість пляжів, прокат човнів, катамаранів, настільний та звичайний теніс, пейнтбол, футбол, волейбол, водні атракціони, ресторани, клуби, дискотеки.

Столичні природно-антропогенні рекреаційні ресурси зазнають значних навантажень. Роззосередити туристичні потоки можуть не менш знані, ніж київські, парки Київської, Чернігівської та Черкаської областей.

Одним із найкращих парків України, наближених до Києва, є **дендропарк «Олександрія»** у Білій Церкві. Виник він у 1793 році як замиська резиденція графа К.Браницького та названий на честь його дружини, яка прагнула, щоб її парк не поступався кращим іноземним зразкам. Мету було досягнуто. І хоча буремні події ХХ ст. не сприяли збереженню усіх паркових будівель і споруд у повній мірі, і нині «Олександрія» є чудовим прикладом парку доби романтизму. Його зелене оздоблення гармонійно поєднується з прекрасними парковими спорудами, дзеркальними ставками та долиною ріки. Туристи можуть отримувати емоційну та естетичну насолоду, милуючись Великою галявиною, вкритою зеленим килимом квітучих трав та групами могутніх вікових дерев, білоколонним павільйоном «Луна», романтичними «Руїнами» зі ставком та каскадом, арочним мостом, перлиною «Олександрії» - віковою парковою дібровою та річкою Рось.

Дендропарк «Софіївка» («уманське диво», «парк мрій») знаходиться в м. Умань Черкаської області. Він був закладений на скелястих берегах річки Кам'янка наприкінці ХVІІІ ст. і побудований в рекордні строки (з 1796 по 1800 рр.) за наказом польського магната Ф.Потоцького. Парк був названий на честь його дружини Софії. Пейзажі берегів Кам'янки (тоді вона називалась Багно), всіяні великими, хаотично розкиданими гранітними брилами, стали основою композиції ландшафтного парку, який за задумом його творців повинен був простягатися

від джерела на горі й охопити весь нижній яр, шуміти водограями, кликати прохолодою й замріяною тишею тінистих алей. Усі ландшафтно-архітектурні елементи підпорядковані єдиній ідеї. Є тут Єлисейські поля, англійський парк із колекцією рослин, завезених з різних країн світу; кавказька гірка, тарпейська скеля, розкішні павільйони й альтанки, кам'яні гроти, каскади, підземний водяний тунель, знаменитий фонтан «Змія».

Ічнянський НПП - було створено у 2004 р. з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових лісостепових ландшафтів. Загальна площа парку – 9665,8 га, з них на зону регульованої рекреації припадає 75,8% загальної площі.

Територія парку має значні ресурси для розвитку рекреаційної діяльності. Кліматичні умови та мальовничі ландшафти сприяють формуванню належних умов для здійснення пішохідного туризму, пізнавальних прогулянок, екскурсій, лижних прогулянок, катання на човнах, збирання грибів та ягід, рибної ловлі, спортивного мисливства. Неподалік від парку знаходиться родовище бішофіту, яке є унікальним за своїми запасами та лікувальними властивостями. Окрім природних рекреаційних ресурсів територія парку багата на пам'ятки старовини. Поблизу Ічнянського національного природного парку розміщений національний історико-культурний заповідник "Качанівка", з яким пов'язані життєві шляхи багатьох видатних діячів української та російської культури. Численні суспільно-історичні пам'ятки збереглись у довколишніх селах. Місто Ічня у минулому славилася розвитком народних художніх промислів, було осередком гончарства, ткацтва та вишивання. На території НПП обладнано місця короткострокового відпочинку, діє дитячий ендокринологічний санаторій, прокладено екологічно-пізнавальну стежку та розроблено екологічно-туристичний маршрут.

До складу території Ічнянського НПП входить **Тростянецький дендропарк** загальнодержавного значення - один з найвидатніших у Європі за своєю художньою цінністю та найбільший в Україні за площею. За чисельністю садово-декоративних форм хвойних дерев (більше 100) парк займає перше місце в Україні. Розташований у селищі Тростянець Чернігівської області на площі 204,7 га, він був закладений у II третині XIX ст. зусиллями та коштом І.М.Скоропадського.

Навколо нього простягаються лісозахисні смуги площею близько 350 га., які створюють потрібний мікроклімат. Нині у парку росте 520 видів і форм дерев та чагарників; декоративних квіткових рослин - 250 сортів. Особливістю парку, порівняно із "Олександрією", "Софіївкою", є домінування природи, а не архітектурних форм. Мальовничі галявини, штучні ставки, групи екзотичних дерев, унікальний і неповторний гірський сад «Швейцарія» зустрічають туристів у будь-яку пору року.

Мезинський НПП - було створено у 2006 р. на базі кількох заказників та урочищ загальнодержавного та місцевого значення. Площа парку складає 31035,2 га. В НПП багато цікавих природних об'єктів: осокові болота, виходи крейдових порід, джерела біля берега р. Десна, старі дубово-соснові та листяні ліси з дуба, ясена, сосни, липи з 200-300 річними деревами та ін. У складі парку – кілька ландшафтних заказників. Можна відвідати озеро Хотинь поблизу села Радичів, джерело «Забілина криниця» поблизу села Сміле, у селі Рихли знаходяться «Цар-дуб», «Печеристий дуб» і старовинна ялинова алея. Однією з особливостей парку є відсутність великих територій, зайнятих однорідною рослинністю. Це робить його особливо цінним та цікавим для організації екологічного туризму. На території парку знаходиться близько 50 пам'яток археології. Серед них всесвітньо відома Мезинська палеолітична стоянка, вік якої нараховує майже 20 тисяч років, та поселення кроманьйонців. Багато пам'яток різних епох та археологічних культур збереглося у селах Бужанка, Курилівка, Свердловка, Радичів, Черешеньки.

Мезинський національний природний парк пропонує екскурсії спеціально розробленими екологічними стежками й туристичними маршрутами. Гості можуть зупинитися у спеціально обладнаних приміщеннях природоохоронних дослідних відділень парку в селах Радичів та Городище.

Менський зоопарк - єдиний зоопарк державного значення в Україні (та колишньому СРСР), який розташований в райцентрі. Створений у 1977 році стараннями місцевих любителів природи, зоопарк вже у 1983 р. отримав статус загальнодержавного. У 90-х рр. зоопарк був під загрозою зникнення. Нині його колекція налічує 560 тварин 120 видів, 17 з яких занесено до Міжнародної Червоної Книги. Зоопарк є чудовою зоною відпочинку. За рік зоопарк відвідує близько 30

тисяч відвідувачів, мешканців Чернігівської області, інших куточків України та близького зарубіжжя.

Найбільшим регіональним ландшафтним парком Полісся та й усієї території України є **Міжрічинський РЛП**, що знаходиться в Козелецькому та Чернігівському районах Чернігівської області в межах річки Дніпра та Десни. Парк був створений у 2002 р., його площа становить майже 80 тис. га. Особливості його положення репрезентує екологічна стежка «Від Десни до Дніпра», йдучи якою можна побачити цікаві пам'ятки природи: Бондарівське болото, озеро «Святе», озеро «Солонецьке», а також віковий дуб, якому вже понад 500 років. Улітку 2011 року була відкрита ще одна екологічна стежка – «Журавлинна», яка знайомить із рослинним і тваринним світом лісів, луків, водойм. На території парку переважають соснові ліси; зростає понад 20 рідкісних рослин, що занесені до Червоної книги України. Збереглися у своєму первісному стані поліські дюни та надзвичайно цінні болотяні масиви, серед яких і одне з найбільших поліських боліт – Бондарівське.

Загалом у лісах та болотах РЛП "Міжрічинський", що лежить усього в 100 км від Києва, зараз живуть майже 30 рідкісних тварин - лосі, тетеруки, дуже багато диких кабанів. Зустрічаються також рисі, для яких "Міжріччя" стало останнім притулком на всьому Лівобережному Поліссі.

Однією з унікальних особливостей цієї природоохоронної території є її військова історія, що надає можливості для розвитку екстремальних видів туризму. Адже у межах поліського міжріччя Десни та Дніпра знаходились величезні танкодроми, частина з яких, зокрема й командні вишки, до сьогодні залишилися безпосередньо серед лісів та боліт Міжрічинського регіонального парку.

Регіональний ландшафтний парк "Трахтемирів" (площа 5562,5 га) розташований на території Канівського району Черкаської області та Миронівського району Київської області. Створений у 2000 р. Це унікальна за геологічною будовою територія, що характеризується значною піднятістю горбистої поверхні з розвиненими балками, ярами, зсувами. Парк має надзвичайно багатий рослинний та тваринний світ, мальовничі ландшафти та історико-культурну цінність, оскільки входить до складу Києво-Черкаської локальної групи скіфської культури. Біля сіл Григорівки, Зарубинців, Луковиці, Трахтемирова

виявлено багато археологічних пам'яток, починаючи від часів Трипільської культури до періоду Київської Русі.

Черкаський зоопарк, заснований у 1979 році, має колекцію, що нараховує 260 видів тварин, у тому числі, більше 90 видів безхребетних. Відомим зоопарк є й через своє контактне відділення, де діти можуть погратися з мікротваринами – мікрокоровою, морськими свинками, кроликами, курми, маленькими вівцями. З метою надання зоопарку більшої привабливості та залучення більшої кількості відвідувачів тут планується реалізувати кілька цікавих проєктів, зокрема: збільшити дитячий зоопарк, зробити незвичайний оглядовий дитячий майданчик, де можна буде піднятися на висоту чотирьох метрів над рівнем землі і подивитися на зоопарк зверху.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Перші поселення на території району з'явилися 50 тис. р. тому. Племена, що жили на території сучасної Київської області у VI-III тис. до н.е. і займалися землеробством та скотарством, залишили по собі археологічні пам'ятки оригінальної культури, яка отримала назву села, поблизу якого вперше було знайдено її сліди – трипільська. На даній території знайдено багато решток давніх поселень бронзового віку, скіфської доби (VI-II ст. до н.е.), зарубинецької (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) та черняхівської (II-IV ст. н.е.) культур. Слов'янське населення з'являється тут з I тис. до н.е. і представлено племенами полян (Київська, Черкаська області) та сіверян (Чернігівська область), які згодом мали свої державні утворення. У VII-VIII ст. н.е. виникають головні міста краю – Київ та Чернігів, яким судилося стати центрами однойменних князівств та об'єднати навколо себе східнослов'янські племена. Незважаючи на те, що у IX-XII ст. ядром східнослов'янської держави став Київ, чернігово-сіверські князі були першими претендентами на київський стіл, а само князівство мало свої володіння від сучасного Підмосков'я до Азовського моря.

В кінці 30-х років XIII ст. регіон зазнав навали татаро-монголів, які встановили свою владу до II пол. XIV ст. Довгий час територія району була полем протистояння польських, кримськотатарських, російських та українських збройних формувань, що не могло відобразитись на культурно-історичній спадщині регіону.

Після Визвольної війни Чернігівщина та лівобережна Київщина та Черкащина стали автономією у складі Російської держави, що поступово втрачала свої права. Правобережна частина району залишалась під владою поляків до 1793 р, після чого теж увійшла до складу Росії. Ще одна подія, що залишилась в народній пам'яті, була пов'язана з масштабним повстанням українського населення проти польського та російського гноблення – Коліївщина – залишила на території району багато біосоціальних та подійних ресурсів, але негативно позначилась на стані архітектурних.

У 1918 році на тлі революційних подій, що відбувались в Росії, Києвом була зроблена спроба відновити свої столичні функції для новоствореної держави – Української Народної Республіки, яка закінчилася невдачею. Народний гнів на соціальну несправедливість та образи на заможних панів обрушився на їхні маєтки, багато з яких було зруйновано під час революційних подій та воєнних дій.

У 1934 р. Київ став столицею Української РСР. Під час Великої Вітчизняної війни дана територія була під владою німецьких окупантів, тут точилися кровопролитні бої, що позначилось на стані архітектурних пам'яток, багато з яких було пошкоджено або втрачено. Антирелігійні компанії 20-30-х та 50-60-х років позбавили район цінних у історико-культурному сенсі сакральних об'єктів, серед яких був Михайлівський золотоверхий монастир та Успенський собор Києво-Печерської лаври у Києві. Новий імпульс розвитку соціально-історичних рекреаційних ресурсів дав столичний статус регіону, який він зберігає за собою і тепер.

Суспільно-історичні рекреаційні ресурси району. На території Столичного туристичного району збереглися пам'ятки архітектури доби Київської Русі, що робить край унікальним, безліч православних та католицьких культових споруд XII-XX ст. Значне місце в історико-архітектурній спадщині займають цивільні споруди, представлені чудовими палацово-парковими комплексами, адміністративними і житловими будинками XVII-XX ст.

Безумовно, головним осередком соціально-історичних ресурсів району є м. **Київ**. За свою більше, ніж тисячолітню історію (перша літописна згадка про Київ датується 862 роком) місто відіграло важливу роль у формуванні українського

народу та українському державотворенні. Про це говорить одна із сформованих століттями ознак культурно-психологічної окремішності та єдності українського народу: у будь-якого українця, де б він не проживав, розвинене гостре відчуття свого територіального ядра – м. Києва. Став уже крилатим вираз літописця “Київ – мати міст руських”, що теж красномовно свідчить про його роль в історії Східної Європи.

Кожна історична епоха залишала свій відбиток на образі столиці, і тому туристам буде цікаво пройтись вулицями Києва, який по праву вважається одним з найкрасивіших міст Європи. Старовинні церкви тут сусідять з помпезними сталінськими будівлями та сучасними багатоповерхівками-свічками.

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник та Національний заповідник “Софія Київська” (рис. 12.8) внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Пропонується розширити цей список, включивши до нього Кирилівську (рис.12.9) та Андріївську церкви. У Києві багато старовинних будинків, адміністративних будівель. А деякі вулиці та майдани можна вважати музеями під відкритим небом: Хрещатик та Майдан Незалежності, Конtrakтова, Софійська, Михайлівська, Європейська площі, вулиці Грушевського, Володимирська, Богдана Хмельницького, Ярославів Вал, Андріївський та Володимирський узвози, бульвар Шевченка, райони Подолу та Липок.

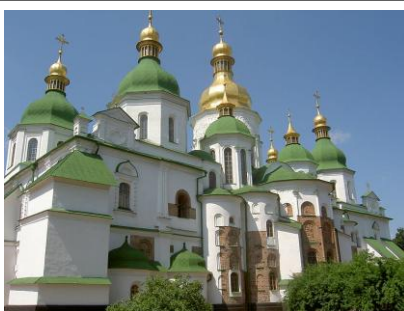

Рис. 12.8 Софійський собор у Києві

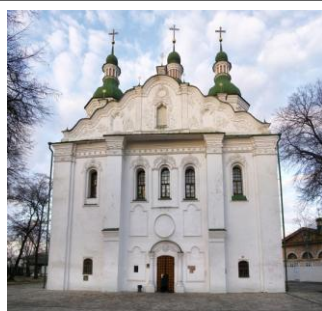

Рис. 12.9 Кирилівська церква у Києві

Київ є одним з найвизначніших релігійних центрів Східної Європи. За легендою, один із учнів Ісуса Христа, Андрій Первозванний, побував на дніпровських кручах на місці сучасного Києва та передбачив появу великого міста та його

майбутню славу. З Києва почалось поширення православ'я як державної релігії на підвладні йому землі. Тисячолітня історія християнства на Русі втілена у безцінних пам'ятках сакральної архітектури та мистецтва, реліквіях і святинях Києва, пов'язаних, у тому числі, і з місцевими релігійними діячами та сподвижниками, які прославилися у лику святих. Києво-Печерська лавра, Китаєва (рис. 12.10) та Голосіївська пустині, Видубицький, Покровський, Введенський, Свято-Вознесенський Флоровський, Свято-Пантелеймонівський Феоданіївський (12.11), Звіринецький монастирі приваблюють щороку сотні тисяч православних паломників.

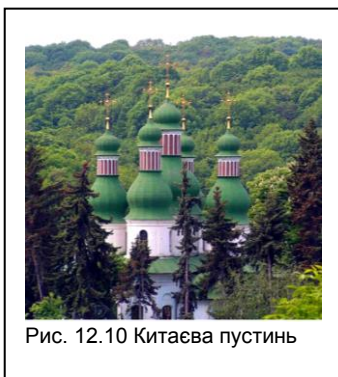

Рис. 12.10 Китаєва пустинь

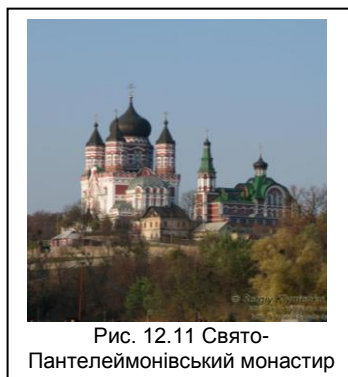

Рис. 12.11 Свято-Пантелеймонівський монастир

Потреби киян та гостей столиці у проведенні змістовного та цікавого дозвілля забезпечують 27 театрів, 44 музеї, 16 кінотеатрів та 32 клубні заклади, більше ніж півтори тисячі закладів ресторанного господарства, численні торгівельно-розважальні комплекси, парки атракціонів та аквапарки.

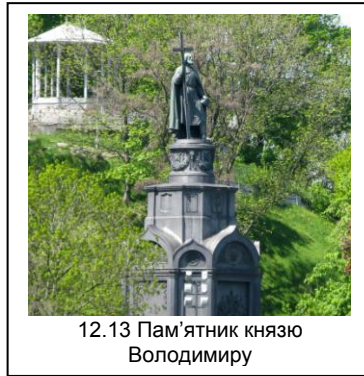
Є багато цікавих й оригінальних музеїв, зокрема: історичних коштовностей України, українського гетьманства, води, однієї вулиці. Туристи охоче відвідують Золоті ворота, Андріївський узвіз і літературно-меморіальний музей Михайла Булгакова, прогулюються Хрещатиком, музеєм народної архітектури і побуту України під відкритим небом "Пирогово". Державними історико-меморіальними заповідниками є "Лук'янівське кладовище", "Байкове кладовище" та ін. Окрасою міста є численні монументи та пам'ятні знаки. Серед найбільш відомих - найстаріший у місті та і в Україні архітектурний монумент - Колона Магдебурзького права, засновником Києва на

набережній Дніпра (рис. 12.12) та Майдані Незалежності, Богдану Хмельницькому, монумент “Батьківщина-мати”, пам’ятники Бабиного яру, Аскольдова могила на Дніпровському узвозі, пам’ятники княгині Ользі, Володимирі (рис.12.13) та ін.

А за велику кількість відображених у камені вершників Київ називають «столицею кінних монументів». Вулиці, сквери та двори столиці прикрашає чимало цікавих та оригінальних пам’ятників: Паніковському, Голохвастову та Проні Прокопівні, Желлову та Шарапову, коту Пантелеймону, їжаку в тумані та ін.

12.12 Пам’ятник засновникам міста

12.13 Пам’ятник князю Володимирі

Як головний осередок політичного, економічного, культурного, наукового та спортивного життя столиця має найкращі в Україні можливості для розвитку ділового, наукового та подієвого туризму. Різноманітні засоби розміщення від п’ятизіркових готелів до гуртожитків для приїжджих дозволяють організувати тури у широкому ціновому діапазоні.

У Києві свого часу жили й творили відомі поети й письменники: Г.Сковорода, Т.Шевченко, Леся Українка, І.Франко, Марко Вовчок, І.Нечуй-Левицький. Тут бували О.Пушкін, О.Грибоєдов, М.Гоголь, М.Лесков, Л.Толстой, А.Міцкевич, О.де Бальзак та інші.

Міста та села **Київської області** багатством своїх соціально-історичних рекреаційних ресурсів підтримують загальний тон, заданий столицею. Так, своїми пам’ятками архітектури відома **Біла Церква**. Місто на мальовничих берегах р.Рось заснував Я.Мудрий, назвавши його на честь святого, ім’я якого прийняв у хрещенні, – Юр’єв. Не переживши Батиєвої навали, місто припиняє своє існування аж до середини XVI ст.

Великий внесок у формування історико-архітектурної спадщини міста зробила родина Браницьких, якій певний час належало місто. Так, їхнім коштом було збудовано зимовий палац, будинок дворянського зібрання, поштова станція, торгові ряди (брум), будинок гімназії, костел Іоанна Хрестителя, Преображенський собор. Але найвідомішою пам'яткою міста став ландшафтний парк "Олександрія".

Переяслав-Хмельницький – старовинне місто, колишній центр одного з основних князівств Київської Русі – нині можна вважати справжнім музеєм просто неба. Та й кількість закладів даного типу у місті одна з найбільших в Україні (27). Переяслав відігравав значну роль і за козацьких часів як один із центрів козацької вольниці. Тут відбулась одна з найбільш доленосних подій для нашої держави – приєднання України до Росії у 1654 р.. Полкове місто, Переяслав зазнає розквіту у II пол. XVII ст. Тоді будуються Вознесенський монастир (рис.12.14), колегіум, у якому свого часу викладав Г.С.Сковорода, Михайлівська церква. Нині туристів Переяслав-Хмельницький приваблює, передусім, Національним історико-етнографічним заповідником (рис.12.15).

Рис.12.14 Вознесенський монастир у Переяславі - Хмельницькому

Рис. 12.15 Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав"

Чи не найбільш відомий археологічний музей України знаходиться в **с.Трипілля**, де вперше було виявлено сліди давніх хліборобських племен, що вперше у Південно-Східній Європі почали використовувати самородну мідь, означивши тим самим початок на цих теренах мідного віку.

Свого часу улюбленою резиденцією княгині Ольги було

місто **Вишгород**, у якому збереглися археологічні пам'ятки, і функціонує Державний історико-культурний заповідник з центром гончарства. Впродовж своєї багатовікової історії місто неодноразово руйнувалося, але щораз поставало з руїн. Це не сприяло збереженню його архітектурних пам'яток. У Вишгороді зберігся лише один будинок, збудований до 1917 року. Усі церкви було відновлено вже за часів незалежної України. З містом пов'язані відомі сакральні ресурси. Одні з перших руських святих, сини Володимира Великого Борис та Гліб, вбиті рідним братом Святополком у боротьбі за владу, були поховані у Вишгородській Василівській церкві. Звідси Андрієм Боголюбським до Володимира було вивезено чудотворну ікону Божої Матері, звану у православному світі як "Володимирська". За церковними переказами, її намалював євангеліст Лука. У V ст. з Єрусалима вона потрапила до Костянтинополя, а звідти – до Вишгорода. Завдяки заступництву ікони перед нашествиями іншоплеменних ворогів вона вважається однією з найбільш шанованих святинь Руської православної церкви.

Неподалік від Вишгорода на території, що колись належала Межигірському Спасо-Преображенському монастирю, закритому у 1935 р., знаходиться одна з найновіших туристичних атракцій – резиденція четвертого Президента України В.Януковича – **Межигір'я** (рис.12.16), у якій планується відкрити музей корупції.

Однією із сторінок, записаних в історію України, може пишатися мальовниче **м.Богуслав**, у якому народилася героїня народних дум М.Богуславка та жили художник І.Сошенко й письменник І.Нечуй-Левицький. Місто відоме численними музеями та архітектурною пам'яткою XIX ст. – Троїцькою церквою. Міста **Фастів**, **Кагарлик**, **Ржищів** та с. **Пархомівка** теж відомі своїми археологічними, архітектурними пам'ятками та музеями.

Туристичними ресурсами сучасного походження пишається село **Буки**. Коштами місцевого підприємця тут було збудовано цілий храмово-парковий комплекс.

Невеликий ландшафтний парк прикрашено скульптурами, фонтанами, ставками й водоспадами. А новий храмовий комплекс св. Євгенія (рис.12.17) є об'єктом особливого туризму: черга на хрещення немовлят розписана на місяці вперед. В селі створена й сучасна туристична інфраструктура.

Рис.12.16 Колишня резиденція
В.Януковича у Межигір'ї

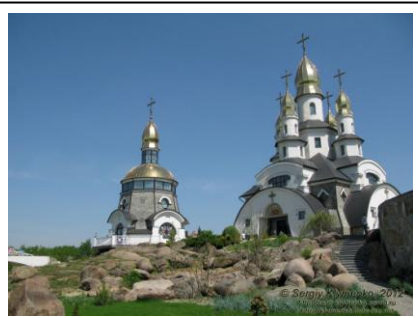

Рис.12.17 Храмний комплекс
св. Євгенія у с.Буки

Є в області і курортні населені пункти - **Біла Церква, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа, Миронівка, Пуща-Водиця.**

У с. Нові Петрівці створено Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році». Усього ж на території Київщини діє 237 музеїв. Тут знаходиться й найбільш екзотичне для туризму місце на Землі – 30-кілометрова «Зона відчуження», у якій знаходяться покинуті після аварії на ЧАЕС села, місто-привид Прип'ять, "рудий ліс» (за рахунок набутого соснами апельсинового кольору).

З Київщиною пов'язані життєві шляхи Б.Хмельницького, С.Палія, К.Косинського, С.Наливайка, М.Залізняка, О.Суворова, С.Муравйова-Апостола, М.Бестужева-Рюміна, Г.Державіна, О.Пушкіна, Г.Сковороди, Т.Шевченка, Марка Вовчка, І.Нечуй-Левицького, К.Стеценка, Шолом-Алейхема, І.Сошенка та багатьох інших.

Не поступається Київській багатством соціально-культурних рекреаційних ресурсів **Черкаська область.**

Край був заселений людьми ще за доби палеоліту. У VII-III ст. до н.е. на його території проживали племена, що відносяться до трипільської культури. Тут знайдено скіфські та слов'янські городища, проводяться археологічні розкопки зруйнованих у XVI-XVII ст. замчищ. А у селі **Межиріч** (Канівський район) було знайдено вирізану на кістці мамонта найдавнішу в світі карту людського поселення і саме поселення, вік яких – близько 15 тис. років.

Історія виникнення обласного центру губиться у глибині віків, але достеменно відомо, що місто вже існувало на початку

XIV ст. Добре укріплене місто слугувало захисту південних кордонів Великого Князівства Литовського, а його войовниче населення – ядром формування українського козацтва. Місто було активним учасником національно-визвольної боротьби українського народу. Вигідне розташування міста допомагало його економічному розвитку та забудові, але численні воєнні конфлікти не сприяли збереженню історико-архітектурної спадщини міста, так само як антирелігійні кампанії та недбале ставлення до неї.

Незважаючи на давню історію, сучасний архітектурний образ обласного центру формувався впродовж II пол. XX ст. Тож забудова міста досить одноманітна. Лише в центральній частині міста збереглись будівлі XIX ст. Одними з найбільш відомих черкаських архітектурних пам'яток є Палац одружень (рис.12.18), будинок колишнього готелю

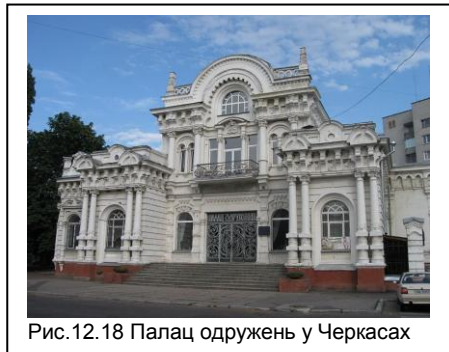

Рис.12.18 Палац одружень у Черкасах

“Слов’янський”, будинок Цибульських, де зупинявся Т.Шевченко, новобудова найвищого в Україні Михайлівського собору (74 м), який здатний вмістити одночасно 12 тис. вірян, та найдовший міст України (15 км).

У сучасних Черкасах споруджено низку пам'ятників і скульптур різної художньої та історичної цінності – Тарасу Шевченку, Василю Симоненку, Д. Менделєєву, студентам-випускникам, скульптура «Сходи знань», Бику, Бояну, Варенику, Водопровідному крану, Самогонному апарату, Жіноцтву, зруйнованим храмам, Козацькій славі, пожежнику, Проні Прокопівні і Голохвастову. Особливістю монументальної скульптури міста є майже цілковита відсутність пам'ятників, що возвеличують діячів радянської доби.

До послуг туристів обласний краєзнавчий музей, музеї українського рушника, “Кобзаря” – присвячений цій книзі, художній, театри, філармонія, торгівельно-розважальні комплекси, планетарій. А ще у місті є буддійський храм.

Такий самий нелегкий історичний шлях мало місто **Канів**, засноване ще у XII ст. Свого часу біля нього на Чернечій горі селилися літні запорожці, вже нездатні воювати. У XVII ст. Канів було тричі зруйновано, остання війна теж завдала місту значних руйнувань. Основними пам'ятками Канева є Успенський собор – сучасник міста, реконструйована дерев'яна Покровська церква, музеї історичний, літературний, народно-декоративного мистецтва. Справжньою меккою для українців Канів стає у березневі Шевченківські дні. Тут, на Чернечій горі видатний син українського народу знайшов свій останній притулок. Окрім пам'ятника Т.Шевченку тут можна побачити перший народний музей, присвячений пам'яті поета: “Тарасову світлицю”.

Села **Моринці, Шевченкове, Будище та Вільшана** зберігають пам'ять про дитячі роки Кобзаря. Вони входять до складу Національного заповідника “Батьківщина Тараса Шевченка”.

До його складу входять 43 об'єкти культурної спадщини, серед яких відтворена садиба діда Тараса, Якіма Бойка, дерев'яними хатою та коморою XIX ст., меморіальна дубова алея, пам'ятники та пам'ятні знаки поету та образам, оспіваним у його віршах – у Моринцях; пам'ятний знак та відтворена

Рис. 12.19 Національний заповідник “Батьківщина Тараса Шевченка”

у дійсних розмірах хата на місці хати батьків Т.Шевченка, яка згоріла під час грози, літературно-меморіальний музей, хата дядка П.Богорського, у якого Тарас навчався грамоти, погруддя поета та скульптура “Тарас мандрує” (рис. 12.19) – у Шевченковому (колишня Керелівка); колишня садиба П.Енгельгардта, тисячолітні дуби, старовинний вітряк, лісовий масив Гупалівщина з гайдамацькими льохами, криницею та озером – у Будищі; музей історії та “Вільшанська світлиця” у селищі, де колись був панський маєток, у якому служив майбутній геній українського народу.

Біосоціальні ресурси Черкащини тим не обмежуються. Садиба і парк у **Кам'янці** стали свідками зібрань Південного

товариства декабристів, гостин О.Пушкіна та П.Чайковського, на честь яких тут було встановлено меморіальні дошки та пам'ятні знаки. Осередком діяльності відомої родини українських садоводів-помологів Симиренків було с.**Мліїв**, де зараз функціонує Мліївський музей садівництва. Пам'ять про І.Нечуя-Левицького зберігає літературно-меморіальний музей у снт **Стеблів**. Тут же споруджено пам'ятник письменнику та одній з його літературних героїнь – Нимидорі. Ім'я І.Нечуя-Левицького та його героїв носять і скелі, що височать понад Россю. Пам'ять про колишню кріпаччину зберігають подекуди занедбані палацово-паркові комплекси у с. **Козацьке, Мошни, Леськово, Шпола, Тальне (рис. 12.20), м. Корсунь-Шевченківський (рис.12.21)**, відоме також однією з найбільших операцій з оточення та знищення 60-тисячного ворожого угруповання в січні - лютому 1944 р. У місті народився полковник корсунський та ніжинський Іван Золотаренко, похований художник І.М. Сошенко.

Рис.12.20 Палац Шувалових
У Тальному

Рис.12.21 Палац Лопухіних
у Корсунь-Шевченківському

Свідками героїчної боротьби українського народу проти гноблення стали **Мельники** та інші села (а їх біля 60), розташовані на схилах **Холодного Яру** – реліктового лісового масиву, що має велике природниче, археологічне та історичне значення. Ця місцевість пам'ятає Холодноярську Січ, Коліївщину, Холодноярську Республіку 1919-1922 років, партизанські загоны часів Великої Вітчизняної війни. Тут розташований Мотронинський монастир, один з найдавніших в Україні, де гайдамаки святили ножі на гонителів православної віри.

Суботів (колись родовий хутір Хмельницьких, улюблена резиденція гетьмана Богдана), де до сьогодні збереглися вали Богданового замку та унікальна архітектурна пам'ятка – Іллінська церква (її стіни мають двометрову товщину, а зображення можна побачити на п'ятигривневій купюрі). У 1657 році тут поховали Богдана Хмельницького, але через деякий час забальзамоване тіло гетьмана зникло із гробниці - або ж було спалене поляками, коли в 1664 році вони руйнували суботівську резиденцію Хмельницького, або ж просто кудись вивезене. Руїни гетьманського палацу та фортеці знайшли своє відтворення на малюнках Тараса Шевченка.

Активно перетворюється на один із головних туристичних центрів Черкащини **Чигирин** – одне з найбільших міст України часів Хмельниччини, яке іноді називають першою столицею України. Тут є замкова гора з 18-метровим пам'ятником Богдану

Рис.12.22 Реконструкція резиденції Б.Хмельницького у Чигирині

Хмельницькому, відтворено гетьманську резиденцію (рис. 12.22).

Перлиною не тільки області, але й усієї України, що користується заслуженою увагою з боку туристів, є м. **Умань**, де знаходиться знаменитий дендропарк “Софіївка”. Місто приваблює старовинною архітектурою. Місцем паломництва хасидів, особливо під час головних єврейських свят, зокрема, на єврейський Новий рік, який святкують у вересні-жовтні, стала могила засновника брацлавського хасидизму раббі Нахмана (ребе Нахмана). Починаючи з 2000 р. року, внаслідок зростання популярності брацлавського вчення в Ізраїлі, її щорічно відвідує 20-25 тисяч паломників.

Чернігівська область теж відноситься до регіонів, найкраще забезпечених соціально-історичними рекреаційними ресурсами. Так, у м. **Чернігів** зосереджена третина усіх пам'яток домонгольського періоду, що збереглись в Україні: курган Чорна

могила, Успенський собор Єлецького (12.23) та Іллінська церква Троїцько-Іллінського монастирів, Антонієві печери, П'ятницька церква, Борисо-Глібський (12.24) та Спасо-Преображенський собори. В наступні століття ці комплекси споруд неодноразово перебудовувались, поповнювались новими пам'ятками.

Рис. 12.23 Єлецький монастир у Чернігові

Рис. 12.24 Борисоглібський собор у Чернігові

XVII-XVIII ст. стало часом нового розквіту міста. Тоді було зведено комплекс споруд Троїцько-Іллінського монастиря, Катерининську церкву, будинок колегіуму (рис.12.25), будинок Я.Лизогуба (рис. 12.26), який виконував функції військової канцелярії. Наступні століття продовжують формувати архітектурне обличчя міста. З'являється ряд будівель культового та громадського призначення.

Рис. 12.25 Чернігівський колегіум

Рис. 12.26 Будинок Я.Лизогуба у Чернігові

Славетну історію, що знайшла відбиток і в його архітектурних формах, має **м.Ніжин**. Серед його пам'яток Введенський, Ветхоріздвяний Георгіївський монастирі, перша споруда в стилі українського козацького бароко - Миколаївський собор XVII ст., у якому брали шлюб батьки відомого конструктора С.П.Корольова, Благовіщенський монастир, Всіхсвятська, Покровська, Преображенська, Хресто-Воздвиженська церкви та церква Іоанна Богослова XVIII ст. (рис.12.27), комплекс споруд поштової станції, будинок грецького магістрату та будинок гімназії вищих наук XIX ст. (рис.12.28), вулиця М.В.Гоголя з будівлями XIX ст., будинок привидів, сквер, де можна побачити перший у світі оригінальний пам'ятник М.В.Гоголю.

Рис.12.27 Церква Іоанна Богослова у Ніжині

Рис.12.28 Будинок гімназії вищих наук у Ніжині

У червні 1663 року в місті відбулась Чорна рада, на якій обирали гетьмана Лівобережної України. У Ніжині багато місць, пов'язаних із життям та перебуванням відомих людей, зокрема: в Ніжині народились співак Марк Бернес, акторка Еліна Бистрицька, художник-баталіст Микола Самокиш, мореплавець Юрій Лисянський, тут у гімназії вищих наук навчались М.Гоголь, Л.Глібов, Є.Гребінка, неодноразово бував Тарас Шевченко.

Старовинне **місто Новгород-Сіверський** свого часу було центром Сіверського князівства, а потім – другим після Чернігова за значенням у краї. Це місто легендарного князя Ігоря Святославовича - героя найвідомішого твору давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім». Саме звідси князь виступив у похід, який так безславно для нього закінчився. Цікавим

об'єктом показу для туристів є комплекс споруд нещодавно відновленого Спасо-Преображенського монастиря, заснованого ще в XI ст. (тут отримували благословення Новгород-Сіверські князі, на території знаходився Спаський собор, з якого і вийшов у похід Ігор), Успенський собор XVII-XVIII ст., Триумфальна арка, зведена на честь відвідин міста Катериною II, дерев'яна Микільська церква XVIII ст., торгові ряди, будинок чоловічої гімназії, де свого часу навчався К.Ушинський, будинок Н.-Сіверського земства XIX ст.

Відновила свою архітектурну спадщину колишня гетьманська столиця – смт **Батурин**, на території якого створено Державний історико-культурний заповідник, до складу якого увійшли будинок Кочубея, палац Розумовського XVIII ст., Воскресенська церква XIX ст. та церковно-приходська школа.

На території Борзнянського району є невеличке село **Оленівка**, на околицях якого (хутір Мотронівка) функціонує обласний музей-заповідник Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок «Ганнина Пустинь». Цікавим туристичним центром є смт. **Сосниця** – батьківщина відомого письменника й кінорежисера О.П. Довженка. Тут функціонує літературно-меморіальний музей, на території якого є садиба, де пройшло дитинство митця, відновлена відповідно до опису у творі «Зачарована Десна». У с.**Заньки** Ніжинського району, відомому завдяки таланту своєї уродженки М. К. Адасовської (Заньковецької), відкрито літературну експозицію. Бажаючі можуть відвідати музей великої актриси. Село **Лемеші** (за 10 км від Козельця) зберігає пам'ятки архітектури та місця, пов'язані з життям та діяльністю сім'ї Розумовських.

Долю білоруської Хатині та іспанської Герніки, французького селища Орадур та чеського Лідіце у роки другої світової війни розділили села **Козари** (Козелецький район), **Гута Студенецька**, **Тихоновичі** (Щорський район), а трагедія в поліському містечку **Корюківка** 1-2 березня 1943 року, коли було знищено 7 тис. жителів і спалено усі 1390 дворів, була наймасштабнішою і найкривавішою не лише на теренах тодішнього Радянського Союзу, але й усієї Європи. Зараз про ці сумні події туристам нагадує Парк пам'яті, де встановлено кам'яні знаки з назвами знищених сіл району та меморіал. Свідком надзвичайно трагічної події в українській історії стало село Пам'ятне Борзнянського району (**станція Крути**), на східних

околицях якого у січні 1918 року кілька сотень погано озброєних і недосвідчених українських студентів та гімназистів протистояли російській армії, що йшла на Київ, і майже всі полягли в нерівному бою.

Об'єктами паломництва можуть бути монастирі **Чернігова, Ніжина, Новгород-Сіверського**, сіл **Осіч, Рихли, Домниця, Густиня, Данівка, Понорниця, смт Ладан**. Значну кількість архітектурно-історичних пам'яток мають **Козелець, Прилуки, Остер, Любеч**. Чудові садиби та палацово-паркові комплекси збереглися у **Качанівці, Вишеньках, Сокиринцях, Дігтярях, Седневі**.

Багатою є Чернігівщина і на археологічні ресурси. У с. **Мезин** Коропського району розташована одна з найвизначніших пам'яток світового значення – Мезинська стоянка (поселення кроманьйонців доби пізнього палеоліту 20 тис. років до н.е.); з 1965 року функціонує науково-дослідний археологічний музей, причому окремі експонати можна побачити лише тут і більше ніде у світі. Археологічні розкопки ведуться у Чернігові, Любечі, Батурині, Шестовиці.

В етнографічному відношенні територія Столичного рекреаційного району належить до Лівобережного Полісся, Сіверщини та Середнього Подніпров'я. На території Чернігівської області проживає одна з п'яти етнографічних груп, що збереглись в Україні – литвини. Багато міст Чернігівської, Київської та Черкаської областей були осередками компактного проживання представників єврейської діаспори, у Борзнянському районі були німецькі села-колонії, у Ніжині з XVII ст. проживають греки та ассирійці, що рятувались від різні християнського населення, що сталась у північному Ірані у 1920р.

■ КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте коротку загальну характеристику Волинського рекреаційно-туристичного району.
2. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Волинському рекреаційно-туристичному районі.
3. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Волинського рекреаційно-туристичного району.
4. У яких населених пунктах Волинського рекреаційно-

- туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?
5. Дайте коротку загальну характеристику Столичного рекреаційно-туристичного району.
 6. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Столичному рекреаційно-туристичному районі.
 7. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Столичного рекреаційно-туристичного району.
 8. У яких населених пунктах Столичного рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?

▣ Використані та рекомендовані джерела:

1. Івченко А.С. Вся Україна: [Путівник]. – К.: ДНВП “Картографія”, 2006. – 656 с.
2. Панкова Е.В. Туристичне краєзнавство [навч. посіб.]. – К.: Альтерпрес, 2003. – 351 с.
3. Рутинський М.Й. Географія туризму України: [навчально-методичний посібник]/. М.Й.Рутинський – К., 2004. – С. 34
4. Україна: [Туристична карта]. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007.
5. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України [навч. посіб] / О.О.Любіцева, Е.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
6. Украина туристическая: [Путеводитель]. – К.: Укрвнешинтур, 2004. – 64с.
7. Україна: [Путівник] / О.Зінкевич, В.Тула. – К.: Смолоскип, 1995. – 454с.
8. 1001 место Украины, которое нужно увидеть: путеводитель по уникальным достопримечательностям / авт.-сост. О.М.Гук. – К.: Арий, 2012. – 624 с.
9. This is Ukraine - путівник по Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facebook.com/thisisukraine>
10. Туризм в Украине. Путеводитель по Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doroga.ua/>
11. Сайти відповідних об'єктів ПЗФ, населених пунктів, заповідників, музеїв.
12. Фотоекскурсії Києвом, Україною та світом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://klymenko.in.ua/>

Розділ 13. Рекреаційно-туристичні ресурси сходу України

13.1. Наддніпрянсько-Слобожанський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційно-туристичного району входять Сумська, Полтавська та Харківська області (рис.8 Додатку К). Площа району – 84 тис. км² або 13,9 % загальної території України. В районі проживає 5355,4 тис. населення. Показник урбанізації – 72,0%. Характерними особливостями району є його прикордонне положення з Росією, достатньо високий рівень індустріального освоєння, спільні умови формування рекреаційних ресурсів, а також значний рекреаційно-ресурсний потенціал, особливо, у західній частині.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. Територія Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційного району розташована в межах Придніпровської низовини та Полтавської рівнини, що займають більшу частину його території. Поверхня є слабо похилою на південний захід рівниною, на якій чергуються широкі долини річок та плоскі вододіли. Рельєф східної частини Сумської та півночі Харківської областей урізноманітнюється відрогами Середньоруської височини, а на південний схід Харківської області заходять відроги Донецького кряжу. В районі досить розвинена яружно-балкова сітка.

Кліматичні умови району можна оцінити як помірно комфортні для розвитку рекреаційної діяльності. Середня температура січня -6,5...-8°C, липня - +18,5...+21°C. Сума опадів коливається від 450 до 588 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку. Висота снігового покриву – 9-30 см дозволяє розвивати зимові види туризму. Стійкий сніговий покрив звичайно встановлюється з середини грудня і тримається до початку березня. Тривалість безморозного періоду – 160-165 днів. Характерна чітка вираженість змін пір року.

Річкова мережа району представлена річками басейну Дніпра (Сейм, Сула, Хорол, Псел, Ворскла, Оріль) та Дону (Сіверський Донець, Оскіл). В межах району розташовані

численні озера (Чехове, Журавлине, Довге), болота, водосховища (найбільші – Кременчуцьке і Дніпродзержинське) на Дніпрі, а також Печенізьке на Сіверському Дінці, Червонооскільське на Осколі та Краснопавлівське на каналі Дніпро-Донбас), ставки. Гідроресурси району придатні для рекреаційного використання, і, окрім того, створюють неповторної краси ландшафти, збільшуючи рекреаційну привабливість території. У Полтавській та Харківській областях є джерела лікувальних мінеральних вод – у Миргороді, Великій Багачці, Нових Санжарах, Шишаках, Березівському.

Наддніпрянсько-Слобожанський рекреаційний район лежить в межах трьох природних зон: мішаних лісів, лісостепу та степу, що визначає багатство та різноманітність рослинного покриву та фауни.

Зона мішаних лісів – це північ Сумської області. Основні лісоутворюючі породи – дуб, сосна, береза, осика, вільха, ясен. На заплавах річок поширені мокрі й сухі луки, болота. Найбільшу за площею територію займає лісостепова зона. Ліси поширені по берегах річок та байраках. Основні породи – дуб, ясен, берест, клен, липа, граб. Природна степова рослинність майже не збереглась. На схилах балок можна зустріти типчак, тонконіг, у заплавах річок – осоку і пирій. Південний схід Полтавської та південь Харківської областей займає природна зона степу.

З тварин, що мають значення для організації промисельного та екологічного туризму, водяться лось, козуля, свиня дика, рись, борсук, вовк, лисиця, заєць, білка, куниця, тхір, норка, дикі гуси та качки, перепілки. Водойми багаті рибою.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. В рекреаційних цілях можуть використовуватись об'єкти природно-заповідного фонду, загальна кількість яких на території району становить близько 848 територій та об'єктів, середній відсоток заповідності складає 5,15%. Найбільш значимими серед НПП є Деснянсько-Старогутський, Гетьманський (Сумська обл.), Нижньосульський, Пирятинський (Полтавська) та Слобожанський, Гомільшанські ліси, Дворічанський (Харківська обл.).

Гетьманський НПП створено у 2009 році для охорони ділянок Лівобережного Лісостепу та заплави річки Ворскла. У парку створено п'ять туристичних маршрутів та турбази для відпочинку на березі Ворскли.

Деснянсько-Старогутський НПП покликаний охороняти флору річкових заплавл (Деснянська частина) та суцільний лісовий масив Старогутської частини. Придеснянська частина парку представляє собою заплавну та борову терасу р. Десни та її приток. Заплава Десни, завширшки 2-4 км, добре виражена на всій протяжності та надзвичайно мальовнича. На ній багато озер, стариць, заболочених ділянок. Борова тераса добре розвинена й широкою смугою тягнеться вздовж заплави. Вона має горбистий рельєф та вкрита переважно сосновими та дубово-сосновими лісами. Крім усього, тут є багато місць, пов'язаних із партизанським рухом під час Великої Вітчизняної війни. Для ознайомлення з природою парку відвідувачам можна здійснити екскурсії шістьома маркованими екологічними стежками, скористатися туристичними базами, на яких одночасно може розміститися 51 особа, та кемпінгами.

Слобожанський НПП, створений у 2009 р., демонструє особливості двох природних зон – Лісостепу та Степу. Заплава річки Мерла розділяє парк на дві частини – правобережну, де знаходиться нагірна діброва з невеликими ділянками лучних степів, та лівобережну, представлену більш пологими боровими терасами. Характерними для парку є реліктові осоко-сфагнові та гіпно-сфагнові болота. У парку створено 1 туристичний маршрут та побудовано заклади стаціонарної рекреації на 63 місця.

НПП “Гомільшанські ліси” існує від 2004 року. Під охороною знаходяться заплави річок Сіверський Донець та Гомільша, столітні діброви та інші геологічні, геоморфологічні та гідрологічні об'єкти. На території парку збереглися численні археологічні пам'ятки та залишки Свято-Миколаївського козацького монастиря XVII ст., які туристи можуть побачити, пройшовшись трьома туристичними маршрутами.

Завданнями **Дворічанського НПП** є вивчення, збереження та відтворення унікальних природних крейдяних комплексів, розташованих вздовж правого берега річки Оскіл. Саме крейдяні гори, мальовничі береги Осколу та його стариці є родзинкою парку. Парк вважається єдиним місцем в Україні, де збереглась неторканою природа крейдяних відслонень. Чисте повітря, джерела мінеральних вод, соснові ліси та річки сприяють розвиткові рекреаційної діяльності.

Цінні природні та культурно-історичні об'єкти Середнього Придніпров'я охороняє **Нижньосульський НПП**. Територія НПП

використовується для організації водного, пляжного, промисельного туризму, та відпочинку. Дуже перспективними для розвитку є науковий, екологічний та краєзнавчий туризм.

Пирятинський НПП створений у 2009 р. для захисту природно-ландшафтних та історико-культурних комплексів басейну середньої течії річки Удай, що мають екологічну, естетичну та історичну цінність, а також з метою організації сталого використання цих комплексів для оздоровлення доквілля, підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь; використання парку в рекреаційних, просвітницьких, наукових та культурних цілях. На території парку знаходиться с.Березова Рудка із садибою та парком родини Закревських.

Серед інших, цікавих для туристів природно-антропогенних ресурсів Слобожанського туристичного району - РЛП Великобурлуцький Степ, Ізюмська Лука, Вільшана Балка (Харківська обл.), Гадяцький, Диканський, Кременчуцькі Плавні, Нижньоворсклянський (Полтавська обл.), Прудищанський, Сеймський (Сумщина); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва "Нескучне" у Тростянці Сумської обл., Хомутецький та Полтавський міський (Полтавщина), Краснокутський, Наталіївський, Шарівський (Харківщина); парк у Великому Бобрику, ботанічний сад Харківського університету, зоопарк у Харкові, пам'ятка природи яблуня-колонія в Кролевці (Сумська область), яка відрізняється своїм виглядом, віком та дивовижною здатністю до життя, кочубеївські дуби, віком близько 800 років (Полтавщина) та інші.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційних ресурсів району. Перші поселення на території Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційного району з'явилися у пізньому палеоліті – 15-20 тис. р. тому назад. Численні археологічні знахідки свідчать про існування поселень впродовж епох неоліту, бронзи та заліза, за скіфських часів та на початку нашої ери. Слов'янське населення було представлено племенами сіверян, що жили на півночі Сумської області. Інші території були периферійними по відношенню до центру слов'янських земель. Сучасні Сумська та Полтавська області були прикордонними землями Чернігівського та Переяславського князівств, а частина Харківської – під владою хозарів, яких згодом витіснив звідси київський князь Святослав. Тому довгий час територія району була мало заселеною. Кількість населення

регіону значно зменшилась в результаті монголо-татарської навали, яка на довгі часи визначила характер розвитку району, перетворивши дані території на васалів Золотої орди, а то й на Дике поле. Після ослаблення монголо-татарського впливу Полтавщина і Сумщина потрапляють в залежність від Литовського князівства, згодом – Речі Посполитої і Московщини, будучи найдальшими та найменш заселеними їх окраїнами. Під час Визвольної війни 1648-1654 рр. територія Полтавщини та півдня Сумщини були тилом повстанських військ і практично не були втягнуті в бойові дії, якщо не зважати на руйнування повстанцями маєтків, що належали польським панам. Після приєднання України до Росії окремі райони Сумщини та Полтавщини перебувають під гетьманською владою, а на південно-східних територіях Сумщини і на Харківщині починають виникати слободи, що засновуються втікачами з Правобережної України та Росії. Уряд Росії заохочував заселення цих земель заради укріплення своїх південно-західних кордонів, а також з метою господарського освоєння нових територій. Основну масу населення Слобожанщини становили козаки, які користувались правом самоврядування та певними пільгами. Адміністративно-територіальною одиницею краю були, як і на Гетьманщині, полки. Після скасування на Слобожанщині самоврядування у 1765 р. та ліквідації Гетьманщини у 80-х роках XVIII ст. район переживає кілька адміністративно-територіальних перетворень, а із зникненням загрози зовнішнього вторгнення перетворюється на торговельний і сільськогосподарський, а згодом і промисловий регіон. У 1919-1934 р. регіон виконує столичні функції внаслідок проголошення м.Харків столицею Української РСР. У зв'язку з цим посилюється транспортне та індустріальне освоєння прилеглих територій.

Значних втрат соціально-історичні ресурси туристичного району зазнали під час громадянської та Великої Вітчизняної воєн, коли було зруйновано та пограбовано чимало пам'яток.

На території Наддніпрянсько-Слобожанського туристичного району збереглися православні культові споруди XVII-XX ст., збудовані у стилі українського бароко і класицизму. Значне місце в історико-архітектурній спадщині займають цивільні споруди, представлені чудовими палацово-парковими комплексами, адміністративними і житловими будинками XVII-XX ст.

Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси.

Харківська область. З XVII ст. ведуть свою історію історико-культурні пам'ятки другого за чисельністю населення міста України, колишньої столиці Радянської України – **м. Харків**. Місто, у якому виник найстаріший класичний університет на території сучасної України, було збудовано найстаріші в державі театр (1789 р.), зоопарк (1896 р.), цирк (1886 р.). Часи, коли він був оборонним рубежем Московської держави, пам'ятає найстаріша в місті будівля – Свято-Покровський собор (рис. 13.1), розташований на території фортеці однойменного монастиря. Згодом, з приєднанням до Російської імперії нових земель, Харків втратив своє оборонне значення і завдяки вдалому розташуванню перетворився на жвавий центр торгівлі. Місто бурхливо розвивалося, будувалися споруди культового, учбового, адміністративного, господарського та житлового призначення, найбільш колоритними з яких є: будинок Харківського колегіуму, де свого часу викладав Г.Сковорода (нині – Харківський університет), Успенський собор (рис.13.2). Новий імпульс розвитку міста дало промислове освоєння Придніпров'я та Донбасу наприкінці XIX - поч. XX ст. Тоді ж були зведені церква св. Пантелеймона, Благовіщенський собор (рис.13.3), Озерянська церква та багато особняків, готелів, гімназій, банків.

Рис. 13.1 Покровський собор у Харкові

Рис. 13.2 Успенський собор у Харкові

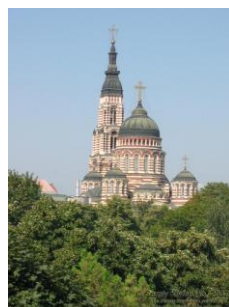

Рис. 13.3 Благовіщенський собор у Харкові

За радянських часів у місті сформувався архітектурний ансамбль найбільшої в Європі площі, символу Харкова – площі Свободи з типовою монументальною забудовою сталінських часів, споруда Держпрому – перша залізобетонна каркасна

конструкція у колишньому СРСР, житловий будинок зі шпилем. У місті багато пам'ятників, зокрема: Першій учительці, футбольному м'ячу, один з найкращих у країні - пам'ятник Т.Шевченку, цікаві гумористичні пам'ятники, наприклад, КДБ – вуху, яке все чує (у вигляді двох вух), Кісі Вороб'янинову, Шарі на території ХАІ (студенти вважають, що коли його облили пивом то пощастить на іспиті), «швидкій допомозі» в образі «Запорожця» біля інституту підвищення кваліфікації лікарів, Булгакову й Коту-бегемоту, парі, яка обнімається, закоханим, Лікареві Айболиту, Крокодилу Гені, героям фільму Леоніда Гайдая - Ніні та Шурику. Тут працюють 6 великих театрів, є багато театральних груп, театрів-студій та самодіяльних театрів, велика кількість музеїв та кіноконцертних залів, зал органної та камерної музики, багато бібліотек. Популярними серед місцевих жителів та гостей міста є цирк, зоопарк, планетарій, дельфінарій. У місті чимало історичних пам'яток радянської епохи.

Одним із найцікавіших історичних об'єктів Харківської області є залишки скіфського городища і поселення V – III ст. до н.е., а також ранньослов'янське городище (V I – VII ст.) (с. **Водяне**), які свідчать про давнє заселення території.

З Харківщиною пов'язані життя і діяльність багатьох відомих людей. Зокрема, у с. **Малижине** у 1780 р. зупинявся Г.Сковорода. З ім'ям відомого українського філософа пов'язана і назва села **Сковородинівка**, в якому Григорій Савович прожив останні роки свого життя і був похований.

У м. **Мерефа** народився кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко, а в м. **Чугуїв** – відомий російський художник І. Рєпін.

Досить відомим завдяки радянському кінематографу (фільм „Весілля в Малинівці”) селищем Харківщини є **Малинівка**, розташована поблизу Чугуєва за Сіверським Дінцем.

Експозиції музеїв Харківської області присвячені історії краю, а також життєвому шляху та діяльності відомих особистостей. 3-поміж останніх виділяються художньо-меморіальний музей І. Рєпіна (відкритий у рідному домі художника в **Чугуєві** до 125-річчя з дня його народження); літературно-меморіальний музей Г.Сковороди (с. **Сковородинівка**), де збереглися пам'ятні місця, пов'язані з мислителем. Особливої уваги заслуговує історико-художній музей с. **Пархомівка**, розташований у кількох залах колишнього

маєтку графів Подгорічани. В експозиції музею є подарунки приватних осіб і музейних фондів СРСР. Найбільш цінними з них є малюнок П. Пікассо, натюрморт П. Сезанна, акварелі А.Іванова тощо.

Давню історію і важливе значення транспортного вузла має мальовниче місто **Ізюм**, в якому збереглися три чудові храми та збудовано меморіал в пам'ять жертв Великої Вітчизняної війни.

Своїми археологічними, архітектурними пам'ятками та музеєм відоме місто **Красноград**.

Численністю і різноманітністю відзначаються палацові ансамблі й паркові садиби Харківщини. Одним із найефектніших палацових комплексів Східної України є палац Кенігів (XIX ст.) у с. **Шарівка** – двоповерхова будівля псевдоготичного стилю з елементами ренесансу (рис.13.4).

Рис.13.4 Палац Кенігів у Шарівці

Стилізовані під оборонні, триповерхові вежі надають палацу вигляду середньовічного замку. Збереглися також альтанка, будівлі господарського двору, будинок лісника, парадні ворота зі сторожовим будиночком, сходи, які ведуть до моста між ставками. На початку і в середині ХХ ст. палац було реконструйовано.

Ще більш давнім палацовим комплексом регіону є палац у с. **Старий Мерчик** (XIX ст.), архітектором якого міг бути В. Растреллі, В. Баженов чи П. Ярославський. Але на сьогодні цей цікавий архітектурний об'єкт перебуває в запустінні, більшість споруд палацового ансамблю зруйновано.

Серед інших палацових ансамблів Харківщини слід виділити: великий садибний будинок у стилі флорентійських палаців ХVІІІ – ХІХ ст. у с. **Пархомівка**; поміщицьку садибу ХІХ ст. у м. **Люботин**; садибу початку ХХ ст. у с. **Малижине**; Наталіївський маєток Харитоненків початку ХХ ст. у с. **Володимирівка**.

Полтавська область. Понад 800 років минуло від дати літописної згадки у Іпатіївському літописі поселення Лтава на р.Ворскла, і 360 – як поселення отримало статус міста, відомого як **Полтава**. Нічим не відрізняючись з-поміж інших поселень Лівобережної України, місто прогрімало на всю Європу завдяки трагічній і слаavnій події, що розгорталася на його теренах під час війни Росії зі Швецією – Полтавській битві. Про ці події нагадує безліч монументів і споруд, розташованих у Полтаві та на її околицях, у тому числі, й найстаріша - церква Самсона, з яким часто порівнювали Петра I після його перемоги над шведами, побудована на могилі російських солдатів. Найкрасивішими пам'ятками Полтави є: Спаська церква поч. XVIII ст., Хрестовоздвиженський монастир, Кругла площа з її оригінальною архітектурною забудовою, що нагадує ансамбль Палацової площі у Санкт-Петербурзі, будинок губернського земства (нині – один з найбільших в Україні краєзнавчих музеїв). Окрім нього у місті є ротонда дружби народів, полтавські катакомби. Функціонують музеї (художній, історії Полтавської битви; авіації та космонавтики; військових конфліктів XX ст., музеї-садиби І.П.Котляревського, Панаса Мирного, В.Г.Короленка; Полтавський художній музей та ін.), школи естетичного виховання, клуби, 17 бібліотек, 2 кінотеатри, міський парк культури та відпочинку «Перемога»). Також туристам цікаво подивитися на пам'ятник символу полтавського краю – галушці.

Територія сучасної Полтавської області почала заселятися ще у скіфські часи, про що свідчить одне з найбільших у Європі Більське городище VII – III ст. до н.е. (с. **Більськ**). Донині тут збереглися земляні вали й рови. Археологами на місці розкопок виявлені залишки наземних і підземних жител, кілька зольників з уламками ліпної кераміки, знарядь праці, кісток домашніх тварин. Знайдено некрополь Більського городища, представлений близько 1000 курганів зі зброєю, кінською зброєю, посудом, прикрасами із золота і бронзи, культовими речами тощо. Деякі науковці вважають Більськ древнім містом Гелоном (згадується Геродотом в „Історії греко-перських війн”). Залишки давньоруського городища IX – X ст. виявлено на території м. **Гадяч**.

Із Полтавщиною пов'язані життєві шляхи і творча діяльність знаних в Україні й в усьому світі людей. Одним із них є М.В. Гоголь, який народився в с. **Великі Сорочинці**, де нині

знаходиться літературно-меморіальний музей М. Гоголя. Родовий маєток письменника (рис.13.5) знаходиться в с. **Гоголеве** (раніше - Василівка). Тут Гоголь зупинявся в останні роки свого життя. У роки Великої Вітчизняної війни садибу було спалено, а пізніше – за численними історичними документами відроджено й реконструйовано. Нині в ній знаходиться заповідник-музей М. Гоголя.

Полтавщина є батьківщиною українського філософа і поета Г. Сковороди, який народився в с. **Чорнухи**. Зараз тут працює історико-краєзнавчий музей, експозиція якого нараховує близько 2000 експонатів. Меморіальна садиба Г. Сковороди є реконструйованою за історичними документами типовою садибою українського малоземельного козака XVIII ст. (рис.13.6).

Рис.13.5 Маєток Гоголів
у с.Гоголеве

Рис.13.6 Меморіальна садиба
Г.Сковороди у Чорнухах

У сорокових роках XIX ст. у братів В. і П. Закревських (с. **Березова Рудка**) досить часто перебував у гостях Т.Г. Шевченко. Тут ним було розпочато роботу над поемою „Кавказ”, виконано портрети Закревських.

З містом **Гадяч** пов'язані життя і творчість П.Мирного, Лесі Українки, Олени Пчілки, М. Драгоманова, про що розповідає експозиція Гадяцького краєзнавчого музею.

В м. **Миргород** жив і помер грузинський поет Д. Гурамішвілі. У місті нині працює літературно-меморіальний музей, що містить матеріали про життя і творчість поета. З Миргородом пов'язана творча діяльність відомого українського поета П. Тичини: тут в 1933 р. ним була написана відома “Пісня про трактористку”. Творчості і життєвому шляху поета

присвячена експозиція краєзнавчого музею міста.

З колишнім центром чумацького промислу – селищем **Котельва** – пов'язані життєві шляхи М.Залізняка, який тут втік з-під варти по дорозі до Сибіру, уродженця міста, керівника партизанського руху С. Ковпака, російського письменника М.Гнедича, перекладача гомерівської “Іліади”.

Одним із найбільш відомих діячів краю, знаних і затребуваних на теренах усього колишнього Радянського Союзу був М. Касьян (м. **Кобеляки**). Результати застосування його методики в лікуванні хребта й суглобів є загальноновизнаними і приваблювали величезну кількість пацієнтів з України та інших країн світу.

Історію, культуру, традиції краю розкривають експонати численних музеїв Полтавщини. Крім названих вище, на увагу заслуговують Державний історико-краєзнавчий музей в с. **Диканька** (його картинна галерея нараховує близько 500 полотен); Державний краєзнавчий музей в м. **Кременчук** (близько 30 тис. експонатів); музей декабристів (с. **Хомутець**), розміщений у родовій садибі Муравйових-Апостолів; Державний музей-заповідник українського гончарства (с. **Опішня**) – найбільший центр гончарства в Україні.

Широко знаною Полтавщина є завдяки Сорочинському ярмарку – театральнo-торгівельному дійству, що відбувається в останні вихідні серпня у **Великих Сорочинцях** із 1966 р. і збирає щороку десятки тисяч відвідувачів.

Завдяки значенню в історичному минулому країни, архітектурним пам'яткам та зйомкам фільму “Королева бензоколонки” відоме місто **Пирятин**. Також тут зберігся свій кінотеатр. У Пирятинському районі щороку проводяться фестивалі сімейних та родинних ансамблів, хореографічних колективів, гармоністів та народних музик, вокально-інструментальних ансамблів, а в день святого Валентина – різні молодіжні конкурси. Популярністю в якості зони відпочинку жителів міста користується о.Масальський, що на р. Удай.

Скуштувати смачного морозива, якого тут виробляють 45 видів, та найсмачнішого в Україні хліба можна, відвідавши одне з найдавніших міст області - **Лубни**. До XVII ст. тут існував один із найкращих замків Європи, який, як і все місто, належав Яремі Вишневецькому. Місто неодноразово опинялося у центрі козацьких повстань, бойових дій. Тож, не зважаючи на давню

історію, історико-архітектурних пам'яток тут залишилось мало: три церкви та декілька старовинних будинків. Відомою культовою спорудою, розташованою неподалік від Лубен, є заснований у 1619 році Мгарський Спасо-Преображенський чоловічий монастир. Для втомлених з дороги відвідувачів тут пропонують чай, каву, монастирський хліб, також монахи виробляють власні фіточаї із зібраних на прилеглий місцевості трав. Вирощування лікарських трав у цій місцевості має давню історію: у 1709 р. за наказом Петра I під Лубнами було засновано одну з перших в Україні польову аптеку та ботанічні сади саме для цієї мети.

Палацове мистецтво на Полтавщині представлено ансамблями, створеними в XVIII – XIX ст. Так, у с. **Березова Рудка** зберігся двоповерховий палац (рис.13.7), два одноповерхових флігелі, що належали родині Закревських. На території садиби побудована сімейна усипальниця Закревських із цікавою каплицею у вигляді невеликої єгипетської піраміди.

Рис.13.7 Палац Закревських у Березовій Рудці

Найвеличніший на Полтавщині палац (понад 100 приміщень) було збудовано

наприкінці XVIII ст. в с. **Диканька** – володінні Кочубеїв. Маєток у 1817 р. відвідав російський імператор Олександр I. На честь його було збудовано триумфальні ворота. До наших днів від величного палацового комплексу лишилися лише церква, ворота і чотири трьохсотрічні дуби – все було зруйновано й розграбовано в роки громадянської війни.

Дерев'яний палац XVIII ст., а згодом кам'яні флігелі (XIX ст.) були зведені в володіннях Муравйових-Апостолів (с. **Хомутець**). У маєтку відбувалися зібрання декабристів за участю П. Пестеля, М. Бестужева-Рюміна, М. Лорера та ін. Зараз палац перебуває в занедбаному стані й поступово піддається руйнуванню (рис.13.8).

Рис.13.8 Садиба Муравйових-Апостолів у с.Хомутець

Сумська область. Більше ніж 350 років тому над р.Псел була зведена фортеця, призначена захищати південні рубежі Російської імперії. Її рів та вали частково збереглися, позначаючи місце, звідки веде свою історію **м.Суми**. Архітектурні пам'ятки, що збереглися, значно молодші, ніж місто. Найстарішою пам'яткою та, як вважають, першою кам'яною спорудою міста є Воскресенська церква поч. XVIII ст., побудована в силі українського бароко (рис. 13.9). У місті є ще декілька чудових церков та соборів, серед яких Спасо-Преображенський собор II пол. XVIII ст., розписаний В.Маковським, величний, збудований напередодні I Світової війни Троїцький собор, який поєднав у собі класичний та бароковий стилі, та Іллінська церква.

Рис.13.9 Воскресенська церква у Сумах

Рис.13.10 Троїцький собор у Сумах

У місті збереглись житлові, адміністративні будинки та особняки кінця XVIII – XIX ст. Нині дозвілля сумчан та гостей

міста організують два театри, філармонія, 6 закладів клубного типу, 2 парки відпочинку з атракціонами, 15 нічних клубів, 3 кінотеатри та близько 10 музеїв, найбільш відомими з яких є краєзнавчий та художній, музей розвитку банківської справи на Сумщині та історії грошей, будинок-музей А.Чехова, музей історії альпінізму. В Сумах свого часу жили і працювали О.Алчевський, Г.Сковорода, О.Плещєєв, П.Чайковський, А.Чехов, В.Короленко, О.Купрін, Олександр Олесь.

Надзвичайно багатим і різноманітним на Сумщині є храмове будівництво, представлене православними церквами і соборами XVII – XIX ст. Культова архітектура усіх трьох століть представлена у одній із колишніх гетьманських столиць - місті **Глухів** (XVII ст. – Миколаївська церква; XVIII ст. – Спасо-Преображенська церква; XIX ст. – Трьох-Анастасіївська церква (рис. 13.11) та **Путівль** (Спасо-Преображенський собор XVII ст.; Хрестовоздвиженська церква-дзвіниця XVIII ст., церква Миколи Козацького XVIII ст.;– ряд будівель XVI – XIX ст. Мовчанського монастиря (рис.13.12), у тому числі, собор Різдва Богородиці XVII ст.).

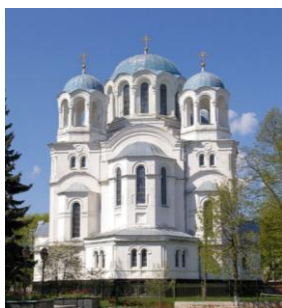

Рис. 13.11 Трьоханастасіївська церква у Глухові

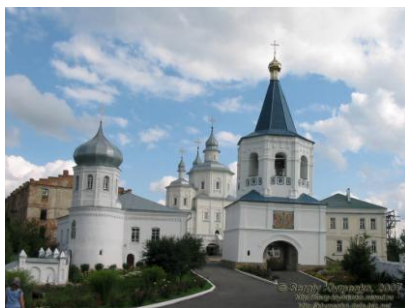

Рис. 13.12 Мовчанський монастир у Путівлі

Церкви XVIII – XIX ст. збереглися у містах **Лебедин** (XVIII ст. – дерев'яна Воскресенська церква; XIX ст. – Вознесенська, Миколаївська та Покровська церкви) та **Охтирка** (XVIII ст. – Покровський собор, у розробці проекту якого брав В. Растреллі, Введенська церква; XIX ст. – Христорождстенвенська церква, що вважається найкращим зразком архітектури області, та Михайлівська церква, яка нагадує військову церкву, виконану в

романському й візантійському архітектурному стилях), а також у с. **Великий Бобрик**, що славиться і своїм чудовим парком.

Не менш цікавою на Сумщині є цивільна архітектура. Її перлиною по праву вважається збудований у XIX ст. палац Харитоненків у с. **Кияниця** (рис.13.13). Хоч нині він перебуває в занедбаному стані, проте вражає величчю й красою зовнішнього декору.

З XIX ст. в м. **Лебедин** збереглися торговельні ряди (низка одноповерхових крамниць),

в с. **Низи** – одноповерховий садибний будинок, у якому впродовж близько дев'яти років кожного літа оселявся П. Чайковський (тут написана опера „Черевички”, друга і третя симфонії та ін.); в м. **Тростянець** – палац, садибний будинок (у ньому в 1864 р. жив П. Чайковський), штучний грот, інші паркові споруди й Круглий двір або манеж-цирк (чи не єдина споруда подібного типу в Україні); у с. **Волокитине** – монументальні Золоті ворота (садиба, яку вони свого часу прикрашали, не збереглася).

Ще раніше, у XVIII ст., у **Глухові** було зведено Триумфальні ворота – величезний арковий тунель із бічними прибудовами, виконаний у класичному стилі з елементами бароко; а у с. **Хотінь** – розкішний палац, що до Першої світової війни по праву належав до числа найкращих садиб Південної Росії, але в 1918 р. був спалений (сьогодні від нього лишилися лише два бічні флігелі).

Із Сумщиною пов'язані долі деяких відомих особистостей. Так, у с. **Богданка** раннє дитинство провів відомий педагог К. Ушинський (нині в селі відкрито музей його імені); у с. **Гамаліївка** похований гетьман І. Скоропадський з дружиною в трапезній церкві, збудованій ним; в с. **Низи** і в м. **Тростянець** гостював П. Чайковський; в м. **Глухів** у школі підготовки співаків і музикантів для придворного хору й оркестру вчилися відомі композитори М. Березовський і Д. Бортнянський.

Історії і традиціям краю, життєвому шляху й творчості

Рис. 13.13 Палац Харитоненків у Кияниці

відомих людей, чия доля була пов'язана з Сумщиною, присвячені експозиції музеїв області. Крім названих вище, слід згадати краєзнавчий музей м. **Ромни**. Біля його стін зберігається величезний гранітний валун, принесений льодовиком зі Скандинавії в Україну 150 – 200 тис. років тому.

Описуючи Сумщину, не можна не згадати волокитинську порцеляну, фабрика з виробництва якої у XIX ст. конкурувала з найкращими виробниками світу (високий рівень майстерності підтверджує виготовлення в 1857 р. величезного іконостасу зі складними елементами, фрагменти якого нині зберігаються в Софійському заповіднику Києва).

В області є й подієві ресурси. Визначною історичною подією, яка відбулась на території Сумської області, була Конотопська битва. Щорічно проводяться численні фестивалі, серед яких “Стара фортеця” у Тростянці, сільський фестиваль “Боромля”, літературно-мистецький фестиваль “Кролевецькі рушники” та інші.

13.2. Придніпровський рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу **Придніпровського рекреаційно-туристичного району** входять Кіровоградська та Дніпропетровська області (рис.9 Додатку К). Площа району – 56,5 тис. км² або 9,4 % загальної території України. В районі проживає 4303 тис. населення. Показник урбанізації – 78,6%. Характерними особливостями району є його значне промислове освоєння і наявність у зв'язку з цим значних внутрішніх потреб населення у відпочинку, близькість до Столичного туристичного району та досить гарне транспортне сполучення з ним, своєрідність соціально-історичних рекреаційних ресурсів.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. *Рельєф* Придніпровського туристичного району відрізняється різноманітністю. Правобережна його частина лежить в межах Придніпровської височини, поверхня якої представлена підвищеною полого хвилястою рівниною, сильно розчленованою долинами річок, ярами та балками. Вона поступово знижується в напрямку Дніпра і на південному сході правобережної частини Дніпропетровської області обривається до його долини крутим уступом. Подекуди по річкових долинах на поверхню виходять

кристалічні породи Українського щита, утворюючи пороги та перекати. В межах Криворізького залізорудного басейну по берегах Інгульця, Саксагані та їх приток можна зустріти унікальні геологічні об'єкти, які являють собою відслонення або виходи на поверхню залізовмісних гірських порід та гранітів. Однією з таких пам'яток є група скель, відома під назвою "Орлине гніздо". Красою та незвичністю форм вражають гранітні скелі на р.Інгул, урочище "Монастирище", що в Кіровоградській області. Південна правобережна частина Дніпропетровської області лежить в межах Причорноморської низовини. Більша частина лівобережної частини району представлена плоскими, злегка пагорбовими, подекуди заболоченими рівнинами Придніпровської низовини. В крайню південно-східну частину Дніпропетровської області заходять відроги Приазовської височини.

По території Кіровоградської області проходить смуга високого тиску (вісь Воєйкова). Відтак, *кліматичні умови* району формуються під впливом атлантичних (переважають на північ від осі) та континентальних (на південь від осі) повітряних мас. Клімат помірно-континентальний з теплим, а на півдні жарким сухим літом і м'якою з частими відлигами зимою. Середня температура січня $-4,5...-6,5^{\circ}\text{C}$, липня $+20...+22,5^{\circ}\text{C}$. Сума опадів коливається від 400 до 520 мм на рік. Більша їх частина випадає влітку у вигляді сильних короткочасних злив. Стійкий сніговий покрив встановлюється з середини грудня, а сходить наприкінці лютого – початку березня. Висота снігового покриву – 10-20 см. Тривалість безморозного періоду від 160 на півночі Кіровоградської до 220 днів на півдні Дніпропетровської області. Кліматичні умови району оцінюються для відпочинку та оздоровлення як помірно комфортні на півночі та комфортні на півдні.

Основною водною артерією та гідрологічним рекреаційним ресурсом Придніпровського туристичного району є Дніпро та каскад водосховищ на ньому (Кременчуцьке, Дніпродзержинське та Каховське), береги яких несуть досить значне рекреаційне навантаження. Іншими, не менш важливими в рекреаційному значенні річками, є Південний Буг, Синюха, Інгул, Інгулець, Самара та Оріль, яку вважають унікальною за якість води та екологічне значення. Придніпровський туристичний район багатий на родовища мінеральних вод

(поблизу Кривого Рогу, Нікополя, Чаплиного), які можна використовувати для організації курортно-оздоровчого відпочинку. Є родовища радонових вод.

Придніпровський рекреаційний район розташований в лісостеповій та степовій природних зонах. Природна рослинність зазнала значного впливу внаслідок господарської діяльності людини. Переважаючим типом є сільськогосподарські ландшафти. На перезволожених ділянках в долинах річок ростуть заплавні ліси, представлені вільхою, вербою, осикою та тополею. В лісостеповій смузі досить поширеними є ліси на вододілах з дубу, в'язу, липи, клену. В степовій зоні – байрачні ліси. Великими лісовими масивами лісостепової частини даного району, що мають рекреаційне та науково-пізнавальне значення, Чорний, Нерубайський та Голочанський ліси в Кіровоградській області, Самарський ліс на Дніпропетровщині. Природна степова рослинність збереглась у балках та на схилах річкових долин і представлена типчаком, ковилою, тимофіївкою, тонконогом та ін. травами. У заплавах річок поширена лугова та болотяна рослинність.

Багатим є тваринний світ району, представлений типовою лісовою та степовою фауною. Тут водяться заєць, козуля, свиня дика, вовк, куниця лісова, перев'язка, білка, лисиця, тхір. Свого часу були завезені плямисті олені, лосі, акліматизовані видра, борсук, нутрія, норка, ондатра, снотовидний собака, фазан.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси. Безперечну цінність для організації рекреаційної діяльності в регіоні, який характеризується значним обсягом внутрішнього попиту на рекреаційне ресурсокористування, являють собою об'єкти природно-заповідного фонду, яких на території району нараховується 161 (відсоток заповідності, в середньому, становить 2,6%). Поки що на території туристичного району немає жодного НПП та РЛП. Серед найвизначніших об'єктів ПЗФ району можна назвати парк Шевченка в Дніпропетровську, ландшафтний заказник "Північна Червона Балка", Криворізький ботанічний сад Дніпропетровської області; дендропарк у Веселих Боковеньках, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва в Онуфріївці та Миколаївці ("Хутір Надія") Кіровоградської області.

Онуфріївський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва на Кіровоградщині - один із найстаріших в Україні (йому більше 170 років). За кількістю різних порід цей парк поступається Тростянецькому дендропарку та уманській «Софіївці», але відрізняється особливим місцерозташуванням у центрі степової зони на Придніпровському плато з рівнинною, густо посіченою мережею річок та балок поверхнею. Паркові масиви розкинулися на обох берегах невеличкої степової річки Сухий Омельник. Свого часу було зрубано чимало дерев та зруйновано значну кількість паркових споруд (альтанки, греблю), але збереглося старе планування більшості лісових масивів та доріжок, система ставків, багато вікових дерев, частково збереглася Вербова алея. Парк потребує значної реконструкції.

Дендрологічний парк **«Веселі Боковеньки»** (площа 109 га) більше 100 років тому був закладений між селами Зелений Гай та Іванівка (сучасний Долинський район Кіровоградської області). Ідею створення парку подав М.Л.Давидов, виходець із дворянської сім'ї, який цікавився садово-парковим мистецтвом і завозив дерева з багатьох куточків світу. Кажуть, що колись тут проходив чумацький шлях і чумаки, зупиняючись на ніч на березі річки Боковеньки, влаштовували веселі посиденьки з жартами та сміхом, тому й місцевість назвали відповідно.

Під час закладки парку використовувалися дерева, які б могли витримувати тривалу нестачу вологи в ґрунті, тому, очевидно, багато з них, незважаючи на умови степу, збереглося досі. Зараз у парку нараховується близько 900 видів дерев та чагарників, серед них багато екзотів: єдине на Кіровоградщині гінкго дволопатеве, ялівець ірландський, 100-річний дуб великоплідний та три види ялини колючої (сріблястої) та інші. «Веселі Боковеньки» був першим парком України, в якому при будівництві використовувались прийоми гри світла й тіні, за умови яких один і той самий куточок чи ділянка в різні години дня виглядають по-різному, а дерева доповнюють красу одне одного. Також у парку є дві ділянки цілинного степу.

Передумови формування суспільно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів. Територія Придніпровського рекреаційного району освоювалася нерівномірно: сліди найдавніших поселень, що відносяться до раннього палеоліту (100 тис. р. тому), знайдено у Дніпропетровській області. Північні території почали

освоюватися пізніше – у середньому та пізньому палеоліті (30-13 тис. р. тому). За часів княжої доби Дніпром проходив важливий торгівельний шлях “із варяг у греки”. Слов'янське населення селилось у прибережних зонах Дніпра, будуючи укріплення і фортеці. Проте основна частина території залишалась незаселеною через небезпеку нападів кочівників. Із середини XIII ст. Придніпров'я потрапляє в залежність Золотої Орди, а після її ослаблення і розпаду стає полігоном постійного протистояння кримських татар, поляків, росіян та місцевого населення – козаків. Будучи віддаленою від центрів основних держав-суперниць, дана територія стала т.з. Диким Полем, над яким жодна з них не могла довгий час установити повного контролю. З кінця XV ст. територію за дніпровськими порогами починає освоювати населення з інших районів України, зокрема, Київщини та Черкащини. Спочатку це були літні промисли полюванням та рибальством, а то й грабунками в степу, а потім постійні поселення. Життя в степу було повним небезпек, а тому вимагало певної військової організації. Так було покладено початок новому територіальному утворенню – Запорожжю. Козаки були відносно самостійними, виконували буферну функцію між сильними державами-сусідками і часом ставали на службу до польських королів, російських царів та мали відносини з молдаванами та татарами.

Після першої російсько-турецької війни Росія починає активно закріплюватись на нових територіях. До заселення краю залучається сербське населення, яке на півночі сучасної Кіровоградської області створює своєрідну буферну зону т.з. Нової Сербії, що 30-кілометровою смугою тягнулася від Дніпра до Синюхи. Наступним кроком у освоєнні цих земель було створення Новослобідського козачого полку з центром у Єлисаветграді. Після другої російсько-турецької війни поселення сучасної Кіровоградщини втрачають прикордонне значення і починають розвиватися як торгово-промислові центри. Тоді ж починається інтенсивне освоєння земель сучасної Дніпропетровщини, яке прискорилось значним чином після відкриття в регіоні значних запасів залізної руди та вугілля в Донбасі, що продовжувалось і в радянські часи.

У зв'язку з порівняно недавнім освоєнням території Придніпровського туристичного району, військовим, а згодом промисловим значенням більшості поселень, його архітектурно-

історичні ресурси не відрізняються великим різноманіттям і представлені адміністративними і жилими будинками XIX-XX ст., культовими спорудами XVIII-XX ст., численними пам'ятними знаками, що відзначають місця пам'ятних подій козацької доби та пізніших часів.

Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси.

Кіровоградська область. Обласний центр розпочав свою історію із земляної фортеці, названої на честь святої покровительки правлячої у ті часи імператриці Єлисавети. Цікаво, що за оборонним призначенням фортеця використовувалась лише один раз у 1769 р. Невдовзі біля її стін виникло місто, назване Єлисаветградом. Дотепер від того часу збереглися фрагменти валів та чавунні гармати. Будучи довгий час центром воєнних поселень на півдні України, місто зберегло ознаку того часу: комплекс військово-адміністративних будівель XIX ст.

Позаминуле століття залишило в архітектурній спадщині міста багато адміністративних та житлових будинків, збудованих у стилі класицизму та модерн, серед яких будинок, де виступав перший професійний український театральний колектив (рис. 13.14).

Культові споруди міста представлені грецькою церквою, Спасо-Преображенським собором, Свято-Покровською церквою та синагогою. Тут працює 11 музеїв, 5 театрів та 2 кінотеатри, обласна філармонія, багато музичних та хореографічних колективів, місто навіть має звання танцювальної столиці України.

Тут народились, навчались або перебували видатні діячі науки й мистецтва - Володимир Винниченко, Іван-Карпенко-Карий, Юрій Яновський, Юлій Мейтус, Арсеній Тарковський, Ігор Крутой, Лідія Забіляста. У XX ст. місту неодноразово змінювали назву і зараз воно відоме як **Кіровоград**.

У культурному плані Кіровоградщина цікава, передусім, як батьківщина українського

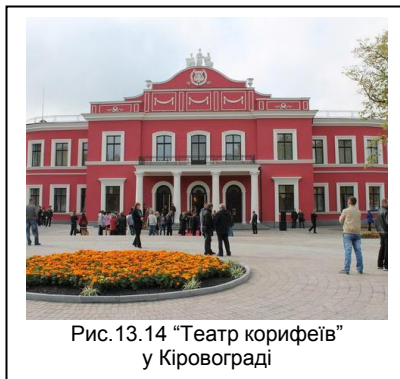

Рис. 13.14 "Театр корифеїв"
у Кіровограді

театру, відомих драматургів і акторів. Театрознавці пов'язують зародження українського театру з 1854 роком, коли у м. **Бобринці** мандрівна театральна трупа Л. Млотковського поставила декілька спектаклів, після чого місцеві поміщики Дубровинські вирішили організувати сімейний театр, залучивши до цього свого племінника М. Кропивницького. Донині у місті збереглися повітове училище, де навчалися М. Кропивницький та І. Карпенко-Карий, будинки, в яких вони розпочинали театральну діяльність.

Багато місць в області пов'язано з ім'ям відомого українського драматурга і актора І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого). Народився він у 1845 р. в с. **Арсенівка**, навчався в повітовому училищі у **Бобринці**, служив секретарем поліції і грав у театрі в **Єлисаветграді**, оселився в **Миколаївці** в батьківському будинку (зберігся дотепер), де написав 11 творів, у т.ч. найвідоміші – „Сто тисяч”, „Хазяїн” (рис.13.15).

Рис.13.15 Державний музей-заповідник І.Карпенка-Карого “Хутір Надія”

Сюди приїздили М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Старицький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Садовська-Барілотті.

Кіровоградщина – батьківщина відомого радянського педагога Василя Сухомлинського (народився в с. Омельник, в с. **Павлиш** 24 роки пропрацював директором середньої школи); полководця громадянської війни В. Боженка (народився і прожив близько 20 років у с. **Бережинка**). Останнім притулком стала для героя Вітчизняної війни 1812 р. генерала М. Раєвського, його дружини, доньки та онука усипальня в с. **Розумівка**.

Музеї Кіровоградської області (музейно-природний заповідник „Батьківщина Карпенка-Карого” в с. Арсенівка; заповідник-музей „Хутір Надія” та літературно-меморіальний музей у с. **Миколаївка**; меморіально-педагогічний музей у с. **Павлиш** тощо) розповідають про життєвий шлях і творчі

здобутки згаданих вище відомих людей краю. У **Побузькому** діє унікальний музей ракетних військ.

Екскурсійний інтерес являють археологічні пам'ятки Кіровоградщини, серед яких поселення трипільської культури III тис. до н.е. біля с.**Володимирівки** Новоархангельського району, **Нечаївська** алея менгірів²⁵, **Калантаївське**, **Тясминське** і **Чорноліське** укріплення-городища.

Своїми архітектурними пам'ятками славляться **Кіровоград**, **Бобринець** (Вознесенський собор та Свято-Миколаївська церква, ряд житлових та громадських споруд кінця XIX ст.), с.**Розумівка**. Надзвичайно красивими і такими ж занедбаними архітектурними пам'ятками вражає м.**Новомиргород** (рис.13.16, 13.17)

Рис.13.16 Міська лікарня у Новомиргороді

Рис.13.17 Новомиргородська гімназія

Кіровоградщина цікава ще й тим, що за розрахунками деяких учених-картографів (зокрема В. Шевченка), на її території, в районі села Добровеличківка, знаходиться географічний центр України, про що сповіщає встановлений у 2001 р. пам'ятний знак.

Дніпропетровська область. Про ще одну російську імператрицю нагадувала колишня назва сучасного **Дніпропетровська** – Катеринослав. Сама імператриця, подорожуючи по новоприєднаних землях, заклала перший камінь Преображенського собору міста. Сучасниками XVIII ст.

²⁵ Менгір – пам'ятка мегалітичної культури, що являє собою вертикально поставлену кам'яну брилу або стовп.

стали Потьомкінський палац (13.18), будинок канцелярії та суконна фабрика. У I половині XIX ст. були побудовані Свято-Преображенський собор (рис.13.19), земська лікарня та будинок губернатора.

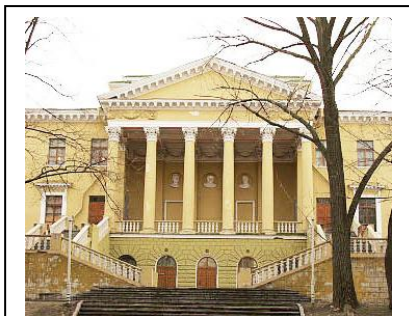

Рис.13.18 Потьомкінський палац у Дніпропетровську

Рис.13.19. Преображенський собор у Дніпропетровську

Початок індустріального освоєння краю у II половині XIX ст. зумовив появу інших будівель: вищого гірського та комерційного училищ, міської управи, театру. Місто швидко росло. У XX ст. з'явився ряд інших будівель адміністративного, культового, житлового, культурного та туристичного призначення. У місті знаходиться могила Д.Яворницького та зберігся будинок, у якому він жив і працював. Цікавою скульптурною композицією міста є «Юність Дніпра». Однією з головних пам'яток Дніпропетровська та й усієї України є унікальна, одна з найбільших колекцій кам'яних статуй у світі, колекція кам'яних баб, яка нараховує майже 80 фігур. Заслуговує на увагу діорама «Битва за Дніпро». Улюбленим місцем відпочинку жителів міста та його гостей є дніпропетровська набережна, Монастирський острів, музичний фонтан, дитяча залізниця. У місті функціонує 7 театрів, 3 концертні організації, 23 музеї. На облік взято 287 пам'яток історії та культури. Є можливості для розвитку ділового туризму.

З Дніпропетровськом пов'язані життєві шляхи історичних діячів І.Сулими, Г.Потьомкіна, Катерини II, О.Пушкіна, Т.Шевченка, Д.Яворницького, М.Пирогова, В.Підмогильного, Л.Брежнєва, письменників О.Гончара та П.Загребельного, а також представників сучасної політичної та економічної еліти:

Л.Кучми, Ю.Тимошенко, І.Коломойського, В.Пінчука, В.Пустовойтенка.

Дніпропетровщина – край давнього заселення, про що свідчать розкопки численних стоянок і поселень різних періодів. У м. **Орджонікідзе** в результаті розкопок кургану скіфського періоду „Товста могила” були виявлені всевітньо відома знахідка українського археолога Б. Могилевського – золота пектораль, різні прикраси, зброя, кінська упряж, що зараз знаходяться в музеї Історичних коштовностей України (Києво-Печерська лавра). Археологічними пам'ятками відомі села **Старі Кодаци (мурована фортеця), Волоське, Капулівка, Микільське-на-Дніпрі**. Останнє село є місцем загибелі київського князя Святослава Ігоревича (945-972 рр.).

Храмове будівництво в області представлено православними церквами XVIII – XIX ст. Троїцький собор XVIII ст. у м. **Новомосковськ** (рис. 13.20) по праву вважається шедевром вітчизняного дерев'яного зодчества (зведений без жодного цвяха). З храмових споруд XVIII ст. у місті також збереглися Миколаївська церква і келії Свято-Миколаївського Самарського пустинницького чоловічого монастиря, заснованого у XVII ст.

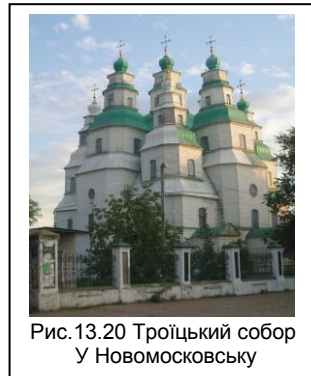

Рис. 13.20 Троїцький собор
У Новомосковську

У XVIII ст. у с. **Китайгород** зведено Свято-Успенську, Миколаївську церкви й дзвіницю церкви Святої Варвари, а в с. **Петриківка** – церкву Різдва (в 1990 р. на її місці збудовано нову Роджественську церкву). XIX ст. в культовому зодчестві краю представлено Свято-Миколаївським собором (м. **Дніпродзержинськ**), а також церквою Різдва і Спасо-Преображенським собором (м. **Нікополь**).

Історію і традиції краю представлено в експозиціях численних музеїв Дніпропетровщини, серед яких на особливу увагу заслуговують історико-краєзнавчий музей м. **Кривий Ріг** і музей прикладного мистецтва с. **Петриківка**. Петриківський розпис, побудований переважно на рослинно-тваринних мотивах, відомий не лише на теренах колишнього Радянського

Союзу, а й далекого зарубіжжя. Петриківка є одним із центрів української вишивки, тут відкрито фабрику художніх виробів „Дружба”, сувеніри якої користуються неабияким попитом в усьому світі. Промисловий статус регіону позначається й на спеціалізації обласних музеїв, серед яких чимало науково-технічних.

13.3. Донецький рекреаційно-туристичний район

Загальні відомості. До складу Донецького рекреаційно-туристичного району входять Донецька та Луганська області (рис.10 Додатку К). Площа району – 53,2 тис. км² або 8,8 % загальної території України. В районі проживає 6631 тис. населення, більша частина якого (89,3%) мешкає у містах. Географічне положення району, високий ступінь індустріального освоєння, густа поселенська мережа, представлена, в основному, містами, високий рівень рекреаційних потреб та інші чинники дають змогу розглядати даний рекреаційний район як єдине ціле.

Природні рекреаційно-туристичні ресурси. *Поверхня* району являє собою хвилясту рівнину, густо порізану річковими долинами, ярами та балками і складається з окремих кряжів, пасм, останців-куполів, кам'яних могил. Деякі з них мають висоту понад 300 м. Найбільш відомими геологічними пам'ятками є Королівські скелі над річкою Провалля, скелі “баранячі лоби” в районі с. Айдар-Миколаївка, крейдяні гори поблизу с. Білокузьминівка Донецької області, на правих берегах річок Північної Луганщини та Донеччини. Зустрічаються карстові форми рельєфу. Помітну роль у формуванні поверхні регіону відіграють специфічні форми рельєфу, створені людською діяльністю – терикони. Тут їх близько 600. Терикони планується використовувати і в рекреаційній діяльності: озеленювати та перетворювати на парки, створювати оглядові майданчики,

Клімат району відрізняється більшою континентальністю, що проявляється у підвищенні зимових та літніх температур. Зима порівняно холодна, малосніжна із середньою температурою січня – 6,4... -7,8 °С. Літо спекотне й посушливе із середньою температурою липня + 21,5...+22°С. Річна сума опадів у порівнянні з навколишніми степами збільшується завдяки припіднятості території і сягає 450-750 мм

на рік. Більшість з них випадає влітку у вигляді злив.

Гідрографічна мережа Донецького туристичного району густа, але представлена невеликими ріками. Найбільшою з них є Сіверський Донець з притоками: Казенний Торець, Бахмут, Лугань, Красна, Айдар, Деркул, – завдяки яким формуються чудові краєвиди. Є ріки, що безпосередньо впадають в Азовське море: Кальміус, Міус. Важливе значення для розвитку рекреаційної справи мають джерела столових та бальнеологічних мінеральних вод. Донецька область має вихід до Азовського моря.

Донецький рекреаційний район розташований у степовій природній зоні, ландшафти якої є значно зміненими господарською діяльністю людини. Природна рослинність збереглась на невеликих ділянках схилів ярів, балок, долин та окремих останців і представлена типчаково-ковиловою рослинністю, пирієм, чабрецем, деревієм. Ліси, що ростуть по байракам, складаються з дуба, ясена, клена та чагарників. На вододілах поширені діброви, а в долинах – заплавні ліси.

Однією з особливостей Донецького рекреаційно-туристичного району є надзвичайна різноманітність та мальовничість його природних ландшафтів.

Природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси району представлені об'єктами природно-заповідного фонду, яких тут нараховується близько 248, відсоток заповідності складає, в середньому, 3 %. Об'єктами природно-заповідного фонду, що можуть бути цікавими для туристів, є національні природні парки “Святі гори” та “Меотида”, умовно створений Сіверсько-Донецький НПП, РЛП «Донецький кряж», «Зуївський», «Клебан-Бик», «Краматорський», “Половецький степ”, “Слов'янський курорт” (Донецька область), РЛП “Біловодський” – на Луганщині.

Природний національний парк «**Святі Гори**» створено у 1997 році. Разом з тим, його можна вважати одним із найстаріших заповідних куточків України, оскільки, ще в 1704 Петро I видав указ про охорону цієї ділянки, де розташовані знамениті крейдяні гори, в яких збереглися рідкісні види рослин, наприклад, крейдяна сосна. Такі природні формування не зустрічаються більш ніде в Україні. Парк протягнувся уздовж берегів річки Сіверський Донець, яка протікає тут по вузькій ущелині, стиснута крутими горами, і раптом переходить у широку

річкову долину, порослу лісами, що перемешуються луками та заплавленими озерами. На території парку знаходиться 129 об'єктів археології, 73 пам'ятники історії. У 1980 році на нинішній території парку був заснований державний історико-культурний заповідник. Основу комплексу пам'ятників заповідника складає — Свято-Успенська Святогірська Лавра. До комплексу історичних пам'ятників також відноситься монументальна скульптура Артема та Меморіал Великої Вітчизняної війни. На території парку побудовані шосейні і залізничні дороги, розташований ряд населених пунктів, у т.ч. місто Святогірськ.

НПП **«Меотида»** знаходиться у прибережній смузі Азовського моря - природного раритету планетарного масштабу - найменшого, найпрісноводнішого, найпродуктивнішого й найвіддаленішого від Світового океану - і займає площу 14351, 9 га. Названий парк на честь Меотиди – території проживання меотів. Також Меотодою древні греки називали Азовське море. Згідно однієї з версій етимологічною основою цієї назви було слово «годувальниця». Надзвичайно багатим є рослинний і тваринний світ парку. У «Меотиді» охороняються типові та унікальні рослинні угруповання прибережної смуги Азовського моря. Гордістю парку є численні колоніальні поселення птахів (більше 250 видів, 100 з яких тут гніздяться).

РЛП **«Донецький кряж»** (Шахтарський район, Донецька область) створений у лютому 2000 р., його площа становить 1599,2 га. , у тому числі землі історико-меморіального комплексу «Саур-Могила», лісовий заповідник загальнодержавного значення «Бердянський» та геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Балка Журавльова». Цей унікальний природний комплекс поєднує степову, петрофітну, лісову рослинність. Флора парку налічує 437 видів судинних рослин. Найбільшу площу займають характерні для Донецького кряжу різнотравно-типчакowo-ковиллові степи, поширені також байрачні ліси.

РЛП **«Зуївський»** (загальна площа - 1214,2 га.) є унікальним парком, до складу якого увійшли дуже привабливі природні території, зокрема: урочище «Липове», балка біля села Ведмеже та Зуй-гора, долини річок Кринка та Ольхова, відслонення скельних гірських порід, степові ділянки та лісові масиви Макіївського лісництва. Увагу любителів природи, туризму та альпінізму тут привертають унікально поєднані

геологічні, геоморфологічні, гідрографічні та біологічні особливості, що свідчить про значний рекреаційний потенціал. На території парку є можливості організованого відпочинку, спортивно-оздоровчих та рекреаційних заходів. Тут прокладені екологічні стежки, співробітники проводять екскурсії для відвідувачів, дбають про благоустрій рекреаційних зон та місць короткотривалого відпочинку

Чудовим місцем для відпочинку, пізнавального та екологічного туризму є РЛП **«Клебан-Бик»** розташований у гирлі однойменної річки. Назва парку означає «Дно ями», оскільки вся його територія 200 млн. років тому була дном Пермського моря. Створений у лютому 2000 року, площа – 1824 га. Місцевість тісно пов'язана з історією Війська Запорозького та Запорозької Січі, адже тут знаходились межі козацьких вольностей, стояла козацька застава. Зараз на території РЛП функціонує ціла низка екологічних маршрутів та стежок, пропонуються захоплюючі екскурсійні маршрути. Туристів приваблюють неповторні ландшафти, яскраві квітучі степи, багатий рослинний і тваринний світ. Є водосховище та природні нерестилища, що впливає на забезпеченість рибними ресурсами і створює умови для їх збагачення, а отже, й для розвитку спортивного рибальства. Також нараховується більше 100 видів птахів. В центрі особливої уваги – еродовані розчленування та виходи на поверхню корінних гірських порід, фрагменти стовбурів скам'янілих дерев (вік близько 295-300 млн. років)

РЛП **«Краматорський»** був створений у травні 2004 року, його площа – 1738, 82 га. До складу парку входить чотири ділянки, представлені цілинним степом та степовою рослинністю, численними виходами на поверхню крейдових порід («Біленьке»); сосновим масивом та скам'янілими араукаріями («Пчолкінські скам'янілі дерева»); озером, на якому можна бачити лебедів-шипунів («Камишеваха») та ділянкою з геологічною пам'яткою природи «Скелеподібне оголення верхньої крейди».

РЛП **«Половецький степ»** (Володарський та Першотравневий райони Донецької області, басейн р. Берда та її притоки р.Темрюк) створений у лютому 2000 р., його загальна площа складає 1335 га. Тут збереглися ділянки типових для Північного Приазов'я цілинних типчаково-ковилових степів, по річках Темрюк та Каратюк можна побачити гранітні відслонення.

Приваблюють туристів мальовничі ландшафти, сприятливі умови для рекреації, зокрема, полювання та інших видів організованого відпочинку.

Передумови формування суспільно-історичних ресурсів. Територія Донецького краю почала заселятися 300-140 тис. років тому, про що свідчать археологічні знахідки. В різні часи степами кочували племена та народи, що жили із скотарства та грабунків. Наприкінці IX ст. тут випасали свою худобу печеніги, на початку XI ст. – торки, в середині XI ст. – половці, про що свідчать численні кам'яні статуї-ідоли, які збереглися до нашого часу. Про наявність тут слов'янського населення свідчить назва річки Сіверський Донець. Після монголо-татарської навали в XIII ст. дана територія довгий час залишалась майже безлюдною. У середині XV ст. значна частина сучасної Донецької області була приєднана до Кримського ханства. З II пол. XVI ст. слов'янське населення починає витісняти татар з Дикого Поля. Виникають сторожові пункти, воєнізовані козацькі поселення, що формуються із козаків та селян-втікачів. Активне заселення донецьких степів починається у період Визвольної війни 1648-1654 рр., під час якої селяни втікали з Правобережної України, а також після російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Під час колонізації Донеччини утворилась особлива воєнізована адміністративно-територіальна одиниця – Слов'яно-Сербія, яку населяли вихідці з Балкан, що втікали від турецького панування. Сюди ж було переселене християнське населення Криму (греки, грузини, валахи, вірмени), запрошені німецькі колоністи. З кінця XVIII у Луганській, початку XIX ст. у Донецькій областях починає розвиватися промислове виробництво (металургійна, вугільна та машинобудівна галузі), яке у середині XIX ст. інтенсифікується завдяки участі іноземного капіталу. В роки радянської влади та незалежності України Донеччина продовжує бути одним з головних промислових регіонів країни. Інтенсивне промислове освоєння і пов'язане з цим забруднення довкілля є одним із стримуючих чинників для розвитку рекреаційної діяльності. Значним чином обсяги туристичних потоків в регіон стримуються браком інформації про його туристичні можливості та сформовані стереотипи щодо бідності на природні ресурси, занепад традиційних галузей економіки. Конфлікт українських та

російських інтересів на даній території теж не додає їй туристичної привабливості.

Зважаючи на порівняно недавнє освоєння і заселення краю, в районі збереглося небагато православних культових споруд, адміністративних і садибних будівель XIX-XX ст., численні комплекси споруд кінних заводів, меморіальні пам'ятки, присвячені історичним подіям XX ст. Значна частина архітектурно-історичної спадщини була знищена під час боротьби за володіння головною ресурсною базою нашої країни під час Великої Вітчизняної війни. На жаль, і в наш час внаслідок воєнних дій на Донбасі руйнується чимало пам'яток, значна їх частина перейшла до розряду парарекреаційних ресурсів, частина втрачена назавжди.

Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси.

Донецьк є одним із найбільших міст України. Основна забудова нинішнього Донецька велася після війни. Найпримітнішою архітектурною будівлею довоєнного періоду є будинок Театру опери і балету, виконаний у стилі класицизму. У місті є багато пам'ятників, здебільшого, відлитих або викуваних із металу: «Слава шахтарській праці», «Цар-Гармата» (точна копія «Цар-Гармати» з Кремля), а також персональних, зокрема Т.Г. Шевченку, державному й партійному діячеві Артему (Ф. Сергєєву), спортсмену С. Бубці, співакам А. Солов'яненку (починав оперну кар'єру в Донецьку) та Й. Кобзону (народився у Донецьку). Є й такі специфічні пам'ятники, як Дзвін з міста-побратима Бохума, бравому воякові Швейку, зціленому хворому, страховому агенту, «Український степ», студенту, «Юність», «Добрий ангел миру», «Поляна казок», «Пальма Мерцалова», скіфська композиція, скульптурні композиції, що уособлюють основні промислові галузі Донеччини та ін.

Більшість храмів міста побудовано недавно, решта – докорінно перебудовані культові споруди XIX-XX ст. Найбільш відомими є Свято-Преображенський кафедральний собор (рис.13.21), Покровська церква, Свято-Іверський монастир та церква Святого Олександра Невського.

Усього ж у Донецьку нараховується більше 250 культурних пам'яток, 140 музеїв, 53 заклади клубного типу, 3 професійні та 6 аматорських театрів, 2 планетарії, аквапарк. Завдяки підготовці до європейського чемпіонату з футболу в місті з'явилося декілька нових споруд, серед яких – сучасний

стадіон “Донбас-Арена”.

Донецьк до недавнього часу було визнано одним із основних ділових центрів світу, тут розміщувались головні офіси багатьох промислових компаній України, сучасна туристична інфраструктура робила можливим розвиток ділового туризму. Внаслідок військових дій ці можливості було втрачено. Значних втрат зазнала туристична інфраструктура, зокрема, практично вщент зруйновано аеропорт, який став символом мужності й незламності українських бійців, пошкоджень дістав і новий стадіон, автостанція. Внаслідок артобстрілів постраждало чимало будівель у центрі міста.

Донецький край досить багатий на культові споруди, переважно православні церкви. Найбільша кількість церков зосереджена в м. **Святогірську**.

Тут у 1624 р. був побудований монастир, через півстоліття розграбований, а потім знову відновлений у ХІХ ст. Архітектурний ансамбль Святогірського Успенського монастиря складають Покровська церква із дзвіницею, Успенський собор, Миколаївська церква (рис.13.22), монастирські стіни з вежами і павільйонами, келії і готель.

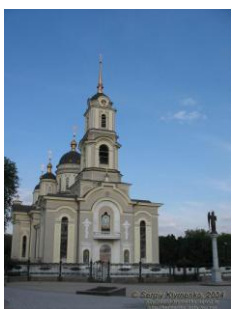

Рис.13.21 Свято-Преображенський собор у Донецьку

Рис.13.22 Миколаївська церква Святогірської лаври

Є також печерні церкви – Олексіївська, Антонія і Феодосія. У 1980 р. комплекс колишніх монастирських споруд був оголошений історико-архітектурним заповідником, а в роки незалежності України повернутий церкві. У 2004 р. на берегах Сіверського Дінця засновується третя (після Києво-Печерської і Почаївської) – Святогірська лавра православної церкви. Лавра є

об'єктом паломництва православних прочан не тільки з України.

Будучи свого часу власником земель на території сучасного Святогірська, Г.Потьомкін побудував тут на одній з крейдяних гір розкішний палац і влаштував на березі мальовничого заплавного озера купальні (зараз це найвідоміше на Донбасі курортне містечко).

Інші цікаві сакральні споруди є у **Артемівську, Краматорську, Слов'янську, Макіївці** (Касперівський монастир), с.**Андріївці** (одна з найдавніших на сході України дерев'яних церков), с.**Нікольському** (Василівський та Миколаївський монастирі), с.**Сергіївці**.

Маріуполь, визначний туристичний центр на території Донецької області, є територією компактного розселення греків, визнаним центром грецької культури, кліматичним і грязевим курортом.

Найстаріше місто на території Донецької області, Маріуполь був раніше одним з найкрасивіших міст Донщини. Але чимало архітектурних пам'яток було втрачено під час війни. Цікавими об'єктами є ляльковий театр, колишня водонагінна вежа, будинок зі шпилем (рис.13.23), будинки Гампера, чоловічої гімназії та інші.

Рис.13.23 Будинок зі шпилем у Маріуполі

До послуг гостей та мешканців міста - міський сквер, екстрім-парк, лукопарк, приморський парк, міський сад. Негативно впливає на туристичний імідж Маріуполя його статус металургійної столиці України, що займає 1-е місце за обсягами викидів шкідливих речовин промисловими підприємствами.

Із Донецькою областю пов'язано діяльність багатьох відомих людей різних епох. Зокрема, у **м. Краматорську** жили й працювали кінорежисер і кіноактор Л. Биков, співак Й Кобзон, єдиний в історії України чемпіон світу з шахів Р. Пономарьов; у **м. Слов'янську** на залізничному вокзалі у 1891 р. працював ремонтником М. Горький, також тут є дві картинні галереї, одна з яких названа на честь художника П.Кончаловського, який

народився в цьому місті. У **Маріуполі** народився видатний російський художник-пейзажист А. Куїнджі (1842-1910 рр.), тепер тут діє музей і виставкова зала його імені. У **м. Торезі** останню третину свого життя пропрацював знаменитий шахтар СРСР О. Стаханов, тепер тут функціонує музей засновника стаханівського руху, а візитівкою міста є монумент шахтарям-випробувальникам вугільного комбайна “Донбас; у **с. Нескучному** з другої половини 1850-х років і до кінця життя жив і працював М. Корф – відомий російський педагог, творець земської народної школи нового типу на Україні, автор багатьох посібників для вчителів та учнів; тут же з 1887 по 1916 рр. у літні місяці з родиною в садибі відпочивав і працював В. Немирович-Данченко – видатний діяч і реформатор російського театру, один із засновників Московського Художнього і Музичного театрів.

3 м. Дебальцево

пов'язана доля поета В. Сосюри, який тут народився. Дебальцево цікаве ще й тим, що тут фіксується найбільша в Україні кількість днів з ожеледями. Єдиною архітектурною спорудою XIX століття, яка збереглася в місті, є пам'ятка історії й архітектури - будинок залізничного вокзалу (рис.13.24).

Рис.13.24 Залізничний вокзал у Дебальцевому

На Донеччині діє чимало цікавих музеїв, серед яких Музей мініатюрної книги у **Горлівці**, історії та етнографії греків Приазов'я у **Маріуполі**, музей історії баяну у **Шахтарську**, музей на колесах у **Ясинуватій**.

Подібним набором об'єктів соціально-історичних туристичних ресурсів володіє і **Луганська область**.

Найбільшим осередком, в якому сконцентрована значна частина архітектурної спадщини області, є її адміністративний центр – **м. Луганськ**. Офіційною датою його заснування вважається 1795 р., коли на гроші, що залишилися від озброєння Чорноморського флоту, Катерина II заснувала ливарний завод. В історичному центрі міста залишилися зразки

дореволюційної забудови.

Архітектурний вигляд Луганська сформувався вже у повоєнні роки. Найбільш показовою спорудою першого повоєнного періоду забудови є трьохповерховий Будинок техніки у стилі сталінський ампір (рис.13.25).

У 1970-1980-ті рр. архітектурний стиль міської забудови Луганська змінився, з'явилися будинки Російського драматичного театру, Обласного краєзнавчого музею, житлові багатоповерхові будинки, виконані у стилі функціоналізм. Бажаючі можуть відвідати міські театри, музеї, філармонію, державний цирк, авіаційний музей під відкритим небом.

Інтерес туристів викликає скромний одноповерховий будиночок, у якому в родині лікаря народився видатний російський учений-діалектолог, письменник і лексикограф В.Даль, що прославився створенням фундаментального «Тлумачного словника живої великоруської мови». Нині в цьому будинку знаходиться літературний музей В.Даля (рис.13.26).

Рис.13.25 Будинок техніки у Луганську

Рис.13.26 Музей В.Даля у Луганську

У обласному центрі є 3 театри, 5 музеїв, філармонія та цирк. Місто значно постраждало від обстрілів терористів.

У місті-сателіті Луганська **Олександрівську** збереглися руїни маєтку О.Юзбаша та Вознесенська церква XVIII ст. Ним же були побудовані садибний будинок та церква у с.Весела Гора. Маєток інженера - залізничника К.Мсциховського, побудований у флорентійському стилі, зберігся у с.**Селезнівка** (рис.13.27).

На Луганщині (в м. **Старобільськ**) минуло дитинство іншого відомого російського письменника – В.Гаршина. У м.

Краснодоні в роки Великої Вітчизняної війни діяла прославлена в романі О.Фадєєва, опері Ю.Мейтуса, кінофільмі С.Герасимова комсомольська підпільна організація «Молода гвардія».

В містах і селах області споруджено багато меморіалів, присвячених подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Найбільш визначні з них знаходяться в **містах Красний Луч, Краснодон, Старобільськ, Луганськ, селах Іванівка, Новолимарівка, Новопсков.**

Рис.13.27 Маєток К.Мсциховського у с. Селезнівка

Цікавими об'єктами архітектури області є дерев'яний японський манеж – архітектурна перлина Деркульського конезаводу (с. **Данилівка**), аналогів якому немає в Україні.

На Луганщині переважають краєзнавчі музеї.

■ КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Дайте коротку загальну характеристику Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційно-туристичного району.
2. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Наддніпрянсько-Слобожанському рекреаційно-туристичному районі.
3. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційно-туристичного району.
4. У яких умовах формувались суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційно-туристичного району?
5. У яких населених пунктах Наддніпрянсько-Слобожанського рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?
6. Дайте коротку загальну характеристику Придніпровського рекреаційно-туристичного району.

7. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Придніпровському рекреаційно-туристичному районі.
8. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Придніпровського рекреаційно-туристичного району.
9. У яких умовах формувались суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси Придніпровського рекреаційно-туристичного району?
10. У яких населених пунктах Придніпровського рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?
11. Дайте коротку загальну характеристику Донецького рекреаційно-туристичного району.
12. Охарактеризуйте природні умови та ресурси розвитку туризму у Донецькому рекреаційно-туристичному районі.
13. Опишіть природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси Донецького рекреаційно-туристичного району.
14. У яких умовах формувались суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси Донецького рекреаційно-туристичного району?
15. У яких населених пунктах Донецького рекреаційно-туристичного району знаходяться основні суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси?

▣ Використані та рекомендовані джерела:

1. Івченко А.С. Вся Україна: [Путівник.] – К.: ДНВП “Картографія”, 2006. – 656 с.
2. Панкова Е.В. Туристичне краєзнавство [навч. посіб.]. – К.: Альтерпрес, 2003. – 351 с.
3. Рунців О. Історико-культурні ресурси Тернопільської області як джерела формування попиту і пропозиції на ринку туристичних послуг [Текст] / О. Рунців // Історія української географії: Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. - Тернопіль. - Вип. 17 - 2008. – С. 97-103.
4. Україна: [Туристична карта]. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007.

5. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України [навч. посіб] / О.О.Любіцева, Є.В.Панкова, В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
6. Украина туристическая: [Путеводитель]. – К.: Укрвнешинтур, 2004. – 64с.
7. Україна: [Путівник] / О.Зінкевич, В.Тула. – К.: Смолоскип, 1995. – 454с.
8. 1001 место Украины, которое нужно увидеть: путеводитель по уникальным достопримечательностям / авт.-сост. О.М.Гук. – К.: Арий, 2012. – 624 с.
9. This is Ukraine - путівник по Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facebook.com/thisisukraine>
10. Туризм в Украине. Путеводитель по Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doroga.ua/>
11. Сайти відповідних об'єктів ПЗФ, населених пунктів, заповідників, музеїв.
12. Фотоекскурсії Києвом, Україною та світом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://klymenko.in.ua/>

Предметний покажчик

- wellness-туризм 52, 69, 131
 абсолютна заповідність 80
 агрорекреаційний туризм 64-66
 аеротерапія 39, 315
 аквапарки 15, 42, 140, 290-291, 313, 323, 403, 447
 альпінізм та скелелазіння 26, 28, 30, 43, 51, 194, 298, 319, 382, 430, 444
 антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси 15, 17, 28, 33, 95-145, 182-188, 235-292, 308-314, 321-325, 331-334, 344-358, 365-376, 384-391, 401-416, 422-432, 437-442, 447-452
 апітерапія 66
 апітуризм 66, 216
 археологічні ресурси 15, 17, 19, 23, 33-34, 50, 95-101, 123, 143, 161, 182, 235-244, 246, 256, 258, 260, 266, 273, 282, 319, 324, 331, 343, 349, 360, 364, 367, 384, 387, 393, 395, 398, 400, 405, 415, 419, 424, 439, 441, 444
 археологічний туризм 89, 98, 145, 243
 архітектурні комплекси 101, 104, 136, 139
 архітектурні стилі 108-120
 атмосферний тиск 25, 26, 29, 36-39, 41, 178, 198, 200
 бальнеографія 53
 бальнеологічні курорти 209, 315, 342
 бальнеологічні ресурси 52-54
 бальнеологія 53
 бальнеотерапія 58
 бальнеотехніка 53
 бальнеохімія 53
 бароко 115
 бібліотеки 133, 141, 183, 288, 424
 біосоціальні ресурси 18, 34, 101, 121-125, 134, 183, 262-269, 323, 349, 352, 355, 358, 387, 389, 390, 391, 407, 409, 423, 425, 431, 437, 440, 449
 біосферні заповідники 79, 222, 316-317, 328, 339
 біота 63
 біотичні ресурси 16, 63-71, 180, 210-217, 302, 316, 327, 338, 362, 381, 393, 418, 434, 443
 бішофіт 52, 54, 62, 210, 397
 бойки 277
 болота 70, 211
 ботанічні сади 12, 14, 17, 44, 84, 213, 219, 221, 227-228, 302-304, 316, 364, 381, 393, 394, 420, 434
 велосипедний туризм 30, 34, 51, 71, 77, 79, 86, 192, 194, 340, 342, 382
 вивчення рекреаційно-туристичних ресурсів 159
 види оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів 168
 виміри рекреаційно-

- туристичних ресурсів 170
- виявлення рекреаційно-туристичних ресурсів 158
- відносна вологість повітря 25, 29, 36, 39, 40, 42, 176
- візантійський стиль 109
- вітер 28, 37, 42, 49
- властивості води 44-51
- властивості рекреаційно-туристичних ресурсів 11
- водний туризм 207
- водосховища 14, 17, 91, 232, 298, 327, 329, 380, 393, 418, 433
- вуликотерапія 67
- галотерапія 62,210
- геліотерапія 39, 40, 47, 177, 198, 315
- гідрологічні ресурси 16, 43, 178, 202-209, 315, 326, 338, 361, 380, 393, 417, 433, 443
- гідромінеральні ресурси 52-63, 178, 209-210, 301, 327, 338, 362, 380, 393, 418, 433, 443
- гідропарки 15, 17, 20, 87, 229-230, 395
- гірськолижний туризм 26-27, 30-31, 41, 193, 195, 198-199, 342-343, 351-352
- гірськолижні траси 31, 193, 352
- гірськолижні курорти 193, 337, 352
- глибокий туризм 89, 132
- гомогенні ресурси 18
- готичний стиль 112
- гори 14, 25-26, 192-195, 297-299, 306, 336-338
- гуцули 276-277, 339, 341, 351-352
- давньоруський стиль 110
- дендрологічні парки 12, 74, 84, 216, 221, 227, 302, 305, 328, 339, 369, 393, 396-397, 411, 434-435
- диггерство 90
- дельфінарії 18, 65, 140, 216, 229, 314, 291, 323, 423
- дельфінотерапія 65, 216
- джанкет-тури 141
- дозвіллеві заклади 133, 134, 183, 283-292, 387, 403, 430
- дозвіллеві ресурси 15-17, 133-141
- екзогенний рельєф 26-28
- екологічний туризм 64, 69, 139
- екологічні стежини 78
- екскурсійні об'єкти 16, 50, 51, 84, 86, 87, 90, 92, 98, 103, 157, 158, 163, 182, 195, 205, 206, 222, 228, 232, 235, 258, 262, 287, 290, 291, 298, 300, 301, 304, 317, 324, 329, 341, 361, 390, 397, 398, 439, 445
- екстремальний туризм 42, 47, 49, 89, 145, 200
- елліністичний стиль 109
- ендеміки 64, 213
- ендогенний рельєф 26
- етнографічний туризм 98, 131, 139, 145
- етнографічні групи 276
- етнокультурні ресурси 18, 101, 127-133, 183, 197,

- 276-283, 313, 323, 352,
391, 415
- етнос 127
- заказники 86
- замки 104-105, 185, 230,
239, 247-248, 258, 310,
347-348, 353-354, 369,
370-371, 375, 384, 387-
388, 390
- заповідні урочища 86
- заходи збереження
територій ПЗФ 75
- заходи раціонального
використання
рекреаційно-туристичних
ресурсів 162-164
- зоологічні парки 14, 74, 84,
86, 133, 134, 221, 228,
304, 316, 319, 328, 381,
385, 387, 393, 395, 398,
400, 420, 422, 423
- зоотерапія 65
- інформаційні ресурси 141-
145
- іонізація повітря 37
- іпотерапія 66, 68, 215
- іпотуризм 66, 68, 215
- історико-архітектурні
ресурси 14-17, 23, 33, 50,
53, 100-121, 124, 132,
136, 182, 185-188, 244-
262, 308-314, 321-325,
331-334, 344-358, 365-
376, 384-391, 401-416,
422-432, 437-442, 447-
452
- історико-етнографічні
регіони 280
- кадастр рекреаційно-
туристичних ресурсів 160
- казино 134, 140
- кам'яна сіль 62
- канали 92
- каністерапія 66
- капротерапія 68
- катакомби 88, 90, 231, 232,
323, 425
- кладовища 19, 107, 268, 403
- класичний стиль 115
- клімат 16, 32-42, 176, 198-
202, 300, 314, 326, 338,
361, 380, 393, 417, 433,
442
- кліматотерапія 38, 199
- козацьке бароко 115
- комфортність рекреаційно-
туристичних ресурсів 12
- конструктивізм 119
- круїзний туризм 44, 50, 92,
204, 206
- кумисотерапія 68
- купальний сезон 199, 203,
300, 315
- ландшафт 180-181, 443
- легенди 143-145
- лемки 278
- литвини 280
- лікарські рослини 16, 65, 69,
77, 79, 212-213, 318, 339,
362, 381, 428
- лікувальні грязі (пелоїди) 11,
16, 40, 47, 52-53, 58-61,
154, 178, 179, 192, 202,
208, 210, 300, 301, 315,
318, 327, 338, 380, 393,
449
- лікувально-оздоровчий
туризм 28, 38, 45, 69, 131
- ліс 70, 211
- лісопарки 88, 229-231

- лукопарки 88, 229-231
- луки 70, 88, 211
- макрорельєф 24
- маньєризм 115
- мегарельєф 24
- мезорельєф 24
- мисливські угіддя 214
- мікрорельєф 24
- модерн (сецесія) 117
- модернізм 119
- монастирі 88-90, 101, 105-107, 110, 115, 124, 185, 197, 231-232, 250, 254-269, 290, 305, 307, 322, 333, 347, 349, 350, 351, 353-354, 365, 367, 370-375, 384, 386-389, 394, 401, 403, 404, -406, 410, 412-415, 419, 422, 425, 428, 430, 441, 447-448
- моря 202, 301, 327
- музеї 34, 101, 135-139, 183, 263, 284-289, 323, 438
- навчальний туризм 64
- науковий туризм 80, 89
- нафталан 63
- національні природні парки 81-83, 221, 223-225, 302, 317-318, 328-330, 340-343, 363-364, 381-382, 397-398, 418-420, 443-444
- неовізантійський стиль 110
- неокласичний стиль 119
- неомавританський стиль 116
- неоренесансний стиль 113
- облік та систематизація рекреаційно-туристичних ресурсів 159
- овітерапія 68
- озера 208, 301
- озокерит 61, 210
- оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів 159, 167-188
- палаці 105-106, 109, 113, 116, 136, 139, 186, 228, 247-249, 258, 260-261, 275, 289, 290, 292, 305-306, 308-311, 313, 321, 345-350, 353-354, 365-371, 376, 384-388, 290, 401, 405, 408, 410, 414-415, 421, 424-425, 428, 431, 440, 449
- паломницькі ресурси 322, 325, 333, 347, 349, 350, 354, 365, 367, 370, 372-375, 384, 386-389, 388, 394, 401-403, 405-406, 410-415, 419, 422, 425, 428, 430, 441, 447-448
- пам'ятки природи 87
- парафін 63
- парарекреаційні ресурси 19
- парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва 85, 227-228
- печери 195-196, 360
- підходи до класифікації туристичних ресурсів 14
- підходи до оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів 172
- пізнавальний туризм 32, 69, 98, 101, 145
- пішохідний туризм 30, 192
- плавання 44
- планетарні форми рельєфу

- 24
 пляжі 196, 299, 315
 пляжний туризм 29, 32, 41, 45
 подійні (подієві) ресурси 18, 35, 101, 125-127, 134, 184, 269-275, 432
 показники оцінки
 рекреаційно-туристичні ресурси 171
 поліщуки 279
 послуги об'єктів ПЗФ 76
 постмодернізм 120
 похмурий туризм 90
 природні заповідники 79, 222
 природні рекреаційно-туристичні ресурси 16-73, 191-218, 297-302, 314-316, 326-327, 336-339, 358-362, 379-381, 392-393, 417-418, 432-434, 442-443
 природно-антропогенні ресурси 16, 74-93, 181, 219-234, 302-307, 316-319, 327-330, 339-343, 362-364, 381-383, 393-400, 418-420, 434-435, 443-446
 природно-кліматичні зони 201
 природокористування 148
 промисельний туризм 50, 65, 69, 211
 псаммотерапія 29, 47
 псевдоготичний стиль 112
 псевдоруський стиль 112
 пустеля 211
 раціональне
 ресурсокористування
 регіональні ландшафтні парки 81, 225-227
 режим територій та об'єктів ПЗФ 75
 рекреаційно-туристичний потенціал території 10
 рекреаційно-туристичні райони 297, 314, 326, 336, 358, 379, 391, 417, 432, 442
 рекреаційно-туристичні ресурси 11, 13, 167
 рекреаційне ресурсокористування 148-164
 релігійний туризм 90, 131, 145
 релікти 64
 рельєф 16, 23-32, 175, 191-198, 297, 314, 326, 336, 358, 379, 392, 417, 432, 442
 ренесансний стиль 113
 рівнини 191-192, 300
 розважальні ресурси 35, 101, 183, 291, 313, 323
 романський стиль 112
 рослинний світ 63, 302, 316, 327, 338, 362, 381, 418, 434, 443
 русини 279
 садиби 105, 248
 сакральні споруди 105, 107, 250-254
 сапропелі 60
 сезонність 33
 сільський туризм 69, 145
 сім чудес України 216, 239, 254, 256, 289, 331, 357,

- 364, 373, 396
- сніговий покрив 198-199, 392, 417
- соляні печери 91
- сопкові грязі 60
- спелеологічні ресурси 33, 176, 195, 337, 359
- спелеотерапія 41
- спелеотуризм 30, 337
- спелестологічний туризм 89-90, 231
- список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 182, 249-250, 258-260, 245, 289, 351, 354, 355, 402
- спортивний туризм 30, 47,
- сплави 48, 207, 361
- ставки 91, 232
- сталінський ампір 119
- стеги 70, 211
- стоун-масаж 29, 47
- суб'єкти рекреаційного ресурсокористування 153
- сульфідні грязі 60
- суперточка-тур 21
- таласотерапія 40, 315
- тваринний світ 63, 316, 327, 338, 362, 381, 418, 434, 443
- театри 134, 141, 291
- тематичні парки 139-140, 289
- температура повітря 35
- теренкури 29
- торфові грязі 60
- український модерн 119
- умови рекреаційно-туристичні 13
- фауна 63, 214, 301
- феліотерапія 66
- фестивалі 274-275, 385, 432
- фітонциди 69
- флора 63, 210
- фортеці 104-105, 247-248, 254-256, 260, 274, 289, 305, 311, 313, 318, 321, 323-324, 331, 333, 347, 349, 353-354, 357-358, 365, 367, 369, 370, 374, 376, 429, 437, 441
- фототуризм 101
- функції рекреаційного ресурсокористування 156
- функціоналізм 119
- функціональні зони об'єктів ПЗФ 81, 83, 85, 86
- цирки 141, 134, 292
- цикл рекреаційного ресурсокористування 157
- цілі рекреаційного ресурсокористування 155
- шельф 24

Додаток А

Форма І-ТР

РЕКОМЕНДОВАНО

Науково-технічною радою Держтуризмкурорту

№	
п/п	

1	ОБЛКОВИЙ НОМЕР ОБ'ЄКТУ											
	Категорія	Клас					Код регіону	Порядковий номер у регіоні				

2	КООРДИНАТИ ОБ'ЄКТУ (GPS)											

Місце розташування Об'єкту

*(вид, назва населеного пункту або назва району, та код відповідно до КОАТУУ)***ПАСПОРТ ТУРИСТИЧНОГО ОБ'ЄКТУ****І.ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ****1. Найменування Об'єкту**

1.1	Назва Об'єкту, поширена серед населення	
1.2	Адреса/розташування Об'єкту	

2. Загальні відомості про власника/користувача Об'єкту

2.1	Організаційно-правова форма господарювання	
2.2	Форма власності/користування	
2.3	Відомості про власника Об'єкту	
2.3.1	Найменування/ПІБ	
2.3.2	Поштова адреса	
2.3.3	Юридична адреса	
2.3.4	Контактний телефон	
2.3.5	Контактний e-mail	
2.3.6	Код ЄДРПОУ	
2.4	Відомості про користувача Об'єкту	

2.4.1	Підстава користування	
2.4.2	Найменування/ПІБ	
2.4.3	Поштова адреса	
2.4.4	Юридична адреса	
2.4.5	Контактний телефон	
2.4.6	Контактний e-mail	
2.4.7	Код ЄДРПОУ	

3. ФОТО ОБ'ЄКТУ

--

4. Клас Об'єкту

- а.) природно-заповідний
- б.) історико-культурний

5. Ступінь цінності Об'єкту, оголошення природних територій курортними та наявність статусу історичного міста (заповнюється при наявності)

5.1	Ступінь цінності Об'єкту/території (місцева, загальнодержавна, міжнародна)	
5.1.1	Ступінь цінності Об'єкту/території (місцева, загальнодержавна міжнародна)	
5.1.2	Відомості стосовно рішення про надання Об'єкту/території відповідного ступеня цінності	
5.2	Оголошення природних територій курортними (курорт місцевого, державного значення)	
5.3	Наявність статусу історичного міста (документ, яким надано статусу)	

6. Рекомендації щодо обмеження відвідуваності Об'єкту

А.)	За віком	
-----	----------	--

Б.)	За станом здоров'я	
-----	--------------------	--

7. Відомості про місце розташування Об'єкту

7.1	Земельна ділянка, на якій розташовано Об'єкт	
7.1.1	Кадастровий номер	
7.1.2	Технічний паспорт	
7.2	Відомості про:	
7.2.1	розмір земельної ділянки	
7.2.2	місце розташування земельної ділянки	
7.2.3	право власності на земельну ділянку	
7.2.4	встановлені обмеження на використання земельної ділянки	

II. ВІДОМОСТІ ПРО ТУРИСТИЧНУ ДОСТУПНІСТЬ ОБ'ЄКТУ

8. Пішохідна доступність Об'єкту:

- а.) тротуари з асфальтовим покриттям або аналогічним твердим покриттям
- б.) протоптані стежки
- в.) стежки, що заростають

9. Транспортна доступність Об'єкту

9.1. Транспортна доступність до Об'єкту по основній автодорозі

	Відстань до Об'єкту (км від:)	назва	Протяжність (км)	№ автодороги	Дорожнє покриття
1	Обласного центру				
2	Районного центру				
3	Найближчого населеного пункту				
4	Найближчого аеропорту				
5	Найближчого порту				
6	Найближчого автовокзалу				
7	Залізничного вокзалу обласного центру				
8	Залізничного вокзалу районного центру				

9.1. Транспортна доступність до Об'єкту по резервній автодорозі

	Відстань до Об'єкту (км від:)	назва	Протяжність (км)	№ автодороги	Дорожнє покриття
1	Обласного центру				
2	Районного центру				
3	Найближчого населеного пункту				
4	Найближчого аеропорту				
5	Найближчого порту				
6	Найближчого автовокзалу				
7	Залізничного вокзалу обласного центру				
8	Залізничного вокзалу районного центру				

9.3. рекомендовані маршрути проїзду до Об'єкту та місця розташування Туристичних інформаційних знаків (ТІЗ) та інших знаків орієнтування

9.3.1	Основний маршрут	
9.3.1.1	Текстуальний опис	<i>З'їзд з дороги міжнародної або національної категорії, номери доріг, відстані до поворотів, назва базового населеного пункту</i>
9.3.1.2	Опис розташування ТІЗ	Карта 1 додається
А.	Головний напрямок	Номер паспорту прив'язки
Б.	Проміжний	
В.	Додатковий проміжний	
Г.	В'їзд на Об'єкт	
9.3.2	Резервний маршрут	
9.3.2.1	Текстуальний опис	<i>З'їзд з дороги міжнародної або національної категорії, номери доріг, відстані до поворотів, назва базового населеного пункту</i>
9.3.2.2	Опис розташування ТІЗ	Карта 2 додається
А	Головний напрямок	Номер паспорту прив'язки
Б	Проміжний	
В	Додатковий проміжний	
Г	В'їзд на Об'єкт	

9.3.3. Інші ознаки орієнтування, крім ТІЗ (опис)

10. Інформаційна доступність Об'єкту

10.1 Туристично-інформаційний центр (ТІЦ), рекомендований для відвідування туристами, на території якого знаходиться Об'єкт або інше місто надання туристичної інформації:

10.1.1. Назва: _____

10.1.2. Населений пункт розташування: _____

10.1.3. Обліковий номер Держкомтуризму: _____

10.1.4. Опис проїзду, відстань (км): _____

10.2. Наявність інформаційних матеріалів про Об'єкт:

а.) веб-сайт з інформацією щодо властивостей Об'єкту

б.) адреса веб-сайту (за наявності) _____

в.) друкована інформація про Об'єкт

г.) друкована інформація про Об'єкт іноземними мовами

Перелік мов: _____

III. ВІДОМОСТІ ПРО ТУРИСТИЧНУ ПРИВАБЛИВІСТЬ ОБ'ЄКТУ

11. Відвідуваність та рекреаційно-туристичне навантаження

12.1. Часові та сезонні показники функціонування Об'єкту:

12.1.1. Осіб/км²/на добу

а.) до 100

б.) 100-500

в.) понад 500

12.1.2. Середня кількість відвідувань протягом року _____

12.2. Максимально можливий туристичний потік протягом доби:

а.) обмеженої пропускної здатності (С) – до 100

б.) середньої пропускної здатності (В) – 100-500

в.) масового туристичного споживання (А) – понад 500

г.) оптимальний сезон відвідування _____

13. Інфраструктура безпеки прилеглої території місця розташування Об'єкту

		Наявність/кількість	Відстань до Об'єкту
1	Служба охорони громадського порядку		
2	Аварійно-рятувальна служба		
3	Медичні заклади		
4	Охорона на Об'єкті		
5	Постійний персонал на Об'єкті		

14. Характеристика спеціалізованого інфраструктурного облаштування Об'єкту

		площа	покриття	наявність розмітки
1	Стоянка легкових автомобілів			

	(платна/безкоштовна)			
2	Стоянка туристичних автобусів (платна/безкоштовна)			

15. Соціально-побутова інфраструктура прилеглої до Об'єкту території

14.1 Найближчі засоби розміщення:

	Найменування засобу розміщення	Населений пункт	Адреса	Відстань від засобу розміщення до Об'єкту
1				
2				

14.2 Найближчі засоби харчування:

	Найменування засобу харчування	Населений пункт	Адреса	Відстань від засобу харчування до Об'єкту
1				
2				

Паспорт склад:

Посада та назва організації	Прізвище та ініціали	Дата складання

Інформація, внесена в паспорт, відповідає фактичному стану Об'єкту на момент складання

/Підпис/
М.П.

контактна особа: _____
 телефон: _____
 e-mail: _____

Додаток Б

СПИСОК
історичних населених місць України

№		Назва міста або смт	Дата заснування або першої письмової згадки
1	-	м. Київ	V століття
2	-	м. Севастополь	1783 рік
Автономна Республіка Крим			
3	1	м. Сімферополь	1784
4	2	м. Алушка	960
5	3	м. Алушта	VI століття.
6	4	м. Армянськ	XIV-XVIII століття
7	5	м. Балаклава	V століття до нової ери
8	6	м. Бахчисарай	II половина XV століття
9	7	м. Білогірськ	XIV-XVIII століття
10	8	смт Гаспра	XVIII століття
11	9	смт Гурзуф	VI століття
12	10	м. Євпаторія	VI століття до нової ери
13	11	м. Інкерман	VIII-IX століття
14	12	м. Керч	V століття до нової ери
15	13	смт Коктебель	VIII-XIII століття
16	14	смт Кореїз	кінець XVII століття
17	15	смт Лівадія	XVIII століття
18	16	смт Масандра	1730-1750 роки
19	17	смт Новий Світ	XIX століття
20	18	смт Ореанда	VIII-IX століття
21	19	смт Партеніт	VIII-X століття
22	20	м. Саки	XIX століття
23	21	смт Сімеїз	I-III століття
24	22	м. Старий Крим	X-XIII століття
25	23	м. Судак	III-VII століття
26	24	м. Феодосія	VI століття до нової ери
27	25	смт Форос	XIII століття
28	26	смт Чорноморське	IV століття до нової ери
29	27	смт Щебетовка	VIII-X століття
30	28	м. Ялта	1837 рік
Вінницька область			
31	1	м. Вінниця	1363 рік
32	2	м. Бар	1425 рік
33	3	м. Бершадь	1459 рік
34	4	смт Браїлів	XV століття
35	5	смт Брацлав	X-XI століття
36	6	смт Вороновиця	1545 рік
37	7	м. Гайсин	1545 рік

38	8	смт Дашів	початок XV століття
39	9	м. Жмеринка	кінець XIX століття
40	10	м. Іллінці	середина XVII століття
41	11	смт Копайгород	1624 рік
42	12	м. Могилів-Подільський	кінець XVI століття
43	13	смт Муровані Курилівці	1493 рік
44	14	м. Немирів	XIV століття
45	15	смт Оратів	1545 рік
46	16	м. Погребище	XII століття
47	17	смт Ситківці	початок XVI століття
48	18	смт Тиврів	1629 рік
49	19	смт Томашпіль	1616 рік
50	20	м. Тульчин	1607 рік
51	21	м. Хмільник	1362 рік
52	22	смт Чечельник	початок XVII століття
53	23	м. Шаргород	XIV століття
54	24	м. Ямпіль	XVI століття
Волинська область			
55	1	м. Луцьк	1085 рік
56	2	м. Берестечко	1445 рік
57	3	м. Володимир-Волинський	988 рік
58	4	смт Голоби	середина XVI століття
59	5	смт Головно	1564 рік
60	6	м. Горохів	1240 рік
61	7	смт Іваничі	1545 рік
62	8	м. Камінь-Каширський	1196 рік
63	9	м. Ковель	1310 рік
64	10	смт Луків	1537 рік
65	11	смт Любешів	1484 рік
66	12	м. Любомль	1287 рік
67	13	смт Олика	1149 рік
68	14	смт Ратне	кін. XII-поч. XIII століття
69	15	м. Рожище	1377 рік
70	16	смт Стара Вижівка	1508 рік
71	17	смт Турійськ	1097 рік
72	18	м. Устилуг	1150 рік
73	19	смт Цумань	1557 рік
74	20	смт Шацьк	1410 рік
Дніпропетровська область			
75	1	м. Дніпропетровськ	1778 рік
76	2	м. Дніпродзержинськ	1750 рік
77	3	м. Кривий Ріг	середина XVII століття
78	4	м. Нікополь	1594 рік
79	5	м. Новомосковськ	1687 рік
80	6	м. Павлоград	1780 рік
Донецька область			

81	1	м. Донецьк	1869 рік
82	2	м. Артемівськ	1571 рік
83	3	м. Горлівка	1779 рік
84	4	м. Краматорськ	1860-ті роки
85	5	м. Макіївка	кінець XVII століття
86	6	м. Маріуполь	1780 рік
87	7	м. Слов'яногірськ	1538-1539 роки
88	8	м. Слов'янськ	1645 рік
Житомирська область			
89	1	м. Житомир	1240 рік
90	2	м. Бердичів	1430 рік
91	3	м. Коростень	945 рік
92	4	м. Коростишів	1399 рік
93	5	смт Любар	XIV століття
94	6	смт Миропіль	XVII століття
95	7	м. Новоград-Волинський	1257 рік
96	8	м. Овруч	946 рік
97	9	смт Олевськ	1488 рік
98	10	м. Радомишль	близько 1150 року
Закарпатська область			
99	1	м. Ужгород	VIII століття
100	2	м. Берегове	XI століття
101	3	смт Буштина	середина XIV століття
102	4	смт Великий Березний	1427 рік
103	5	смт Вилок	XIII століття
104	6	м. Виноградів	IX століття
105	7	смт Воловець	XV століття
106	8	м. Іршава	XIV століття
107	9	смт Королеве	1262 рік
108	10	смт Міжгір'я	XII століття
109	11	м. Мукачеве	X століття
110	12	смт Перечин	XIII століття
111	13	м. Рахів	1447 рік
112	14	м. Свалява	XII століття
113	15	смт Солотвина	XIV століття
114	16	смт Тересва	I половина XIV століття
115	17	м. Тячів	середина XIII століття
116	18	м. Хуст	X-XI століття
117	19	смт Чинадієве	1214 рік
Запорізька область			
118	1	м. Запоріжжя	1770 рік
119	2	м. Бердянськ	1827 рік
120	3	м. Гуляйполе	1785 рік
121	4	м. Мелітополь	XVII століття
122	5	м. Оріхів	1775 рік
123	6	м. Токмак	1784 рік
Івано-Франківська область			

124	1	м. Івано-Франківськ	1662 рік
125	2	сmt Більшівці	XV століття
126	3	сmt Богородчани	1442 рік
127	4	м. Болехів	1371 рік
128	5	сmt Букачівці	1438 рік
129	6	м. Бурштин	1554 рік
130	7	сmt Войнилів	1443 рік
131	8	сmt Ворохта	XVII століття
132	9	м. Галич (разом із селами Крилос і Шевченкове)	IX століття
133	10	сmt Гвіздець	1373 рік
134	11	м. Городенка	кінець XII століття
135	12	сmt Ділятин	1578 рік
136	13	м. Долина	друга половина X століття
137	14	сmt Заболотів	1579 рік
138	15	м. Калуш	1241 рік
139	16	м. Коломия	до 1240 року
140	17	м. Косів	1565 рік
141	18	сmt Кути	XVIII століття
142	19	м. Надвірна	1596 рік
143	20	сmt Обертин	1416 рік
144	21	сmt Отиня	XIII століття
145	22	м. Рогатин	XII століття
146	23	сmt Рожнятів	XII століття
147	24	м. Снятин	1158 рік
148	25	сmt Солотвин	XII століття
149	26	м. Тисмениця	1143 рік
150	27	м. Тлумач	XII століття
Київська область			
151	1	м. Біла Церква	1032 рік
152	2	м. Богуслав	1195 рік
153	3	м. Васильків	988 рік
154	4	м. Вишгород	946 рік
155	5	м. Переяслав-Хмельницький	907 рік
156	6	сmt Ржищів	XI-XII століття
157	7	м. Фастів	1390 рік
158	8	м. Яготин	1552 рік
Кіровоградська область			
159	1	м. Кіровоград	1754 рік
160	2	м. Бобринець	1767 рік
161	3	сmt Нова Прага	1758 рік
162	4	м. Новомиргород	1740 рік
163	5	м. Новоукраїнка	середина XVIII століття
164	6	м. Олександрія	1751 рік
Луганська область			
165	1	м. Луганськ	1795 рік

166	2	м. Алчевськ	1895 рік
167	3	сmt Біловодськ	1686 рік
168	4	м. Зимогір'я	1753 рік
169	5	м. Краснодар	1906 рік
170	6	м. Лисичанськ	1710 рік
171	7	сmt Новопсков	близько 1643 року
172	8	м. Сватове	1665 рік
173	9	сmt Слов'яносербськ	1753 рік
174	10	м. Старобільськ	1598-1600 роки
Львівська область			
175	1	м. Львів	1256 рік
176	2	м. Белз	1031 рік
177	3	м. Бібрка	1211 рік
178	4	м. Борислав	XIV століття
179	5	м. Броди	XII століття
180	6	сmt Брюховичі	XV століття
181	7	м. Буськ	1097 рік
182	8	сmt Великий Любінь	XIII століття
183	9	м. Великі Мости	кінець XV століття
184	10	м. Винники	XIII століття
185	11	м. Глиняни	1379 рік
186	12	сmt Гніздичів	1491 рік
187	13	м. Городок	1213 рік
188	14	м. Доброміль	1374 рік
189	15	м. Дрогобич	1233 рік
190	16	сmt Дубляни	1440 рік
191	17	м. Жидачів	1164 рік
192	18	м. Жовква	1368 рік
193	19	м. Золочів	1442 рік
194	20	сmt Івано-Франкове	1611 рік
195	21	м. Кам'янка-Бузька	1464 рік
196	22	м. Комарне	XII-XIII століття
197	23	сmt Краковець	1425 рік
198	24	сmt Куликів	XIV століття
199	25	сmt Магерів	XIV століття
200	26	сmt Меденичі	1395 рік
201	27	м. Миколаїв	1570 рік
202	28	м. Моршин	1482 рік
203	29	м. Мостиська	1392 рік
204	30	сmt Немирів	1580 рік
205	31	сmt Нижанковичі	1408 рік
206	32	сmt Новий Яричів	1370 рік
207	33	сmt Олесько	1366 рік
208	34	м. Перемишляни	1437 рік
209	35	сmt Підкамінь	1441 рік
210	36	сmt Поморяни	1437 рік
211	37	м. Пустомити	1441 рік

212	38	м. Рава-Руська	1455 рік
213	39	смт Роздол	1569 рік
214	40	м. Рудки	1462 рік
215	41	м. Самбір	1238 рік
216	42	м. Сколе	1397 рік
217	43	м. Сокаль	1441 рік
218	44	смт Стара Сіль	1255, 1421 роки
219	45	м. Старий Самбір	XI століття, 1553 рік
220	46	м. Стрий	1396 рік
221	47	м. Судова Вишня	1230 рік
222	48	м. Турка	1431 рік
223	49	м. Угнів	1360 рік
224	50	м. Хирів	1374 рік
225	51	м. Ходорів	1394 рік
226	52	м. Червоноград	1692 рік
227	53	смт Шкло	XV століття
228	54	смт Щирець	XII століття
229	55	м. Яворів	1376 рік
Миколаївська область			
230	1	м. Миколаїв	1788 рік
231	2	м. Вознесенськ	кінець XVIII століття
232	3	м. Очаків	XV століття
233	4	м. Первомайськ	1743 рік
Одеська область			
234	1	м. Одеса	1794 рік
235	2	м. Ананьїв	1750-ті роки
236	3	м. Балта	I половина XVI століття
237	4	м. Білгород-Дністровський	IV століття до нової ери
238	5	м. Болград	1821 рік
239	6	смт Велика Михайлівка	кінець XVIII століття
240	7	м. Вилкове	1708 рік
241	8	м. Ізмаїл	кінець XVI століття
242	9	м. Кілія	VII століття до нової ери
243	10	м. Кодима	1754 рік
244	11	смт Овідіополь	1795 рік
245	12	м. Рені	1548 рік
Полтавська область			
246	1	м. Полтава	IX століття
247	2	смт Велика Багачка	кін. XVI-поч. XVII століття
248	3	м. Гадяч	1634 рік
249	4	смт Диканька	XVII століття
250	5	м. Зіньків	1604 рік
251	6	смт Козельщина	II половина XVII століття
252	7	м. Кременчук	1571 рік
253	8	м. Лохвиця	X-XI століття

254	9	м. Лубни	988 рік
255	10	м. Миргород	XVI століття
256	11	сmt Опішня	I половина XVII століття
257	12	м. Пирятин	1155 рік
258	13	м. Хорол	1092 рік
Рівненська область			
259	1	м. Рівне	1283 рік
260	2	сmt Березне	1584 рік
261	3	сmt Володимирець	1570 рік
262	4	сmt Гоща	1152 рік
263	5	м. Дубно	1099 рік
264	6	м. Дубровиця	1005 рік
265	7	сmt Клевань	1458 рік
266	8	м. Корець	1150 рік
267	9	сmt Мізоч	1322 рік
268	10	сmt Млинів	XVI століття
269	11	м. Острог	1100 рік
270	12	м. Радивилів	1564 рік
271	13	сmt Степань	1292 рік
Сумська область			
272	1	м. Суми	1655 рік
273	2	м. Білопілья	XI століття
274	3	м. Ворожба	1665 рік
275	4	сmt Вороніж	перша половина XVII століття
276	5	м. Глухів	кінець X століття
277	6	м. Конотоп	1638 рік
278	7	м. Кролевець	1601 рік
279	8	м. Лебедин	1654 рік
280	9	сmt Низи	1662 рік
281	10	м. Охтирка	1641 рік
282	11	м. Путивль	X століття
283	12	м. Ромни	1096 рік
284	13	м. Середина-Буда	середина XVII століття
285	14	сmt Терни	друга половина XVII століття
286	15	м. Тростянець	середина XVII століття
Тернопільська область			
287	1	м. Тернопіль	1540 рік
288	2	м. Бережани	1375 рік
289	3	м. Борщів	1456 рік
290	4	м. Бучач	1397 рік
291	5	сmt Вишнівець	XV століття
292	6	сmt Гримайлів	1600 рік
293	7	сmt Гусятин	1559 рік
294	8	сmt Залізці	1483 рік
295	9	м. Заліщики	1340 рік

296	10	м. Збараж	1211 рік
297	11	м. Зборів	XV століття
298	12	сmt Золотий Потік	XIV століття
299	13	сmt Козова	1440 рік
300	14	м. Копичинці	XIV століття
301	15	сmt Коропець	1421 рік
302	16	м. Кременець	1226 рік
303	17	сmt Ланівці	1444 рік
304	18	сmt Мельниця-Подільська	1615 рік
305	19	сmt Микулинці	1096 рік
306	20	м. Монастириська	1454 рік
307	21	сmt Підволочиськ	1463 рік
308	22	м. Підгайці	1463 рік
309	23	м. Почаїв	1450 рік
310	24	сmt Скала-Подільська	1569 рік
311	25	м. Скалат	1564 рік
312	26	м. Терехів	1097 рік
313	27	сmt Товсте	1449 рік
314	28	м. Хоростків	1564 рік
315	29	м. Чортків	1522 рік
316	30	м. Шумськ	1149 рік
Харківська область			
317	1	м. Харків	1654 рік
318	2	м. Балаклія	1663 рік
319	3	м. Богодухів	1571 рік
320	4	м. Валки	1646 рік
321	5	м. Вовчанськ	1674 рік
322	6	м. Зміїв	XII століття
323	7	сmt Золочів	1677 рік
324	8	м. Ізюм	1639 рік
325	9	сmt Кегичівка	II половина XVIII століття
326	10	м. Красноград	1731 рік
327	11	сmt Краснокутськ	1651 рік
328	12	м. Куп'янськ	1685 рік
329	13	м. Люботин	середина XVII століття
330	14	м. Мерефа	середина XVII століття
331	15	м. Чугув	1627 рік
332	16	сmt Шарівка	початок XVIII століття
Херсонська область			
333	1	м. Херсон	1778 рік
334	2	м. Берислав	XVI століття
335	3	м. Генічеськ	1784 рік
336	4	м. Каховка	1781 рік
337	5	м. Нова Каховка	1950 рік
338	6	м. Скадовськ	1894 рік
339	7	м. Цюрупинськ	1711 рік

Хмельницька область			
340	1	м. Хмельницький	початок XV століття
341	2	смт Антоніни	XVIII століття
342	3	смт Білогір'я	друга половина XIV століття
343	4	м. Волочиськ	1463 рік
344	5	м. Городок	1362 рік
345	6	смт Гриців	XI-XII століття
346	7	м. Деражня	початок XVI століття
347	8	м. Дунаївці	1403 рік
348	9	м. Ізяслав	кінець XIII-XIV століття
349	10	м. Кам'янець-Подільський	II століття
350	11	м. Красилів	1444 рік
351	12	смт Летичів	XIII століття
352	13	смт Меджибіж	1146 рік
353	14	смт Нова Ушиця	1439 рік
354	15	м. Полонне	1171 рік
355	16	смт Сатанів	початок XV століття
356	17	м. Славута	XVII століття
357	18	смт Смотрич	XIV століття
358	19	смт Стара Синява	XVI століття
359	20	м. Старокостянтинів	XVI століття
360	21	смт Чорний Острів	1366 рік
361	22	м. Шепетівка	1594 рік
362	23	смт Ямпіль	X століття
363	24	смт Ярмолинці	1400 рік
Черкаська область			
364	1	м. Черкаси	1147 рік
365	2	м. Городище	XVI століття
366	3	м. Звенигородка	до XIII століття
367	4	м. Золотоноша	1576 рік
368	5	м. Кам'янка	початок XVII століття
369	6	м. Канів	1078 рік
370	7	м. Корсунь-Шевченківський	1032 рік
371	8	смт Лисянка	1593 рік
372	9	м. Сміла	початок XVI століття
373	10	смт Стеблів	1036 рік
374	11	м. Тальне	1609 рік
375	12	м. Умань	1616 рік
376	13	м. Чигирин	1589 рік
Чернівецька область			
377	1	м. Чернівці	XII століття
378	2	м. Вижниця	XV століття
379	3	м. Герца	1437 рік
380	4	смт Глибока	1438 рік
381	5	смт Кельменці	1559 рік
382	6	м. Кіцмань	1413 рік

383	7	смт Лужани	1453 рік
384	8	м. Новоселиця	1456 рік
385	9	смт Путила	1501 рік
386	10	м. Сторожинець	1448 рік
387	11	м. Хотин	XIII століття
Чернігівська область			
388	1	м. Чернігів	VII століття
389	2	смт Батурин	1625 рік
390	3	м. Борзна	1239 рік
391	4	м. Ічня	XIV століття
392	5	смт Козелець	початок XVII століття
393	6	смт Короп	XIII століття
394	7	смт Любеч	882 рік
395	8	м. Ніжин	1147 рік
396	9	м. Новгород-Сіверський	989 рік
397	10	м. Остер	1098 рік
398	11	м. Прилуки	1092 рік
399	12	смт Седнів	1068 рік
400	13	смт Сосниця	1234 рік
401	14	смт Срібне	1174 рік

Примітка. Складено за Постановою Кабінету Міністрів України “ Про затвердження Списку історичних населених місць України” N 878 від 26 липня 2001 р.

Додаток В

Сакральні споруди-пам'ятки архітектури за регіонами України

	Всього сакральних споруд	У т.ч. пам'яток архітектури	3 них належать										
			Україн-ський православний і церкви МП	Україн-ський православної церкви КП	Іншим православним церквам	Греко-католиць-кій церкви	Римо-католиць-кій церкви	Українській автоке-фальній церкви	Проте-стант-ським церквам	Іудеям	Мусуль-манам	Караї-мам	Вірмен-ський апостоль-ський церкви
Україна	23159	3947	1762	445	17	1250	225	191	27	11	10	3	6
АРК	628	59	36		2		2		1	1	10	2	5
Вінницька	1481	223	174	3	1		44	1					
Волинська	1154	284	206	52		2	20		3	1			
Дніпропетровська	678	12	12										
Донецька	1607	17	17										
Житомирська	1317	16	10	1			5						
Закарпатська	1310	84	58			5	11		10				
Запорізька	364	1	1										
Ів.-Франківська	841	541	4	92		356	15	67	5	2			
Київська	1266	69	57	9			2	1					
Кіровоградська	388	47	41	4	1					1			
Луганська	496	61	60		1								
Львівська	1793	744	8	48		607	26	50	4				1
Миколаївська	428	54	42	9	1		1			1			
Одеська	690	121	108	1	7		3		2				
Полтавська	614	27	23	3	1								
Рівненська	918	196	131	54			7	3		1			
Сумська	739	102	97	5									
Тернопільська	1515	498	58	68		265	43	64					
Харківська	411	73	68	1			1		1	1		1	
Херсонська	510	33	26	3			4						
Хмельницька	1435	65	38	8		2	15	2					
Черкаська	914	53	48	2			2	1					
Чернівецька	922	435	340	58	3	11	23						
Чернігівська	508	71	59	12									
м.Київ	158	49	28	12			2	1	3				
м.Севастополь	74	12	12										

Примітка. Складено на основі Звіту про забезпеченість церков та релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні // Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index>

Додаток Д

Монастирі за регіонами України

	Всього	З них належать						
		Український православний церкві МП	Український православний церкві КП	Іншим православним церквам	Греко-католицькій церкві	Римо-католицькій церкві	Українській автокефальній церкві	Буддистам
Україна	459	186	48	4	115	96	9	1
АРК	6	6						
Вінницька	24	7	1		2	13	1	
Волинська	16	7	4		3	2		
Дніпропетровська	10	8	2					
Донецька	11	7	1		2			1
Житомирська	25	6	4		1	14		
Закарпатська	57	29	1		19	8		
Запорізька	7	5		1		1		
Ів.-Франківська	33	2	4		20	4	3	
Київська	13	7	3			3		
Кіровоградська	3	2	1					
Луганська	6	5	1					
Львівська	55	2	1		40	11	1	
Миколаївська	4	2	1			1		
Одеська	18	10	1	1	1	5		
Полтавська	4	4						
Рівненська	20	13	5			2		
Сумська	5	5						
Тернопільська	38	4	3		20	7	4	
Харківська	9	3			1	5		
Херсонська	4	3			1			
Хмельницька	24	8			2	14		
Черкаська	6	6						
Чернівецька	19	11	3	2		3		
Чернігівська	13	10	3					
м.Київ	25	11	8		3	3		
м.Севастополь	4	3	1					

Примітка. Складено на основі Звіту про мережу церков та релігійних організацій в Україні // Сайт інституту релігійної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index>

Додаток Е

**СПИСОК
соціально-культурних заповідників України**

№		Назва заповідника	Розташування
1	1	Національний заповідник «Софія Київська»	Київ, вул. Володимирська, 24
2	2	Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник	Київ, вул. Івана Мазепи, 21
3	3	Державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ»	Київ, Андріївський узвіз, 5
4	4	Державний історико-меморіальний заповідник «Лук'янівський цвинтар»	Київ, вул. Дорогожицька, 7
5	5	Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»	Київ, селище Биківня
Автономна Республіка Крим			
6	1	Архітектурно-історичний заповідник «Судацька фортеця» (філія Національного заповідника «Софія Київська»)	м Судак
7	2	Державний історико-культурний заповідник у м. Бахчисарай	м.Бахчисарай
8	3	Державний історико-культурний заповідник у м. Керчі	м.Керч
9	4	Державний палацо-парковий музей-заповідник у м. Алуці	м.Алупка
10	5	Республіканський історико-археологічний заповідник «Калос Лімен»	смт Чорноморське
11	6	Історико-культурний заповідник «Старий Крим»	м.Старий Крим
12	7	Національний заповідник «Херсонес Таврійський»	м.Севастополь
Вінницька область			
13	1	Державний історико-культурний заповідник «Буша»	с.Буша Ямпільського району
Волинська область			
14	1	Історико-культурний заповідник у м. Луцьку	м.Луцьк
15	2	Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир»	м.Володимир-Волинський
Донецька область			
16	1	Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську	м.Святогірськ
Запорізька область			
17	1	Національний заповідник «Хортиця»	м.Запоріжжя
18	2	Державний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила»	с.Мирне Мелітопольського району
19	3	Історико-архітектурний заповідник " Садиба Попова "	м.Василівка
Івано-Франківська область			
20	1	Національний заповідник «Давній Галич»	с.Крилос, м.Галич
Київська область			
21	1	Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав"	м.Переяслав-Хмельницький

22	2	Державний історико-культурний заповідник у м. Вишгороді	м.Вишгород
23	3	Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році»	с.Нові Петрівці Вишгородського району
Кіровоградська область			
24	1	Державний музей-заповідник І. К. Тобілевича	с.Миколаївка Кіровоградського району
Львівська область			
25	1	Державний історико-архітектурний заповідник у м. Львові	м.Львів
26	2	Історико-культурний заповідник «Личаківський цвинтар»	м.Львів
27	3	Державний музей-заповідник «Одеський замок»	смт Олесько Буського району
28	4	Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкі	м.Жовква
29	5	Музей-заповідник «Золочівський замок»	м.Золочів
30	6	Державний історико-культурний заповідник «Тустань»	с.Урич Сколівського району
31	7	Державний історико-культурний заповідник у м. Белз	м.Белз
32	8	Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі»	с.Нагуєвичі Дрогобицького району
Миколаївська область			
33	1	Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія»	с.Парутине Очаківського району
Полтавська область			
34	1	Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви»	м.Полтава
35	2	Національний музей-заповідник українського гончарства в смт Опішні	смт Опішня Зіньківського району
36	3	Національний музей-заповідник М. В. Гоголя	с.Гоголеве Шишацького району
Рівненська область			
37	1	Державний історико-культурний заповідник у м. Дубно	м.Дубно
38	2	Державний історико-культурний заповідник у м. Острозі	м.Острог
39	3	Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»	с.Пляшева Радивилівського району
Сумська область			
40	1	Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові	м.Глухів
41	2	Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі	м.Путивль
42	3	Державний історико-культурний заповідник «Посулля»	с.Пустовійтівка
Тернопільська область			
43	1	Національний заповідник "Замки Тернопілля"	м.Збараж
44	2	Кременецько-Почаївський державний	м.Кременець, м.Почаїв

		історико-архітектурний заповідник	
Харківська область			
45	1	Історико-археологічний музей-заповідник «Верхній Салтів»	с.Верхній Салтов Вовчанського району
46	2	Чугуївський історико-культурний заповідник ім. І. Рєпіна	м.Чугуїв
Хмельницька область			
47	1	Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»	м.Кам'янець-Подільський
48	2	Історико-культурний заповідник «Самчики»	с.Самчики Старокостянтинівського району
49	3	Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»	смт Меджибіж
Черкаська область			
50	1	Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»	м.Чигирин
51	2	Шевченківський національний заповідник у м. Каневі	м.Канів
52	3	Державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»	с.Шевченкове
53	4	Державний історико-культурний заповідник у м. Кам'янці	м.Кам'янка
54	5	Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів»	с.Трахтемирів , с. Григорівка Канівського району
55	6	Державний історико-культурний заповідник у м. Корсуні-Шевченківському	м.Корсунь-Шевченківський
Чернівецька область			
56	1	Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця	м.Хотин
Чернігівська область			
57	1	Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»	м.Чернігів
58	2	Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»	смт Батурин
59	3	Національний історико-культурний заповідник «Качанівка»	с.Качанівка Ічнянського району
60	4	Державний історико-культурний заповідник «Слово о полку Ігоревім»	м.Новгород-Сіверський

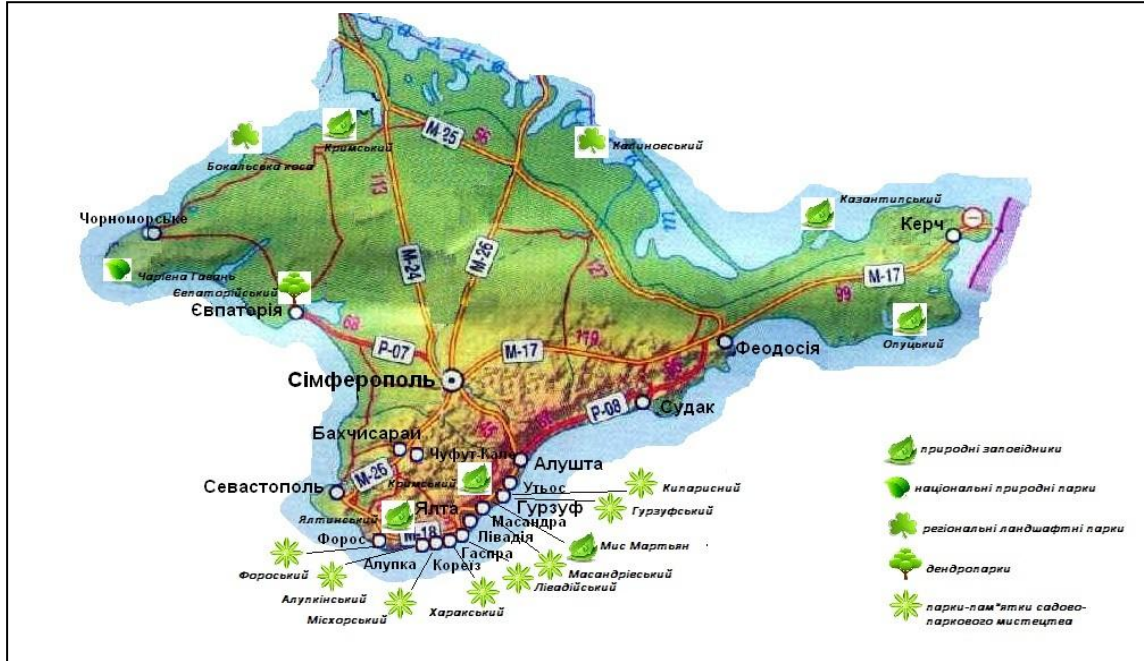

Рис.1. Кримський рекреаційно-туристичний район

Рис.2. Причорноморський рекреаційно-туристичний район

Рис. 3. Призовський рекреаційно-туристичний район

Рис. 5. Подільський рекреаційно-туристичний район

Рис. 6. Волинський туристично-рекреаційний район

Додаток К

Рис. 7. Столичний рекреаційно-туристичний район

Рис. 8. Слобожанський туристично-рекреаційний район

Рис. 9. Придніпровський туристично-рекреаційний район

Навчальне видання

Алешугіна Наталія Олександрівна, Барановська Ольга
Віталіївна, Барановський Микола Олександрович,
Зеленська Олена Олександрівна, Смаль Ігор Вікторович,
Філоненко Ірина Миколаївна

Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства

Навчальний посібник

В авторській редакції

Відповідальний за випуск – Лук'яненко В.В

Підписано до друку 28.07.2015
Формат 60x84/16. Друк офсетний. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Обл.-вид. арк.. 30,26.
Ум.друк. арк. 28,83. Тираж 300 прим.
Зам.№ 447

Віддруковано з оригінал-макету замовника

Видавець – ФОП Лук'яненко В.В. ТПК "Орхідея"

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 3020 від 02.11.2007 р.*

Друк – ФОП Черниш Ю.В.

16600, Чернігівська обл., м.Ніжин, вул.Леніна, 13а.
Тел.: (04631) 5-15-05,
E-mail: holdingvv@gmail.com